

HÖYÜK

Höyük

ISSN 1309-8780 | e-ISSN 2822-3985

Sayı/Issue: 15 (Mayıs/May 2025)

Yayıncı/Publisher

Türk Tarih Kurumu/Turkish Historical Society

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü/Proprietor and Redactor in Chief

Türk Tarih Kurumu Adına/On behalf of Turkish Historical Society

Prof. Dr. YÜKSEL ÖZGEN

Baş Editör/Editor in Chief

Prof. Dr. Musa KADIOĞLU

Ankara Üniversitesi/Ankara University/musakadioglu@ankara.edu.tr

Editör/Editor

Abdülkadir BİNİCİ

Türk Tarih Kurumu/Turkish Historical Society/abinici@ttk.gov.tr

Editör Yardımcısı/Assistant Editor

Kübra GÜNEY

Türk Tarih Kurumu/Turkish Historical Society/kguney@ttk.gov.tr

Şengül TOUMPAN

Türk Tarih Kurumu/Turkish Historical Society/stoumpan@ttk.gov.tr

Yabancı Dil Editörü/Foreign Language Editor

Selin Adile EREN

Türk Tarih Kurumu/Turkish Historical Society/saeren@ttk.gov.tr

Adres/Address

Türk Tarih Kurumu

Sıhhiye Yerleşkesi Hacettepe Mahallesi Kızılay Caddesi No. 1 06230 Altındağ/ANKARA

Bilkent Yerleşkesi Üniversiteler Mahallesi Toplum Caddesi No. 5 06800 Çankaya/ANKARA

Tel: +90 312 310 23 68 • Fax: +90 312 310 16 98

www.hoyuk.gov.tr

Mayıs-May 2025 – ANKARA

Dizinlenme Bilgileri/Indexing

European Reference Index for the Humanities (ErihPlus)

Directory of Open Access Journal (DOAJ)

Central & Eastern European Academic Source (CEEAS) (EBSCO)

Tasarım/Design

Elif İrem DOĞAN DEMİR

Kapak Tasarım/Cover Design

Emine ÇAKIR

Kapak Resmi/Cover Image

A. Ekin Meriç - A. K. Öz, “Some Observations on the Architecture of the Roman Theatre of Iznik (Nicaea)”, s. 137, fig. 6.

Höyük

ISSN 1309-8780 | e-ISSN 2822-3985

Sayı/Issue: 15 (Mayıs/May 2025)

Yayın Komisyonu/Commission of Publications

Doç. Dr. Çiğdem ATAÜMAN

Orta Doğu Teknik Üniversitesi/Middle East Technical University, Ankara, TÜRKİYE
atakuman@metu.edu.tr <https://orcid.org/0000-0001-8675-6236>

Dr. Öğretim Üyesi Nurcan BOŞDURMAZ

İstanbul Bilgi Üniversitesi/İstanbul Bilgi University, İstanbul, TÜRKİYE
nurcan.bosdurmaz@bilgi.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-1809-0070>

Prof. Dr. Musa KADIOĞLU

Ankara Üniversitesi/Ankara University, Ankara, TÜRKİYE
musakadioglu@ankara.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-6481-229X>

Prof. Dr. Yüksel ÖZGEN

Türk Tarih Kurumu/Turkish Historical Society, Ankara, TÜRKİYE
yozgen@ttk.gov.tr <https://orcid.org/0000-0003-3298-5804>

Prof. Dr. Ali Uzay PEKER

Orta Doğu Teknik Üniversitesi/Middle East Technical University, Ankara, TÜRKİYE
peker@metu.edu.tr <https://orcid.org/0000-0003-1175-6121>

Doç. Dr. Yunus PUSTU

Türk Tarih Kurumu/Turkish Historical Society, Ankara, TÜRKİYE
ypustu@ttk.gov.tr <https://orcid.org/0000-0003-4409-2325>

Prof. Dr. Mustafa Hamdi SAYAR

İstanbul Üniversitesi/İstanbul University, İstanbul, TÜRKİYE
mhsayar@istanbul.edu.tr <https://orcid.org/0000-0001-6339-9002>

Doç. Dr. Hasan YILMAZYAŞAR

Anadolu Üniversitesi/Anadolu University, Eskişehir, TÜRKİYE
hyyasar@anadolu.edu.tr <https://orcid.org/0000-0001-8148-9562>

Höyük

ISSN 1309-8780 | e-ISSN 2822-3985

Sayı/Issue: 15 (Mayıs/May 2025)

Hakemler Listesi/Referees List

Doç. Dr. Meryem ACARA

Sivas Ü./Univ. meryemacaraeser@cumhuriyet.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-8542-021X>

Prof. Dr. Hüseyin Sabri ALANYALI

Anadolu Ü./Univ. hsalanyali@anadolu.edu.tr <https://orcid.org/0000-0001-7427-9807>

Prof. Dr. Asuman BALDIRAN

Selçuk Ü./Univ. abaldiran@selcuk.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-6799-9395>

Prof. Dr. Tolga BOZKURT

Ankara Ü./Univ. tolgabozkurt@ankara.edu.tr <https://orcid.org/0000-0001-7621-7706>

Prof. Dr. Ayşe ÇAYLAK TÜRKER

Çanakkale Onsekiz Mart Ü./Univ. ayseturker@comu.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-8030-2273>

Prof. Dr. Sema DOĞAN

Hacettepe Ü./Univ. semad@hacettepe.edu.tr <https://orcid.org/0000-0001-7362-3290>

Prof. Dr. Bahadır DUMAN

Pamukkale Ü./Univ. bahadirduman@yahoo.com <https://orcid.org/0000-0002-4330-2178>

Prof. Dr. Ekin KOZAL

Çanakkale Onsekiz Mart Ü./Univ. ekozal@comu.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-4427-069X>

Prof. Dr. Emre OKAN

Düzce Ü./Univ. emreokan@duzce.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-3838-6039>

Doç. Dr. Jale Özlem OKTAY ÇEREZCİ

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Ü./Univ. jale.ozlem.oktay@msgsu.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-5345-1935>

Prof. Dr. Ayşe Tuba ÖKSE

Kocaeli Ü./Univ. tuba.okse@kocaeli.edu.tr <https://orcid.org/0000-0003-3533-8936>

Prof. Dr. Mihriban ÖZBAŞARAN

İstanbul Ü./Univ. mihozbas@istanbul.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-3603-948X>

Prof. Dr. Fikret ÖZCAN

Süleyman Demirel Ü./Univ. fikretozcan@sdu.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-0643-3881>

Doç. Dr. Deniz SARI

Bilecik Şeyh Edebalı Ü./Univ. deniz.sari@bilecik.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-2779-0757>

Prof. Dr. Mustafa Hamdi SAYAR

İstanbul Ü./Univ. mhsayar@istanbul.edu.tr <https://orcid.org/0000-0001-6339-9002>

Prof. Dr. Derya ŞAHİN

Bursa Uludağ Ü./Univ. dsahin@uludag.edu.tr <https://orcid.org/0000-0003-0021-4271>

Doç. Dr. Elif ÜNLÜ

Boğaziçi Ü./Univ. elif.unlu@boun.edu.tr <https://orcid.org/0000-0001-6199-5476>

Prof.Dr. Remzi YAĞCI

Dokuz Eylül Ü./Univ. remzi.yagci@deu.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-7765-1712>

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

Araştırma Makaleleri/Research Articles:	<u>Sayfa/Page</u>
KARTAL, METİN: Anadolu'nun Bilinen En Eski Taş Heykelcikleri: Kızılın Figürinleri/ The Oldest Known Stone Figurines of Anatolia: Kızılın Figurines.....	1
UYSAI, BORA - ÇİFÇİ, ALİ: Hamzatepe Kazılarında Ele Geçen Ünik Bir Silindir Mühür/A Unique Cylinder Seal from the Hamzatepe Excavations	15
KONAKÇI, ERİM - SEMİZ, BARIŞ: Aşağıseyit Höyük Geç Tunç Çağı Tabakalarında Bulunan Altın Boya Astarlı Seramikler/Gold-Wash Ceramics Uncovered in Late Bronze Age Layers of Aşağıseyit Höyük	29
SAZCI, GÖKSEL: Kuzeybatı Anadolu Erken Demir Çağı Mimarisi Üzerine Yeni Gözlemler/New Insight into the Early Iron Age Architecture in Northwestern Anatolia	59
AYBEK, SERDAR - ARSLAN, BURAK: Metropolis Tiyatrosu'nun Doğu Analemma Dolgununda Tespit Edilen A Mekânı: Roma Yapı Mühendisliğiyle Planlanan İşlevsel Bir Uygulama/"Chamber A" Identified in the Eastern Analemma Filling of the Metropolis Theater: A Functional Implementation Planned with Roman Structural Engineering.....	73
ÇELİKBAŞ, ERSİN - ÇAKMAK, ELİF NUR: Hadrianopolis Güney Nekropolü'nde Ele Geçen Sandalet (Caligae) Raptiyeleri/Caligae Nails Discovered in the Southern Necropolis of Hadrianopolis.....	97
EKİN MERİÇ, AYGÜN - ÖZ, ALİ KAZIM: Some Observations on the Architecture of the Roman Theatre of Iznik (Nicaea)/İznik (Nicaea) Roma Tiyatrosu Mimarisine Dair Bazı Gözlemler	113
KÖROĞLU, GÜLGÜN - GÜR, DURMUŞ: Balatlar Kilisesi'ndeki Erken Bizans Dönemi Opus Sectileleri/Early Byzantine Opera Sectilia at Balatlar Church.....	143
KURT, MEHMET: Amorium Kenti Kazılarında Bulunan Orta Bizans Dönemi (10-11. Yüzyıl) Pişmiş Toprak Kandilleri/Terracotta Lamps from the Middle Byzantine Period (10 th -11 th Centuries) Unearthed in the Amorium at Excavations.....	165
BEYAZIT, MUSTAFA - GÖKTÜRK, BAŞARAN DOĞU - BAŞTÜRK, YUSUF: Kale-Yukarı Mezarlık Alanında Heykel, Balbal, Taş Baba Geleneğinin Yansımaları/ Reflections of the Old Turkic Statue Tradition in the Upper Section of the Islamic Cemetery in the Kale District, Denizli.....	197

Anadolu'nun Bilinen En Eski Taş Heykelcikleri: Kızılın Figürinleri

Metin Kartal*

Öz

Kızılın, Antalya ili Döşemealtı ilçesi Yağca Mahallesi'ne bağlı Çakmak mevkinde yer alan bir Epi-paleolitik yerleşimdir. Deniz seviyesinden 407 metre, Kızılın Deresi'nden 35 metre ve hemen önündeki Tufa Ovası'ndan 107 metre yüksektir. Yerleşim, Kızılın Deresi olarak anılan dar bir vadinin girişinde yer alır. Kızılın bu bölgedeki tek Epi-paleolitik yerleşim değildir. Bölgede Kızılın ile birlikte Öküzini, Karain-B ve Çarkini Epi-paleolitik yerleşimleri de bulunmaktadır. Sürtmetaş aletler, denizel yumuşakçalardan boncuklar ve kemik aletler önemli arkeolojik kalıntılar arasındadır. Bununla birlikte ele geçen arkeolojik materyallerin çoğunluğunu yontmataş buluntular oluşturmaktadır. Kızılın'ın üst seviyeleri, geometrik mikrolitlerin daha sık görüldüğü bir buluntu topluluğu ile temsil edilir. Bu tabakalar Jeolojik Seviye IIa olarak isimlendirilmiştir ve açık kırmızı renktedir. Bu seviyelerin en önemli buluntuları arasında, kumtaşından yapılmış 2 adet insan figürünü yer almaktadır. Bu figürinlerden biri gövdesi kırık ve noksan olan bir insan başıdır. Figürinin cinsiyeti belli olmamakla birlikte, bir kadın başını andırmaktadır. Diğer figürin tamdır ve yapışık ikizleri temsil eden bir insan figürünü niteliğindedir. Kızılın'de daha alt seviyelere doğru inildiğinde, geometrik mikrolitlerin azaldığı ve hatta geometrik olmayan mikrolitlerin baskın olduğu bir yontmataş endüstri ile karşılaşmaktadır. Bu tabakalar ise Jeolojik Seviye IIb olarak isimlendirilmiştir. Bu tabaka koyu kırmızı renktedir. Kızılın arkeolojik katlaşımı, karbon 14 (AMS) yöntemi ile MÖ (*cal.*) 19455 ile 13621 arasına tarihlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Anadolu, Antalya, Kızılın, Epi-paleolitik, Figürin.

The Oldest Known Stone Figurines of Anatolia: Kızılın Figurines

Abstract

Kızılın is a cave settlement in the Çakmak-Yağca area of Döşemealtı district in Antalya province. The settlement is 407 meters above sea level, 35 meters above the Kızılın Stream, and 107 meters above Antalya tufa plain. It is located in a narrow valley called Kızılın Stream. Kızılın is not the only Epi-Paleolithic settlement in the region; there are also Öküzini, Karain-B, and Çarkini Epi-Paleolithic hunter-gatherer camps. Ground stone tools, beads from marine molluscs, and bone tools are important archaeological remains among the finds. However, the majority of the archaeological materials recovered are chipped stone finds. The uppermost levels of the archaeological sequence are represented by geometric microliths. These layers are referred to as Geological Level IIa and are light red in colour.

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Ankara/TÜRKİYE
<https://ror.org/01wntqw50> kartalm@ankara.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-4513-6310>

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. / This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

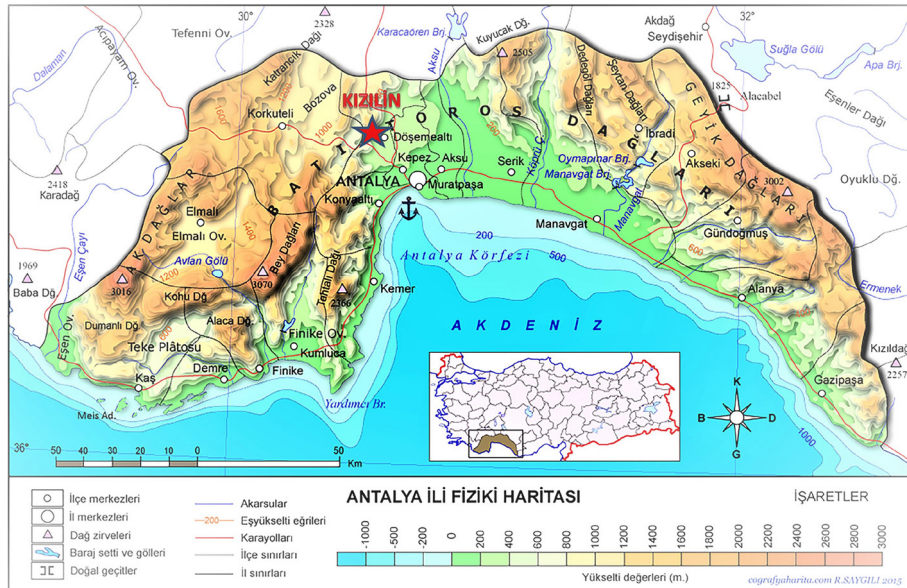
Atıf/Citation: Kartal, Metin, "Anadolu'nun Bilinen En Eski Taş Heykelcikleri: Kızılın Figürinleri", *Höyük*, 15, 2025, s. 1-14.

Additionally, two human figurines are among the most significant finds of these levels. One of these figurines is a human head with a broken and missing body. Although the gender of the figurine is unknown, it appears to resemble a female head. The other figurine is a complete human representation of conjoined twins. An earlier chipped stone assemblage is found at Kızılin, where non-geometric microliths dominate the lower levels. These layers are named as Geological Level IIb. This layer is dark red in colour. The archaeological sequence of Kızılin was dated between 19455 and 13621 BC (*cal.*) by carbon 14 (AMS) method.

Keywords: Anatolia, Antalya, Kızılin, Epi-palaeolithic, Figurine.

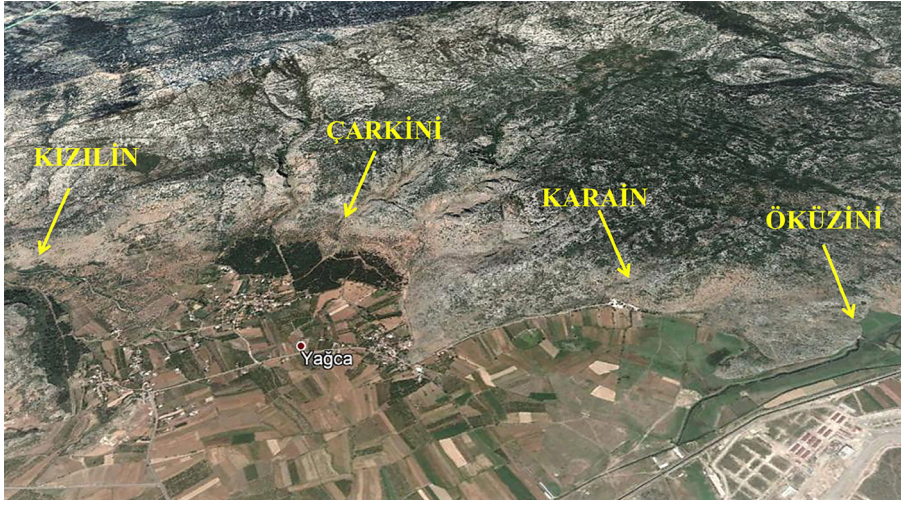
Giriş

Kızılin, Antalya ili Döşemealtı ilçesi Yağca Mahallesi Çakmak mevkinde yer alır (Harita 1)¹. Epi-paleolitik Dönem'in Türkiye açısından belki de en yoğun yerleşim gördüğü Güneybatı Toroslarda, Kızılin ile aynı ekosistem içinde bulunan Karain, Öküzini ve Çarkini gibi mağara yerleşimleri ile Koyunini ve Deliktaş gibi kaya sığınakları da yer almaktadır (Resim 1). Batı Toroslarda Katran Dağı olarak bilinen masifin eteklerindeki Kızılin teras alanının, deniz seviyesinden yüksekliği 407 metredir. Kızılin, hemen önünden geçen Kızılin Deresi'nden 35 metre, Yağca Mahallesi'nin bulunduğu Tufa Ovası'ndan ise 107 metre yüksektir. Kızılin'in en yoğun buluntu topluluğunu oluşturan yontmataş endüstrinin ham madde kaynağı olan çört grubundan radyolaritin, yerleşimin hemen önündeki Kızılin Deresi yatağındaki çakıllar olduğunu düşünmekteyiz. Yağca Mahallesi sakinlerince mağaranın bulunduğu mevki "Asmalı" olarak bilinmektedir. Yerleşim için literatürde ilk kez Prof. Dr. İsmail Kılıç Kökten tarafından kullanılan "Kızılin" adı ise yerel halk tarafından, üzerindeki kızıl kayalıktan dolayı verilmiştir (Resim 2). Bu kızılılık, bölge toprağında bulunan demir-oksitten kaynaklanmaktadır.

Harita 1. Kızılin yerleşiminin yeri http://cografyaharita.com/haritalarim/2a_antalya_ili_fiziki_haritasi2.png 15.01.2025 tarihli erişimden uyarlanmıştır.

¹ http://cografyaharita.com/haritalarim/2a_antalya_ili_fiziki_haritasi2.png, son erişim tarihi: 19.08.2020. Bu harita ilgili internet sitesinden indirilerek üzerine Kızılin'in bulunduğu nokta eklenmiştir.

Resim 1. Kızılın ve çevresindeki diğer yerleşimler

Resim 2. Kızılın yerleşimi

Kızılın'ın girişi, çok dik bir eğimle doğu-batı yönündedir. Hem eğimden kaynaklanan erozyon hem de yağışla taşınan topraklar, mağara girişini ve içini yıllar içerisinde doldurmuş olup, hâlen de doldurmaya devam etmektedir. Söz konusu dik eğimden dolayı mağaraya giriş-çıkış oldukça zordur. Aslında mağara içinde de yerleşim dolgusu bulunmaktadır. Ancak bu dolgu üzerinde, *in situ* olmayan yoğun bir toprak akıntısı birikmiş durumdadır. Hem bu nedenden hem de bölgede elektrik olmamasından dolayı mağara içinde herhangi bir arkeolojik çalışma projesine henüz başlanmamıştır. Dolayısıyla yeni girişimlerimizle başlatılan kazılar² teras bölümünde gerçekleştirilmektedir (Resim 3). Kızılın terası, kapladığı alan açısından 1 dönümden biraz daha küçük boyuttadır (yaklaşık 850-900 metrekare).

² Demirel-Kartal-Aydın vd. 2019; Demirel-Kartal-Erbil vd. 2020; Erbil-Kartal-Sarıoğlu vd. 2022.

Resim 3. Kızılın teras kazıları

Kızılın ve Epi-paleolitik Dönem

Kızılın'deki ilk çalışmalar, Kılıç Kökten tarafından 1956 yılında gerçekleştirilmiştir³. Ancak kendisinin yaptığı bu çalışmaya dair yazılı bir raporu bulunmamaktadır. Sadece ilgili yayında “küçük çapta sondajlarla yokladık”⁴ şeklinde bir ibare yer almaktadır. Kızılın'de, 2018 yılında “Kökten Alanı” olarak isimlendirdiğimiz Yukarı Teras kısmında kazılara başlandığında⁵, Kökten'den kalan kazı açmalarının, zamanın şartlarıyla tahrip olduğu basamaklı bir alan ile karşılaşmıştır. Dolayısıyla bu alanı mevcut hâliyle kazarak temiz bir kesit elde etme ve geniş çaplı kazılara başlamak için stratigrafiyi tespit etme çalışmalarına 2018 yılında başlanmıştır. 2022 yılı sonu itibarıyla, Kılıç Kökten'in basamaklı kazılarının olduğu alanda yaklaşık 16 metrelik bir zemin elde edilmiştir (Resim 4).

³ Kökten 1959, 11.

⁴ Kökten 1959, 11.

⁵ Bu makale yazılana değin Kızılın'de 2018, 2019, 2021 ve 2022 yıllarında kazılar gerçekleştirilmiştir.

Yukarıda bahsi geçen kesit üzerinde stratigrafik çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalara göre en üstte bulunan kahverengi toprak içinde, yakın zaman bulgularının da tespit edildiği karışık nitelikte materyaller ele geçirilmiştir. Söz konusu kahverengi toprak bölümü, “Jeolojik Seviye-I” (JS-I) olarak isimlendirilmiştir. Şimdiye değin herhangi bir Prehistorik seramik tespit edilememiş olan bu seviyede, Epi-paleolitik Dönem’in yontmataş elemanları ile birlikte çok daha geç dönemlerin seramik buluntuları ele geçmiştir.

Resim 4. Kızılın teras kazıları hava fotoğrafı

JS-I'in hemen altında, açık kırmızı renk topraklı, çok sayıda irili-ufaklı taşlı ve büyük kayaların bulunduğu “Jeolojik Seviye-IIa” (JS-IIa) olarak isimlendirilen Epi-paleolitik Dönem tabakası yer almaktadır. Bu seviyede, söz konusu dönemin geç evrelerine has geometrik formlu mikrolitlerin ele geçtiği bir evre ile karşılaşmıştır. Tabi bu tabakalarda geometrik olmayan mikrolitler de mevcut olmakla birlikte asıl önemli olan nokta, bu makalenin konusunu da oluşturan kumtaşından yapılmış insan heykelciklerinin ele geçmiş olmasıdır. JS-IIa'nın altındaki, daha koyu kırmızı renkli olan tabaka ise “Jeolojik Seviye-IIb” (JS-IIb) olarak isimlendirilmiştir. JS-IIb, sediman içeriği açısından JS-IIa'dan pek farklı değildir. Sadece renginin daha koyu olmasıyla belirginleşmektedir. Bununla birlikte, bu seviyelerde JS-IIb içinden ele geçen mikrolitler, daha çok geometrik olmayan mikrolitler olup arkeolojik açıdan da JS-IIa'dan farklılık göstermektedir. Kazılar ile ortaya çıkan tabakalardan tespit edilen yumuşakça kabuklarının⁶, TÜBİTAK-MAM'da tarihlendirmeleri yapılmış ve şimdiye kadar kazılmış alanın ne kadar eskiye gittiği tespit edilmiştir⁷. Buna göre Kızılın teras alanında şimdilik bilinen en geç ve en erken tarihler Tablo-1'de yer almaktadır.

6 Kızılın'de kemikten tarihlendirme çalışmaları denense de kemiklerde kolajen madde kalmadığı için C14 AMS yöntemi uygulanamamıştır. Bu nedenle yumuşakça kabukları tarihlendirilmiştir.

7 Kızılın'de 2022 yılı sonu itibarıyla 40'm üzerinde C14 tarihlemesi yapılmıştır.

Kızılın'de, geneli lokal çört hammadde üzerine yapılmış bir yontmataş buluntu topluluğu ile karşılaşmaktadır. Çekirdekler⁸, üst seviyelerde görülen tek kutuplu örneklerin varlığına karşın, tüm seviyelerde iki kutuplu örnekleriyle daha yoğun olarak temsil edilmektedir. Düzenli dilgi-dilgicik üretimi çok nadir görülmekte, dolayısıyla dilgi ve dilgicikler düzensiz formludurlar. Neredeyse tüm tabakalarda, çekirdeklerle birlikte çekirdeklerin hazırlanması ve yenilenmesi sürecinde yan ürün olarak ortaya çıkan tepeli dilgi-dilgicikler, dalmalı dilgi-dilgicikler, çekirdek tablaları, doğal yüzeyli yongalar gibi atık malzeme de ele geçmektedir. Üstelik bunların sayısı çok fazladır. Buradan anlaşılmaktadır ki Kızılın terası, yerleşim olarak kullanılmakla birlikte aynı zamanda birer yontmataş işlik atölyesi gibi de kullanılmıştır.

JEOLÖJİK SEVİYE IIa					
Lab. No	Örnek No	Konvansiyonel tarih	Kalibre edilmiş (MÖ)	Kalibre edilmiş (MÖ)	Doğruluk değeri (%)
TÜBİTAK – 2129	L 16 / 11	13114±44	13944	13621	95.4
TÜBİTAK – 2130	L 17 / 11	13452±45	14405	14084	95.4
TÜBİTAK – 2120	G 16 / 7	14053±48	15380	15035	95.4
TÜBİTAK – 2121	G 16 / 8	14074±47	15385	15061	95.4
TÜBİTAK – 2122	G 16 / 9	13771±46	14979	14555	95.4
TÜBİTAK – 837	G 17 / 9	14956±52	15948 16401	15553 16031	95.4
TÜBİTAK – 2123	G 16 / 10	13802±46	15011	14611	95.4
TÜBİTAK – 2132	H 17 / 11	14408±49	15868	15422	95.4
TÜBİTAK – 2131	H 16 / 11	14450±49	15896	15456	95.4
JEOLÖJİK SEVİYE IIb					
Lab. No	Örnek No	Konvansiyonel tarih	Kalibre edilmiş (MÖ)	Kalibre edilmiş (MÖ)	Doğruluk değeri (%)
TÜBİTAK – 2138	F 17 / 8	15201±50	16723 16590	16603 16334	24.8 70.6

⁸ Erbil-Ağırsoy-Perçin vd. 2020; Erbil-Kartal-Ağırsoy 2021.

TÜBİTAK – 2139	F 17 / 9	16249±53	17879	17537	95.4
TÜBİTAK – 2124	G 17 / 11	15497±54	16936	16756	95.4
TÜBİTAK – 2125	G 15 / 12	14103±53	15398	15082	95.4
TÜBİTAK – 2140	F 17 / 10	15888±52	17428	17053	95.4
TÜBİTAK – 2141	F 17 / 11	16681±55	18398	18011	95.4
TÜBİTAK – 2127	E 16 / 11	16479±55	18141 17816	17823 17666	76.2 19.2
TÜBİTAK – 2128	E 16 / 12	16643±58	18348	17968	95.4
TÜBİTAK – 2142	F 17 / 12	17564±58	19455	19036	95.4

Tablo 1

Çekirdeklerden elde edilen yonga-dilgiler üzerine çeşitli formlarda yapılan ön kazıyıcılar, dişlemeli aletler, çentikli aletler, taş delgiler, *piece esquillee* gibi aletler standart buluntular arasında yer almaktadır. Bunlar arasında en fazla grubu ön kazıyıcılar temsil etmektedir. Öte yandan bu rutin buluntuların yanında çok fazla sayı ve tipolojide taş kalem buluntularının ele geçiyor olması, önemli bir ayrıcalık olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kızılın'ın yontmataş alet endüstri buluntularının⁹ en tipik göstergesi olan grubu, mikrolitik aletler oluşturmaktadır. Özellikle JS-IIa seviyesinde geometrik mikrolitlerin çok tipik örnekleriyle karşılaşılmaktadır. Bunlar arasında yarımaya, ikizkenar üçgenler ve trapezler en önemli formları temsil etmektedir. Bununla birlikte yine bu seviyede geometrik olmayan, özellikle sırtlı dilgicikler ve türevlerinin ele geçtiği bir topluluk da bu mikrolitlere eşlik etmektedir. Özellikle geometrik mikrolitlerin bulunduğu bu seviyede, bunların yapımında kullanılan mikrobürün tekniğine ilişkin kalıntılar ele geçmektedir. Geneli küçük boyutlu olsa da çentikli budama tekniği gösteren bu mikrobürünler, mikrolit üretim metodunun anlaşılması açısından önemlidir. Öncekine göre bir alttaki JS-IIb seviyesinde, geometrik mikrolitlerin sadece çeşitkenar üçgen formları ele geçmiştir. Yarımaya, ikizkenar üçgenler ve trapezler kaybolmuş, bunların yerine çok sayıda sırtlı dilgicik ile bunların türevleri ele geçmiştir. Bunlar arasında mikrogravet uçların varlığı önemli ve ayırt edici bir özelliktir.

Kızılın'ın sürtmetaş aletlerini, ele geçiş pozisyonlarına göre iki grupta toplayabiliriz. Birinci grubu yüzey buluntuları, ikinci grubu ise tabakalardan ele geçen *in situ* buluntular oluşturur. Bunların çoğu genellikle kırık öğütme taşlarından ibarettir. Buna karşın I16/9 plankaresi ve tabakasından ele geçmiş bir adet *shaft straightener* yani yivli-oluklu sap düzeltici çok önemlidir. Son bir grup olarak hepsi de L16/11 plankaresi ve tabakasından bir arada ele geçmiş olan, el cilalaması içeren 5 adet taş eserdir.

⁹ Kartal 2019; Kartal-Erdem-Bal 2020.

Kızılın'ın kemik alet repertuvarında, kırık bız parçaları ve üzerlerinde kullanımdan dolayı parlamalar gösteren, amorf ve kırık kemik parçaları tespit edilmiştir. Bu kemiklerin üzerindeki parlamalar, bütün yüzey üzerinde olmadığından bu parlamaların, yırtıcı hayvan mide asidi sebebiyle değil kullanıma dayalı bir cilalanma nedeniyle oluştukları düşünülmektedir. Ancak belirttiğimiz gibi hepsinin de kırık parçalar hâlinde olmasından ötürü bütünlüğü anlaşılamamaktadır. Genel anlamda şimdilik kemik alet buluntuları sayıca azdır.

Kişisel süslenme objeleri açısından, Güneybatı Toroslarda hemen her Epi-paleolitik Dönem tabakasında sıkça karşımıza çıkan, özellikle denizel kökenli olan *Dentalium sp.*, *Tritia gibbosa* ve *Columbella rustica* türlerinden üretilmiş boncuklar, Kızılın'de de karşımıza çıkmaktadır.

Kızılın İnsan Heykelcikleri

Kızılın'den ele geçen en önemli eser grubu, iki adet insan heykelciğidir¹⁰. Bu eserler, Anadolu'nun bilinen en eski taş insan heykelcikleridir. Her ikisi de farklı plankarelerde ancak aynı seviyelerden ele geçmiştir. Bulundukları tabakalara göre yaşları, MÖ 13782 (2 sigma kalibrasyon ve ortalama ile) olarak ölçülmüştür.

Bunlardan ilki, bizim tabirimizle “Kızılın 1 Figürini” olup (Resim 5-6), H15 plankaresinden ele geçmiştir. Tabaka açısından, üstteki yaklaşık 25-30 cm'lik karışık ve kahverengi JS-I sedimanın hemen altındaki, kırmızı açık renkli JS-IIa'nın en üst seviyesine aittir. Aslında eser, iri bir kayanın altında ele geçtiği için *in situ* buluntu özelliği taşımaktadır. Bu bakımdan heykelciğin Epi-paleolitik Dönem'e ait olduğu tartışmasızdır. Bu tabaka, çok yakındaki Öküzini'nin 2'nci arkeolojik ünitesinin sonu ve 3'üncü arkeolojik ünitesinin başlangıcıyla çağdaştır¹¹. Yakın Doğu'da bu tarihler, Levant'ta *Geometrik Kebaran* ile *Natufian* ve bununla birlikte Zagros'ta *Zarzian* ile çağdaşlık göstermektedir.

Resim 5. Kızılın 1 Figürini (cepheden)

¹⁰ Kartal M. 2019; Kartal 2020.

¹¹ Kartal 2009, 150.

Resim 6. Kızılın 1 Figürini (farklı yönlerden)

Eserin kırık hâliyle genişliği 4,06 cm ve kalınlığı 3,87 cm'dir (Resim 7). Kırık olduğu için boy değeri bilinmese de baş ve gövde orantısı düşünüldüğünde 10 cm'den daha büyük olabileceği düşünülmemektedir. Figürin, kumtaşı üzerine kazıma ve aşındırma teknikleriyle yapılmıştır. Sadece baş kısmı ele geçmiş, gövdesi noksan ve kırık bir eserdir. Ancak gövdeye ait çok az bir kısım eser üzerinde kalmıştır. Buna karşın baş kısmı çok önemli tasvir özellikleri göstermektedir. Baş ve gövde, sadece derin bir yiv ile betimlenmiş olup boyun kısmı işlenmemiştir (Resim 5-6). Dolayısıyla gövde ve baş kısmını ayıran temel ayırım, tüm çevresi boyunca seçilen derin bir yivdir. Gözler, cepheden içbükey lensler şeklinde iki çukurla belirginleştirildiğinden, burun kısmı doğal olarak öne doğru bir çıkıntı yapmaktadır (Resim 5). Göz çukurlarında başka bir maddenin bulunup bulunmadığı bilinmemekle birlikte, bu pek olası görünmemektedir. Zira göz çukurları, başka bir katı maddeyi içinde tutabilecek kadar derin değildir¹². Bu durumda, özellikle bir burun oluşturulmamış, aksine göz çukurlarının varlığı doğal olarak bir burun oluşturmuştur. Başın her iki şakak kısmı ise sürtülerek aşındırılmıştır (Resim 6 orta detay görünümü). Aynı teknikte yani sürtülerek alın kısmı da oluşturulmuştur.

Resim 7. Kızılın 1 Figürini boyutları

¹² Buna karşın çukur gözlere “macun” niteliğinde bir maddenin sıvanmış olabileceği de düşünülebilir.

Bu eserin en önemli özelliği; yüzün tam arkasında, başın gövdeyle ayrıldığı yiv kısmında yer alan, bir nevi saç ya da başlık gibi bezemelere sahip olmasıdır. Bu kazıma çizikler, başa göre dikey konumda “V” kesikli, yatay konumunda ise daha çok “U” kesiklidir. Birbirini dik keser biçimde işlenmiş olan bu bezemeler (Resim 8), sınırlı bir alan kaplamakla birlikte çok belirgindir. Böylesi bezeme örneklerine¹³, Avrupa’nın özellikle Orta ve Doğu bölgelerinde Üst Paleolitik Dönem’e denk gelen MÖ 25.000-20.000 tarihleri arasında rastlamaktayız. Kızılın’dan daha eski olan bu Avrupa örneklerinin, Anadolu’daki avcı gruplara ilham verip vermediği bilinmemektedir. Kısacası Avrupa kökenlidir diyebilmek bugün için imkânsızdır. Ayrıca bu heykelciğin cinsiyetine dair herhangi bir emare bulunmamaktadır. Bununla birlikte yukarıda da belirtmiş olduğumuz gibi “olası saç” betimlemelerine sahip Avrupa örneklerinin neredeyse tamamı kadın figürinleri olarak tespit edilmiştir. Buradan yola çıkarak, Kızılın 1 Figürini’nin de büyük olasılıkla bir kadın başı olması gerektiği düşünülmektedir.

Resim 8. Kızılın 1 Figürini başın arkasındaki olası saç betimlemeleri

Anadolu’da böylesi boyun kısmı derin bir yivle betimlenmiş ancak Kızılın örneğinden çok daha geç bir döneme ait olan Antalya-Bademağacı Höyük’te, Erken Neolitik II seviyesine ait ve MÖ 6450-6080 tarihleri arasına yerleştirilen bir taş figürin, teknik açıdan Kızılın örneğiyle büyük benzerlik gösterse de¹⁴ Bademağacı örneğinde yüz işlenmemiştir. Kısacası boyun ve gövde arasındaki betimlemenin sadece derin bir yiv ile belirtilmesi ilginç de olsa bir tercihtir ve farklı nesillerce de uygulanmıştır.

Kızılın’dan ele geçen ikinci insan heykelciği, bizim tabirimizle “Kızılın 2 Figürini”dir (Resim 9). Tıpkı ilk figürinde olduğu gibi bu eser de aynı seviyede ancak H17 plankaresinden ele geçmiştir. Dolayısıyla bu figürin de MÖ 13.782 (2 sigma kalibrasyon ve ortalama ile) olarak tarihlendirilmektedir. Tabi jeolojik birimi de JS-IIa’dır.

¹³ Antl-Weiser 2008, 26; Soffer-Adovasio-Hyland 2000, 519.

¹⁴ Duru 2008, 18-19, 94.

Resim 9. Kızılın 2 Figürini (yapışık ikiz)

Eserin boyu 6,30 cm, eni 3,30 cm ve kalınlığı 3,25 cm'dir (Resim 10). Bu figürin de kumtaşı üzerine yapılmış olup tamdır. Ancak ilk figürine göre oldukça soyut özellikler göstermektedir. Baş ve gövde işlenmesine karşın baş kısmında yüz detayları hiç işlenmemiştir. Bununla birlikte bu figürinin en önemli özelliği “ikiz insan” tasviri içermesidir. Eserin, boydan boya derin bir yivle ikiye bölünmesi, iki farklı vücut oluşturmuştur. Yani eser hem baş hem de gövdeden, ön kısımda cepheden ve arka kısımdan derin bir yiv ile ikiye bölünmüştür (Resim 9). Bu durum anatomik olarak iki baş ve iki vücut oluşturmaktadır ancak yapışık. Bununla birlikte eserin baş ve gövde kısımları arası, boyun yerine yine ilk figürinde olduğu gibi derin bir yivle ayrılarak baş ve gövde oluşturulmuştur. Eser bu hâliyle “ikiz” ya da daha doğrusu “yapışık ikiz” olgusunu betimlemektedir. İkiz insan figürini olarak kabul etmemizdeki temel neden, esere profilden bakıldığında baş kısımlarının da farklı profiller oluşturmuş olmasından kaynaklanmaktadır (Resim 11). Zira gövde de birbirinden derin yivlerle ayrılmıştır. Baş kısımları sanki aşağı doğru bakar pozisyonundadır. Gövdenin alt bölümü bütünüyle gerçekçi temsilin ötesindedir. Cepheden bakıldığında yüz işlenmemiştir. El, kol ve bacaklar hiç betimlenmemiştir. Eserin üzerinde cinsiyete dair bir betimleme de yoktur. Bu haliyle sadece “yapışık ikiz” algısı yaratmaktadır.

Resim 11. Kızılin 2 Figürini profilden görünen silüetler

Anadolu’da Kızılin 2 Figürini bulunmadan önce bilinen en eski örnekler Neolitik Çağ’dan ele geçmiştir. Çatalhöyük’ten ele geçen ve Tapınak VI’da bulunan mermerden üretilmiş iki başlı, iki çift göğüslü ancak her bir birey için tek kollu figürinler çok önemlidir¹⁵. Mellaart, daha sonra benzer nitelikteki figürinlerin Hacılar I ve Kültepe gibi daha geç dönemlere ait yerleşimlerden de ele geçtiğini belirtmektedir¹⁶. Bu durumda Çatalhöyük’ten de önceye ait olan “yapışık ikiz” figürinlerinin Anadolu’da bilinen ilk örneği Kızılin Epi-paleolitik’ine aittir.

Sonuç

1980’li ve 90’lı yıllarda, modern Paleolitik arkeoloji araştırmalarına başlanan Güneybatı Toroslarda, Öküzini ve Karain-B Gözü kazıları çok önemli Epi-paleolitik Dönem buluntularını gün yüzüne çıkarmıştır. Son yıllarda kazısına başlanan Kızılin, bu bölge için Epi-paleolitik Dönem açısından deyim yerindeyse yeni bir kapı aralamaktadır. Söz konusu her iki eser üzerinde de teknik ve stil açısından hem Avrupa Paleolitik sanat özellikleri hem de Yakın Doğu Paleolitik sanat özellikleri sezilmektedir. Yani sanatsal açıdan henüz bir ya da diğer bölgeye bağlanamayacak kadar erkendir. Sadece 6 sezonluk kazıların sonucunda hem yontmataş endüstriler hem de diğer buluntularla birlikte sanat eserlerinin ele geçmiş olması Kızılin’i çok önemli bir Epi-paleolitik Dönem merkezi hâline getirmeye adaydır.

ETİK BEYAN/ETHICAL STATEMENT

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur./It is declared that scientific and ethical principles were complied with during the preparation of this study and all the works referred are mentioned in the bibliography.

¹⁵ Mellaart 1967, 121-122, Pl. 70-71.

¹⁶ Mellaart 1967, Pl. 70-71.

KAYNAKLAR

Antl-Weiser 2008

Antl-Weiser, W., “The Anthropomorphic Figurines From Willendorf”, *Wissenschaftliche Mitteilungen Niederösterreichisches Landesmuseum*, 19, 19-30.

Demirel-Kartal-Aydın vd. 2019

Demirel, M.-Kartal, G.-Aydın, Y.-Erbil, E.-Kartal, M., “Kızılın Kazıları (I) 2017 Sezonu”, *40. Kazı Sonuçları Toplantısı-II*, 651-666.

Demirel-Kartal-Erbil vd. 2020

Demirel, M.-Kartal, G.-Erbil, E.-Ağırsoy, Z. B.-Erdem, İ. B.-Perçin, P.-Bal, B. C.-Mutlu, M.-Kartal, M., “Kızılın Kazıları (II) 2018 Sezonu”, *41. Kazı Sonuçları Toplantısı-III*, 221-235.

Duru 2008

Duru, R., *MÖ 8000'den MÖ 2000'e Burdur-Antalya Bölgesi'nin Altıbin Yılı*, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yayınları, Antalya.

Erbil-Ağırsoy-Perçin vd. 2020

Erbil, E.-Ağırsoy, Z. B.-Perçin, P.-Mutlu, M., “Kızılın Terası Yontmataş Teknolojisi: İlk Sonuçlar”, *35. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 281-292.

Erbil-Kartal-Ağırsoy 2021

Erbil, E.-Kartal, G.-Ağırsoy, Z. B., “A New Settlement From the Epi-palaeolithic Period: The Operational Sequence and Techno-Typology of the Knapped Stone Industry at the Kızılın Site (Antalya, Turkey)”, *Lithic Technology*, 46/2, 143-163.

Erbil-Kartal-Sarioğlu vd. 2022

Erbil, E.-Kartal, G.-Sarioğlu, E. K.-Bal, B. C.-Karahan, G.-Kartal, M., “Kızılın Kazıları (III) 2019 Sezonu”, *2019-2020 Yılı Kazı Çalışmaları*, C III, 137-150.

Kartal G. 2019

Kartal, G., “Kızılın Yontmataş Endüstrisinin Tekno-Tipolojik Analizi (İlk Sonuçlar-2017)”, *34. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 305-322.

Kartal-Erdem-Bal 2020

Kartal, G.-Erdem, İ. B.-Bal, B. C., “Kızılın Teras Alanının Yontmataş Alet Endüstrisinin Tipolojik Analizi-2018”, *35. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 331-349.

Kartal 2009

Kartal, M., *Konar Göçerlikten Yerleşik Yaşama Geçiş Epi-paleolitik Dönem Türkiye'nin Son Avcı-Toplayıcıları*, Arkeoloji Sanat Yayınları, İstanbul.

Kartal M. 2019

Kartal, M., “2018 Excavations at Kızılın, Kızılın 2018 Yılı Kazısı”, *ANMED*, 17, 109-114.

Kartal 2020

Kartal, M., “Batı Toroslar’da Paleolitik Sanat Tasvirleri, Sembolizm ve Yeni Bulgular”, *APAD*, 6, 103-122.

Kökten 1959

Kökten, İ. K., “Tarsus-Antalya Arası Sahil Şeriti Üzerinde ve Antalya Bölgesinde Yapılan Tarihöncesi Araştırmaları”, *Türk Arkeoloji Dergisi*, VIII/2, Lev. X-XV, 10-16.

Mellaart 1967

Mellaart, J., *Çatal Hüyük, A Neolithic Town in Anatolia*, McGraw-Hill, New York.

Soffer-Adovasio-Hyland 2000

Soffer, O.-Adovasio, M.-Hyland, D. C., “The Venus Figurines: Textiles, Basketry, Gender, and Status in the Upper Paleolithic”, *Current Anthropology*, 41/4, 511-537.

http://cografyaharita.com/haritalarim/2a_antalya_ili_fiziki_haritasi2.png son erişim tarihi: 15.01.2025.

Hamzatepe Kazılarında Ele Geçen Ünik Bir Silindir Mühür

Bora Uysal* - Ali Çifçi**

Öz

Kahramanmaraş ili, Elbistan ilçesinin 10 km kuzeybatısında yer alan Hamzatepe, Karahöyük Mahallesi'nin hemen batısında, modern evlere bitişik bir konumdadır. Bazı kesimleri kayalıkla kaplı doğal bir tepe olan bu merkez, 380x380 m boyutlarında ve 48 m yüksekliğindedir. Hamzatepe'nin doğu kenarında Hurman suyu akmakta, bunun diğer yakasında ise Elbistan Karahöyük yer almaktadır. Elbistan Ovası'nın güneybatı kesiminde ve Şar Dağı'nın kuzeyinde bulunan bu iki merkez, Ceyhan Nehri'ne akan Hurman suyunun iki yakasında karşı karşıya konumlanmıştır. Elbistan Karahöyük kazılarının 2015 yılında yeniden başlamasından sonra Hamzatepe'de yapılan yüzey araştırmaları, tepenin kuzeydoğu kesiminde bir mezarlık alanının bulunduğunu ortaya koymuştur. 2017 yılından itibaren kazılmaya başlanan bu alan, genel olarak Orta Demir Çağı'na tarihlendirilen ve çoğunlukla kremasyon türü gömülerin yapıldığı urne mezarlıklardan oluşmaktadır. Hamzatepe 2018 yılı kazılarında ele geçen bir silindir mühür, üzerinde yer alan figürlerin özgün bir kompozisyon sergilemesi bakımından önem taşımaktadır. Söz konusu figürler birbiriyle ilişkisi olmayan üç grup altında toplanmaktadır. Birinci grup, mührün ortasında karşılıklı duran bir çift erkek ve dişi sfenks ile bunların ayakları altında yatan ölü bir erkek geyikten oluşmaktadır. İkinci grup, sfenkslerin yanında, stilize bir ağacın iki yanında karşılıklı duran bir çift grifondan meydana gelmektedir. Üçüncü grup ise sfenkslerin altında, sağa ve sola doğru yürüyen bir çift erkek aslan betimlemesidir. Her ne kadar Orta Demir Çağı'na tarihlendirilen bir mezarlık alanında bulunmuş olsa da Hamzatepe mührü daha çok Orta Tunç Çağı'na ait özellikler ortaya koymaktadır. Tasvir edilen figürlerin yakın benzerlerinden hareketle, bu mühür, Assur Ticaret Kolonileri Çağı'nda, Eski Suriye stilinde üretilmiş olmalıdır.

Anahtar kelimeler: Elbistan, Hamzatepe, Silindir Mühür, Sfenks, Grifon, Aslan.

A Unique Cylinder Seal from the Hamzatepe Excavations

Abstract

Hamzatepe is located 10 km northwest of the Elbistan district in Kahramanmaraş province, immediately west of the Karahöyük neighborhood and adjacent to modern houses. This natural hill, partially covered with rocky areas, measures 380x380 meters and rises 48 meters above the surrounding plain.

* Prof. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Sivas/TÜRKİYE
<https://ror.org/04f81fm77> bora@cumhuriyet.edu.tr <https://orcid.org/0000-0001-5427-4662>

** Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE
<https://ror.org/02kswqa67> cifciali1@gmail.com <https://orcid.org/0000-0002-1404-9820>

Bu makale Creative Commons Atıf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. / This work is licensed under Creative Commons Attribution-Non Commercial 4.0 International License (CC BY-NC).

Atıf/Citation: Uysal, Bora-Çifçi, Ali, "Hamzatepe Kazılarında Ele Geçen Ünik Bir Silindir Mühür", *Höyük*, 15, 2025, s. 15-28.

The Hurman Stream flows along the eastern edge of Hamzatepe, while Elbistan Karahöyük is located on the opposite bank. These two sites are situated on either side of the Hurman Stream, which flows into the Ceyhan River, in the southwestern part of the Elbistan Plain and to the north of Mount Şar. Following the resumption of excavations at Elbistan Karahöyük in 2015, surface surveys conducted at Hamzatepe revealed a cemetery in the northeastern part of the mound. Excavations began in this area in 2017, uncovering a series of urn burials dated mostly to the Middle Iron Age, predominantly involving cremation practices. A cylinder seal unearthed during the 2018 excavations is of particular importance due to its unique composition of figures. These figures are grouped into three thematically unrelated scenes. The first group, located at the center of the seal features a male and female sphinx standing opposite each other with a dead stag beneath their feet. The second group shows a pair of griffins facing each other on either side of a stylized tree, positioned next to the sphinxes. The third group, located below the sphinxes, consists of two male lions walking in opposite directions. Although the seal was found in a burial context dated to the Middle Iron Age, it stylistically reflects characteristics of the Middle Bronze Age. Based on close iconographic parallels, it is suggested that the seal was produced in the Old Syrian style during the Assyrian Trade Colonies Period.

Keywords: Elbistan, Hamzatepe, Cylinder Seal, Sphinx, Griffin, Lion.

Giriş

Kahramanmaraş ili, Elbistan ilçesinin 10 km kuzeybatısında yer alan Hamzatepe, Karahöyük Mahallesi'nin hemen batısında, modern evlere bitişik bir konumdadır. Bazı kesimleri kayalık- larla kaplı doğal bir tepe olan bu merkez, 380x380 m boyutlarında ve 48 m yüksekliğindedir. Hamzatepe'nin doğu kenarında Hurman suyu akmakta ve bunun diğer yakasında da Elbistan Karahöyük yer almaktadır. Elbistan Ovası'nın güneybatı kesiminde ve Şar Dağı'nın kuzeyinde bulunan bu iki merkez, Ceyhan Nehri'ne akan Hurman suyunun iki yanında karşılıklı konum- lanmıştır (Resim 1-2).

Hamzatepe'nin arkeolojik önemi, ilk kez 1947 yılında Elbistan Karahöyük'te kazılar yapan Tahsin Özgüç ve Nimet Özgüç tarafından gündeme getirilmiştir¹. Elbistan Karahöyük kazılarının 2015 yılında Bora Uysal tarafından yeniden başlatılmasından sonra öğrenilen bilgiler, Hamzatepe'nin de bilimsel kazılarla araştırılması gereken bir merkez olduğunu göstermiştir. Aradan geçen zaman içinde özellikle tepe kesiminde gerçekleşen inşaat çalışmaları, antik dönemlere ait bazı mimari kalıntıların yok olmasına neden olmuştur. Buna karşılık yapılan yüzey araştırmaları, tepenin kuzeydoğu kesiminde bir mezarlık alanının bulunduğunu ortaya koymuştur. 2017 yılından itibaren kazılmaya başlanan bu alan, çoğunlukla kremasyon türü ölü gömmenin yapıldığı urne mezarlardan oluşmaktadır. Çalışılan alanlarda, bazı mimari unsurlarla birlikte 32 urne, içinde taş çevrili bir kremasyon mezarın bulunduğu kremasyon alanı ve bozulmuş bir toprak mezar açığa çıkarılmıştır. Kazılar sırasında ele geçen az sayıdaki seramik parçası, MÖ 2. binyılın başlarından Klasik Dönemlere kadar uzanan geniş bir zaman aralığına tarihlendirilmektedir. Bu durum, tepede yaşanan tahribatlar nedeniyle yukarıda bulunan arkeolojik malzemenin yamaçlara doğru kaymış olduğu görüşüyle açıklanmaktadır. Mezarların dışında bulunan bazı küçük eserler, tepenin üst kesimlerinden kaymış olabileceği gibi kırılmış urnelere de ait olabilir. Hamzatepe'deki mezarlık alanının, urne formları ve ele geçen mezar eşyasının ortaya koyduğu özelliklere göre Orta Demir Devri'ne tarihlendirilmesi

¹ Özgüç-Özgüç 1949, 16, 20.

gerekmektedir. Bununla birlikte, içlerinde mezar eşyası bulunmayan bazı urnelerin Geç ya da Erken Demir Devri'ne ait olma olasılığı da vardır².

Bu makalenin konusunu oluşturan silindir mühür, 2018 yılı Hamzatepe kazıları sırasında K10 açmasından ele geçmiştir (Resim 3). Tahrip olmuş bir durumda belirlenen 26 numaralı urnenin 1 m kadar doğusunda, ana kaya üzerinde bulunan bu mührün mezar eşyası olup olmadığı kesin bir şekilde anlaşılamamıştır³. Sadece gövde parçalarından ibaret olan 26 numaralı urnenin içinde az sayıda yanmış insan kemiği bulunmuştur. Üzerinde herhangi bir tadilat olmayan steatitten yapılmış bu mühür, 2,25 cm yüksekliğinde ve 1,1 cm çapındadır. Delik açıklığı 0,45 cm, ağırlığı da 6,58 g olarak ölçülmüştür (Resim 4-5).

Mükemmel bir işçiliğe sahip olan mührün yüzeyi, üstte ve altta bulunan birer kontur çizgisiyle sınırlandırılmıştır. Üzerindeki figürler, birbiriyle ilişkisi olmayan üç grup altında toplanmaktadır. Birinci grup, mührün ortasında karşılıklı duran bir çift erkek ve dişi sfenks ile bunların ayakları altında yatan ölü bir erkek geyikten oluşmaktadır. İkinci grup, sfenkslerin yanında, stilize bir ağacın iki yanında karşılıklı duran bir çift grifon şeklindedir. Üçüncü grup ise sfenkslerin altında, sağa ve sola doğru yürüyen bir çift erkek aslan betimlemesidir. Genel olarak tüm figürler zarif denebilecek ince vücut hatlarına sahiptir. Bacak adaleleri küçük oyuntularla vurgulanmaya çalışılmıştır. Pençe ve ayaklardaki parmaklar belirsizdir.

Mühürdeki asıl sahneyi birinci grup oluşturmaktadır. Sağdaki erkek ve soldaki dişi sfenksler adım atar durumdadır. Kaba denebilecek yüzlerde, gözler ve burun iri, dudaklar ve çene daha ince bir yapıdadır. Saçlarla birleşik olan yeleler, göğüslerin üzerine kadar uzanmaktadır. Yukarıya kalkık kanatlarda, erkek sfenkste 11, dişi sfenkste ise 10 telek bulunmaktadır. Yukarıya kalkık kuyrukların ucu içe doğru kıvrılmıştır. Yukarıya doğru kaldırılarak birbirine değdirilen ayaklarda, erkeğin sağ ve dişinin sol pençesinde küçük bir nesne tuttukları fark edilmekte; adım atar vaziyette olan diğer ayaklar ise yere basmaktadır. Sfenkslerin ayakları altındaki ölü erkek geyik, sağ yanı üzerinde yatmaktadır. İleriye doğru uzanmış, iki yana açılmış çatallı boynuzlar, dişi sfenksin bacakları arasına doğru yükselmektedir. Bacakları içe doğru kıvrılmış olan hayvanın karnı parçalanmış durumdadır. Anlaşıldığı kadarıyla erkek geyik, sfenksler tarafından avlanmıştır. Pençelerde tutulan nesne, olasılıkla geyiğin bir iç organıdır. Ön Asya tasvir sanatlarında herhangi bir benzeri tanınmayan bu sahnede, avlanan hayvanın cinsi ve çıkarılan iç organın türü gibi konularda, bilmediğimiz özel anlamlar yüklü olabilir.

İkinci grupta, karşılıklı duran grifon çiftinin arasındaki stilize ağaç (hayat ağacı), bir tür palmyeye benzemektedir. Bu ağacın, küçük bir yuvarlak oluşturacak şekilde yapılmış üst kısmında, dörderli iki sıra hâlindeki dallar yanlara doğru açılmaktadır. Gövdesinde ise iki yana doğru kısa çıkıntılar yapan çatıklar yer almaktadır. Grifonlar, birbirine benzer şekilde yapılmıştır. Soldaki grifon diğerine göre biraz daha yukarıda durmaktadır. Küçük yapılı olan başlardaki gözler çok iri, ucu aşağıya kıvrık küçük gagalar ise ince uzun bir biçimdedir. Kafaların üstünden çıkan uzun ibiklerin ucu, içe doğru kıvrılmıştır. Yukarıya kalkık kanatlar sfenkslerin kanatlarıyla benzer biçimde yapılmıştır. Her iki grifonda da 8'er telek vardır. Yukarıya kalkık kuyrukların ucu, dışa doğru kıvrıktır. Sağdaki grifon sağ ve soldaki grifon da sol pençesini yukarıya kaldırarak diğerine doğru uzatmış, üst kısmın altındaki bir noktada ağacın gövdesine

² Uysal-Çifçi 2018, 573, res. 14; 2019a, 399-401, res. 7-15; 2019b, 413-414, res. 1, 9-13; 2021, 102-106, fig. 8-1, 8-10-15; Çifçi 2019, 1-13; Uysal 2019, 102-103; 2023, 363-369, res. 1-14; 2023, 363-369, res. 1-14.

³ Uysal-Çifçi 2019b, 413-414, res. 13.

dokundurmaktadırlar. Diğer ayaklar yere basmaktadır. Bununla birlikte, oturur vaziyette olan arka ayaklar tek ayak gibi gösterilmiştir.

Üçüncü grupta, sağa ve sola doğru yürüyen, doğal bir biçimde yapılmış erkek aslan çiftinin yüz hatları belirgindir. Göz, kulak, burun ve geniş ağızlardaki açık çeneler orantılı şekilde işlenmiştir. Dil görünmemektedir. Arkada sırta kadar uzanan ve önde göğüs üzerine dökülen yeleler, bukleler hâlinde işlenmiştir. Sfenks ve grifonlara kıyasla, aslanların vücut yapısı daha dolgunudur. Aşağıya sarkık kuyrukların ucu hafif yukarı kalkıktır. Hepsini yere basan ayaklar, adım atar vaziyettedir. Sağdaki aslanda sol ön ve sağ arka ayak; soldaki aslanda ise sağ ön ve sol arka ayak ileridedir.

Hamzatepe mührü, Orta Demir Devri'ne tarihlendirilen bir mezarlık alanında ele geçmesine rağmen, bu mührde yer alan figürler, aykırı bir şekilde daha çok Orta Tunç Çağı'na ait özellikler göstermektedir. Diğer yandan, Ön Asya tasvir sanatlarında sevilerek kullanılmış sfenks, grifon ve aslan figürlerinin çiftler hâlinde bir arada yapıldığı bir kompozisyon, hiçbir dönemde tanınmamaktadır. Museum of Art and History'de korunan⁴, üzerinde sfenks çifti altına yerleştirilmiş aslan çifti bulunan, Anadolu kökenli bir damga mühür bilinmekle birlikte, MÖ 8. yüzyıla ait bu eserdeki figürlerin yapılışı Hamzatepe mühründen oldukça farklıdır.

Hamzatepe mühründekine benzer şekilde tasvir edilmiş erkek ve dişi sfenkslerin, Anadolu'da Assur Ticaret Kolonileri Çağı'na ait Eski Suriye stilinde yapılmış mühür ve mühür baskıları üzerinde görülen örnekleri oldukça fazladır⁵. Hamzatepe mühründe olduğu gibi çeşitli figürlerle birlikte yapılan bu sfenksler genellikle arka ayakları üzerinde oturur vaziyettedir. Bazılarında, ön ayaklardan biri yere basarken yukarıya doğru kaldırılan diğer ön ayağın pençesi, birbirlerine doğru uzatılmıştır. Bazılarında ise ön ayakların her ikisi de yere basmaktadır. Ayrıca sfenkslerin arasında çoğunlukla bir nesne veya figür bulunmaktadır.

Oylum Höyük'ten⁶ ele geçen bir silindir mührde, arka ayakları üzerinde oturur vaziyette yapılmış, ön ayaklardan biri yere basarken, yukarıya doğru kaldırılan diğer ön ayağın pençesini birbirlerine doğru uzatmış sfenkslerin arasında bir nesne veya figür yoktur. Dülük'te⁷ bulunan bir silindir mührde ise aralarında bir nesne veya figür olmayan, arka ayakları üzerinde oturur vaziyette yapılmış sfenkslerin her iki ön ayağı da yere basmaktadır. British Museum'da⁸ ve Yale Üniversitesi Koleksiyonu'nda⁹ yer alan Suriye kökenli birer silindir mührdeki sfenksler de bu şekildedir.

Kültepe'den¹⁰ ele geçen bir silindir mührde, arka ayakları üzerinde oturur vaziyette yapılmış, ön ayaklardan biri yere basarken, yukarıya doğru kaldırılan diğer ön ayağın pençesini

4 Hawkins 2000, 586-587, pl. 333, 20; Kubala 2015, 27, cat. no. 49b.

5 Bu tür tasvirlerin Orta Tunç Çağı'nda Suriye-Filistin bölgelerinde ele geçen ve Mısır ikonografisinin özelliklerini taşıyan örnekleri için, ayrıca bk. Teissier 1996, 80-88, 145-149.

6 Özgüç 1968, 161-164, lev. 47, 2; Temizsoy 1989, 29, şek. 41; Erkanal 1993, 76-77, 130-131, lev. 30, VII3-10/14.

7 Erkanal 1993, 80-81, 130-131, lev. 31, VII5-X/03.

8 Collon 1987, 54-55, no. 216.

9 Von der Osten 1934, no. 298; Frankfort 1939, 253, pl. 41, j; Buchanan 1981, 420, no. 1221; Teissier 1996, 80, 201, no. 139.

10 Özgüç 1968, 16-17, 28, lev. 15, D; Erkanal 1993, 79-80, 130-131, lev. 31, VII5-A/01.

birbirlerine doğru uzatmış sfenkslerin arasında bir ank işareti vardır. Serçe Höyük'te¹¹ bulunan bir silindir mühürde de Kültepe mühründeki gibi yapılmış sfenkslerin arasında bir insan figürü görülmektedir. Walters Art Gallery'de¹² yer alan, Anadolu kökenli bir tablet üzerindeki silindir mühür baskısında, aralarında bir el ya da eldiven ile bir ank işareti bulunan, arka ayakları üzerinde oturur vaziyette yapılmış, ön ayaklarından biri yere basan sfenksler yukarıya doğru kaldırdıkları diğer ön ayaklarının pençeleriyle bir bitkiyi tutmaktadır. Konya Karahöyük'ten¹³ ele geçen bir silindir mühürde, aralarında bir erkek figür bulunan, arka ayakları üzerinde oturur vaziyette yapılmış sfenkslerden birinin ön ayaklarının her ikisi de yere basarken, ön ayaklarından biri yere basan ikinci sfenks diğer ön ayağını yukarıya doğru kaldırmıştır. Afyonkarahisar Müzesi'nde¹⁴ korunan bir silindir mühürde ise ayaklarının hepsi yere basan, adım atar vaziyette yapılmış sfenkslerin arasında bir köpek figürü yer almaktadır.

Bunların dışında, Suriye'de Tell Bia'da¹⁵ bulunan, öncekilerden farklı olarak Eski Assur stilinde yapılmış bir silindir mühür baskısında da arka ayakları üzerinde oturur vaziyette yapılmış, ön ayaklardan biri yere basarken, yukarıya doğru kaldırılan diğer ön ayağın pençesini birbirlerine doğru uzatmış sfenkslerin arasında ne olduğu anlaşılmayan bir nesne bulunmaktadır.

Hamzatepe mühründekine benzer şekilde tasvir edilmiş, bir ağacın iki yanında karşılıklı duran grifonların Orta Tunç Çağı gliptik sanatında tam bir benzerine rastlanmamıştır. Hamzatepe mühründe olduğu gibi çeşitli figürlerle birlikte yapılmış, karşılıklı durmakla birlikte aralarında ağaç bulunmayan birer silindir mühür Boğazköy¹⁶ ve Lidar Höyük'ten¹⁷ tanınmaktadır. Assur Ticaret Kolonileri Çağı'na ait Eski Suriye stilinde yapılmış bu mühürlerdeki grifonlar, Hamzatepe grifonlarına göre daha stilize edilmiştir. Boğazköy mühründe, arka ayakları üzerinde oturur vaziyette yapılmış grifonlardan birinin ön ayakları da yere basarken, ön ayaklarından birini yukarı doğru kaldırmış ikinci grifonun diğer ön ayağı görünmemektedir. Lidar Höyük mühründe ise arka ayakları üzerinde oturur gibi gözüken grifonlar, yere dayadıkları ön ayaklarını ileriye doğru uzatmıştır. Yale Üniversitesi Koleksiyonu'nda¹⁸ korunan Suriye kökenli bir silindir mühür ve Suriye'de Tell Bia'da¹⁹ bulunan, Eski Assur stilinde yapılmış bir silindir mühür baskısında da karşılıklı duran grifonlar yer almaktadır. Fakat bu örneklerde grifonların yüz ve vücut yapıları Hamzatepe mühründekilerle benzerlik göstermemekte ve aralarında ağaç motifi de bulunmamaktadır. Yale mühründe, arka ayakları üzerinde oturur vaziyette yapılmış grifonların ön ayakları da yere basmaktadır. Tell Bia mühründe ise arka ayakları üzerinde oturur gibi gözüken grifonlar, yere dayadıkları ön ayaklarını ileriye doğru uzatmışlardır. Bunlara karşılık,

11 Erkanal Öktü 1979, 234-243, res. 1-2; Erkanal 1993, 88-89, 130-131, lev. 34, X-X/02.

12 Canby 1975, 225-229, fig. 1, 2a; Teissier 1996, 83-84, 202, no. 157.

13 Alp 1972, 111, no. 7, lev. 11, 23; Erkanal 1993, 82-83, 130-131, lev. 32, VII6-B/01.

14 Özgüç 1966, 161-164, lev. 47, 2; Erkanal 1993, 59-60, 130-131, lev. 22, V2-X/05.

15 Topçuoğlu 2016, 100-101, 408, cat. 39.

16 Beran 1958, 50, abb. 526; Bittel 1970, 43-44, pl. 7; Boehmer-Güterbock 1987, 101, taf. 36, 296; Erkanal 1993, 38-39, 131-132, lev. 13, II2-F/01.

17 Boehmer-Güterbock 1987, 37, dn. 36a, abb. 25b; Erkanal 1993, 85-86, 131-132, lev. 34, IX-H/01.

18 Von der Osten 1934, no. 298; Frankfort 1939, 253, pl. 41, j; Buchanan 1981, 420, no. 1221; Teissier 1996, 80, 201, no. 139.

19 Topçuoğlu 2016, 100-101, 408, cat. 39.

Kültepe'den²⁰ ele geçen Eski Suriye stilinde yapılmış bir silindir mühür baskısında görülen grifon, tek başına yapılmış olmakla birlikte Hamzatepe grifonlarına hem duruş biçimi hem de yapım özellikleri bakımından çok benzemektedir. Hamzatepe mühründeki ağaç motifi ise çok stilize yapılmış olması bakımından bir benzerlik aramak için yeterli değildir.

Tüm bunlara ek olarak, bir ağacın iki yanında karşılıklı duran kuş-adam tasvirlerinin Demir Devri kabartmalarında görüldüğünü de belirtmek gerekir. Bu tür tasvirlerin örnekleri, Geç Assur Devri'ne ait Nimrud Kuzeybatı Sarayı²¹ kabartmalarında karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca, Geç Hitit Dönemi'nde de aralarında ağaç olmadan yapılmış, karşılıklı duran grifon²² ve kuş-adam²³ kabartmaları vardır.

Hamzatepe mühründeki erkek aslanların, özellikle doğal bir biçimde yapılmış olmaları bakımından gliptik sanatında benzeri bulunmamaktadır. Diğer sanat eserlerine bakıldığında, ağızlarının açık oluşu dikkate alındığında, Assur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Kültepe'den ele geçen aslan ritonları²⁴ akla gelmektedir. Dişi olmakla birlikte, ağzın açık oluşu, adım atar vaziyette gösterilmesi ve kuyruk duruşu bakımından, Hitit İmparatorluk Çağı'na ait Yazılıkaya ana sahne kabartmasındaki tanrıça Arinna'nın üzerinde durduğu aslanla²⁵ da karşılaştırma yapılabilir. Demir Devri'nde ise ağzı açık, adım atar vaziyette ve aşağıya sarkık kuyruklu erkek aslanlar, Geç Hitit Dönemi'ne ait Malatya²⁶ ve Zincirli²⁷ kabartmasında görülmektedir. Bunlara ek olarak, Geç Babil Dönemi'ne ait Babil'de Tören Yolu üzerinde yer alan sırlı kabartma tuğladan yapılmış aslan tasvirleri²⁸, Hamzatepe mühründeki aslanlara şaşırtıcı derecede benzemektedir. Bu durum, kuyrukları yukarıda olmakla birlikte, Babil'de Güney Sarayı'nın taht odasındaki panoda görülen, yine sırlı kabartma tuğladan yapılmış aslan tasvirleri²⁹ için de geçerlidir.

Üzerinde çiftler hâlinde yapılmış sfenks, grifon ve aslan figürleri bulunan Hamzatepe mührü, her ne kadar Demir Devri'ne tarihlendirilen bir mezarlık alanından ele geçmiş olsa da ortaya koyduğu özellikler nedeniyle Orta Tunç Çağı'na ait olmalıdır. Aslan figürlerinin aykırı bir durum sergilemesine rağmen sfenksler ve kısmen de grifonların benzerleri göz önüne alınarak oldukça karışık nitelikleri olan bu mührün, Assur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Eski Suriye stilinde üretildiği kabul edilmelidir. Özellikle başka bir döneme ait benzeri olmayan sfenksler, bunun

²⁰ Özgüç 1968, 16, 26, lev. 8, A; Erkanal 1993, 30-31, 131-132, lev. 9, II1-A/02.

²¹ Meuszynski 1981, 36-39, taf. 6-7; Oates-Oates 2001, 55-56, fig. 29.

²² Woolley-Barnett 1952, pl. B. 58, a; Orthmann 1971, Karkamış H/8.

²³ Woolley-Lawrence 1914, pl. B. 12; Orthmann 1971, Karkamış E/5.

²⁴ Özgüç 1986, 59, lev. G, 6, 114, 1; 2005, 168-170; Emre 2011, 156, res. 6, kat. 191-194.

²⁵ Bittel 1934, 10-11, taf. 13, 42-46, 31; Bittel-Naumann-Otto 1967, 85, 116, taf. 19, 1-2; Akurgal 1989, 525, 528, şek. 414, 420; Seeher 2011, 29, 32, 48-49, 62-64, 66-68, res. 21, 23, 43, 61-62, 64-65; Yiğit-Özcan-Kıymet 2016, 31-33, res. 14-15.

²⁶ Delaporte 1940, pl. 18, 2; Orthmann 1971, Malatya A/5.

²⁷ Von Luschan 1902, abb. 101, taf. 34, i; Orthmann 1971, Zincirli A/9.

²⁸ Koldewey 1913, 23-31, abb. 16; Strommenger 1964, 462, pl. 43; Moortgat 1969, 161, pl. 290; Oates 2004, 160-161, res. 104.

²⁹ Koldewey 1931, 26-27, taf. 2, 38; Strommenger 1964, 462-463, pl. 278; Moortgat 1969, 161, pl. 292; Oates 2004, 157-160, res. 102.

dışında bir tarihlendirmeye olanak vermemektedir. Mührün bulunduğu yer konusunda ise akla yakın iki açıklama vardır. Bunlardan ilki, eserin Hamzatepe’de meydana gelen tahribatlar nedeniyle tepe kesiminden kayarak mezarlık alanına kadar geldiği şeklindedir. Diğerisi ise 26 numaralı urneye ait olsun ya da olmasın, Orta Tunç Çağı’ndan sonra Demir Devri’nde ikinci kez kullanılmış olduğudur.

Yazar Katkıları/Writer Contributions

Çalışmanın Tasarlanması/Planning of the Study	Yazar/Author-1 (%50) - Yazar/Author-2 (%50)
Veri Toplanması/Collecting Data	Yazar/Author-1 (%50) - Yazar/Author-2 (%50)
Veri Analizi/Data Analysis	Yazar/Author-1 (%50) - Yazar/Author-2 (%50)
Makalenin Yazımı/Writing the Article	Yazar/Author-1 (%50) - Yazar/Author-2 (%50)
Makale Gönderimi ve Revizyonu/ Submission of the Article and Revisions	Yazar/Author-1 (%50) - Yazar/Author-2 (%50)

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir / The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest.

ETİK BEYAN/ETHICAL STATEMENT

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur./It is declared that scientific and ethical principles were complied with during the preparation of this study and all the works referred are mentioned in the bibliography.

KAYNAKLAR

Akurgal 1989

Akurgal, E., *Anadolu Uygarlıkları*, Net Turistik Yayınlar A.Ş., İstanbul.

Alp 1972

Alp, S., *Konya Civarında Karahöyük Kazılarında Bulunan Silindir ve Damga Mühürleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Beran 1958

Beran, T., “Glyptische Funde”, *Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft zu Berlin*, 91, Berlin, 48-56.

Bittel 1934

Bittel, K., *Die Felsbilder von Yazılıkaya, Neue Aufnahmen der Deutschen Boğazköy-Expedition 1931*, Druck der Buch- und Kunstdruckerei Bamberger Tagblatt, Bamberg.

Bittel 1970

Bittel, K., *Hattusha, The Capital of the Hittites*, Oxford University Press, New York.

Bittel-Naumann-Otto 1967

Bittel, K.-Naumann, R.-Otto, H., *Yazılıkaya: Architektur, Felsbilder, Inschriften und Kleinfunde*, Zeller, Osnabrück.

Boehmer-Güterbock 1987

Boehmer, R. M.-Güterbock, H. G., *Glyptik aus dem Stadtgebiet von Boğazköy, Grabungskampagnen 1931-1939, 1952-1978, Boğazköy-Hattusa*, Bd. 14/2, Gebr. Mann, Berlin.

Buchanan 1981.

Buchanan, B., *Early Near Eastern Seals in the Yale Babylonian Collection*, Yale University Press, New Haven, London.

Canby 1975

Canby, J. V., “The Walters Gallery Cappadocian Tablet and the Sphinx in Anatolia in the Second Millennium BC”, *Journal of Near Eastern Studies*, 34/4, Chicago, 225-248.

Collon 1987

Collon, D., *First Impressions. Cylinder Seals in the Ancient Near East*, British Museum Press, London.

Çifçi 2019

Çifçi, A., “Two White Painted Vessels and Dating of Hamza Tepe (Elbistan-Karahöyük) Cemetery”, *Colloquium Anatolicum*, 18, İstanbul, 1-13.

Delaporte 1940

Delaporte, L., *Arslantepe I: La Porte des Lions, Mémoires de l'Institut Français d'Archéologie de Stamboul* 5, E. de Boccard, Paris.

Emre 2011

Emre, K., “Hitit Sanatında Kültepe/Kaniş’in İzleri”, *Anadolu’nun Önsözü, Kaniş-Karumu, Asurlular İstanbul’da*, ed. F. Kulakoğlu-S. Kangal, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 154-159.

Erkanal 1993

Erkanal, A., *Anadolu’da Bulunan Suriye Kökenli Mühürler ve Mühür Baskıları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Erkanal Öktü 1979

Erkanal Öktü, A., “Ein Rollsiegel aus der Nähe von Gercüş”, *Zeitschrift für Assyriologie und vorderasiatische Archäologie*, 69/2, Berlin, 234-243.

Frankfort 1939

Frankfort, H., *Cylinder Seals, A Documentary Essay on the Art and Religion of the Ancient Near East*, Macmillan and Co, London.

Hawkins 2000

Hawkins, J. H., *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions, 1/2, Amuq, Aleppo, Hama, Tabal, Assur Letters, Miscellaneous, Seals, Indices*, Walter de Gruyter, Berlin, New York.

Koldewey 1913

Koldewey, R., *Das Wieder Erstehende Babylon, Die Bisherigen Ergebnisse der Deutschen Ausgrabungen*, J. C. Hinrichs’sche Buchhandlung, Leipzig.

Koldewey 1931

Koldewey, R., Koldewey, *Die Königsburgen von Babylon 1, Die Südburg, Wissenschaftliche Veröffentlichungen der Deutschen Orient-Gesellschaft* 54, J. C. Hinrichs’sche Buchhandlung, Leipzig.

Kubala 2015

Kubala, A., *Iconography of ‘Neo-Hittite’ Seals*, Creator Publishing House, Warsaw.

Meuszyński 1981

Meuszyński, J., *Die Rekonstruktion der Reliefdarstellungen und ihrer Anordnung im Nordwestpalast von Kalhu (Nimrud) (Räume B.C.D.E.F.G.H.L.N.P)*, Deutsches Archäologisches Institut, Abteilung Baghdad, Verlag Philipp von Zabern, Mainz.

Moortgat 1969

Moortgat, A., *The Art of Ancient Mesopotamia: The Classical Art of the Near East*, Phaidon, London, New York.

Oates 2004

Oates, J., *Babil*, Arkadaş Yayınevi, Ankara.

Oates-Oates 2001

Oates, J.-Oates, D., *Nimrud, An Assyrian Imperial City Revealed*, British School of Archaeology in Iraq, London.

Orthmann 1971

Orthmann, W., *Untersuchungen zur spätethitischen Kunst*, Rudolf Habelt Verlag, Bonn.

Özgüç 1966

Özgüç, N., “Afyonkarahisar, Kayseri ve Malatya Çevresinden Derlenmiş olan Mühürler”, *Anadolu*, 10, Ankara, 155-178.

Özgüç 1968

Özgüç, N., *Kaniş Karum Ib Katı Mühürleri ve Mühür Baskıları: Seals and Seal Impressions of Level Ib from Karum Kanis*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Özgüç 1986

Özgüç, T., *Kültepe Kaniş II, Eski Yakındoğu'nun Ticaret Merkezinde Yeni Araştırmalar: New Researches at the Trading Center of the Ancient Near East*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Özgüç 2005

Özgüç, T., *Kültepe, Kaniş/Neşa*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Özgüç-Özgüç 1949

Özgüç, T.-Özgüç, N., *Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Karahöyük Hafriyatı Raporu 1947: Ausgrabungen in Karahöyük, Bericht über die im Auftrage der Türkischen Geschichts-Kommission im 1947 durchgeführten Ausgrabungen*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Seeher 2011

Seeher, J., *Taşa Yontulu Tanrılar: Hitit Kaya Tapınağı Yazılıkaya*, Ege Yayınları, İstanbul.

Strommenger 1964

Strommenger, E., *The Art of Mesopotamia*, Thames and Hudson, London.

Teissier 1996

Teissier, B., *Ancient Near Eastern Cylinder Seals from the Marcopoli Collection*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London.

Temizsoy 1989

Temizsoy, İ., *Gaziantep Museums*, Dönmez Ofset, Ankara.

Topçuoğlu 2016

Topçuoğlu, O., *Emblems of Power: Ideology and Identity in Late Old Assyrian Glyptic*, Unpublished PhD Dissertation, The University of Chicago, Chicago.

Uysal 2019

Uysal, B., “Elbistan Ovası'nda Yer Alan Bir Hitit Yerleşmesi: Elbistan Karahöyük”, *Uluslararası Antik Çağ Döneminde Maras Sempozyumu*, ed. C. Kabakçı-İ. Solak-A. Ceylan-O. Dumankaya-M. Canlı-Ö. Y. Ova, Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi, 98-104.

Uysal 2023

Uysal, B., “Hamzatepe Kazılarının Ortaya Koyduğu İlk Sonuçlar ve Düşündürdükleri”, *Halime Hüryılmaz’a Armağan Ege’nin Ruhunu Yaşamak: Studies Honour of Halime Hüryılmaz Living in Aegean Spirit*, ed. A. Aykurt-H. Tekin-Ş. Aydıngün-T. Zimmermann-H. Aydıngün-S. Gedik-Zimmermann, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 383-396.

Uysal-Çifçi 2018

Uysal, B.-Çifçi, A., “Elbistan Karahöyük Kazısı 2016”, *39. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C 1, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 569-578.

Uysal-Çifçi 2019a

Uysal, B.-Çifçi, A., “Elbistan Karahöyük Kazısı 2017”, *40. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C 1, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 397-410.

Uysal-Çifçi 2019b

Uysal, B.-Çifçi, A., “Elbistan Karahöyük Kazısı 2018”, *41. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C 1, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 411-421.

Uysal-Çifçi 2021

Uysal, B.-Çifçi, A., “Elbistan Karahöyük and Hamzatepe Excavations 2015-2020: A Hittite Settlement and Cemetery in the Elbistan Plain”, *The Archaeology of Anatolia, Volume IV, Recent Discoveries (2018-2020)*, eds. S. R. Steadman-G. McMahon, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle, 96-107.

Uysal-Çifçi 2022

Uysal, B.-Çifçi, A., “Elbistan Karahöyük Kazısı 2019-2020”, *2019-2020 Kazı Çalışmaları* C 1, ed. A. Özme, , Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 355-366.

Von der Osten 1934

Von der Osten, H. H., *Ancient Oriental Seals in the Collection of Mr. Edward T. Newell*, Oriental Institute Publication, Vol. 22, The University of Chicago Press, Chicago.

Von Luschan 1902

Von Luschan, F., *Ausgrabungen in Sendschirli 3, Thorsculpturen*, Mittheilungen Orientalischen Sammlungen 13, G. Reimer, Berlin.

Woolley-Barnett 1952

Woolley, C. L.-Barnett, R. D., *Carchemish 3, The Excavations in the Inner Town, The Hittite Inscriptions*, British Museum, London.

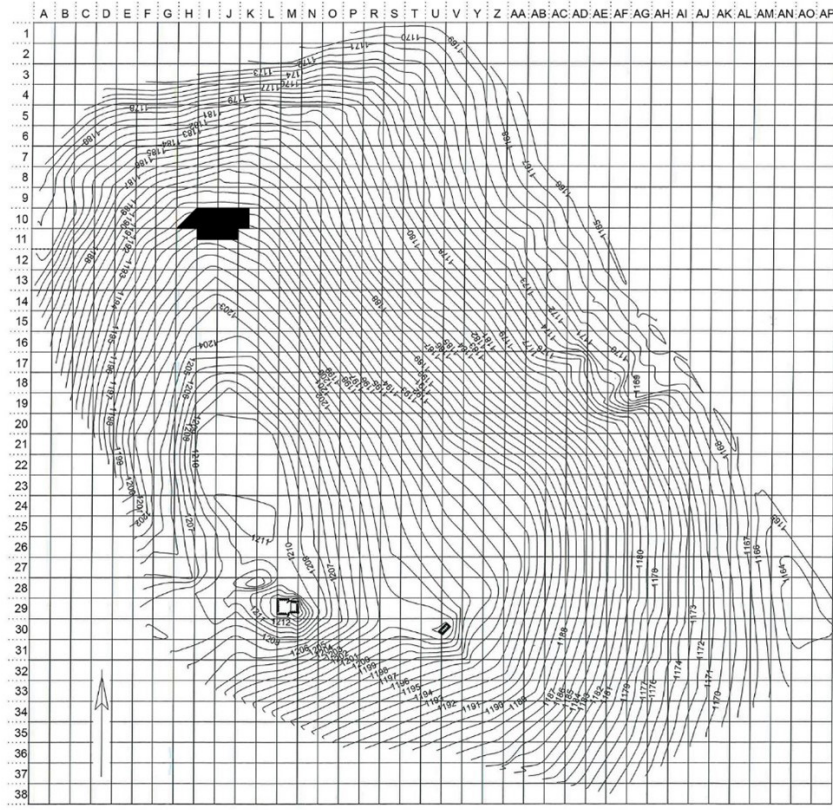
Woolley-Lawrence 1914.

Woolley, C. L.-Lawrence, T. E., *Carchemish 1, Introductory*, British Museum, London.

Yiğit-Özcan-Kıymet 2016

Yiğit, T.-Özcan, A.-Kıymet, K., *Hitit İmparatorluk Dönemi Kaya Anıtları*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara.

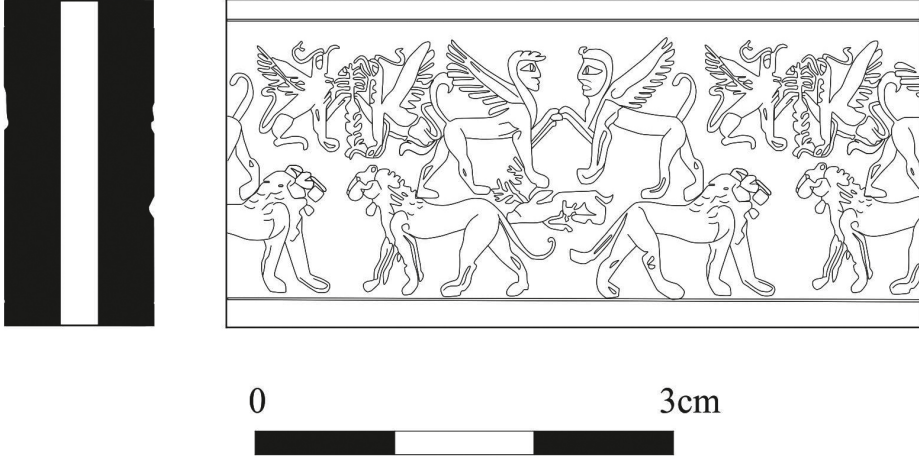
EKLER**Resim 1.** Hamzatepe ve Elbistan Karahöyük'ün coğrafi konumu**Resim 2.** Hamzatepe ve Elbistan Karahöyük hava fotoğrafı

Resim 3. Hamzatepe'nin topografik haritası ve kazının güncel durumu

Resim 4. Hamzatepe silindir mühür ve baskısı

Resim 5. Hamzatepe silindir mühür ve baskısının çizimi

Aşağıseyit Höyük Geç Tunç Çağı Tabakalarında Bulunan Altın Boya Astarlı Seramikler

Erim Konakçı* - Barış Semiz**

Öz

Aşağıseyit Höyük, Denizli ili, Çal ilçesi sınırları içinde bulunan Aşağıseyit Mahallesi'nin yaklaşık 1,5 km güneydoğusunda yer almaktadır. Höyükte 2021 yılı itibarıyla başlanan kazı çalışmalarında, bugüne kadar Helenistik ve Roma tabakaları ile Geç Tunç Çağı'nın evrelerine ilişkin yapı katları gün yüzüne çıkarılmıştır. Bu makalenin konusunu oluşturan altın boya astarlı seramikler, İç Batı Anadolu'da MÖ 2. binyıl boyunca yaygın bir biçimde görülmektedir. Aşağıseyit Höyük'te Geç Tunç Çağı tabakalarında bulunan bu altın boya astarlı seramiklerin, tüm seramik repertuvarı içerisinde önemli bir mal grubu olduğu anlaşılmaktadır. Höyükte tespit edilen altın boya astar uygulaması, en yoğun çanaklar üzerinde görülmektedir. Höyük'te tespit edilen altın boya astarlı seramiklerde yapılan analizler, yüksek derecelerde pişirildikleri ve yerel üretim olabileceklerine dair veriler sunmaktadır. Pişirim sıcaklıkları yaklaşık 800-850°C olarak tahmin edilmektedir. Arkeometrik analizler sonucunda elde edilen tüm bu veriler ve bu seramiklerin Orta Tunç Çağı örnekleri ile gösterdiği içerik benzerliği, söz konusu mal grubunun yerel üretim olduğu düşüncesini baskın kılmıştır. Aphrodisias, Beycesultan, Asopos Tepesi'nin yanı sıra Aşağıseyit Höyük'te de bu mal grubu yoğun bir oranda tespit edilmiştir. Asopos Tepesi'nde olduğu gibi Aşağıseyit Höyük'te de bu mal grubundaki seramiklerin yerel üretim olduğunun ortaya konulması, altın boya astar uygulanan seramiklerin Yukarı Menderes Havzası'nda gelişen yerel beğenilerin bir yansıması olarak yorumlanabileceğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Altın Boya Astar, Aşağıseyit, Geç Tunç Çağı, İç Batı Anadolu, Menderes Vadisi.

Gold-Wash Ceramics Uncovered in Late Bronze Age Layers of Aşağıseyit Höyük

Abstract

Aşağıseyit Höyük is located approximately 1.5 km southeast of Aşağıseyit Village, within the boundaries of Çal district of Denizli province. Excavations initiated in 2021 have revealed architectural layers associated with the Hellenistic, Roman, and Late Bronze Age periods. This article focuses on Gold-wash wares, which are widely attested throughout Inner Western Anatolia during the 2nd millennium BCE. The gold-washed ceramics found in the Late Bronze Age layers at Aşağıseyit Höyük constitute a significant

* Doç. Dr., İzmir Demokrasi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, İzmir/TÜRKİYE
<https://ror.org/04c152q53> erim.konakci@idu.edu.tr <https://orcid.org/0000-0001-6006-4549>

** Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Jeoloji Mühendisliği Bölümü, Denizli/TÜRKİYE
<https://ror.org/01etz1309> bsemiz@pau.edu.tr <https://orcid.org/0000-0003-1263-4599>

Bu makale Creative Commons Atıf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. / This work is licensed under Creative Commons Attribution-Non Commercial 4.0 International License (CC BY-NC).

Atıf/Citation: Konakçı, Erim-Semiz, Barış, "Aşağıseyit Höyük Geç Tunç Çağı Tabakalarında Bulunan Altın Boya Astarlı Seramikler", *Höyük*, 15, 2025, s. 29-58.

group within the site's ceramic repertoire. The gold-wash technique observed in Aşağıseyit Höyük is most commonly applied to bowls. Analyses indicate that these wares were fired at high temperatures, estimated to be around 800–850°C, and may have been produced locally. The archaeometric data, along with compositional similarities to Middle Bronze Age examples, strongly support the hypothesis of local production. The identification of this ceramic group not only at Aphrodisias, Beycesultan, and Asopos Tepesi, but also intensively at Aşağıseyit Höyük, suggests that these gold-wash wares reflect regional aesthetic preferences that developed within the Upper Menderes Basin.

Keywords: Gold-wash ware, Aşağıseyit, Late Bronze Age, Inner Western Anatolia, Meander Valley.

Giriş

Aşağıseyit Höyük¹, Denizli ili, Çal ilçesi sınırları içerisinde, Aşağıseyit Mahallesi'nin yaklaşık 1,5 km güneydoğusunda yer almaktadır. Deniz seviyesinden 828 m yükseklikte bulunan Höyük, kuzeydoğu-güneybatı uzantılı doğal bir tepe üzerine kurulmuştur. Höyüğün ana konisinin yayılım alanı 6 hektardır. Büyük Menderes Nehri, yerleşimin 120 metre güneyinden akmaktadır (Resim 1-3).

Aşağıseyit Höyük, ilk olarak E. Abay'ın havzanın ovalık kesiminde yürüttüğü araştırmalarda keşfedilmiş ve ardından F. Dedeoğlu tarafından sürdürülen Yukarı Menderes Havzası Dağlık Kesim Yüzey Araştırması Projesi kapsamında incelenmeye devam edilmiştir². Höyük üzerinde yapılan yüzey araştırmaları, yerleşimde Geç Kalkolitik, Erken Tunç Çağı I-III, Orta Tunç Çağı, Geç Tunç Çağı, Demir Çağı, Helenistik ve Roma Dönemlerinde iskâna uğradığını gösteren çanak çömlek verileri ortaya koymuştur. 2021 yılı itibarıyla başlanan kazı çalışmalarında, bugüne kadar Helenistik, Roma ve Geç Tunç Çağı'nın evrelerine ilişkin yapı katları gün yüzüne çıkarılmıştır.

Bu makalenin konusunu, İç Batı Anadolu'da MÖ 2. binyıl boyunca yaygın bir biçimde görülen, bulunma oranı Geç Tunç Çağı boyunca artış gösteren ve bu dönem için kronolojik açıdan da ayırt edici bir mal grubu olan altın boya astarlı seramiklerin, Aşağıseyit Höyük Geç Tunç Çağı tabakalarından gelen veriler bağlamında, tipolojik ve arkeometrik açıdan değerlendirilmesi oluşturmaktadır.

"Altın boya astarlı seramik" terimi, çanak çömleğin şekillendirilmesinin ardından, dış yüzeyine yardımcı bir nesne aracılığıyla mika sürülen seramikleri tanımlamak için kullanılmaktadır³. Bu seramiklerde mika, kabın pişirilme işleminin ardından, soğuduktan sonra yüzeyine aplane edilmektedir. Bu durum, oluşan bu yeni katmanın kolaylıkla yok olabilmesine neden olmaktadır.

1 Aşağıseyit Höyük kazıları, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izin ve mali destekleriyle yürütülmektedir. Bu makalede sunulan veriler, 2022 yılında Türk Tarih Kurumu tarafından desteklenen çalışma kapsamında, höyüğün güneybatı kesiminde yürütülen arkeolojik kazılardan elde edilmiştir. Bu bağlamda, çalışmaya verdikleri destekten dolayı T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Türk Tarih Kurumuna teşekkürü borç biliriz. Kazı çalışmalarına katkılarlarından dolayı Çal Belediyesine, İzmir Demokrasi Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğüne (BAP), Denizli Valiliğine, Denizli Büyükşehir Belediyesine, Denizli İl Milli Eğitim Müdürlüğüne, Hisar Mandıra'ya, Asım Altuntaş'a ve Hoagard firmasına teşekkür ederiz.

2 Abay vd. 2020, 108; Konakçı 2020, 15-33.

3 Yardımcı bir nesne aracılığı ile sürüldüğü gözlemlenen mika ayrıca T. Kaner tarafından yapılan deneysel pişirme denemeleri ile desteklenmiştir. Kaner 2018, 78 vd.

“Altın boya astar terimi” yayınlarda, genellikle yoğun sarı renkte mikalı dış yüzeyin görüldüğü seramiklere ithafen kullanılmaktadır⁴. Bu nitelikteki seramikler; yaldızlı kaplar⁵, altın yaldızla kaplı⁶, altın astarlı⁷, sarı mikalı astarlı⁸, altın mika(lı) astarlı⁹, altın mika zerrecikli¹⁰, altın boya daldırmalı¹¹ gibi tanımlamalarla sınıflandırılmıştır. Aynı mal grubunu ifade etmek için İngilizce yayınlarda; gold ware¹², gold-wash¹³, gold glimmer ware¹⁴, gold micaous wash¹⁵, gold wash-slip ware¹⁶, gold-mica slip¹⁷ terimlerinin kullanıldığı görülmektedir.

Altın boya astarlı mal grubu için özellikle altın kapların taklidi olarak üretildiği ve altın madenleri bakımından zengin bir görünüm ortaya koyan Manisa, Alaşehir bölgesinin ve bu bölgenin kuzeyinin, bu mal grubunun üretiminde merkez olabileceği önerilmiştir¹⁸. Gerek Kaymakçı gerekse Sardes kazıları ve bu bölgede yapılan yeni yüzey araştırmalarında bulunan altın boya astarlı seramikler, J. Mellaart ve A. Murray’ın önerisinin haklılığını göstermektedir. Özellikle Aphrodisias ve Asopos Tepesi’nde bulunan örnekler¹⁹ ve bu makalenin konusunu oluşturan Aşağıseyit Höyük’te tespit edilen yeni bulgular, söz konusu seramiklerin Menderes havzasının yukarı kesiminde de yoğun üretildiğini ve sevilerek kullanıldığını ortaya koymaktadır.

Altın Boya Astarlı Seramiklerin Tespit Edildiği Alanlar ve Tabakalar

Aşağıseyit Höyük’te 2021 ve 2022 yıllarında yürütülen kazı çalışmalarında, höyüğün güney batısında yer alan Z21 ve AA22 plan-karelerinde Geç Tunç Çağı tabakaları açığa çıkartılmıştır (Resim 4-5). Bugüne kadar yürütülen kazı çalışmalarında Geç Tunç Çağı’nın iki evresi tespit edilmiştir. Geç Tunç Çağı tabakalarında ortaya çıkartılan arkeolojik materyaller ve alınan radyokarbon sonuçları, erken evrenin MÖ 16. yüzyıla, geç evrenin ise MÖ 15. yüzyıla tarihlendiğini göstermektedir²⁰.

4 Konakçı 2012, 108, 251, 412, 500; Konakçı 2023.

5 Akurgal 1950, 5.

6 Erkanal 1998, 462; Erkanal 1998, 386.

7 Votrubá 2012, 52.

8 Aykurt 2004, 22; Aykurt 2008, 9.

9 Aykurt 2010, 11; Erkanal-Öktü 2018, 89.

10 Günel 1999, 33, 34, 85.

11 Akdeniz 2007, 36.

12 Bittel 1937, 36-37; Erkanal-Öktü 2008, 80; Erkanal-Öktü 2018, 89.

13 Lloyd-Mellaart 1956, 36-37.

14 Bittel 1937, 36, 37.

15 Marchese 1976, 402.

16 Joukowsky 1986, 308.

17 Günel 2010, 30.

18 Mellaart-Murray 1995, 105.

19 Konakçı 2023, 251-266.

20 Geç Tunç Çağı’nın erken evresinden alınan radyokarbon örnekler MÖ 1498-1621, MÖ 1496-1617, MÖ 1506-1634 tarih aralığını ortaya koymuştur. Aşağıseyit Höyük’te kazı çalışmaları henüz yeni olduğu ve farklı alanlardan tabakalanma teyit edilmediği için şimdilik kesin bir kronoloji tablosu sunulmamakta ve yerleşimde tespit edilen dönemlerin aktarılmasıyla yetinilmektedir.

Z21 açmasında en dikkat çeken mimari unsur, açmanın güney kesit ucunda yer alan ve Geç Helenistik-Erken Roma Dönemi'ne tarihlendirilen sur yapısıdır. Bu alanda yapılan çalışmalarda, duvarın 13,10 m uzunluğunda ve 1,30 m genişliğindeki bölümü tespit edilmiştir. Büyük bloklardan oluşan temel taşlarının korunmuş olduğu duvarda yer alan taşların bir bölümü, 1,40 m uzunluğunda, 40 cm genişliğinde ve 60 cm yüksekliğindedir. Üzerinde düzenli aralıklarla atıkların kullanıldığı duvar yer yer tahrip olmuştur. Duvarın yönü ve konumu dikkate alındığında sur, MÖ 2. binyıl tabakasını keserek höyüğün, yamaç kısmına inşa edilmiştir. Geç Tunç Çağı tabakaları ile savunma duvarı arasında kalan alanın kesme ve çakıl taşlar ile doldurulduğu tespit edilmiştir.

Z21 plan-karesinde, yüzey toprağının hemen altında Geç Helenistik Dönem'e ait olduğu düşünülen bir ocak ve güneydoğu-kuzeybatı doğrultusunda 298 cm, kuzey-güney doğrultusunda ise 55 cm boyutlarında ölçülen bir duvar ortaya çıkarılmıştır. Bu duvarın güneyinde, Erken Roma Dönemi'ne tarihlendirilen ve içerisinde çok sayıda hayvan kemiği ile seramik bulunan bir çöp çukuru tespit edilmiştir. Bu tabakanın kaldırılmasının ardından, çevresinde altın boya astarlı seramiklerin de yoğun ele geçtiği, Geç Tunç Çağı'nın geç evresine tarihlendirilen doğu-batı uzantılı bir duvar bulunmuştur. Söz konusu duvar ile ilişkili olarak, açmanın kuzey yarısının doğu kesiminde tespit edilen taban üzerinde tümlenebilir bir kap, hilal biçimli ağırlıklar ve kemik aletler bulunmuştur.

Z21 plan-karesinin kuzey yarısında yaklaşık 2 m uzunluğunda, eni büyük oranda tahrip olmuş bir fırın ortaya çıkartılmıştır. Bu fırının kaldırılmasının ardından, Geç Tunç Çağı'nın erken evrelerine tarihlendirilen, kuzey-güney doğrultusunda 96 cm, doğu-batı doğrultusunda 120 cm ölçülerinde, at nalı biçiminde bir fırın daha ortaya çıkarılmıştır. Söz konusu fırınların her ikisinin çevresinde de altın boya astarlı seramik örnekleri tespit edilmiştir.

Açmanın doğu yarısında yapılan çalışmalarda ise Geç Tunç Çağı'nın erken evresi ile ilişkilendirilebilecek, kuzey-güney doğrultusunda 2,70 m uzunluğunda ve doğu-batı doğrultusunda 70 cm genişliğinde bir duvar tespit edilmiştir. Bu duvarın, doğu kesite doğru 1,40 m uzunluğunda ve 55 cm genişliğinde devam eden bir mekânın parçası olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu mekân da altın boya astarlı seramiklerin ele geçtiği bir diğer alandır.

Altın Boya Astarlı Seramikler

İlk olarak Limantepe ve Kandilkırı yerleşimlerinin Erken Tunç Çağı tabakalarında görülmeye başlanan altın boya astarlı mal grubu²¹, Orta Tunç Çağı'nın başlangıcı ile hem Batı Anadolu kıyılarında hem de İç Batı Anadolu'da yaygınlaşmaya başlamış ve kullanımı Geç Tunç Çağı boyunca artarak devam etmiştir²². İç Batı Anadolu'da gerçekleştirilen kazı çalışmaları ile Kaymakçı²³, Beycesultan²⁴, Aphrodisias²⁵ ve Laodikeia Asopos Tepesi gibi merkezlerde ve bölgedeki çeşitli yüzey araştırmalarında, birçok yerleşimde bu mal grubunun etkisiyle üretilmiş çanak çömlek grupları tespit edilmiştir²⁶. Altın boya astarlı seramikler, Kıyı Ege'de,

21 Erkanal 1998, 386; Erkanal vd. 2003, 429, Res. 8; Oğuzhanoğlu 2015, 110.

22 Konakçı 2023, 263.

23 Roosevelt vd. 2018, 664; Kaner 2018; Roosevelt vd. 2016, 245.

24 Mellaart-Murray 1995, 21, 56; Dedeoğlu-Abay 2014, 3.

25 Marchese 1976, 402; Joukowsky 1986, 367, 371.

26 French 1967, 65; Roosevelt-Luke 2017, 125; Dedeoğlu vd. 2014, 370; Dedeoğlu vd. 2016, 557; Dedeoğlu 2009.

İç Batı Anadolu'ya nazaran daha az sayıda da olsa, Ayasuluk²⁷, Çine Tepecik Höyük²⁸, Kadı Kalesi²⁹, Limantepe³⁰, Panaztepe³¹, Kocabaştepe³², Bayraklı³³ ve Bademgediği³⁴ kazılarında bulunmuştur.

Aşağıseyit Höyük'te bugüne kadar yürütülen kazı çalışmalarında, Geç Tunç Çağı'na tarihlenen tüm alan ve evrelerde altın boya astarlı seramiklerin yoğun bir biçimde kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu tür kaplar, Geç Tunç Çağı'nın erken evresinden itibaren görülmekle birlikte, geç evrede belirgin bir artış göstermektedir. Tüm mal grupları içinde bu seramikler, %10 ila %20 arasında değişen oranlarda temsil edilmektedir³⁵.

Aşağıseyit Höyük Geç Tunç Çağı tabakalarında tespit edilen altın boya astarlı seramikleri, spesifik bir form grubuna indirgeyerek değerlendirmek mümkün değildir. Bu mal grubuna ait seramikler; farklı tipteki çanaklardan testi formuna kadar uzanan geniş bir çeşitlilik sergilemekte, dolayısıyla belli bir forma özgü olmayıp farklı işlev ve biçimlere sahip çeşitli seramik türlerinde de görülebilmektedir. Ancak bu çeşitliliğe rağmen, altın boya astar uygulamasının en yoğun biçimde çanaklar üzerinde tespit edildiği belirtilmelidir. Söz konusu kaplar, büyük ölçüde servis işlevine sahip formlardan oluşmaktadır. Altın boya astar uygulamasına sahip çanak örnekleri tipolojik olarak sınıflandırıldığında, özellikle dışa çekik ağız kenarlı, omurgalı ve ince cidarlı çanakların dış yüzeylerinde bu uygulamanın yoğunlukla tercih edildiği görülmektedir (Resim 6). Bunun yanı sıra, basit ağız kenarlı yarı küresel gövdeli, yuvarlatılmış ağız kenarlı yarı küresel gövdeli, dışa kalınlaştırılmış ağız kenarlı yarı küresel gövdeli, içe eğik ağız kenarlı ve dışa kalınlaştırılmış ağız kenarlı diğer çanak tiplerinde de benzer uygulamalar izlenmektedir (Resim 7-8). Ayrıca, söz konusu çanakların kaide ve dip kısımlarında (Resim 9) olduğu gibi dışa kalınlaştırılmış ağız kenarına sahip boyunlu ya da boyunsuz çömlek formlarında da altın boya astar kullanımına rastlanmaktadır.

Altın Boya Astarlı Seramiklerin Arkeometrik Değerlendirmesi

Materyal ve Metot

Geç Tunç Çağı seramiklerinin 10 tanesi, arkeometrik açıdan analiz kapsamına alınmış ve hazırlık aşamaları, Pamukkale Üniversitesi Jeoloji Mühendisliği laboratuvarında gerçekleştirilmiştir. Makroskobik özelliklerini belirlemek için örneklerin renk ölçümleri ve stereo mikroskop incelemeleri gerçekleştirilmiştir. Renk ölçümleri, Pamukkale Üniversitesi Jeoloji Mühendisliği Bölümünde PCE-CSM1 marka renk ölçüm cihazı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Örneklerden ikişer adet ölçüm alınmış ve alınan ölçümlerin aritmetik ortalaması alınarak L a b* değerleri

27 Konakçı 2015, 388; Konakçı 2016, 147.

28 Günel 2010, 30.

29 Akdeniz 2007, 36.

30 Votrubá 2012, 52.

31 Erkanal 1998, 462; Erkanal Öktü 2008, 80; Erkanal Öktü 2018, 89.

32 Aykurt 2004, 22.

33 Akurgal 1950, 5, 8; Bayne 2000, 61; Büyükmete 2020, 5.

34 Meriç vd. 2002, 89; Meriç vd. 2005, 141; Meriç 2003, 95, Fig. 17, 49, 50.

35 Aşağıseyit Höyük kazılarında Geç Tunç Çağı tabakalarında henüz belirli alanlar kazıldığı için tüm mal grupları üzerinden detaylı istatistiksel değerlendirmeler yapmak yanıltıcı olabileceği kaygısıyla burada elde edilen ilk veriler paylaşılmaktadır. Söz konusu rakamsal verilerin ilerleyen çalışmalarda güncellenmesi kaçınılmazdır.

elde edilmiştir. Elde edilen değerler Munsell renk değerleri olarak da ifade edilmiştir (Resim 10). Tüm örneklerin iç yapıları, Leica EZ4 W marka stereo mikroskopta incelenmiştir. Petrografik çalışmalara yönelik olarak tüm örneklerin ince kesitleri, Pamukkale Üniversitesi Jeoloji Mühendisliği Bölümü ince kesit atölyesinde yaptırılmıştır. Örneklerin, dıştan içe doğru tüm tabakaları gösterecek şekilde ince kesitleri alınmıştır. Hazırlanan ince kesitler, Jeoloji Mühendisliği Bölümünde bulunan Leica DM750P marka polarizan mikroskopla incelenerek, mineralojik ve petrografik özellikleri belirlenmeye çalışılmıştır. Bir örnek üzerinde X-ışınları kırınımı (XRD) analizi gerçekleştirilmiştir. X-ışınları kırınımı (XRD) tüm kayaç (TK) analizleri, Pamukkale Üniversitesi ileri teknoloji ve araştırma laboratuvarında GNR APD 2000 PRO marka model difraktometre cihazında, CuK α , 40 kV ve 30 mA koşullarında (Kağıt aralığı=2 teta=5-45°; step aralıkları = 0.05, integration time =2 saniye) yaptırılmıştır.

Makroskobik İncelemeler

Arkeometrik analizi yapılan örneklerin renk ölçüm sonuçlarında dış renklerinin genellikle açık kahverengi (7.5YR 6/4), soluk kahverengi (10YR 7/4) ve kırmızımsı sarı (7.5YR 6/6) oldukları tespit edilmiştir (Resim 10). Stereomikroskop incelemelerinde, örneklerin bol miktarda kuvars ve az oranda da metamorfik kayaç parçacıkları (mikaşist, kuvarsit) ve kireçtaşı içerdikleri gözlemlenmiştir (Resim 11a ve c). Kuvars mineralleri yaklaşık 0,3-0,5 mm boyutlarındadır. Bazı örneklerde de karbonat parçaları tespit edilmiştir (Resim 11a). Örneklerin dış yüzeylerinde yoğun şekilde muskovit mineralleri gözlemlenmiştir (Resim 11b ve d).

Optik Mikroskop İncelemeleri

Örnekler genel olarak, benzer özelliklerde ve orta boyplanmalı olarak tanımlanmıştır. Farklı olarak A1 örneğinde çok kötü boyplanma (Resim 12a), A9 ve A10 örneklerinde ise iyi boyplanma gözlemlenmiştir. Örneklerin bol oranda kuvars, muskovit, biyotit mineralleri ile muskovit kuvars şist, mikaşist, kuvarsit ve az oranda kireçtaşı parçaları içerdikleri belirlenmiştir (Resim 12a ve b). Örnekler içerisinde daha az oranda plajiyoklas ve piroksen mineralleri de tespit edilmiştir (Resim 12c ve d). Kuvars mineralleri genellikle yuvarlak şekilli olup yaklaşık 0,12-0,45 mm boyutlarında ölçülmüştür (Resim 12d). Mikaşist parçaları yaklaşık 0,45-2,45 mm, kuvarsitler ise yaklaşık 1,26-2,60 mm boyutlarındadır. Örnekler içerisinde çok az oranda karbonatlaşmalar tespit edilmiştir. Örneklerin genelinde hamurda gözlenen muskovit minerallerinde, belirgin bir yönlenme tespit edilmiştir (Resim 12e). Muskovit minerallerinin boyutları yaklaşık 0,18-0,40 mm olarak ölçülmüştür. Bazı örneklerde boşluklarda da yönlenmeler izlenmiş olup bu boşluklar genelde kanal şekilli boşluklar olarak tanımlanmıştır. Bu durum, seramik hamurunun kurumadan şekillendirme yapılması şeklinde yorumlanmaktadır. Bazı örneklerde (A3, A4) ikincil karbonat dolgular belirgin şekilde izlenmiş, bazı örneklerde de (A5, A7 ve A9) diğer örneklerden farklı olarak çok küçük mermer parçaları tespit edilmiştir (Resim 12f).

XRD İncelemesi

Örneklerin mineralojik özelliklerini belirlemek için A8 örneğinden XRD analizi gerçekleştirilmiştir (Resim 13). XRD incelemesi sonucunda örnekte egemen olarak kuvars (%55), feldspat (%20), diyopsit (%12), gehlenit (%6), kalsit (%4) ve hematit (%3) mineralleri tespit edilmiştir (Resim 13). Petrografik incelemelerde olduğu gibi örnekte egemen olarak kuvars mineralleri gözlemlenmiş, XRD incelemesinde diyopsit ve feldspat piklerinin tespit edilmesi, petrografik analizlerle uyumlu bulunmuştur. Bu örnekte de bu minerallerin varlığı gözlemlenmiştir.

Gehlenit pikinin tespiti ve kil piklerinin hemen hemen gözden kaybolmaya başlamış olması ise örneğin pişme derecesinin 800-850°C civarına çıktığı şeklinde yorumlanmıştır. Gehlenitin, genellikle 800-850°C'de kalsit ile ayrılmış kil mineralleri arasındaki reaksiyondan oluştuğu bilinmektedir³⁶. Örnekte gözlemlenen kalsit pikleri ise ikincil kalsitlerden kaynaklanmaktadır. Hematit piklerinin bulunması ise oksidasyonlu bir pişirme ortamında üretildikleri şeklinde değerlendirilmiştir.

Arkeometrik Verilerin Değerlendirmesi

Altın boya astarlı seramikler ile zaman zaman karıştırılan, bazen de tamamen farklı bir mal grubu altında değerlendirilen “gümüş mika astarlı” seramikler gerek dış görünüm gerekse yayılım alanı dikkate alındığında altın boya astarlı seramiklerle benzer bir tablo ortaya koymaktadır. Her iki grup da temelde dış yüzeye kaplanan mikayla üretilmekle birlikte aralarındaki tek fark, sahip oldukları sarı ya da parlak gri renkli görünümleridir. Seramiğin üretimi sırasında fırınlama yöntemiyle dış yüzey renginin belirlendiği ve redaksiyon ya da oksidasyona bağlı olarak dış görünümün değiştiği anlaşılmaktadır³⁷. Oksidasyonlu bir pişirmede, seramiklerin sarı renkte altın boya astarlı bir dış yüzeye kavuştuğu anlaşılmaktadır. Dış yüzeyde muskovit kullanımı ve 900°C'nin altında bir pişirme ile altın boya astarlı seramiklerin üretilbildiği belirlenmiştir³⁸. Aşağıseyit Höyük seramiklerinin petrografik verilerden elde edilen dış yüzeydeki muskovit kullanımı, oksidasyonlu ortamı işaret eden hematit mineralinin varlığı ve tahmin edilen pişme sıcaklıkları ile üretilen altın boya astarlı seramiklerin varlığını ortaya koymaktadır.

Yukarı Menderes Havzası'nda, Aşağıseyit Höyük'e yaklaşık 65 km uzaklıkta yer alan Laodikeia Asopos Tepesi'nde, Orta ve Geç Tunç Çağı tabakalarında bulunan altın boya astarlı seramiklerin arkeometrik incelemeleri yapılmıştır³⁹. Söz konusu seramiklere yapılan ince kesit analizlerinin sonuçlarının, kendi içerisinde tutarlı bir görünüm sergilediği belirlenmiştir. Bu sonuca rağmen Geç Tunç Çağı tabakasında bulunan altın boya astarlı ve devetüyü mal gruplarındaki seramiklerin ince kesit analizlerinin sonuçları, kendi içerisinde farklılıklar göstermektedir. Benzer biçimde, farklı mal grupları altında değerlendirilen seramiklerde mineral değerlerinin diğer mal grupları ile benzerlikler sergilemesi, farklı kaynaklardan alınan kilin benzer mal gruplarının üretiminde kullanılmış olabileceği şeklinde yorumlanmış ve yerel bir üretim olduğu düşüncesi ortaya konulmuştur⁴⁰.

Aşağıseyit Höyük'te altın boya astarlı seramikler, içerdikleri mineralojik bileşim açısından bölgenin jeolojisi ile uyumluluk göstermektedir⁴¹. Bu durum, incelenen seramiklerin yerel üretimler olduklarını düşündürmektedir. Aşağıseyit Höyük'teki Orta Tunç Çağı seramiklerinin içeriği ile karşılaştırıldığında benzer şekilde kuvars, metamorfik kayaç parçacıkları, piroksen ve plajiyoklas içerdikleri görülmektedir⁴². Bu açıdan değerlendirildiklerinde yerleşimde en azından Orta Tunç Çağı'ndan itibaren seramiklerin üretiminde benzer yatakların kullanıldığı anlaşılmaktadır.

36 Cultrone vd. 2001; Semiz vd. 2018a.

37 Kumazaki-Nakai 2007.

38 Kumazaki-Nakai 2007.

39 Semiz-Konakçı 2018, 71.

40 Semiz-Konakçı 2018, 71; Konakçı 2015, 226.

41 Semiz vd. 2018b.

42 Semiz vd. 2018b.

Sonuç

Altın boya astarlı seramiklerin Erken Tunç Çağı'nda görülmeye başladığı ve MÖ 2. binyıl boyunca kullanılmaya devam ettiği bilinse de Aşağıseyit Höyük özelinde bu mal grubunun Erken ve Orta Tunç Çağlarındaki kullanım durumu hakkında bir yorumda bulunmak zordur.

Aşağıseyit Höyük'te, MÖ 16. ve 15. yüzyıl içlerine tarihlendirilen iki tabakada bulunan altın boya astarlı seramiklerin, tüm seramik repertuarı içerisinde yaygın görülen bir mal grubu olduğu anlaşılmaktadır. Altın boya astarlı seramiklerin tespit edildiği Geç Tunç Çağı tabakalarında aynı zamanda boya bezemeli seramiklerin de bulunmuş olması, İç Batı Anadolu'daki çağdaş Beycesultan, Asopos Tepesi ve Aphrodisias gibi yerleşimlerle benzer bir materyal geleneğine işaret etmektedir⁴³.

Aşağıseyit Höyük'te tespit edilen altın boya astarlı seramikler, geniş bir form repertuarında karşımıza çıkmakla birlikte en yoğun biçimini; basit ağız kenarlı, dışa çekik ağızlı, ince cidarlı, omurgalı ya da yarı küresel gövdeli çanaklar oluşturmaktadır. Altın boya astarlı seramiklerin yoğun bir oranda ele geçtiği diğer yerleşimlerden Aphrodisias ve Asopos Tepesi'nde de bu geleneğin çanaklar üzerinde yaygın olması, Aşağıseyit Höyük verileri ile benzer bir kullanım tercihinin ortaya koymaktadır⁴⁴. Arkeometrik analizlere göre kuvars, muskovit, biyotit, metamorfik kayaç parçacıkları ve az olarak da piroksen ve plajiyoklas içeriği ortaya konulmuştur. Dış yüzeylerinde ise yaygın muskovit minerali kullanılmıştır. Pişirim sıcaklıkları yaklaşık 800-850°C olarak tahmin edilmektedir. Arkeometrik analizler sonucunda elde edilen tüm bu veriler ve bu seramiklerin Orta Tunç Çağı örnekleri ile gösterdiği benzer içerik, altın boya astarlı mal grubunun yerel üretim olduğu düşüncesini baskın kılmıştır. Aphrodisias, Beycesultan, Asopos Tepesi'nin yanı sıra Aşağıseyit Höyük'te de bu mal grubu yoğundur. Asopos Tepesi'nin yanı sıra Aşağıseyit Höyük'te de bu mal grubundaki seramiklerin yerel üretim olduğunun ortaya konulması, altın boya astar uygulanan seramiklerin Yukarı Menderes Havzası'nda gelişen yerel beğenilerin bir yansıması olarak yorumlanması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Yazar Katkıları/Writer Contributions

Çalışmanın Tasarlanması/Planning of the Study	Yazar/Author-1 (%50) - Yazar/Author-2 (%50)
Veri Toplanması/Collecting Data	Yazar/Author-1 (%50) - Yazar/Author-2 (%50)
Veri Analizi/Data Analysis	Yazar/Author-1 (%50) - Yazar/Author-2 (%50)
Makalenin Yazımı/Writing the Article	Yazar/Author-1 (%50) - Yazar/Author-2 (%50)
Makale Gönderimi ve Revizyonu/ Submission of the Article and Revisions	Yazar/Author-1 (%50) - Yazar/Author-2 (%50)

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir / The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest.

ETİK BEYAN/ETHICAL STATEMENT

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur./It is declared that scientific and ethical principles were complied with during the preparation of this study and all the works referred are mentioned in the bibliography.

⁴³ Dedeoğlu-Konakçı 2015, 191-214.

⁴⁴ Semiz-Konakçı 2018, 71; Konakçı 2015, 226.

KATALOG

Çizim No : 6.1, **Ser No:** A.S. BDU-4004
Buluntu Yeri : Z21, **Tabaka:** GTÇ, **AÇ:** 16, **Y:** 2.8, **CK:** 0.4
Form : Çanak, **Mal Grubu:** Altın Boya Astarlı, **Açkı:** Açkısız
Yüzey Niteliği : Düzgün, mikalı, **Yüzey İşlenişi:** İnce astar, **Dış Astar:** 2,5YR 7/8, **İç Astar:** Dışta ve içte aynı
Hamur Rengi : 5YR 6/8, **Hamur İçeriği:** Kireç, kum, **Pişme:** İyi, **Öz:** Yok, **İçerik Boyutu:** İnce **İçerik Oranı:** Az

Çizim No : 6.2, **Ser No:** A.S. BES-2003
Buluntu Yeri : Z21, **Tabaka:** GTÇ, **AÇ:** 14, **Y:** 2.5, **CK:** 0.4
Form : Çanak, **Mal Grubu:** Altın Boya Astarlı, **Açkı:** Açkısız
Yüzey Niteliği : Düzgün, mikalı, **Yüzey İşlenişi:** İnce astar, **Dış Astar:** 7,5YR 8/4, **İç Astar:** Dışta ve içte aynı
Hamur Rengi : 7,5YR 7/3, **Hamur İçeriği:** Kireç, kum, mika, **Pişme:** İyi, **Öz:** Yok, **İçerik Boyutu:** İnce, **İçerik Oranı:** Orta

Çizim No : 6.3, **Ser No:** A.S. BGK-858
Buluntu Yeri : Z21, **Tabaka:** GTÇ, **AÇ:** 14, **Y:** 2.7, **CK:** 0.5
Form : Çanak, **Mal Grubu:** Altın Boya Astarlı, **Açkı:** Açkısız
Yüzey Niteliği : Düzgün, mikalı, **Yüzey İşlenişi:** İnce astar, **Dış Astar:** 5YR 8/3, **İç Astar:** Dışta ve içte aynı
Hamur Rengi : 5YR 7/8, **Hamur İçeriği:** Kum, **Pişme:** İyi, **Öz:** Yok, **İçerik Boyutu:** İnce, **İçerik Oranı:** Az

Çizim No : 6.4, **Ser No:** A.S. BDU-4002
Buluntu Yeri : Z21, **Tabaka:** GTÇ, **AÇ:** 15, **Y:** 1.8, **CK:** 0.35
Form : Çanak, **Mal Grubu:** Altın Boya Astarlı, **Açkı:** Açkısız
Yüzey Niteliği : Düzgün, mikalı, **Yüzey İşlenişi:** İnce astar, **Dış Astar:** 10YR 7/4, **İç Astar:** Dışta ve içte aynı
Hamur Rengi : 10YR 7/8, **Hamur İçeriği:** Kum, **Pişme:** İyi, **Öz:** Yok, **İçerik Boyutu:** İnce, **İçerik Oranı:** Az

Çizim No : 6.5, **Ser No:** A.S. BEV-962
Buluntu Yeri : Z21, **Tabaka:** GTÇ, **AÇ:** 14, **Y:** 2.6, **CK:** 0.5
Form : Çanak, **Mal Grubu:** Altın Boya Astarlı, **Açkı:** Açkısız
Yüzey Niteliği : Düzgün, mikalı, **Yüzey İşlenişi:** İnce astar, **Dış Astar:** 10YR 7/4, **İç Astar:** Dışta ve içte aynı
Hamur Rengi : 10YR 6/6, **Hamur İçeriği:** Kireç, kum, **Pişme:** İyi, **Öz:** Yok, **İçerik Boyutu:** İnce, **İçerik Oranı:** Az

Çizim No : 6.6, **Ser No:** A.S. BIK-5088
Buluntu Yeri : Z21, **Tabaka:** GTÇ, **AÇ:** 15, **Y:** 3.1, **CK:** 0.4
Form : Çanak, **Mal Grubu:** Altın Boya Astarlı, **Açkı:** Açkısız
Yüzey Niteliği : Düzgün, mikalı, **Yüzey İşlenişi:** İnce astar, **Dış Astar:** 5YR 7/6, **İç Astar:** Dışta ve içte aynı
Hamur Rengi : 5YR 6/8, **Hamur İçeriği:** Kum, mika, **Pişme:** İyi, **Öz:** Yok, **İçerik Boyutu:** İnce, **İçerik Oranı:** Az

Çizim No : 6.7, **Ser No:** A.S. BKT-4033
Buluntu Yeri : Z21, **Tabaka:** GTÇ, **AÇ:** 14, **Y:** 2.4, **CK:** 0.5
Form : Çanak, **Mal Grubu:** Altın Boya Astarlı, **Açkı:** Açkısız
Yüzey Niteliği : Düzgün, mikalı, **Yüzey İşlenişi:** İnce astar, **Dış Astar:** 5YR 6/6, **İç Astar:** Dışta ve içte aynı
Hamur Rengi : 5YR 6/8, **Hamur İçeriği:** Kum, **Pişme:** Orta, **Öz:** Yok, **İçerik Boyutu:** İnce, **İçerik Oranı:** Az

Çizim No : 6.8, **Ser No:** A.S. BHM-3033
Buluntu Yeri : Z21, **Tabaka:** GTÇ, **AÇ:** 14, **Y:** 2.8, **CK:** 0.4
Form : Çanak, **Mal Grubu:** Altın Boya Astarlı, **Açkı:** Açkısız
Yüzey Niteliği : Düzgün, mikalı, **Yüzey İşlenişi:** İnce astar, **Dış Astar:** 2,5YR 8/4, **İç Astar:** Dışta ve içte aynı
Hamur Rengi : 2,5YR 6/8, **Hamur İçeriği:** Kum, Kireç, **Pişme:** İyi, **Öz:** Yok, **İçerik Boyutu:** İnce, **İçerik Oranı:** Az

Çizim No : 6.9, **Ser No:** A.S. BKG-863,
Buluntu Yeri : Z21, **Tabaka:** GTÇ, **AÇ:** 12, **Y:** 2.3, **CK:** 0.3
Form : Çanak, **Mal Grubu:** Altın Boya Astarlı, **Açkı:** Açkısız
Yüzey Niteliği : Düzgün, mikalı, **Yüzey İşlenişi:** İnce astar, **Dış Astar:** 5YR 8/4, **İç Astar:** Dışta ve içte aynı
Hamur Rengi : 5YR 7/8, **Hamur İçeriği:** Kum, mika, **Pişme:** İyi, **Öz:** Yok, **İçerik Boyutu:** İnce, **İçerik Oranı:** Az

Çizim No : 6.10, **Ser No:** A.S. BLR-886
Buluntu Yeri : Z21, **Tabaka:** GTÇ, **AÇ:** 11, **Y:** 2.6, **CK:** 0.4
Form : Çanak, **Mal Grubu:** Altın Boya Astarlı, **Açkı:** Açkısız
Yüzey Niteliği : Düzgün, mikalı, **Yüzey İşlenişi:** Kalın astar, **Dış Astar:** 10YR 7/4, **İç Astar:** Dışta ve içte aynı
Hamur Rengi : 10YR 6/6, **Hamur İçeriği:** Kireç, kum, **Pişme:** Orta, **Öz:** Yok, **İçerik Boyutu:** İnce, **İçerik Oranı:** Orta

Çizim No : 7.1, **Ser No:** A.S. BDL-4054
Buluntu Yeri : Z21, **Tabaka:** GTÇ, **AÇ:** 20, **Y:** 4, **CK:** 0.4
Form : Çanak, **Mal Grubu:** Altın Boya Astarlı, **Açkı:** Açkısız
Yüzey Niteliği : Düzgün, mikalı, **Yüzey İşlenişi:** İnce astar, **Dış Astar:** 7,5YR 7/4, **İç Astar:** Dışta ve içte aynı
Hamur Rengi : 7,5YR 6/6, **Hamur İçeriği:** Kum, **Pişme:** İyi, **Öz:** Yok, **İçerik Boyutu:** İnce, **İçerik Oranı:** Orta

Çizim No : 7.2, **Ser No:** A.S. AUO-594
Buluntu Yeri : Z21, **Tabaka:** GTÇ, **DÇ:** 6, **Y:** 5.6, **CK:** 0.7
Form : Çanak, **Mal Grubu:** Altın Boya Astarlı, **Açkı:** Açkılı
Yüzey Niteliği : Düzgün, mikalı, **Yüzey İşlenişi:** Kalın astar, **Dış Astar:** 2,5YR 7/4, **İç Astar:** Dışta ve içte aynı
Hamur Rengi : 5YR 7/6, **Hamur İçeriği:** Kum, **Pişme:** İyi, **Öz:** Yok, **İçerik Boyutu:** İnce, **İçerik Oranı:** Az

Çizim No : 7.3, **Ser No:** A.S. BDL-4064
Buluntu Yeri : Z21, **Tabaka:** GTÇ, **AÇ:** 18, **Y:** 5.1 **CK:** 0.4
Form : Çanak, **Mal Grubu:** Altın Boya Astarlı, **Açkı:** Açkısız
Yüzey Niteliği : Düzgün, mikalı, **Yüzey İşlenişi:** İnce astar, **Dış Astar:** 5YR 6/8, **İç Astar:** Dışta ve içte aynı
Hamur Rengi : 2,5YR 5/8, **Hamur İçeriği:** Kireç, saman, kum, **Pişme:** İyi, **Öz:** Yok, **İçerik Boyutu:** İnce, **İçerik Oranı:** Az

Çizim No : 7.4, **Ser No:** A.S. ARU-3017
Buluntu Yeri : Z21, **Tabaka:** GTÇ, **AÇ:** 13, **Y:** 3.7, **CK:** 0.4
Form : Çanak, **Mal Grubu:** Altın Boya Astarlı, **Açkı:** Açkısız
Yüzey Niteliği : Düzgün, mikalı, **Yüzey İşlenişi:** İnce astar, **Dış Astar:** 2,5YR 8/4, **İç Astar:** Dışta ve içte aynı
Hamur Rengi : 2,5YR 7/6, **Hamur İçeriği:** Kum, **Pişme:** İyi, **Öz:** Yok, **İçerik Boyutu:** İnce, **İçerik Oranı:** Orta

Çizim No : 7.5, **Ser No:** A.S. BHM-3030
Buluntu Yeri : Z21, **Tabaka:** GTÇ, **AÇ:** 14, **Y:** 2,4, **CK:** 0.4
Form : Çanak, **Mal Grubu:** Altın Boya Astarlı, **Açkı:** Açkısız
Yüzey Niteliği : Düzgün, mikalı, **Yüzey İşlenişi:** İnce astar, **Dış Astar:** 2,5YR 8/4, **İç Astar:** Dışta ve içte aynı
Hamur Rengi : 2,5YR 7/6, **Hamur İçeriği:** Kum, taşçık, **Pişme:** İyi, **Öz:** Yok, **İçerik Boyutu:** İnce, **İçerik Oranı:** Orta

Çizim No : 7.6, **Ser No:** A.S. BIA-5050
Buluntu Yeri : Yüzey, **Tabaka:** GTÇ, **AÇ:** 16, **Y:** 4, **CK:** 0.6
Form : Çanak, **Mal Grubu:** Altın Boya Astarlı, **Açkı:** Açkısız
Yüzey Niteliği : Düzgün, mikalı, **Yüzey İşlenişi:** İnce astar, **Dış Astar:** 7,5YR 7/4, **İç Astar:** Dışta ve içte aynı
Hamur Rengi : 7,5YR 7/6, **Hamur İçeriği:** Kireç, kum, **Pişme:** İyi, **Öz:** Yok, **İçerik Boyutu:** İnce, **İçerik Oranı:** Az

Çizim No : 8.1, **Ser No:** A.S. BHK-903
Buluntu Yeri : Z21, **Tabaka:** GTÇ, **AÇ:** 42, **Y:** 5, **CK:** 0.75
Form : Çanak, **Mal Grubu:** Altın Boya Astarlı, **Açkı:** Açkısız
Yüzey Niteliği : Düzgün, mikalı, **Yüzey İşlenişi:** İnce astar, **Dış Astar:** 7,5YR 7/4, **İç Astar:** Dışta ve içte aynı
Hamur Rengi : 7,5YR 6/8, **Hamur İçeriği:** Kum, **Pişme:** İyi, **Öz:** Yok, **İçerik Boyutu:** İnce, **İçerik Oranı:** Az

Çizim No : 8.2, **Ser No:** A.S. BLU-1045
Buluntu Yeri : Z21, **Tabaka:** GTÇ, **AÇ:** 10, **Y:** 4,1, **CK:** 0.6
Form : Çanak, **Mal Grubu:** Altın Boya Astarlı, **Açkı:** Açkısız
Yüzey Niteliği : Düzgün, mikalı, **Yüzey İşlenişi:** İnce astar, **Dış Astar:** 7,5YR 8/3, **İç Astar:** Dışta ve içte aynı
Hamur Rengi : 10YR 7/6, **Hamur İçeriği:** Kum, **Pişme:** İyi, **Öz:** Yok, **İçerik Boyutu:** İnce, **İçerik Oranı:** Az

Çizim No : 8.3, **Ser No:** A.S. BIA-5055
Buluntu Yeri : Yüzey, **Tabaka:** GTÇ, **AÇ:** 10, **Y:** 3, **CK:** 0.5
Form : Çanak, **Mal Grubu:** Altın Boya Astarlı, **Açkı:** Açkısız
Yüzey Niteliği : Düzgün, mikalı, **Yüzey İşlenişi:** İnce astar, **Dış Astar:** 2,5YR 6/6, **İç Astar:** Dışta ve içte aynı
Hamur Rengi : 5YR 5/8, **Hamur İçeriği:** Kireç, kum, taşçık, **Pişme:** Orta, **Öz:** Yok, **İçerik Boyutu:** İnce, **İçerik Oranı:** Orta

Çizim No : 8.4, **Ser No:** A.S. BAL-5010
Buluntu Yeri : Z21, **Tabaka:** GTÇ, **AÇ:** 18, **Y:** 2.2, **CK:** 0.4
Form : Çanak, **Mal Grubu:** Altın Boya Astarlı, **Açkı:** Açkısız
Yüzey Niteliği : Düzgün, mikalı, **Yüzey İşlenişi:** İnce astar, **Dış Astar:** 5YR 8/4, **İç Astar:** Dışta ve içte aynı
Hamur Rengi : 5YR 7/8, **Hamur İçeriği:** Kireç, kum, **Pişme:** Orta, **Öz:** Yok, **İçerik Boyutu:** İnce, **İçerik Oranı:** Orta

Çizim No : 8.5, **Ser No:** A.S. BDL-4053
Buluntu Yeri : Z21, **Tabaka:** GTÇ, **AÇ:** 15, **Y:** 4.1, **CK:** 0.7
Form : Çanak, **Mal Grubu:** Altın Boya Astarlı, **Açkı:** Açkısız
Yüzey Niteliği : Düzgün, mikalı, **Yüzey İşlenişi:** İnce astar, **Dış Astar:** 5YR 7/6, **İç Astar:** Dışta ve içte aynı
Hamur Rengi : 5YR 6/8, **Hamur İçeriği:** Kum, mika, **Pişme:** İyi, **Öz:** Yok, **İçerik Boyutu:** İnce, **İçerik Oranı:** Az

Çizim No : 8.6, **Ser No:** A.S. BDL-4006
Buluntu Yeri : Z21, **Tabaka:** GTÇ, **AÇ:** 22, **Y:** 3.8, **CK:** 0.7
Form : Çanak, **Mal Grubu:** Altın Boya Astarlı, **Açkı:** Açkısız
Yüzey Niteliği : Düzgün, mikalı, **Yüzey İşlenişi:** Kalın astar, **Dış Astar:** 7,5YR 7/6, **İç Astar:** Dışta ve içte aynı
Hamur Rengi : 7,5YR 5/8, **Hamur İçeriği:** Kum, mika, **Pişme:** İyi, **Öz:** Yok, **İçerik Boyutu:** İnce, **İçerik Oranı:** Az

Çizim No : 8.7, **Ser No:** A.S. BDU-4070
Buluntu Yeri : Z21, **Tabaka:** GTÇ, **AÇ:** 19, **Y:** 4.1, **CK:** 0.65
Form : Çanak, **Mal Grubu:** Altın Boya Astarlı, **Açkı:** Açkısız
Yüzey Niteliği : Düzgün, mikalı, **Yüzey İşlenişi:** İnce astar, **Dış Astar:** 7,5YR 7/4, **İç Astar:** Dışta ve içte aynı
Hamur Rengi : 7,5YR 6/8, **Hamur İçeriği:** Taşçık, kum, **Pişme:** İyi, **Öz:** Yok, **İçerik Boyutu:** İnce, **İçerik Oranı:** Az

Çizim No : 9.1, **Ser No:** A.S. BKG-855
Buluntu Yeri : Z21, **Tabaka:** GTÇ, **DÇ:** 6, **Y:** 1.6, **CK:** 0.6
Form : Dip, **Mal Grubu:** Altın Boya Astarlı, **Açkı:** Açkısız
Yüzey Niteliği : Düzgün, mikalı, **Yüzey İşlenişi:** İnce astar, **Dış Astar:** 7,5YR 7/4, **İç Astar:** Dışta ve içte aynı
Hamur Rengi : 5YR 7/6, **Hamur İçeriği:** Kireç, kum, **Pişme:** İyi, **Öz:** Yok, **İçerik Boyutu:** İnce, **İçerik Oranı:** Az

Çizim No : 9.2, **Ser No:** A.S. BCM-5061
Buluntu Yeri : Z21, **Tabaka:** GTÇ, **DÇ:** 4.8, **Y:** 1.5, **CK:** 0.4
Form : Dip, **Mal Grubu:** Altın Boya Astarlı, **Açkı:** Açkısız
Yüzey Niteliği : Düzgün, mikalı, **Yüzey İşlenişi:** İnce astar, **Dış Astar:** 10YR 7/4, **İç Astar:** Dışta ve içte aynı
Hamur Rengi : 10YR 7/4, **Hamur İçeriği:** Kireç, kum, **Pişme:** İyi, **Öz:** Yok, **İçerik Boyutu:** İnce, **İçerik Oranı:** Az

Çizim No : 9.3, **Ser No:** A.S. BLU-1055
Buluntu Yeri : Z21, **Tabaka:** GTÇ, **DÇ:** 5, **Y:** 1.6, **CK:** 0.6
Form : Dip, **Mal Grubu:** Altın Boya Astarlı, **Açkı:** Açkısız
Yüzey Niteliği : Düzgün, mikalı, **Yüzey İşlenişi:** İnce astar, **Dış Astar:** 10YR 8/4, **İç Astar:** Dışta ve içte aynı
Hamur Rengi : 7,5YR 6/6, **Hamur İçeriği:** Kum, **Pişme:** İyi, **Öz:** Yok, **İçerik Boyutu:** İnce, **İçerik Oranı:** Az

Çizim No : 9.4, **Ser No:** A.S. BAL-5004
Buluntu Yeri : Z21, **Tabaka:** GTÇ, **DÇ:** 6, **Y:** 1.5, **CK:** 0.65
Form : Dip, **Mal Grubu:** Altın Boya Astarlı, **Açkı:** Açkısız
Yüzey Niteliği : Düzgün, mikalı, **Yüzey İşlenişi:** Kalın astar, **Dış Astar:** 10YR 7/4, **İç Astar:** Dışta ve içte aynı
Hamur Rengi : 10YR 6/6, **Hamur İçeriği:** Kum, **Pişme:** İyi, **Öz:** Yok, **İçerik Boyutu:** İnce, **İçerik Oranı:** Orta

Çizim No : 9.5, **Ser No:** A.S. BDU-4008
Buluntu Yeri : Z21, **Tabaka:** GTÇ, **DÇ:** 4.2, **Y:** 1.3, **CK:** 0.35
Form : Dip, **Mal Grubu:** Altın Boya Astarlı, **Açkı:** Açkısız
Yüzey Niteliği : Düzgün, mikalı, **Yüzey İşlenişi:** İnce astar, **Dış Astar:** 7,5YR 7/4, **İç Astar:** Dışta ve içte aynı
Hamur Rengi : 7,5YR 6/8, **Hamur İçeriği:** Kireç, kum, **Pişme:** İyi, **Öz:** Yok, **İçerik Boyutu:** İnce, **İçerik Oranı:** Orta

Çizim No : 9.6, **Ser No:** A.S. BNE-752
Buluntu Yeri : Z21, **Tabaka:** GTÇ, **DÇ:** 5, **Y:** 1.5, **CK:** 0.35
Form : Dip, **Mal Grubu:** Altın Boya Astarlı, **Açkı:** Açkısız
Yüzey Niteliği : Düzgün, mikalı, **Yüzey İşlenişi:** İnce astar, **Dış Astar:** 7,5YR 7/4, **İç Astar:** Dışta ve içte aynı
Hamur Rengi : 10YR 6/8, **Hamur İçeriği:** Kireç, kum, mika, **Pişme:** İyi, **Öz:** Yok, **İçerik Boyutu:** İnce, **İçerik Oranı:** Orta

Çizim No : 9.7, **Ser No:** A.S. BKT-4031
Buluntu Yeri : Z21, **Tabaka:** GTÇ, **DÇ:** 6.7, **Y:** 2.8, **CK:** 0.7
Form : Kaide-Dip, **Mal Grubu:** Altın Boya Astarlı, **Açkı:** Açkısız
Yüzey Niteliği : Düzgün, mikalı, **Yüzey İşlenişi:** Kalın astar, **Dış Astar:** 10YR 7/4, **İç Astar:** Dışta ve içte aynı
Hamur Rengi : 10YR 7/6, **Hamur İçeriği:** Kireç, kum, **Pişme:** İyi, **Öz:** Yok, **İçerik Boyutu:** İnce, **İçerik Oranı:** Orta

Çizim No : 9.8, **Ser No:** A.S. BLR-882

Buluntu Yeri : Z21, **Tabaka:** GTÇ

Form : Kapak, **Mal Grubu:** Altın Boya Astarlı, **Açkı:** Açkısız

Yüzey Niteliği : Düzgün, mikalı, **Yüzey İşlenişi:** İnce astar, **Dış Astar:** 10YR 7/4, **İç Astar:** Dışta ve içte aynı

Hamur Rengi : 5YR 6/8, **Hamur İçeriği:** Kum, **Pişme:** İyi, **Öz:** Yok, **İçerik Boyutu:** İnce, **İçerik Oranı:** Az

Çizim No : 9.9, **Ser No:** A.S. AUO-596

Buluntu Yeri : Z21, **Tabaka:** GTÇ, **Y:** 3.2, **CK:** 0,9

Form : Gövde, **Mal Grubu:** Altın Boya Astarlı, **Açkı:** Açkısız

Yüzey Niteliği : Düzgün, mikalı, **Yüzey İşlenişi:** İnce astar, **Dış Astar:** 10YR 8/3, **İç Astar:** Dışta ve içte aynı

Hamur Rengi : 10YR 6/4, **Hamur İçeriği:** Kum, **Pişme:** İyi, **Öz:** Yok, **İçerik Boyutu:** İnce, **İçerik Oranı:** Az

KAYNAKLAR

Abay vd. 2020

Abay, E.-Temur, B.-Konakçı, E.-Semiz, B., “Archaeological and Archeometric Observations on Inhabitation of the Höyük Settlement in the Middle and Late Bronze Ages” *Mediterranean Archaeology and Archaeometry*, 20/1, 107-125.

Akdeniz 2007

Akdeniz, E., “Kadıkalesi Kazısı Miken Buluntuları”, *Arkeoloji Dergisi*, IX, 35-71.

Akurgal 1950

Akurgal, E., “Bayraklı Kazısı Ön Rapor”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, VIII/1-2, Ankara, 1-51.

Aykurt 2004

Aykurt, A., *Kocabaş Tepe Orta Tunç Çağı Seramik Örneklerinin Ege Arkeolojisindeki Yeri ve Önemi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Aykurt 2008

Aykurt, A., “Batı Anadolu’da Gri Seramiğin Kökeni ve Gelişimi”, *Batı Anadolu ve Doğu Akdeniz Geç Tunç Çağı Kültürleri*, ed. A. Erkanal Öktü-S. Günel-U. Deniz, Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

Aykurt 2010

Aykurt, A., “İzmir Bölgesi Orta Tunç Çağı Seramiği”, *Belleten*, LXXIV/ 269, 1-69.

Bayne 2000

Bayne, N., “The Gray Wares of North West Anatolia: In the Middle and Late Bronze Age and the Early Iron Age and their Relation to the Early Greek Settlements”, *Asia Minor Studien*, 37, Bonn.

Bittel 1937

Bittel, K., *Boğazköy Die Kleinfunde der Grabungen 1906-1912 I: Funde Hethitischer Zeit*, J. C. Hinrichs Verlag, Leipzig.

Büyükmete 2020

Büyükmete, A., *Bayraklı Höyük Verileri Işığında MÖ 2. Binyıldaki Gümüş Mika Astarlı Seramiklerin Varlığı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi, İzmir.

Cultrone vd. 2001

Cultrone, G.-Rodriguez-Navarro, C.-Sebastian, E.-Cazalla, O.-De La Kule, M. J., “Carbonate and silicate phase reactions during ceramic firing”, *European Journal of Mineralogy*, 13, 621-634.

Dedeoğlu-Abay 2014

Dedeoğlu, F.-Abay, E., “Beycesultan Höyük Excavation Project: New Archaeological Evidence from the Late Bronze Age Layers”, *Arkeoloji Dergisi*, 17, 1-39.

Dedeoğlu 2009

Dedeoğlu, F., “Denizli-Çivril İlçesi Yüzey Araştırması Verileri Işığında M.Ö. 2. Binyılda Yukarı Menderes Havzası Yerleşim Düzeni”, *Altan Çilingiroğlu’na Armağan, Yukarı Denizin Kıyısında Urartu Krallığı’na Adanmış Bir Hayat*, ed. H. Sağlamtimur-E. Abay vd., Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 241-257.

Dedeoğlu vd. 2014

Dedeoğlu, F.-Konakçı, E.-Çarkı, M., “Yukarı Menderes Havzası Dağlık Kesim Yüzey Araştırması Projesi 2012 Yılı Çalışmaları”, *31. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, C 1, Ankara, 367-377.

Dedeoğlu vd. 2016

Dedeoğlu, F.-Ozan, A.-Konakçı, E., “Yukarı Menderes Havzası Dağlık Kesim Yüzey Araştırması Projesi 2014 Yılı Çalışmaları”, *33. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, C 2, 553-563.

Dedeoğlu-Konakçı 2015

Dedeoğlu, F.-Konakçı, E., “Local Painted Pottery Tradition from Inland Southwest Anatolia and Its Contribution Second Millennium Chronology”, *Mediterranean Archaeology and Archaeometry*, 15/2, 191-214.

Erkanal 1998

Erkanal, H., “1996 Yılı Liman Tepe Kazıları”, *19. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C 1, Ankara, 379-399.

Erkanal vd. 2003

Erkanal, H.-Artzy, M.-Kouka, O., “2001 Yılı Liman Tepe Kazıları”, *24. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C 1, 423-437.

Erkanal 1998

Erkanal, A., “1996 Yılı Panaztepe Kazıları Sonuçları”, *XIX. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C 1, Ankara, 455-467.

Erkanal Öktü 2008

Erkanal Öktü, A., “The Late Bronze Age Cemeteries of Panaztepe”, *Batı Anadolu ve Doğu Akdeniz Geç Tunç Çağı Kültürleri*, ed A. Erkanal Öktü-S. Günel-U. Deniz, Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

Erkanal Öktü 2018

Erkanal Öktü A., *Panaztepe I, Die Friedhöfe von Panaztepe Text*, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

French 1967

French, D., “Prehistoric Sites in Northwest Anatolia: I. The İznik Area”, *Anatolian Studies*, 17, BIAA, London, 49-100.

Günel 1999

Günel, S., *Panaztepe II, MÖ 2. Bine Tarihlandırılan Panaztepe Seramiğinin Batı Anadolu ve Ege Arkeolojisindeki Yeri ve Önemi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Günel 2010

Günel, S., "Mycenaean Cultural Impact on the Çine (Marsyas) Plain Southwest Anatolia the Evidence from Çine-Tepecik", *Anatolian Studies*, 60, 25-49.

Joukowsky 1986

Joukowsky, M. S., *Prehistoric Aphrodisias, An Account of the Excavations and Artifact Studies. Vol. I: Excavations and Studies*, Providence R.I., Brown University Center for Old World Archaeology and Art.

Kaner 2018

Kaner, T., *Kaymakçı Arkeoloji Projesi Altın Boya Astarlı Seramiklerin Yapım Tekniği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi, İzmir.

Konakçı 2012

Konakçı, E., *Büyük ve Küçük Menderes Havzalarındaki MÖ 2. Bin yıl Kültürlerinin Yeni Veriler Işığında Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi, İzmir.

Konakçı 2015

Konakçı, E., "Ayasuluk Orta Tunç Çağı Seramiği Üzerine Bir Değerlendirme", *Mustafa Büyükkolancı'ya Armağan*, ed. C. Şimşek-B. Duman-E. Konakçı, Ege Yayınları, 381-404.

Konakçı 2016

Konakçı, E., "Geç Tunç Çağı'nda Ayasuluk Tepesi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25/1, 135-165.

Konakçı 2015

Konakçı, E., "Laodikeia Asopos Tepesi Geç Tunç Çağı Seramiği" *30. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 223-234.

Konakçı 2020

Konakçı, E., "Geç Tunç Çağı Sonunda İç Batı Anadolu: Çöküş mü-Devamlılık mı?", *Arkeolojide Çöküş ve Dönüşüm Süreçleri, Tematik Arkeoloji Serisi 4*, İstanbul, 147-159.

Konakçı 2023

Konakçı, E., "İç Batı Anadolu'da Altın Boya Astarlı Seramikler", *Hayat: Arkeolojiye Adanmış Bir Yaşam Hayat Erkanal Anısına Akdeniz Arkeolojisine Üzerine Çalışmalar*, ed. V. Şahoglu-İ. Tuğcu vd., Ankara Üniversitesi Geliştirme Vakfı Yayınları 2, 251-267.

Kumazaki-Nakai 2007

Kumazaki, C.-Nakai, İ., "The Production Technique of Gold Wash Wares From Kaman-Kale Höyük", *Anatolian Archeological Studies*, XVI, 183-188.

Lloyd-Mellaart 1956

Lloyd, S.-Mellaart, J., “Beycesultan Excavations: Second Preliminary Report, 1955”, *Anatolia Studies*, 6, 101-135.

Marchese 1976

Marchese, R. T., “Report on the West Acropolis Excavations at Aphrodisias: 1971-1973”, *American Journal of Archaeology*, 80/4, 393-413.

Mellaart-Murray 1995

Mellaart, J.-Murray A., *Beycesultan Vol. III. Part II: Late Bronze Age and Phrygian Pottery and Middle and Late Bronze Age Small Objects*, Oxbow Books, Oxford.

Meriç vd. 2002

Meriç, R.,-Öz, A. K.-Ekin, A., “Metropolis 2000 Yılı Kazı Raporu”, 23. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, C 1, 87-98.

Meriç vd. 2005

Meriç, R.,-Öz, A. K.-Ekin Meriç, A., “Metropolis Kazıları 2003”, 26. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, C 2, 137-147.

Meriç 2003

Meriç, R., “Excavations at Bademgediği Tepe (Puranda), 1999-2002: A Preliminary Report”, *Istanbul Mitteilungen*, 53, 79-98.

Oğuzhanoğlu 2015

Oğuzhanoğlu, U., *Laodikeia -Kandilkin Verileri Işığında Güneybatı Anadolu’da Erken Tunç Çağı 2 ve 3*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Pamukkale Üniversitesi, Denizli.

Roosevelt vd. 2016

Roosevelt, C.-Luke, C.-Ünlüsoy, S., “Kaymakçı Arkeoloji Projesi: 2014 Yılı Kazı Sonuçları”, 37. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, C 2, Ankara.

Roosevelt-Luke 2017

Roosevelt, C.-Luke C., “The Story of a Forgotten Kingdom? Survey Archaeology and the Historical Geography of Central Western Anatolia in the Second Millennium BC”, *European Journal of Archaeology*, 20, 120-147.

Roosevelt vd. 2018

Roosevelt, C.-Luke, C.-Ünlüsoy, S.-Çakırlar, C.-Marston, J. M.-Grady, C. R.-Pavuk, P.-Pieniazek, M.-Makrisova, J.-Scott, J. B.-Shin, N.-Slim, F. G., “Exploring Space, Economy and Interregional Interaction at a Second Millennium B.C.E. Citadel in Central Western Anatolia: 2014-2017 Research at Kaymakçı” *American Journal of Archaeology*, 122/4, 645-688.

Semiz-Konakçı 2018

Semiz, B.-Konakçı, E., “Asopos Tepesi Orta ve Geç Tunç Çağı Seramiklerinin Arkeometrik İncelemesi ve Üretim Teknolojisinin Değerlendirilmesi”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 8/15, 56-74.

Semiz vd. 2018a

Semiz, B.-Duman, B.-Ok, M., “Analytical study of Roman Red Slip Ware from ancient Tripolis (Denizli, Turkey)”, *Measurement*, 129, 530-541.

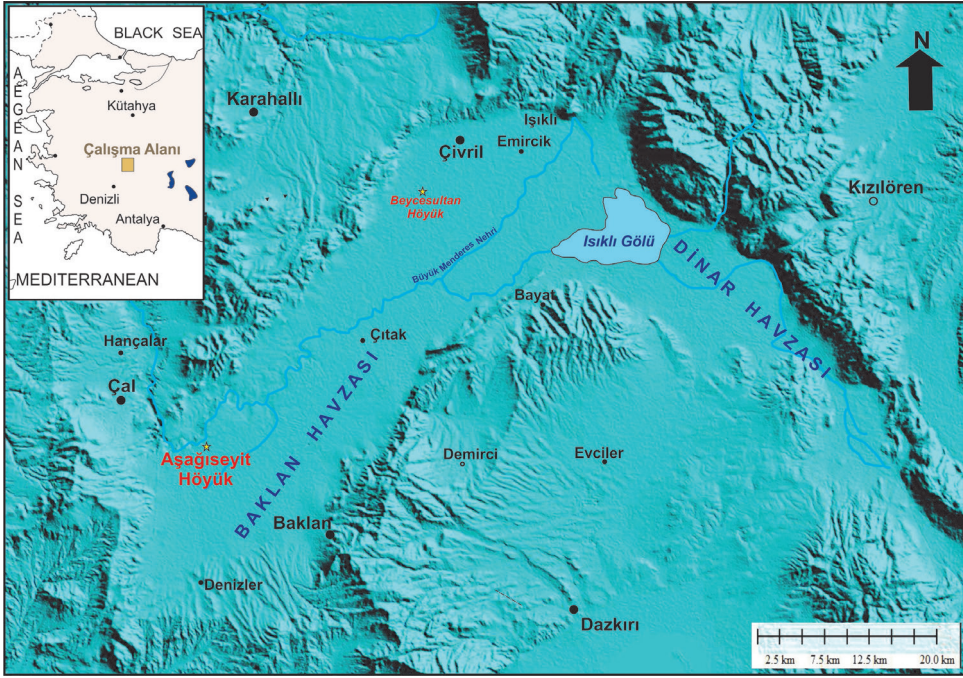
Semiz vd. 2018b

Semiz, B.-Abay, E.-Dedeoğlu, F.-Konakçı, E.-Ozan, A., “An rchaeometric investigation of Early and Middle Bronze age pottery from the upper Meander basin in southwestern Anatolia”, *Mediterranean Archaeology and Archaeometry*, 18/3, 121-151.

Votruba 2012

Votruba, S. M., *Geç Tunç Çağı'nda Liman Tepe ve Çevre Kültür Bölgeleri ile Olan Bağlantısı I*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara.

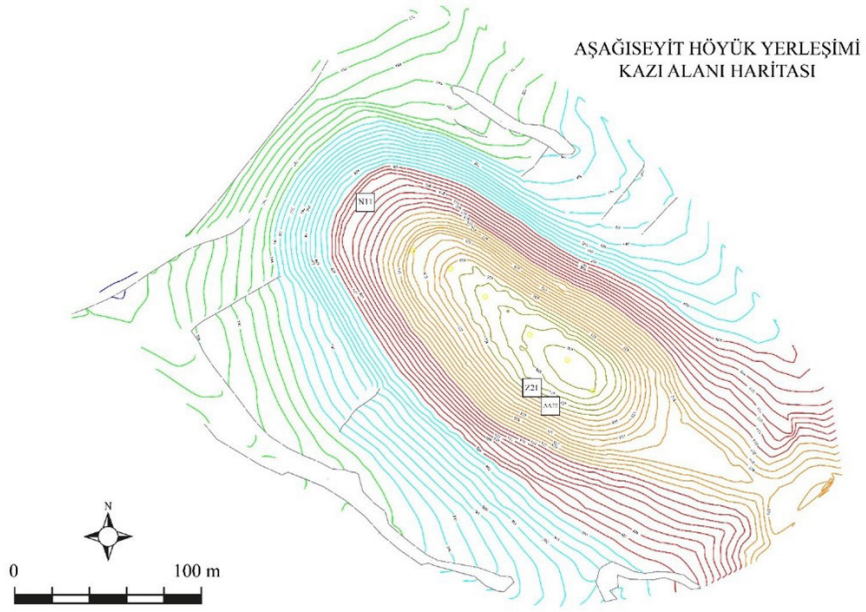
EKLER

Resim 1. Yukarı Menderes Havzası ve Aşağıseyit Höyük

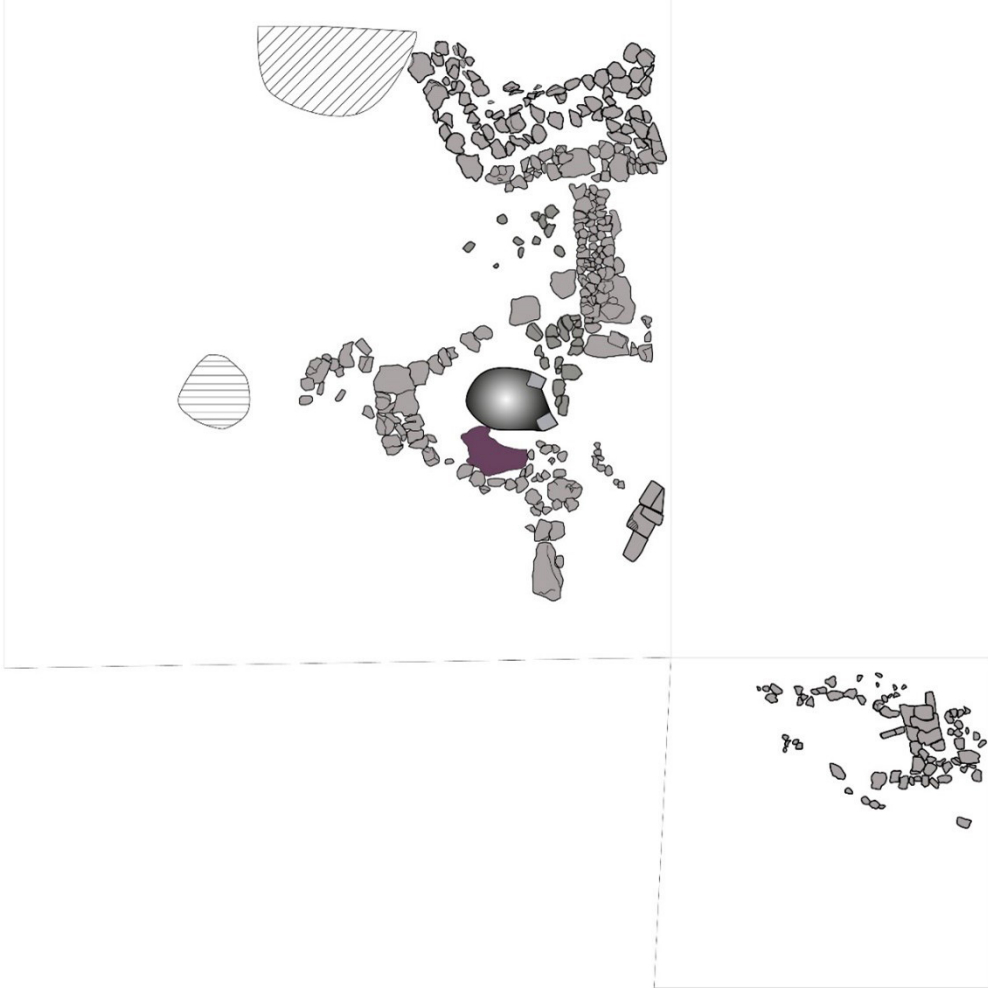
Resim 2. Aşağıseyit Höyük hava fotoğrafı

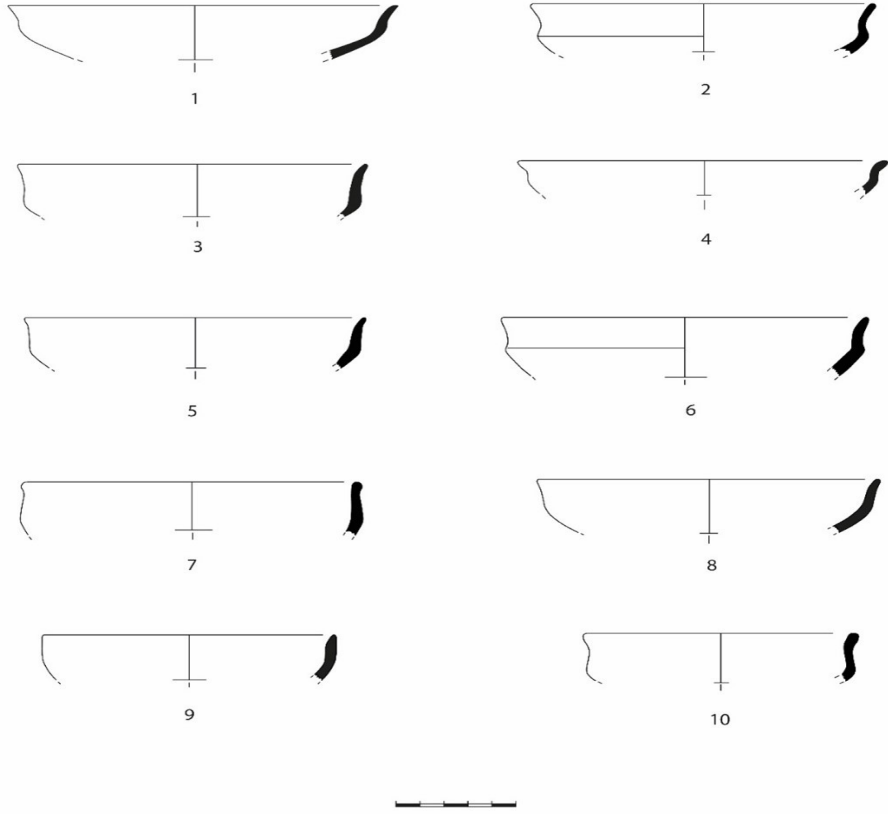
Resim 3. Aşağıseyit Höyük topografik planı

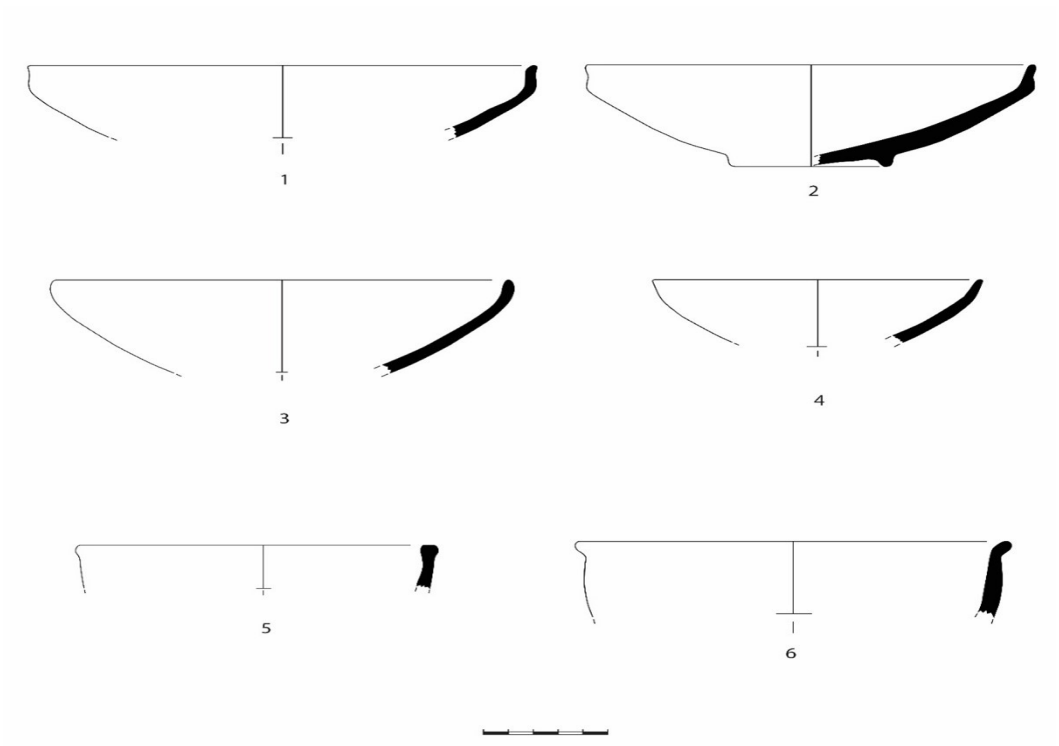
Resim 4. Aşağıseyit Höyük Z21 ve AA22 açması

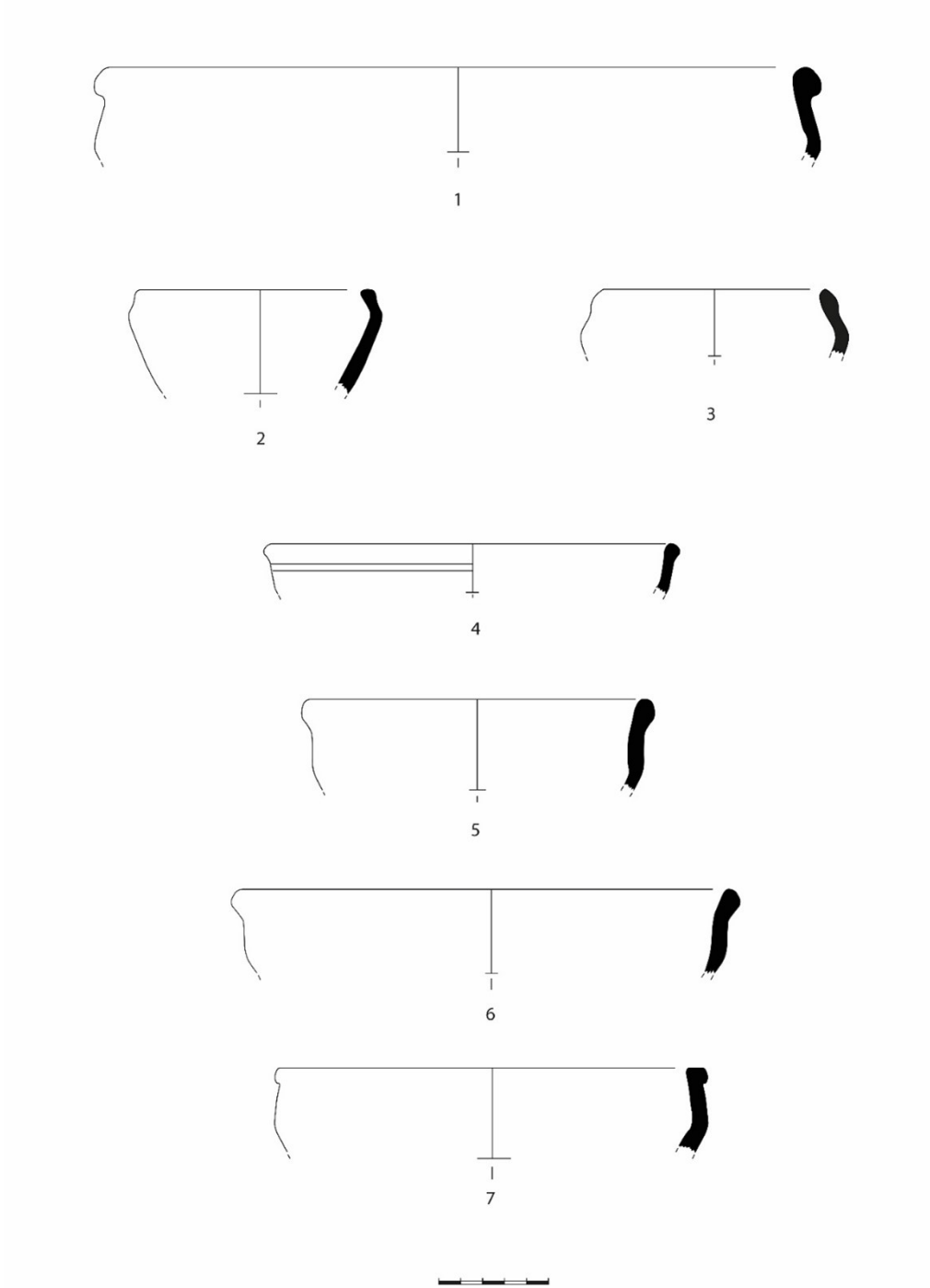
Resim 5. Aşağıseyit Höyük altın boya astarlı seramiklerin tespit edildiği Geç Tunç ağı tabakaları

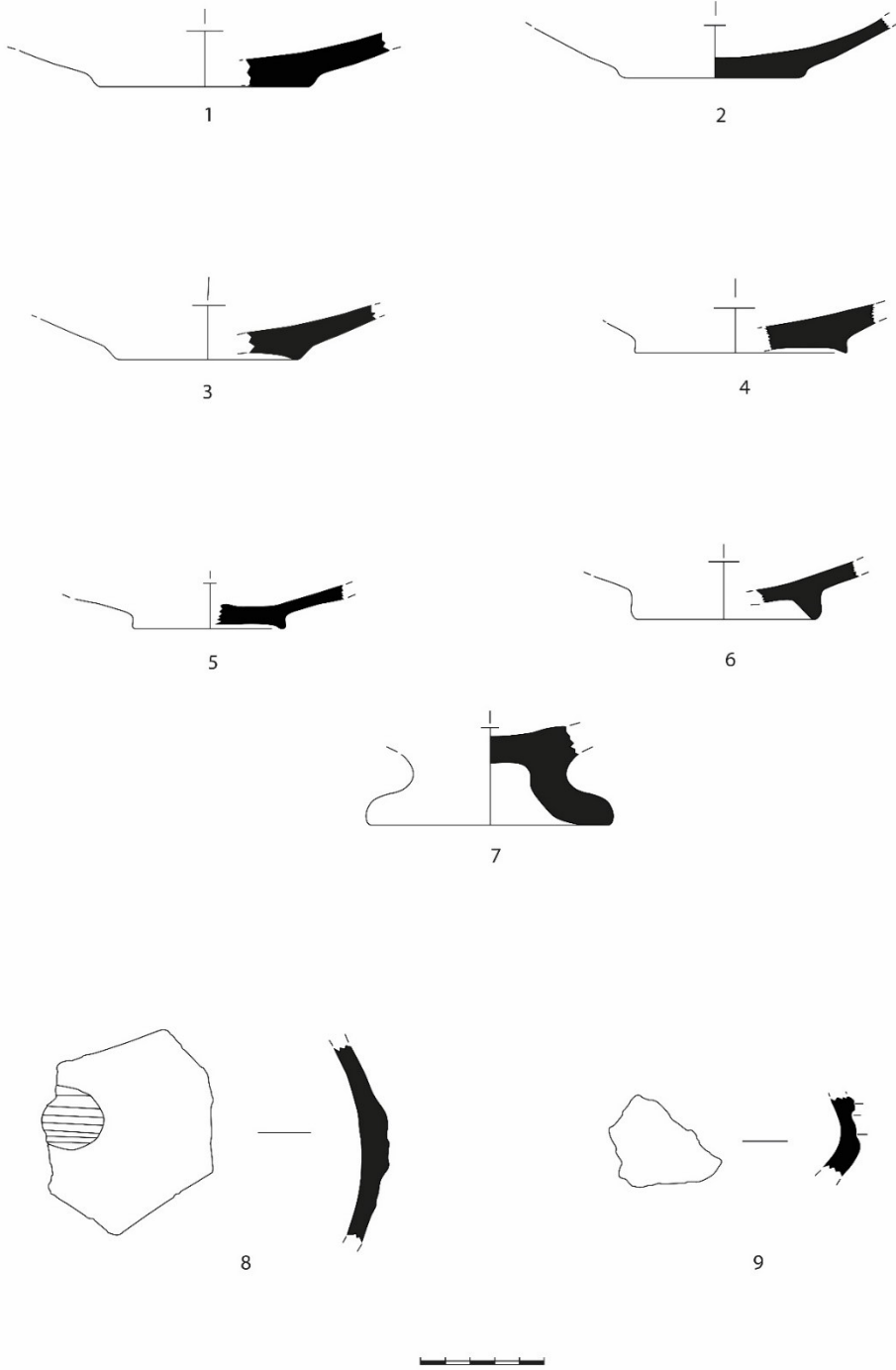
Resim 6. Altın boya astar uygulaması tespit edilen çanaklar

Resim 7. Altın boya astar uygulaması tespit edilen çanaklar

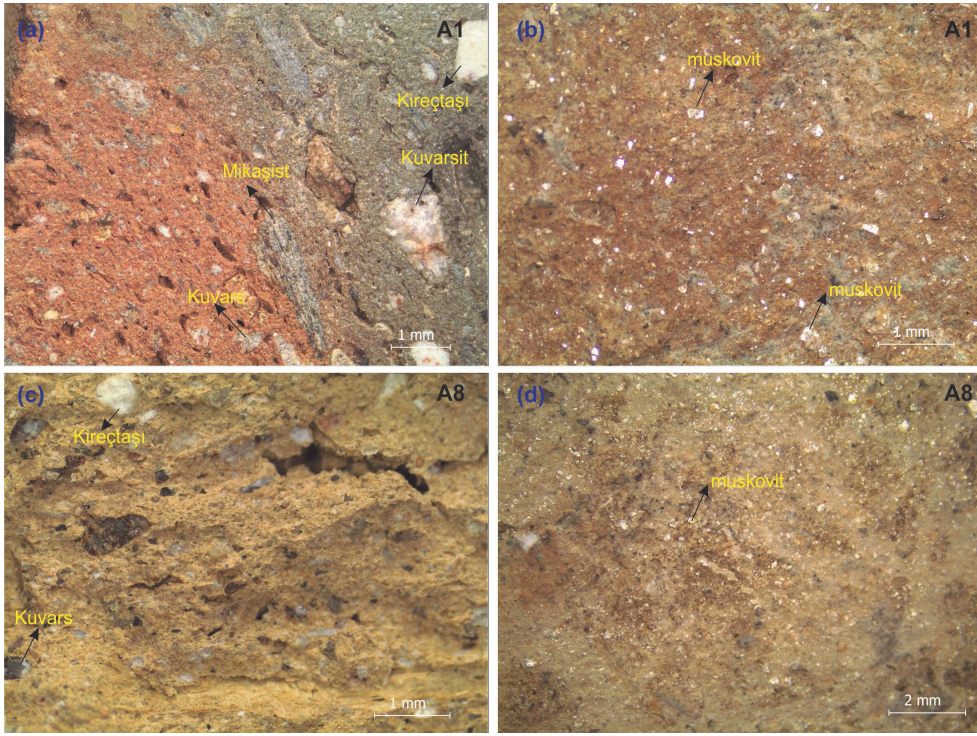
Resim 8. Altın boya astar uygulaması tespit edilen çanaklar

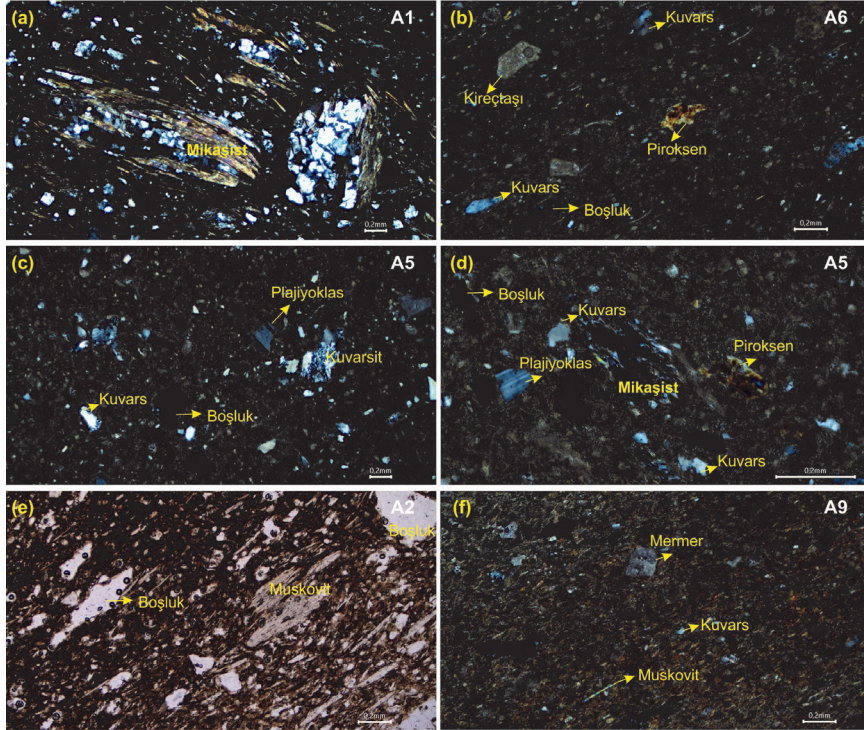
Resim 9. Altın boya astar uygulaması tespit edilen dip ve gövde parçaları

Örnek no	Dış görünüm	İç Görünüm	L	a	b	Munsell	Renk
A1			58,89	11,12	21,70	7.5YR 6/4	Açık Kahverengi
A2			60,09	12,32	22,92	7.5YR 6/6	Kırmızımsı Sarı
A3			52,31	2,22	9,69	10YR 5/2	Grimsi Kahverengi
A4			49,83	16,88	25,09	7.5YR 6/6	Kırmızımsı Sarı
A5			56,19	7,11	18,60	10YR 6/4	Açık Sarımsı Kahverengi
A6			70,22	7,89	22,40	10YR 7/4	Soluk Kahverengi
A7			65,81	6,10	19,74	10YR 7/4	Soluk Kahverengi
A8			71,00	7,91	22,70	10YR 7/4	Soluk Kahverengi
A9			54,37	11,85	23,82	7.5YR 6/6	Kırmızımsı Sarı
A10			61,81	13,60	25,41	7.5YR 6/6	Kırmızımsı Sarı

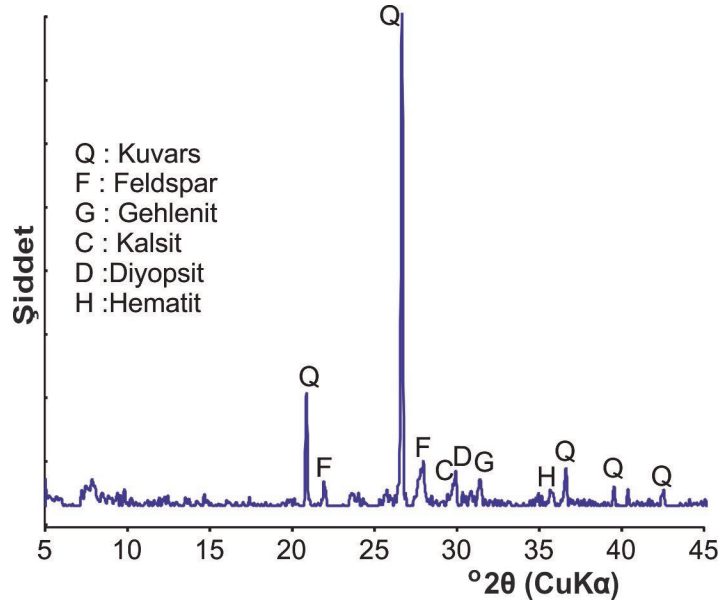
Resim 10. İncelenen örneklerin makroskobik görünümü ve renk ölçüm sonuçları

Resim 11. Seçilmiş örneklerin stereomikroskop görüntüleri

Resim 12. Seçilmiş örneklerin optik mikroskop görüntüleri

Resim 13. A8 örneğinin XRD kırılım patterni

Kuzeybatı Anadolu Erken Demir Çağı Mimarisi Üzerine Yeni Gözlemler

Göksel Sazcı*

Öz

Doğu Akdeniz Bölgesi'nde, Geç Tunç Çağı sonlarında gerçekleşen göç hareketleri nedeniyle, bilinen büyük uygarlıklara ait kültürler kesintiye uğramıştır. Oluşan yeni kültürler farklı sebeplerle yeterince araştırılmadığı için bu dönem bilim çevresinde 'Karanlık Çağ' olarak isimlendirilir. Tüm Ege Dünyası ve Ön Asya'da olduğu gibi Kuzeybatı Anadolu'da, hakkında kısıtlı bilgiye sahip olduğumuz ve bir başka tanımla 'Erken Demir Çağı' olarak isimlendirilen bu dönem, Trak kavimlerinin yaklaşık MÖ 1200'lerde bölgeye gerçekleştirdiği göç hareketleri ile başlar ve Trak kavim etkilerinin devam ettiği Geç Protogeometrik - Erken Geometrik Döneme yani yaklaşık MÖ 950- 800 yıllarına kadar devam eder. Aynı yerde uzun süre yerleşim olmadığı için göçebe kavimlerin hüküm sürdüğü bu dönemin hem kültürel öğeleri hem de mimarisi hakkındaki veriler son derece sınırlıdır. Bölgede dönemle ilgili mimari bilgiler sadece kazısı yapılmış bir yerleşme olan Troia'dan gelir ve bu bilgiler Troas Bölgesi yakın ve uzak çevresinde yapılan araştırmalar için rehber niteliğindedir. Günümüzde, Çanakkale Boğazı'nın Avrupa yakasında bulunan Maydos Kilistepe Höyüğü yerleşmesinde yapılan çalışmalarda, söz konusu dönemle ilgili yeni bilgilere ulaşılmıştır. Elde edilen bu yeni bilgiler, bölgede Erken Demir Çağı ile ilgili Troia yerleşmesinden bilinen mimari verilerin yanı sıra Maydos yerleşmesine özgü daha farklı sonuçlar da ortaya koymuştur. Bu çalışmada sunulan verilerle üzerine az bilgi sahibi olduğumuz 'Karanlık Çağ' biraz daha aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Erken Demir Çağı, Mimari, Kuzeybatı Anadolu, Maydos Kilistepe Höyüğü, Karanlık Çağ.

New Insight into the Early Iron Age Architecture in Northwestern Anatolia

Abstract

The cultures of great civilizations were disrupted by the large-scale migrations in the Late Bronze Age in the Eastern Mediterranean Region. The corresponding period has been named the "Dark Age" due to the exiguous research on the resultant new cultures. This period is also called the Early Iron Age, and little is known about how it unfolded in Northwestern Anatolia, as in the Aegean World and Asia Minor. It began with the migration of Thracian tribes to the region in the 1200s BC and continued up to ca. 950-800 BC, i.e., Late Proto-Geometric Period to the Early Geometric Period, during which

* Prof. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Çanakkale/TÜRKİYE <https://ror.org/05rsv8p09> gsazci@comu.edu.tr <https://orcid.org/0000-0001-9400-9687>

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. / This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

Atıf/Citation: Sazcı, Göksel, "Kuzeybatı Anadolu Erken Demir Çağı Mimarisi Üzerine Yeni Gözlemler", *Höyük*, 15, 2025, s. 59-72.

the effects of the Thracian tribes were still present. Because they remained settled at any one location only briefly, there is limited information about the cultural aspects, particularly architecture, of this era during their dominance. The available information concerning this region in the period derives solely from one excavated site, namely Troia, and this body of evidence guides the research both in and beyond the area surrounding Troia. New data concerning the period in question were retrieved from the Maydos Kilise-tepe Mound settlement, presently located on the European side of the Dardanelles. These new findings offer further insight into the architecture of the Early Iron Age, previously known only from Troia, and reveal notably different results specific to the Maydos settlement. Drawing upon this new evidence, the present study aims to shed more light on the so-called “Dark Age,” about which little information is currently available.

Keywords: Early Iron Age, Architecture, Northwest Anatolia, Maydos Kilise-tepe Mound, Dark Age.

Giriş

Kuzeybatı Anadolu’da, üzerine en az bilgi sahibi olduğumuz ve en az araştırılan dönemlerden biri, Erken Demir Çağı (MÖ 12-10. yüzyıl) olarak isimlendirilen dönemdir. Erken Demir Çağı öncesi, Kuzeybatı Anadolu ile ilgili gelişmeleri Son Tunç Çağı’nda (MÖ 17-13. yüzyıl), Orta Anadolu’da hüküm sürmüş Hititlerin, Batı Anadolu’ya karşı düzenledikleri sefer ve siyasi ilişkileri kaydettikleri arşivlerinde yer alan yazılı kaynaklardan almaktayız¹. MÖ 12. yüzyılın başlarında Hitit İmparatorluğu’nun çökmesi ile Anadolu’nun birçok bölgesinde olduğu gibi Batı ve Kuzeybatı Anadolu ile ilgili yazılı kaynaklardan sağlanan bilgi akışı da kesilmiştir. Bu yüzden Kuzeybatı Anadolu Erken Demir Çağı Dönemi ile ilgili bilgiler, günümüze kadar yalnızca arkeolojik kazılardan elde edilmiş buluntularla sınırlıdır. Erken Demir Çağı ile ilgili bölgedeki hatta tüm Anadolu’daki en erken arkeolojik buluntular Troia kazılarında bilinir. Bu kazılarda Erken Demir Çağı’nın materyal kültür özellikleri saptanarak hem Troia’nın yakın çevresi hem de daha uzak mesafelerdeki yerleşimler için bu özellikler belirleyici olmuştur. Son yıllarda Troia yerleşiminden kuş uçuşu yaklaşık 35 km’lik bir mesafede bulunan Maydos Kilise-tepe Höyüğü yerleşiminde de Erken Demir Çağı’na tarihlenen tabaka tespit edilmiştir. Bu çalışmada Erken Demir Çağı’na tarihlenen Maydos IV. Tabaka mimarisi ile Troia VIIb tabakaları karşılaştırılıp benzerlik ve farklılıklar üzerine tartışılacaktır.

Troia Yerleşmesi, Troia VIIb Tabakası

Troia’nın ilk hafiri olan H. Schliemann, Troia’da 1871-1890 yılları arasında gerçekleştirdiği kazılarında, efsanevi şehir Troia’yı bulmayı hedeflediğinden daha çok Tunç Çağı buluntuları üzerine yoğunlaşmış, diğer dönemlere ait buluntular onun ilgisini fazla çekmemiştir. Bu nedenle, Erken Demir Çağı buluntuları ile ilgili ilk dönem Troia kazılarında pek bilgi yoktur. H. Schliemann’ın ölümünden sonra, son yıllarında birlikte çalıştığı mimar W. Dörpfeld, H. Schliemann’ın çalışmalarını tamamlamak için 1893-1894 yıllarında Troia’da tekrar kazılar yapmış ve günümüzde de hâlâ geçerli olan Troia stratigrafisinin temellerini oluşturmuştur. Bu çalışmalarda, ilk kez Erken Demir Çağı’na tarihlenen yerleşim, geniş alanlarda açılmış ve Troia kronolojisinde hâlâ bugün de kullanılan “Troia VII” dönemi olarak isimlendirmiştir². Troia VII döneminin ilk kez evrelere ayrımı da yine W. Dörpfeld tarafından yapılmış ve Troia

¹ Latacz-Starke 2006, 57-70.

² Dörpfeld 1894, 64-67; Dörpfeld 1902, 193-201.

VII tabakası iki evreye ayrılarak VII1 ve VII2 olarak isimlendirilmiştir³. Troia VII1 tabakası, Troia VI kültürünün devamı olarak tanımlanırken; farklı mimari öğeler ve buluntular içermesi nedeniyle, Troia VII2 tabakasında bölgeye yeni halk göçlerinin gerçekleşmiş olabileceği ileri sürülmüştür⁴. 1932-1938 yılları arasında C. W. Blegen tarafından Troia'da yapılan araştırmalarda ise W. Dörpfeld tarafından yapılan ayırım bu kez Troia VIIa ve VIIb olarak isimlendirilmiş, Troia VIIa, yerel Troia VI kültürünün devamı olarak görülmüş, Troia VIIb kültürü ise Troia'yı yeni iskân edenlerin kültürü olarak tanımlanmıştır⁵. Troia VIIb kültürü de yine C. W. Blegen tarafından farklı özelliklerine göre Troia VIIb1 ve VIIb2 olarak iki döneme ayrılmıştır⁶. M. Korfmann'ın 1988-2005 yıllarında Troia'da gerçekleştirdiği araştırmalarda ise bu dönem daha detaylı incelenmiş ve dönemin başlangıcının C14 ölçümleri ile MÖ 12. yüzyıl başlarına tarihlenmesi mümkün olmuştur⁷. C. W. Blegen'in Troia VIIa ve Troia VIIb1-2 dönemleri kabul edilmiş ve bunlara bir de Troia VIIb3 dönemi eklenmiştir⁸.

Troia VIIb tabakasının Erken Demir Çağı'na tarihlenmesi, C. W. Blegen'in Troia kazıları sırasında gerçekleştirilmiştir. Bu tabakada, daha önce Troia yerleşmesinde görülmeyen ve Trak göçleri ile ilişkilendirilen 'Barbarian Ware' ve 'Buckelkeramik ya da Knobbed Ware' olarak bilinen el yapımı iki kaba mal grubu⁹ tespit edilmiş ve bu iki mal grubu bölgede Erken Demir Çağı'nın ayrıcalığı olarak kabul edilmiştir. Daha sonra bu ayırım baz alınarak, Orta Anadolu'dan Kara Yunanistan'a hatta Trakya üzerinden Balkanlarda Tuna Nehri'ne kadar olan bölgede yapılan kronolojilerde Erken Demir Çağı'nın karakteristik özelliği olarak kullanılmıştır¹⁰.

Mimariyle ilgili ayrıntılar ise ilk dönem Troia kazılarında W. Dörpfeld tarafından gözlemlenmiştir¹¹. W. Dörpfeld, Troia VII2 olarak isimlendirdiği tabakada, yassı taşların duvar temellerinin en alt sıralarında, ortostatlar gibi dik konulduğunu tespit etmiştir¹². C. W. Blegen tarafından ise bu uygulamanın her ne kadar Troia'da, daha önceki tabakalarda da yapıldığı söylene de Troia VIIb tabakasından itibaren daha sistematik ve yaygın olarak kullanılmaya başlandığı belirtilmiştir¹³. Yeni yapılan Troia kazıları sonuçlarında ise bu tip uygulamaların, Troia'da mimari bir gelişimin sonucu olmadığı, Troia'da VIIb2 evresinden itibaren görülmeye başlandığı¹⁴, ağırlıklı olarak Troia VI yerleşim planının korunduğu tespit edilmiştir. Yapılan

3 Dörpfeld 1902, 183.

4 Dörpfeld 1902, 183-201.

5 Blegen-Boulter vd. 1958, 4, 6.

6 Blegen-Boulter vd. 1958, 142.

7 Korfmann 1995, 19.

8 Korfmann 1995, 22.

9 Blegen-Boulter vd. 1958, 139- 142; Becks-Hnila vd. 2006, 180-188.

10 Hnila 2012, 1-2; "Barbar Malı" olarak bilinen el yapımı kaba mal Orta Anadolu'da Gordion yerleşmesinde Trak kavimleri göçleri ile ilişkilendirilirken özellikle Boğazköy gibi bazı yerleşimlerde ise bu mal grubunun Hitit öncesi dönemlerde bölgede var olduğu, Hitit etkisi kalktıktan sonra tekrar üretilmeye başlandığı söylenir, Genz 2006, 71-80.

11 Dörpfeld 1902, 183.

12 Dörpfeld 1902, 193-201; Blegen-Boulter vd. 1958, 139-142; Becks-Hnila vd. 2006, 180-188.

13 Blegen-Boulter vd. 1958, 142.

14 Ayrıca bu tip uygulamaların daha çok Bulgaristan'da MÖ 12-13. yüzyıla tarihlenen Durankulak gibi yerleşimlerle Karadeniz'in kuzeyindeki Sabatinovka Kültürü yerleşimlerinde görüldüğü belirtilmiştir, Becks-Hnila vd. 2006,

araştırmalarda, Troia VI suru boyunca dikdörtgen tek odalı (Troia VIIb1), bazen de birbirine eklenmiş birden fazla odalı yoğun yapılaşma (Troia VIIb2) ortaya çıkartılmıştır. Bu yapılaşma nedeni ile surun, savunma fonksiyonu azalsa da taş duvarlarla yükseltip kullanılmaya devam edildiği, Doğu Girişi gibi bazı kapıların da bu dönemde kullanımdan kalktığı, ana giriş olarak Güney Girişi'nin kullanıldığı anlaşılmıştır¹⁵. Ayrıca C. W. Blegen, Troia'da yaptığı araştırmalarda teraslar üzerinde merkeze doğru bir yapılaşmanın söz konusu olduğunu belirtmiştir¹⁶. M. Korfmann dönemi kazılarında ise bu özelliklere ilaveten Troia VIIb döneminde, küçük hücre şeklindeki odalardan oluşan farklı bir yapılaşma daha tespit edilmiştir¹⁷. Bu tip yapılar genellikle daha önce yapılaşma olmayan alanlara sıfırdan inşa edilmiştir¹⁸. Zeminleri kısmen taş döşeli olan bu odaların içlerindeki pithos ve diğer depolama ile ilgili buluntulardan kiler olarak kullanıldığı, üzerlerine inşa edilen ve ikinci katı oluşturan bölümün daha büyük ama daha az odadan oluştuğu sanılmaktadır¹⁹. Evlerin donatıları da çok sade tutulmuştur ve odalar içerisinde basit ocak yerleri, ince duvarlardan oluşan kiler olarak ayrılmış bölmeler ya da yine depolama ünitesi olarak kullanılmış pithoslar vardır²⁰. Troia VI döneminde mevcut olan sitadel ve aşağı şehir düşüncesi, Troia VIIb döneminde de devam etmiştir. Sur içinde kalan daha büyük evlerin, değerli hammaddelerden üretilmiş yüksek refah düzeyine işaret eden objelere sahip olduğu tespit edilirken, sur dışında kalan küçük hücre şeklindeki odalardan meydana gelen kilerli evlerde, daha çok günlük hayatta kullanılan sıradan buluntular ele geçirilmiştir²¹.

Maydos Kilise Tepe Höyüğü Yerleşmesi, Maydos IV. Tabaka

Troia'ya kuş uçuşu yaklaşık 35 km mesafede bulunan ve bölgenin Erken Demir Çağı ile ilgili yeni sonuçlar veren yerleşme, Maydos Kilise Tepe Höyüğü'dür. Burada 2010 yılından beri sürdürülen çalışmalarda, en eskisi İlk Tunç Çağı'na tarihlenen sekiz tabaka tespit edilmiştir²². Bu tabakalardan Son Tunç Çağı'na tarihlenen Maydos V. tabakasının bir yangın felaketi ile sona erdiği gözlemlenmiştir. Maydos V. tabakasının farklı evrelerinden alınan C14 örnekleri, MÖ 1745-1305 tarih aralığını vermiştir²³. Mimari olarak bu tabakaya ait ilk kez Maydos VI. tabakasında inşa edilen ancak Maydos V. tabakasında da yükseltilerek kullanılmaya devam edilen bir savunma sistemi ile ince uzun dikdörtgen plana sahip taş temelli, kerpiç üst yapı evler ortaya çıkartılmıştır²⁴. Üzerine gelen Maydos IV olarak isimlendirilen tabaka, Erken Demir Çağı'na tarihlenmektedir (Resim 1). Maydos IV. tabakası ile Maydos V. tabakası arasında bir kesinti söz konusudur. Başka bir deyişle Maydos V. tabakaya ait herhangi bir mimari öge, Maydos IV. tabakada kullanılmamıştır. Ancak mimari plan anlayış geleneği açısından bir devamlılık söz

184-185; Pieniazek 2010, 139-156; Pieniazek 2012.

15 Dörpfeld 1902, 193-201; Blegen-Boulter vd. 1958, 139-142; Becks-Hnila vd. 2006, 182-183.

16 Blegen-Boulter vd. 1958, 141.

17 Korfmann 1997, 42-45; Pieniazek Sikora 2002, 705-715.

18 Pieniazek Sikora 2002, 709.

19 Korfmann 1997, 43-45, Abb. 40-41; Pieniazek Sikora 2002, 709-710.

20 Becks-Hnila vd. 2006, 183; Becks 2003, 47.

21 Becks-Hnila vd. 2006, 183-184.

22 Sazcı-Çalış Sazcı 2020, 13-74.

23 Sazcı-Çalış Sazcı 2020, Res. 17.

24 Başaran Mutlu 2020, 117-145.

konusudur. Bu tabakaya ait bir çukur içerisinde alınan C14 örneği, MÖ 1127-931 tarihini vermiştir. Bir önceki tabakanın bitiş tarihi ile bu tarih arasında en az 200 yıl gibi oldukça uzun bir tarih olması nedeniyle, çukurun tabakanın ilerleyen dönemlerinde açıldığını düşünmek daha doğru olur. Maydos IV. tabakaya ait yapılaşma izlerine, yerleşmenin batı kısmında açılan D4.1, D4.2, D4.3, D4.4 ve D5.1 karelerinde rastlanılmıştır. Bu döneme ait, yan yana inşa edilmiş ince uzun plana sahip altı yapı tespit edilmiştir. Ancak bu yapıların hepsi aşırı derecede tahrip olmuş biçimde ortaya çıkartılmıştır. Herhangi bir yangın izine rastlanılmamasından dolayı bu ağır yıkımı depremin bir sonucu olarak düşünebiliriz. Bunun yanı sıra hem antik dönemde yapılan mimari aktiviteler hem de yakın zamanlarda gerçekleştirilen teraslama ve tarım faaliyetleri nedeniyle mimari kalıntılar hasara uğramıştır.

Kazılan alanın en güneyinde, D5.1 karesinde “Yapı I” olarak isimlendirilen mekân kısmen ortaya çıkartılabilmektedir (Resim 1-2). Yapı I’in kuzey duvar temelini, yan yana iki taş sırası ile örülmüş ve yaklaşık 50 cm kalınlığındaki 112 numaralı duvar oluşturmaktadır²⁵. Fazla derine inmeyen bu duvar temeli, sadece iki taş sırası olarak inşa edilmiştir. Duvar çevresinde bulunan kerpiç kalıntılarından, üst duvarın kerpiçten yapıldığı söylenebilir. 112 numaralı duvar, doğuda 108 numaralı aynı nitelikteki duvar ile birleşerek bir mekân oluşturmaktadır. 108 Numaralı duvarın güney kısmı ve Yapı I’in güneybatıya doğru uzanan zemini, Geç Geometrik/Arkaik Dönemlere ait yapılaşma faaliyetleri nedeniyle tahrip edilmiştir. Kısıtlı bir alanda araştırılan Yapı I’in doğu kısmında bir silo, bir ocak yeri ile bir tane de çukur tespit edilmiştir. Ocak, sadece kalın bir kil sıvasından oluşmaktadır. Silo ise taş ve kerpiçle örülmüş ve içi kille sıvanmıştır. 108 numaralı duvar ile silo arasında bulunan, yaklaşık 1 m çapındaki çukurun fonksiyonu ise anlaşılamamıştır. Bu buluntular sebebiyle yapının doğu kısmının, günlük yaşam ile çeşitli aktivitelerin gerçekleştiği avlu olarak kullanıldığı söylenebilir. Yapı I’in kuzey kısmında ise Yapı II yer almaktadır (Resim 1-2). İki yapı arasında yaklaşık 50 cm’lik bir boşluk bulunmaktadır. Yapı II’nin güney duvarı olan 107 numaralı duvar, Yapı I’in duvarlarından daha kalındır ve yaklaşık 70-80 cm kadardır. Duvar, doğu kısımda hafif kuzeye döndükten sonra, aşağı yukarı Yapı I’in doğu sınırı ile aynı hizada sona ermektedir. Bu dönüşün höyükteki erozyon nedeniyle oluştuğu düşünülmektedir. Duvarın kuzey kısmında, duvara bitişik inşa edilmiş bir direk yeri tespit edilmiştir. Duvarın orta kısımlarında ise bu duvara dik açı ile bağlanan ve yapıyı iki ayrı odaya ayıran 60-70 cm kalınlığında 113 numaralı duvar yer almaktadır. Bu duvarın kuzey kısmında bulunan kapı yeri, Bizans Dönemi’nde açılan büyük bir çukur nedeni ile maalesef tahribata uğramıştır. Yapının kuzeybatısındaki arka odanın güneybatı köşesinde bir ocak yeri ele geçmiştir. Bu ocak, Yapı I’in doğusundaki ocağa biraz daha farklı olarak zeminine yassı taşlar döşendikten sonra üst kısmı kalın kil ile sıvanarak inşa edilmiştir. Yapı II’nin ön odası, bir avluya açılmaktadır. Avlu kısmında yapılan araştırmalarda, toprağa gömülü bir kapla birlikte, üzerine ahşap direklerin konulduğu muhtemelen bir sundurmaya ait taş kaide bulunmuştur. Yapı II’nin kuzey duvarı olan 8 numaralı duvar, aynı zamanda D4.3 karesinde bulunan Yapı III’ün güney duvarını da oluşturmaktadır. Yaklaşık 80 cm kalınlığa sahip duvar, 1 m üzerinde yüksekliğe kadar korunmuştur. Maydos IV. tabakaya ait yıkımın en yoğun görüldüğü alan Yapı III’tür (Resim 3). Bunun böyle olmasının nedeni Yapı III’ün taş temel duvarlarının yüksek olmasından kaynaklanmaktadır. Aynı şekilde Yapı III’ün kuzey duvarı olan 9 numaralı duvarın da taş temel yüksekliği 1 m’nin üzerindedir. Yapı III’ün içerisinde günlük yaşama ait ocak ya

25 Gelecekte herhangi bir karışıklığa yol açmamak için bu makalede duvar numarası olarak Maydos Kilisetepe Höyüğü kazı sistemindeki duvar numaraları kullanılmıştır.

da silo gibi herhangi bir donatı ortaya çıkartılamamıştır (Resim 1). Yalnızca 9 numaralı duvarın batı kısmında, seki şeklinde bir çıkıntı (duvar 10) bulunmaktadır. Kaldırılan taş yıkıntılarının en alt kısmında, yassı taşlardan meydana gelen, tahribe uğramış, olası bir döşemeye ait izler bulunmuştur (Resim 4). Bu yapının fonksiyonu bir mekân olarak değil daha çok Yapı II ve Yapı IV arasında kullanılan üzeri açık boş bir alan olarak düşünülmelidir. D4.3 ve D4.4 karelerinde yer alan ve megaron planına sahip Yapı IV, bir ön ve bir arka odadan oluşmaktadır (Resim 1 ve 5). Yapı IV'ün güney duvarını 9 numaralı duvar ve kuzey duvarını da 41 numaralı duvar oluşturmaktadır. Her iki duvarın da kalınlıkları 1 m'yi bulmaktadır. Duvarların korunan temel yükseklikleri de 1 m'nin üzerindedir. Ara duvarları oluşturan 42 ve 43 numaralı duvarlar nispeten daha ince inşa edilmişlerdir ve yaklaşık 70-80 cm'lik bir kalınlığa sahiptirler. Bu ölçüler, Yapı IV'ün diğer yapılardan daha yüksek duvarlara sahip olduğunu düşündürmektedir. Yapı IV'ün ön odasına, doğu kısmında yaklaşık 60 cm kalınlığa sahip 61 numaralı duvarın güney ucuna yakın bir alanda bırakılan kapı boşluğundan geçilerek ulaşılmaktadır. Ön odanın kuzeydoğu ve kuzeybatı köşelerinde birer ocak bulunmaktadır. Bu ocakların yapısı, Yapı I'in doğusundaki ve Yapı II içerisindeki ocaklardan farklıdır. Ocağın zemini, küçük çakıl taşları ve midyelerden oluşan bir tabaka ile kaplandıktan sonra kalın bir kille sıvanmıştır. Ayrıca kuzeybatıdaki ocağın kenarında da kor ya da küllerin biriktirildiği, ince ve yassı taşların dik konulması ile oluşturulmuş bir alan yer almaktadır. Arka odanın yaşam düzlemi, bu alanda Bizans Dönemi'ne ait bir resmî/askerî yapı inşası sırasında gerçekleştirilen teraslama çalışmalarıyla tahribata uğramıştır²⁶. Yapı IV'ün doğusunda, avlu olarak kullanılmış alan devam etmektedir. Bu alanda yapılan araştırmalarda, 61 numaralı duvara bağlanan yaklaşık 50-60 cm kalınlığında bir duvar kalıntısı tespit edilmiştir. Tam fonksiyonu anlaşılamayan bu duvarın, muhtemelen bir depo odasına ait olduğu düşünülmektedir. Ayrıca bu alanda, ön odanın içerisindeki ocaklarla benzerlik gösteren bir ocak ve bir de içerisindeki envanter nedeniyle kültle ilgili olduğu düşünülen çukur vardır²⁷. Yapı IV'ün kuzey duvarı olan 41 numaralı duvarın hemen kuzeyine bitişik, yapısı yine ön odanın içerisindeki ocaklarla aynı olan bir başka ocak yeri daha ortaya çıkartılmıştır. Bu ocak yerinin etrafında çok sayıda çömlek parçası ve alet bulunması sebebiyle bu alanın da işlik olarak kullanıldığını söylemek mümkündür. Bizans yapılaşması tarafından tahrip olmuş Yapı V'e ait D4.1 karesinde bir köşe yapısı ortaya çıkartılmıştır. Diğer yapılardan farklı olarak kuzeybatı duvarı olan 6 numaralı duvarın alt sıra taşları ortostat gibi dik yerleştirilmiştir (Resim 1 ve 6). Üzerine gelen ikinci taş sırası yatay olarak inşa edilmiştir. Kuzeydoğu duvarı ise yatay konulmuş taşlarla örülmüştür. Yapının boyutları ve konumu göz önünde bulundurulduğunda, muhtemelen depo odası olarak kullanılmış bir ara oda işlevi gördüğü söylenebilir. Yapı VI'ya ait kalıntılar da D4.1 ve D4.2 karelerinde ortaya çıkartılmıştır. Yapının güney duvarını 5 numaralı duvar, kuzey duvarını ise 45 numaralı duvar oluşturmaktadır (Resim 1 ve 7). 45 numaralı duvarın da alt sıra taşları dik konulmuş, üzerine gelen taş sıraları da yatay yerleştirilmiştir. Yapının doğu ve batı kısımları, höyük üzerinde gerçekleştirilen antik aktiviteler nedeniyle günümüze ulaşamamıştır.

Kısıtlı bir alanda araştırılan ve Erken Demir Çağı'na tarihlenen Maydos IV. tabakanın yerleşim planı anlayışı, Maydos Kilisetepe Höyüğü yerleşiminde ulaşılabilen en erken tabaka olan Maydos VIII 'den itibaren izlenen bir plan anlayışının devamıdır. Bu anlayış, höyük türü yerleşimlerin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkan radyal yapılaşmanın devamı niteliğindedir.

²⁶ Sazcı 2012, 392-393.

²⁷ Sazcı-Çalış Sazcı 2020, 60-62.

M. Korfmann'ın Demircihöyük yerleşmesinin İlk Tunç Çağı planı olarak tanımladığı, iki evin ortak bir duvarı paylaştığı ve evlerin ortak bir avluya açıldığı prensibine dayanan 'Anadolu Yerleşim Şeması'nın²⁸, Maydos IV. tabakasında da görüldüğünü söylemek mümkündür. Bu hali ile Maydos IV. tabakası ile Troia VIIb tabakasında görülen Erken Demir Çağı yerleşim planlarının birbirinden farklı oldukları görülmektedir. Troia VIIb'de görülen hücre şeklindeki kiler odalarından oluşan yapılaşma ve mevcut mimarinin onarılıp eklemeler yapılarak teraslar boyunca devamı Maydos IV'te söz konusu değildir. Troia VIIb'de boş bulunan alanlara mevcut yapılaşmanın yanı sıra yeni yapılar inşa edilmemiştir. Maydos IV yerleşmesi ise tamamen belirli bir plan dâhilinde, bir önceki tabakanın devamı olmadan yeniden inşa edilmiştir. Elbette bugüne kadar yapılan araştırmalar yerleşmenin batı kısmı ile sınırlıdır. Çok düşük bir olasılık da olsa gelecek yıllarda höyüğün orta ve batı kısımlarında yapılacak olan araştırmalarda, yerleşme planı anlayışında Troia'dan farklılıklar ya da benzerlikler ortaya çıkabilir. Troia VIIb mimarisinin en belirgin özelliklerden bir tanesi olan taşları dik koyma geleneği, Maydos IV. tabakasında da gözlemlenmektedir. Ancak bu mimari özellik Maydos IV. tabakasında ortaya çıkan bir yenilik değildir. Orta Tunç Çağı'nın erken dönemlerine tarihlenen Maydos VII. tabakasından itibaren görülmekte olu²⁹ Maydos VI ve V. tabakalarında da devam eden bir özelliktir³⁰. Hatta Geometrik Dönemi içeren Maydos III. tabakasında da devam etmektedir³¹. Maydos Kilisetepe Höyüğü'nde, bu tarzda örülen temellerin, ulaşılabilen en eski tabakalardan itibaren görülmesi ve aynı yapıya ait bazı duvarlarda taşların dik, bazılarında da duvarların yatay konulan taşlarla örülmesi, bu tür örme tekniğinin bir kavme ait geleneksel bir tarz olmasından daha çok fonksiyonel olduğunu göstermektedir. Yapı inşa edilirken bazı zeminlerin muhtemelen daha yumuşak olması nedeniyle daha dirençli temellere ihtiyaç duyulmuş ve o yüzden de alt sıra temel taşları, toprağın içerisine dik konularak sağlamlaştırılmıştır. Yine Maydos Kilisetepe Höyüğü'nde farklı dönemlerde mevcut bir duvarı desteklemek ya da istinat duvarı örmek için yapılan uygulamalarda da benzer tekniklerin tatbik edildiği gözlemlenmiştir.

Değerlendirme ve Sonuç

Birbirine fazla uzak olmayan, aynı çevre koşulları ve benzer yerleşim modeli ile ortak yaşam stiline sahip olan iki farklı yerleşmenin, bulundukları coğrafi konum itibarıyla Trakya kültürleri ile olan ilişkilerinin farklı yönde gelişmiş olması muhtemeldir. Troia yerleşiminde, MÖ 1200'lere tarihlenen Troia VIIb tabakasından önce, günümüze kadar yapılan araştırmalarda, Trakya kökenli herhangi bir buluntuya rastlanılmamıştır. Troia'da, Trakya kökenli buluntular, bir yangın tabakası ile sona eren Troia VIIa tabakasının sonundan itibaren başlar ve Troia VIIb tabakası süresince devam eder. Erken Demir Çağı'na tarihlenen Troia VIIb mimarisine genel olarak bakıldığında tahribat neticesinde hasara uğramış yapı kalıntılarının tamir edilip eklentilerle yeniden kullanıldığı, plansız bir şekilde boş olan alanlara daha önce Troia'da gö-

28 Korfmann 1983, 222-241; Korfmann 1996, 12-13; M. Korfmann'ın önerdiği 'Anadolu Yerleşim Şeması' E. Fidan tarafından detaylı bir biçimde irdelenmiş ve 'Orta Avlu' kriterinden yola çıkarak bu tanımın daha çok Kuzeybatı Anadolu yerleşimleri için geçerli olduğu sonucuna varmış ve hatta İç Batı Anadolu Bölgesi için 'Anadolu Yerleşim Şeması' tanımının yerine 'İç Batı Anadolu Yerleşim Modeli' tanımını önermiştir. Fidan 2013, 117-118.

29 Sazcı 2020, 95-96, Res. 15.

30 Başaran Mutlu 2020, 134, Res. 19.

31 Chabot Aslan-Sazcı 2016, 12-17, Fig. 10.

rülmeyen mimari plan ve yapı tekniğine sahip yeni yapılar inşa edildiği görülmektedir. Tüm bu veriler, Troia'nın bu tabakada başka bir halk topluluğu tarafından istila edildiği izlemi vermektedir.

Maydos Kilisetepe Höyüğü'nün, Trakya ile olan ilişkisi ise Orta Tunç Çağı'nın başına tarihlenen Maydos VII. tabakasından itibaren gözlemlenebilmektedir³². Orta Tunç Çağı'nın sonuna tarihlenen Maydos VI. tabakasinda da devam eden ilişkiler, Son Tunç Çağı'nın sonuna tarihlenen Maydos V. tabakasinda en üst seviyesine ulaşmıştır³³. Herhangi bir dış saldırıya işaret edebilecek bulgu olmadığından bu ilişkilerin dostane bir şekilde yürüdüğünü söylemek mümkündür. Maydos V. tabakasının sonunda, bir yangın ve ağır bir yıkım tabakası tespit edilmiştir³⁴. C14 tarihlemesi ile MÖ 1340-1305 yıllarına tarihlenen³⁵ bu tabakanın tahribine, Troia VI yerleşmesini de yıkan bir depremin sebep olduğu düşünülmektedir. Üzerine gelen Maydos IV. tabaka yerleşimi de yine Maydos V. tabaka plan üslubunda, yan yana inşa edilmiş ince uzun dikdörtgen evlerden oluşturulmuştur. Yeni bir gruba ya da bir kültüre ait mimari bir yenilik söz konusu değildir.

Aynı döneme tarihlenen birbirine yakın iki farklı yerleşimin mimarisi incelendiğinde, yapıım tekniklerinde benzerlikler olsa da farklı planlara sahip oldukları gözlemlenmektedir. Bu yüzden mimari planların gelişiminde çevre, coğrafi koşullar ve geleneksellik etkili olsa da yaşanan bazı siyasi gelişmelerin de yerleşim planının gelişmesini etkilediğini söylemek mümkündür.

ETİK BEYAN/ETHICAL STATEMENT

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur./It is declared that scientific and ethical principles were complied with during the preparation of this study and all the works referred are mentioned in the bibliography.

³² Sazcı-Başaran Mutlu 2020, 312-313.

³³ Sazcı-Başaran Mutlu 2020, 313-315.

³⁴ Başaran Mutlu 2020.

³⁵ Sazcı-Çalış Sazcı 2020, Res. 17.

KAYNAKLAR**Başaran Mutlu 2020**

Başaran, M., *Maydos KİLİSETEPE Höyüğü V. Tabaka Mimarisi*, ed. G. Sazcı, Ege Yayınları, Çanakkale.

Becks 2003

Becks, R., *Troia VII: The Transition from the Late Bronze Age to the Early Iron Age*, ed. B. Fischer-H. Genz-E. Jean-K. Köroğlu, Türk Eskiçağ Enstitüsü Yayınları, İstanbul.

Becks-Hnla vd. 2006

Becks, R.-Hnla, H.-Piemiazek Sikora, M., *Troia in der frühen Eisenzeit- Troia VIIb1- VIIb3*, ed. M. O. Korfmann, Philipp von Zabern, Mainz.

Blegen-Boulter vd. 1958

Blegen, C. W.-Boulter, C. G.-Caskey, J. L.-Rawson, M., *Troy: Settlements VIIa, VIIb and VIII*, Princeton University Press, New Jersey.

Chabot Aslan-Sazcı 2016

Chabot Aslan, C.-Sazcı, G., “Across the Hellespont: Maydos (Ancient Madytos), Troy and the North-Eastern Aegean in the Late Eighth to Early Sixth Century B.C.”, *Annual of the British School at Athens*, 111, Cambridge, 1-42.

Dörpfeld 1894

Dörpfeld, W., *Troja 1893: Bericht die im Jahre 1893 in Troja veranstalteten Ausgrabungen*, F. A. Brockhaus, Leipzig.

Dörpfeld 1902

Dörpfeld, W., *Troja und Ilion: Ergebnisse der Ausgrabungen in den vorhistorischen und historischen Schichten von Ilion 1870-1894*, Beck & Barth, Atina.

Fidan 2013

Fidan, E., “Anadolu Yerleşim Planı Üzerine Yeni Bir Değerlendirme”, *Arkeoloji Dergisi*, 18, İzmir, 113-125.

Genz 2006

Genz, H., *Ein neues Metall mach Furore- Die Frühe Eisenzeit in West- und Zentralanatolien*, ed. M. O. Korfmann, Philipp von Zabern, Mainz.

Hnla 2012

Hnla, P., *Pottery of Troy VIIb. Chronology, Classification, Context and Implications of Trojan Ceramic Assemblages in the Late Bronze Age/Early Iron Age Transition*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Eberhard Karls Universität, Tübingen.

Korfmann 1983

Korfmann, M., *Demircihüyük: I. Die Ergebnisse der Ausgrabungen 1975- 1978. Architektur, Stratigraphie und Befunde*, Verlag Philipp von Zabern, Mainz.

Korfmann 1995

Korfmann, M., “Troia-Ausgrabungen 1994”, *Studia Troica*, 5, Mainz, 1-38.

Korfmann 1997

Korfmann, M., “Troia-Ausgrabungen 1996”, *Studia Troica*, 7, Mainz, 1-71.

Latacz-Starke 2006

Latacz, J.-Starke, F., *Wilusa und die Großen Vier- Troia in der politischen Landschaft der Späten Bronzezeit*, ed. M. O. Korfmann, Philipp von Zabern, Mainz.

Pienizaek Sikora 2002

Pienizaek Sikora, M., *Beziehungen zwischen Troia und dem nordwestpontischen Gebiet*, eds. R. Aslan-S. Blum-G. Kastl-F. Schweizer-D. Thumm, Verlag Bernhard Albert Greiner, Remschalden-Grunbach.

Pienizaek 2010

Pienizaek, M., *Leben in der Steppe. Auf dem Weg zur Erforschung spätbronzezeitliche Besiedlungsstruktur im nordpontischem Raum*, ed. B. Horejs-T. L. Kienlin, Verlag Dr. Rudolf Habelt, Bonn.

Pienizaek 2012

Pienizaek, M., *Architektur in der Steppe, Spätbronzezeitliche Siedlungen im nordpontischen Bereich, Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie*, Band 211, Verlag Dr. Rudolf Habelt, Bonn.

Sazcı 2012

Sazcı, G., “Maydos Kilisetepe Höyüğü 2010 Yılı Kazıları”, 33. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, C 1, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, 389-408.

Sazcı 2020

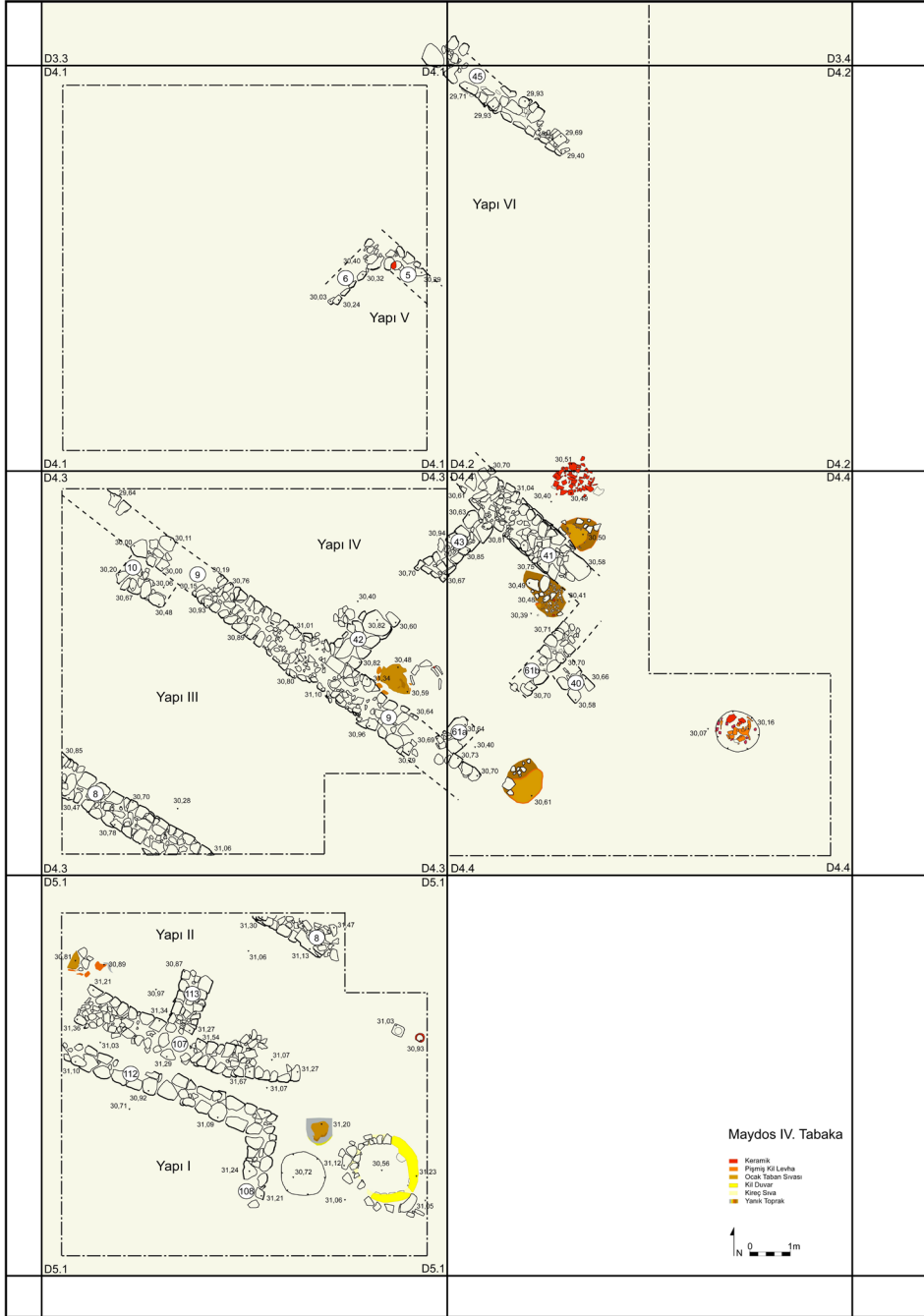
Sazcı, G., *Maydos Kilisetepe Höyüğü VIII. ve VII. Tabaka Mimarisi*, ed. G. Sazcı, Ege Yayınları, Çanakkale.

Sazcı-Başaran Mutlu 2020

Sazcı, G.-Başaran Mutlu, M., “Die bronzezeitliche Siedlung MaydosKilisetepe und ihre Beziehungen zum südöstlichen Europa”, *Dacia*, LXII-LXII, 311-330.

Sazcı-Çalış Sazcı 2020

Sazcı, G.-Çalış Sazcı, D. *Maydos Kilisetepe Höyüğü*, ed. G. Sazcı, Ege Yayınları, Çanakkale.

EKLER**Resim 1.** Maydos IV. tabaka, Erken Demir Çağı mimarisi

Resim 2. D51. Açması Yapı I ve Yapı II

Resim 3. D4.3 Açması Yapı III'ün kazılmadan önceki durumu

Resim 4. D4.3 Açması Yapı III'ün kazıldıktan sonraki durumu

Resim 5. D4.3 ve D4.4 açmalarında bulunan Yapı IV mimari kalıntıları

Resim 6. D4.1 Açması'nda bulunan Yapı V'e ait 5 ve 6 numaralı duvarlar (5 Numaralı duvarın taşları ortostat şeklinde dik konulmuştur)

Resim 7. D4.2 Açması'nda bulunan Yapı VI'ya ait alt sıra taşları ortostat şeklinde dik konulmuş 45 numaralı duvar

Metropolis Tiyatrosu'nun Doğu Analemma Dolgusunda Tespit Edilen A Mekânı: Roma Yapı Mühendisliğiyle Planlanan İşlevsel Bir Uygulama

Serdar Aybek* - Burak Arslan**

Öz

Metropolis Antik Kenti'nde bugüne kadar yürütülen kazı ve araştırmalarda, Helenistik Dönem kent ölçeğinde tespit edilen en büyük yapı, kentin kurulu olduğu tepenin güney yamaçlarında planlanan tiyatrodur. MÖ 2. yüzyılın ortalarında inşa edilen tiyatro, koilon, orkestra ve skene gibi birimleri ile Helenistik tiyatro mimarisinin en iyi korunmuş örneklerinden biridir. Roma İmparatorluk Dönemi'nin farklı süreçlerinde tiyatrodaki gerçekleştirilen eklemeler ve düzenlemelerle, yapının birimlerinde değişiklikler meydana gelmiştir. Bunlardan biri, koilonun doğu analemma dolgusunda gerçekleşmiştir. 2018 yılında dolgu alanında yapılan arkeolojik kazılar sonucunda "A Mekânı" olarak tanımlanan yapıyla karşılaşılmıştır. Çalışmanın konusu, bu mekânın fonksiyonu ve bulunduğu alanla ilişkisi üzerinde temellendirilmiştir. Ayrıca malzeme, teknik ve işçilik özellikleriyle, A Mekânı'nın tiyatrodaki inşa süreci araştırılmış, arkeolojik kontekst buluntularının da yardımıyla yapının MS 1. yüzyılın ilk yarısında inşa edildiği değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Metropolis, Tiyatro, Analemma, Koilon, Kerkis.

"Chamber A" Identified in the Eastern Analemma Filling of the Metropolis Theater: A Functional Implementation Planned with Roman Structural Engineering

Abstract

In the excavations and researches conducted thus far at the ancient city of Metropolis, the largest structure identified on a Hellenistic urban scale is the theatre, located on the southern slopes of the hill upon which the city was founded. Constructed in the mid-2nd century BC, the Metropolis Theatre stands as one of the best-preserved examples of Hellenistic theatre architecture, comprising key components such as the koilon, orchestra, and skene. Various additions and modifications were made to the structure during different phases of the Roman Imperial period. One such modification occurred in the east analemma fill of the koilon. In 2018, archaeological excavations in this fill area uncovered a structure designated as 'Chamber A'. This study focuses on the function of Chamber A and its relationship with the surrounding spaces. Furthermore, the construction process of Chamber A

* Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, İzmir/ TÜRKİYE <https://ror.org/00dbd8b73> serdar.aybek@deu.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-5408-2721>

** Arş. Gör. Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, İzmir/ TÜRKİYE <https://ror.org/02eaafc18> burak.arslan@ege.edu.tr <https://orcid.org/0000-0001-5493-6232>

Bu makale Creative Commons Atıf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. / This work is licensed under Creative Commons Attribution-Non Commercial 4.0 International License (CC BY-NC).

Atıf/Citation: Aybek, Serdar-Arslan, Burak, "Metropolis Tiyatrosu'nun Doğu Analemma Dolgusunda Tespit Edilen A Mekânı: Roma Yapı Mühendisliğiyle Planlanan İşlevsel Bir Uygulama", *Höyük*, 15, 2025, s. 73-96.

within the theatre -encompassing its materials, techniques, and workmanship- was examined. Based on archaeological context findings, it has been determined that the structure was built in the first half of the 1st century AD.

Keywords: Metropolis, Theater, Analemma, Koilon, Kerkis.

Giriş

İzmir'in Torbalı ilçesinde, Yeniköy ve Özbey Mahalleleri arasında, bir tepe ve yamaçlarında kurulmuş olan Metropolis, İonia-Lydia sınırında yer almaktadır¹ (Fig. 1-2). Strabon, Metropolis'ten, Smyrna-Ephesos arasında ve Ephesos'a 120 stadion mesafede bulunan bir yerleşim olarak bahsetmiştir². Kent sikkelerinde görülen İonia lejantı, Metropolis'in bir İonia şehri olarak tanımlanmasına olanak tanımaktadır³. Kentin ismi, Ana Tanrıçayla özdeşleşmiştir. Günümüzde Alaman Dağı olarak bilinen antik Gallesion Dağı'nın eteklerinde kurulmuş olan şehre oldukça yakın konumda yer alan Uyuzdere Vadisi'ndeki iki kült mağarası ve adak buluntuları, Ana Tanrıça'ya ait kutsal alanlar olarak değerlendirilmektedir. Öte yandan, kent yazıtlarında görülen "Meter Galleisia" ifadeleri, Meter kültünün şehrin kuruluşu ve adının ortaya çıkışındaki rolünü açık biçimde ortaya koymaktadır. Nitekim bir yazıtta geçen "Ölümden sonra on iki gün (geçince), kendi karısıyla (birlikte olduktan sonra) iki gün (geçince), bir *hetaira* ile (birlikte olduktan) sonra üç gün (geçince) [temiz olunur]. Birisi altarlara yanına gelip duru ve himaye (yardım) isterse, (buradan) çekip götürülmesin. (O'na) hiçbir haksızlık da yapılmasın. Fakat kim haksızca davranırsa, Meter Galleisia O'na yardım etmez."⁴ ifadeleri, bu kültün Metropolis açısından taşıdığı önemi açık biçimde yansıtmaktadır.

Bölge, MÖ 7. yüzyılın sonlarından itibaren stratejik açıdan önem kazanmıştır. Bu dönemde, Torbalı Ovası'na hâkim tepelerde inşa edilen tahkimat yapılarıyla, Ephesos-Smyrna arasındaki anayolun kontrolünün sağlanması amaçlanmıştır⁵. Torbalı Ovası'nda ikiye ayrılan bu güzergâhın bir kolu Smyrna'ya giderken diğer kolu Ephesos-Sardes hattını oluşturmaktadır. Metropolis'in önlerinden geçerek Karabel Geçidi üzerinden Sardes'e ulaşan anayol, Prehistorik Çağlardan günümüze kadar önemini korumuş, bölgenin ekonomik ve kültürel gelişiminin artmasına büyük etkisi olmuştur.

Metropolis'te, Erken Tunç Çağı'ndan Orta Çağ'a kadar arkeolojik buluntu tespit etmek mümkündür⁶. Akropolisi çeviren, isodomik duvar tekniğinde inşa edilmiş güçlü surlar, MÖ 3. yüzyılda kentleşme sürecinin başladığına işaret etmektedir. Pergamon Krallığı'nın desteğiyle MÖ 2. yüzyılda büyüyen ve zenginleşen kentteki refah düzeyini en iyi sergileyen örnekler; Tiyatro, Stoa, Bouleuterion gibi resmî yapıların varlığıdır⁷. Metropolis'in şehirleşme süreci, Augustus ve Tiberius zamanında da devam etmiştir⁸. Batı Anadolu'da etkili olan MS 17

1 Ptolemaios, Geography, V 2,17.

2 Strabon, Geography, XIV.1.2.

3 Head 1892, 176-181, Nr. 6, 11, 12, 13, 15, 29, 33, 34.

4 Keil-Premmerstein 1914, 103, abb. 63; Ekin Meriç 2013, 28.

5 Aybek vd. 2017, 304-315; Aybek vd. 2019a, 335-347.

6 Meriç-Schachner 2000, 85-87.

7 Aybek vd. 2009, 73-100.

8 Meriç 1982, 52, IN 3, 125, abb. 31.

depreminden Metropolis'in de zarar gördüğü, Tiyatro ve Bouleuterion'daki tamiratlar ve yeni mimari düzenlemelerden anlaşılabilmektedir. Öte yandan bu tarih itibarıyla hızla artan nüfusun ihtiyaçlarına göre yeni sivil yerleşim bölgeleri, hamam ve spor kompleksleri ile dükkânlar inşa edilmiş, birçok eski yapı onarılmış ve yeniden hizmete açılmıştır⁹. MS 2. yüzyılda Metropolis, kutsal alanları, kamu yapıları, sivil konutları, yamaçta kurulu bir kent olmasına rağmen birbirini dik kesen sokak ve caddeleriyle planlı bir şehir hüviyetine sahiptir. Batı Anadolu'daki çok sayıda kente katkısı olan Antoninus Pius'un zamanında, Metropolis'te de büyük bir Hamam ve Palaestra kompleksinin inşa edilmiş olması, şehrin ulaştığı refah düzeyini göstermektedir. MS 3. yüzyıl, çok sayıda şiddetli depremin ve Got akınlarının gerçekleştiği bir yüzyıl olarak bölge kentlerini oldukça zorlamıştır¹⁰. Araştırmalar, kentte MS 4. ve 6. yüzyıllar arasında yapılaşma anlamında daha küçük bütçeli inşaat faaliyetlerinin sürdürüldüğünü, mevcut yapılarda ise onarım, yenileme ve fonksiyon değişikliği gibi çalışmaların gerçekleştirildiğini göstermektedir. Fakat aynı zamanadöneme tarihlenen sikkelerin sayısındaki artış oranı, kentteki ekonomik hareketliliğin güçlü olduğuna işaret etmektedir¹¹. MS 6. yüzyılda Metropolis'in piskoposluk merkezi olduğu bilinmektedir¹². Araplıtepe mevkinde yer alan ve farklı dönemlerde değişikliklere uğrayan Bizans Kilisesi, MS 6. yüzyıldan itibaren piskoposluk kilisesi olarak kullanılmış olmalıdır. Türk Beyliklerinin Anadolu'da giderek güçlenmeleri, Bizanslıların savunma yapılarına önem vermelerini zorunlu kılmıştır. Stratejik konumu bir kez daha gündeme gelen Metropolis'te inşa edilen Bizans Kalesi, Laskarisler Dönemi'nde (1204-1261) yapılmış ya da büyük çapta onarım görmüştür¹³. Osmanlı kaynaklarında, Torbalı yakınında olması gereken Kızılhisar adlı bir kalenin varlığından söz edilir¹⁴. Metropolis Kalesi bu tarife uygun görünmektedir. Bizans Kalesi, Osmanlı Dönemi'nde kısa bir süre daha kullanılmış, burada yerleşenler yöredeki hâkimiyet tamamen Osmanlı İmparatorluğu'nun kontrolüne geçtikten sonra ovaya, bugünkü Torbalı'nın bulunduğu bölgeye taşınmış olmalıdır¹⁵.

Çalışmanın konusunu oluşturan Metropolis Tiyatrosu, kentin güney yamaçlarında, doğal eğimli bir araziye inşa edilmiştir. MÖ 2. yüzyılda, Yunan tiyatro mimarisinin üç temel birimi olan koilon, orkestra ve skene planına göre tasarlanan yapının kazıları; 1990-2001, 2003, 2007, 2018 ve 2019 yıllarında gerçekleştirilmiştir (Fig. 3-4). 4000 kişi kapasiteli Metropolis Tiyatrosu'nun mimari teknik ve işçilik özellikleri son derece niteliklidir. Koilon, bir diazomayla iki bölüme ayrılmıştır. Alt bölümde 12, üst bölümde ise 16 adet oturma sırası bulunmaktadır. Orkestra, Helenistik Dönem'de toprak ve mıcır dolgulu bir zeminle planlanmışken, Roma İmparatorluk Dönemi'nin başlarında mermer levhalarla kaplanmış. MS 17 depreminden sonra gerçekleştirildiği tahmin edilen bu yenileme faaliyetinde, proedriaların (soylulara ayrılan koltuklar) günümüzdeki konumlarına yerleştirildiği düşünülmektedir. Helenistik Dönem'de inşa edilen skene de Roma İmparatorluk Dönemi'nde yenilenmiştir. 20x7,5 m ölçülerindeki Helenistik Dönem sahne binası, bu dönemde 30x9 m ölçülerinde yeniden inşa edilmiştir.

⁹ Aybek 2016, 113.

¹⁰ Külzer 2011, 30.

¹¹ Aybek vd. 2009, 59-60.

¹² Hierocles-Synecdemvs, 660, 9.

¹³ Aybek vd. 2009, 110-111.

¹⁴ Kayış 2012, 28-30.

¹⁵ Aybek 2009, 21.

Skenenin ön cephesi, anıtsal scaenae frons mimarisiyle donatılmıştır. Aslan ayaklı konsollar ve proedrialar ise Helenistik Dönem’de planlanmış ve Roma İmparatorluk Dönemi’nde varlığını sürdürmüştür. Roma İmparatorluk Dönemi’ndeki en köklü değişikliklerden bir diğeri koilonun doğu köşesindeki analemma duvarının iç dolgusunda gerçekleştirilmiştir. Burada yapılan çalışmalar, Helenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi’ndeki farklı inşa tekniklerini ve uygulamalarını açığa çıkarmıştır.

Doğu Analemma’daki Düzenlemeler

Metropolis Tiyatrosu’nun koilonunda gerçekleştirilen en kapsamlı müdahaleler arasında, doğu analemma duvarının iç dolgusunda yapılan düzenleme öne çıkmaktadır. Helenistik Dönem’de koilonun inşasında başvurulan tekniklerden biri, köşelerde yer alan kerkis temellerinin dolgu malzemesiyle desteklenmesidir¹⁶. Yarım daireyi aşan Yunan tiyatrolarında, yamaç eğiminin bu bölümlerde yetersiz kalması, bu yöntemin uygulanmasını zorunlu kılmıştır. Ancak dolgu tekniği, koilon için aynı zamanda bir dezavantaj oluşturmuştur; zira dolgunun analemma duvarına yaptığı baskı, yapının statik güvenliğini tehdit etmektedir. Bu sorunu aşmak amacıyla, dolgularda uygulanan çeşitli tekniklerle analemma duvarlarının dayanıklılığı sürekli geliştirilmeye çalışılmıştır. Anadolu’daki bazı Yunan tiyatrolarının da, analemma duvarı dolguları içine inşa edilen radyal tonozlar, Helen tiyatro mimarisinin en önemli yeniliklerinden biri olarak ön plana çıkmaktadır¹⁷. Metropolis’te bu tür bir uygulamanın varlığı kesin olarak belirlenememektedir. Ancak epitheatronda (summa cavea), B11, B12, B13 ve B14 numaralı kerkislerin tamamen dolgu üzerine inşa edilmiş olmaları, tiyatronun çevirme duvarından diazomaya ulaşabilecek radyal bir tonoz inşası için yeterli alanın mevcut olabileceğini düşündürmektedir (Fig. 3-4). Ayrıca kent merkezinin konumu ile söz konusu kerkislerin pozisyonu karşılaştırıldığında, böyle bir tonoz yapısının giriş-çıkışlar açısından oldukça işlevsel olabileceği de değerlendirilebilir (Fig. 1-2). Ancak ne kerkisler ne de altındaki dolgu tabakası günümüze ulaşabilmiştir. Dolayısıyla bu konuda kesin bir kanıya varmak oldukça zordur. Metropolis Tiyatrosu’nda dolgu malzemesi üzerine inşa edilen doğu ve batı kerkislerdeki uygulamaları araştırmak amacıyla 2018 yılında arkeolojik kazılar gerçekleştirilmiştir. Doğu analemma duvarının hemen ardında yer alan B13 ve B14 numaralı kerkislerin temel dolgularında yapılan çalışmalar, burada kullanılan malzemenin tiyatronun inşası sırasında yamaçtan koparılan şist kaya parçaları, mıcır boyutunda taşlar ve topraktan oluşan bir tabakayı içerdiğini ortaya koymuştur. Roma İmparatorluk Dönemi’nde bu dolgu alanının yeniden düzenlenmesi, Helenistik Dönem’deki ana kaya eğiminin değişmesine neden olmuştur (Fig. 5).

A Mekânı

Yapının doğu analemma duvarı, Roma İmparatorluk Dönemi’nin başlarında muhtemelen MS 17 veya 18’de yaşanan depremler sırasında yıkılmış olmalıdır. Bu nedenle doğu analemma duvarı ile iç bölümündeki dolgu yeniden planlanmıştır. Yeni duvarın inşası, dönemin gelişen mimari tekniklerinden faydalanılmasına da olanak tanımıştır. Helenistik Dönem’de doğu analemma dolgusu üzerinde yerleştirilen oturma sıralarının, İmparatorluk Dönemi’ndeki yenileme kapsamında inşa edilen A Mekânı’nın tonozu üzerine yerleştirildiği anlaşılmaktadır (Fig. 6). Doğu analemmmanın epitheatron aksında, 2018 yılında ortaya çıkarılan bu mekân, 5,20x6 m

¹⁶ Isler 2017, 81.

¹⁷ Ferrero 1990, 43; Isler 2017, 95-97; Sear 2006, 74.

ölçülerinde olup yaklaşık 32 m²'lik bir alanı kaplamaktadır (Fig. 7-8). Mekânın korunmamış güney duvarı ile yarısına kadar korunmuş doğu duvarı, analemma ve çevirme duvarına sınır oluşturacak biçimde planlanmıştır. Kuzey duvarın iç cephesinde, duvarın ortasında yer alan 1,65 m genişliğinde ve 0,90 m derinliğindeki yarım daire biçimli niş dışında, yapının korunmuş iç duvarları düzdür. Duvarın tamamı korunmadığı için nişin özgün yüksekliği bilinmemekle birlikte, mevcut yüksekliği 1,35 m'dir. Duvarlarda moloz taşlar kullanılmış, taşların örülmesinde ise tuğla kırıklı kireç harcın kullanıldığı görülmüştür. Aynı harç malzemesi skene duvarlarında ve orkestra taban levhalarının altında da görülmektedir. Mekânın dış duvarları oldukça kaba ve düzensiz bir şekilde örülmüşken, iç bölümde kullanılan taşlar düzgündür. İç duvarlar, üst üste iki sıra iri taş dizisi ardından bir sıra ince taş dizisiyle örülmüştür. Benzer duvar işçiliğini, Metropolis'in Roma İmparatorluk Dönemi'nde inşa edilen hamam yapılarında da görebilmek mümkündür. Mekânın duvarları 32 m²'lik bir yapı için oldukça kalındır. Doğu ve batı duvarlar 1,90 m, kuzey duvar ise 1,70 m kalınlığa sahiptir (Fig. 9). Yapının tabanındaki şist kayaç yapısı tıraşlanarak en düşük kottaki güneydoğu köşenin seviyesine kadar düzleştirilmiştir (Fig. 5). Bu sayede yapının tabanında düz bir zemin elde edilmiştir. Yapının dışında ise ana kaya doğal engebesini korumaktadır. Bu farkı, mekânın kuzey ve batı duvarlarının dışında net bir şekilde gözlemleyebilmek mümkündür (Fig. 10-11). Bu nedenle, mekânın kuzey duvarının iç ve dış tarafı arasında 3,04 m'lik bir kot farkı oluşmuştur (Fig. 11). Kuzey duvarın 4,40 m yüksekliğe kadar korunmuş olması da ana kayaya dayandırılmış olmasından kaynaklanmaktadır. Yapının özgün zemin kaplaması korunamamıştır. Fakat ana kaya taban yüzeyindeki çukurlar ve içindeki kül kalıntıları, yapının Bizans Dönemi'nde yeniden düzenlendiğini düşündürmektedir (Fig. 7). Mekânın güney bölümünde ele geçen Bizans Dönemi seramikleri ve işlenmeye hazır tek hörgüçlü deve (*camelus dromedarius*) türüne ait ön ayak birinci (5 adet) ve ikinci (5 adet) kemikleri (*phalanx proximalis* ve *media*) bu düşünceyi güçlendirmektedir¹⁸.

Doğu paradostan bakıldığında, podyum işlevi gören doğal bir kayalık üzerine inşa edilmiş bir yapı görünümündeki A Mekânı'nın tiyatrodaki işlevi kesin olarak bilinmemektedir. Kuzey duvarın merkezindeki niş, yapının epitheatron kerkisleri için inşa edilmiş bir destek duvarından fazlası olduğunu göstermektedir. 4 metre yüksekliğinde korunmuş kuzey duvarda, nişin kubbe yönelimi izlenebilir değildir. Bu detay, mekânın görünenden çok daha yüksek duvarlara sahip olduğuna işaret etmektedir. Yapının kalın duvarları da bu düşünceyi desteklemektedir. Mekânın doğu duvarı, Helenistik Dönem'de çevirme duvarına destek sağlamak amacıyla açılmış olan nişlerin üzerinden geçecek şekilde planlanmıştır (Fig. 7). Helenistik Dönem'de çevirme duvarının dayanıklılığı ve stabil kalması için açılan bu nişler, A Mekânı'nın inşasıyla birlikte işlevini kaybetmiştir. Nişlerin içine yerleştirilen bloklar, çevirme duvarının bir parçası değil, A Mekânı'nın doğu duvarını oluşturan bloklardır. Helenistik Dönem çevirme duvarının düzgün kesilmiş dörtgen blokları da *spolia* eleman olarak duvarda değerlendirilmiştir. Bu aşamada söz konusu blokların düzgün kesilmiş ve işlenmiş olan yüzleri, ters çevrilerek duvarda kullanılmıştır (Fig. 12).

Her şeye rağmen A Mekânı, tiyatrodan bağımsız bir yapı olarak değerlendirilmemelidir. Yapıdaki tahribat, işlevi konusunda kesin ifadeler kullanmayı güçleştirse de doğu duvar boyunca ana kayanın bir kanal formunda tıraşlanmış olması, bu mekânın bir latrina olarak kullanılmış

18 A Mekânı'ndaki arkeolojik kazılarda tespit edilen zooarkeolojik buluntular, Prof. Dr. Vedat ONAR tarafından değerlendirilmiştir.

olabileceğini düşündürmektedir (Fig. 7). Fakat kanal izlerinin sadece doğu duvar hattında sınırlı kalması ve özgün tabanın korunmamış olması, detaylı araştırmaları güçleştirmektedir. Son yıllarda günyüzüne çıkarılan Smyrna (Agora) Tiyatrosu'ndaki latrinanın keşfi bu tür büyük komplekslerde ihtiyaca yönelik latrinalara yer verilebileceğinin göstergesidir. Yapının sahip olduğu kalın duvarlar, mekân olarak kullanımı yanı sıra tiyatro kerkislerini taşıyan tonozla ilişkili olmalıdır. Roma İmparatorluk Dönemiyle birlikte, düz arazilerde inşa edilmeye başlanan tiyatrolarda bu tip uygulamalar oldukça yaygındır¹⁹. Ephesos Tiyatrosu'nda da analemma aksı boyunca farklı sayı ve ölçülerde mekânlar bulunmaktadır²⁰. Bu mekânların işlevi tam olarak bilinmese de basamaklarla içerden erişilebilir oldukları anlaşılmaktadır. Aynı zamanda summa caveayı taşıma işlevine sahip olan mekânlarda uygulanan tonozların eğimi izlenebilmektedir²¹. Limyra ve Myra Andriake tiyatrolarında da analemma duvarlarına yakın kerkisleri taşıyan tonozların altında, kapılarla erişilebilen mekânlar yer almaktadır. Bir diğer örnek ise Arnavutluk'taki Butrint Tiyatrosu'dur. Tiyatronun analemma bölümüne inşa edilen Asklepios Kutsal Alanı²², Roma İmparatorluk Dönemi'nde yeniden planlanmış; kutsal alan, dışardan erişilebilen aynı zamanda tonoz sistemiyle kerkisleri taşıyan bir mekân özelliği kazanmıştır²³. A Mekânı'ndaki olası tonozun eğimi ve açısı, duvarların yeterli yükseklikte korunmamış olmasından dolayı anlaşılamamaktadır. Fakat yukarıda değinilen örneklerde olduğu gibi A Mekânı'nın da B13 ve B14 numaralı kerkisleri taşıyan işlevsel bir tonoz sistemine sahip olduğu mevcut planlama dahilinde ileri sürülebilir (Fig. 2, 6). A Mekânı'nın güney ve doğu duvarlarının dışarıdan kesme taş bloklarla çevrelendiği düşünülmektedir (Fig. 6). Bu sayede, yapının dış duvarlarındaki kaba işçilik gizlenerek bir analemma duvarı görünümü planlanmış olmalıdır. Mekâna girişin ise doğu parados ya da çevirme duvarı üzerine açılan bir kapıyla sağlandığı tahmin edilmektedir. Doğru duvarın dışında, taban kotunda görülen *in situ* bloklar bu düşünceyi desteklemektedir (Fig. 13).

Konteks Buluntularının Değerlendirilmesi ve Sonuç

Doğu analemma dolgusundaki arkeolojik kazıların başlangıcında, yüzey toprağında farklı dönemlere ait karmaşık bir malzeme grubuyla karşılaşmıştır. Fakat yaklaşık 2 metrelik bir derinleşmenin ardından, dolgu tabakasının özgün malzemelerine ulaşmak mümkün olmuştur. Dolgu tabakasında 2,05 m'lik derinleşmenin ardından (+73,20/+71,25 m) ana kayaya ulaşılmıştır. Tespit edilen toplam 117 parça seramiğin, 7'si Arkaik Dönem, 3'ü Klasik Dönem, 95'i Helenistik Dönem, 10 tanesi ise Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilmiştir. Seramikler dışında az sayıda cam ve kemik malzemeye ulaşılmıştır. Kontekste yer alan en yoğun buluntu grubunu Helenistik Dönem seramikleri oluşturmaktadır (Fig. 14 a-j). Söz konusu Helenistik malzeme grubunun yoğunluğu ve tarihleri, tiyatronun ilk inşa süreciyle örtüşmektedir.

Helenistik Dönem'de analemma duvarlarının inşa edildiği alanlarda planlanan dolgular, ağırlıklı olarak şist parçacıkları, mıcır ve toprak kullanılarak oluşturulmuştur. Bu dolgu malzemesinin yarattığı baskı muhtemelen doğu analemma duvarının yıkılmasına sebep olmuştur. Bu

19 Krauss 1973, 213, OP3; Styhler-Aydın 2017, Taf. 2, Abb. 2; Bingöl 2005, 186; Sear 2006, 117-424; Isler 2017, 71-74.

20 Styhler-Aydın 2017, Taf. 2, Abb. 2.

21 Öhlinger 2017, 82-83, Taf. 127, Abb. 254-255.

22 Gilkes 2003, 169, 172, Fig. 6.75.

23 Sear 2006, 185, Fig. 7.3.

baskıyı depremin veya ıslanarak yoğunlaşan dolgu malzemenin artırdığı düşünülebilir. Doğu analemma duvarının yıkılmasına bağlı olarak dolgunun üzerindeki kerkisler de çökmüş olmalıdır. Dolayısıyla yeni analemma duvarı, eski yöntemler terk edilerek ve dolgunun analemma duvarına yaptığı baskının olumsuz etkileri de göz önünde bulundurularak, Roma İmparatorluk Dönemi'nin modern inşa teknikleri ile yeniden inşa edilmiştir. Doğu analemma dolgusunun bulunduğu bölümdeki ana kaya tıraşlanarak düz bir zemin elde edilmiş ve bu alana kare planlı bir mekân inşa edilmiştir. Çöken kerkisler ise bu yeni mekânın tonozu üzerine yerleştirilmiş, bu sayede dolgu basıncının yarattığı olumsuz etkilerden de kurtulmak mümkün olmuştur.

2018 yılında A Mekânı'nın ortaya çıkarılması sırasında tespit edilen buluntular, MS 1. yüzyıl süreciyle paralellik göstermektedir. A Mekânı'nın duvar işçiliği ve yapı malzemeleri de tiyatronun, Roma İmparatorluk Dönemi inşa ve onarım süreciyle ilişkilendirilmesine olanak tanımıştır. Yapının kuzey duvarının dışındaki dolgu toprağından elde edilen malzemeler ağırlıklı olarak Helenistik Dönemi yansıtırken, yapının içinde gerçekleştirilen kazı çalışmalarından elde edilen malzeme dağılımının Roma İmparatorluk Dönemi'ne doğru dengelendiği görülmektedir. Bu veriler, doğu analemma dolgusundaki düzenlemelerin A Mekânı'nın ölçeğiyle sınırlı kaldığını göstermektedir. A Mekânı'nda arkeolojik kazılarda tespit edilen 136 adet seramik parçasının; 62 tanesi Helenistik Dönem'e, 48 tanesi Roma İmparatorluk Dönemi'ne, 26 tanesi ise Bizans Dönemi'ne tarihlendirilmiştir (+71,85/+68,35 m). Ayrıca buluntular arasında cam cürufu, kemik parçaları ve pişmiş toprak ağırlıklar da yer almaktadır. Tespit edilen parçalar arasında, Helenistik seramik parçaları çoğunlukta olsa da Roma ve Bizans Dönemi'ni yansıtan buluntuların oranı, bu mekânın uzunca bir süre kullanıldığını göstermektedir. A Mekânı yapısının kuzeyindeki Helenistik Dönem dolgusu, mekânın yıkılışına kadar homojen biçimde korunmuş, binanın tonozunun çökmesi ve kuzey duvarın kısmen yıkılmasıyla mekânın içine dolmuş olmalıdır. Helenistik Dönem buluntularındaki yoğunluk bu çökme esnasında, kuzeydeki dolgudan gelen malzemelerle açıklanabilir. Roma İmparatorluk Dönemi buluntuları arasında pişirme kabı, ince cidarlı seramikler, kapaklar, kandil, testi, Doğu Sigillata A, B, C ve kaide parçaları yer almaktadır (Fig. 14 k-l). Mekânın kuzey duvarındaki nişin içinde ve çevresinde üç adet bronz sikke tespit edilmiştir. Sikkelerin ikisi Geç Helenistik-Erken Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilen Metropolis kent sikkeleridir (Fig. 15 a-b).

Tiyatronun doğu analemma dolgusunda ortaya çıkarılan A Mekânı, Helenistik Dönem'de inşa edilen tiyatroya, Roma İmparatorluk Dönemi'nde eklenmiştir. Yapının inşası, analemma dolgusunun yarattığı teknik sorunları gidermek için Roma İmparatorluk Dönemi inşaat mühendisliğinden yararlanıldığını göstermektedir. Bu sayede hem daha işlevsel bir mekân elde edilmiş hem de iş gücünden tasarruf edilmiştir. Metropolis Tiyatrosu'nun topografik yapısı gereği, A Mekânı boyutlarında bir yapının batı analemma bölgesinde de bulunması mümkün görülmemektedir. Bu yüzden planlamanın sadece doğu koilon köşesinde düşünüldüğü anlaşılmaktadır. Tiyatronun MS 4. yüzyıl sonları ila 5. yüzyılın başlarında işlevini yitirmesi nedeniyle analemma duvarlarındaki bloklar tamamen tahrip edilmiştir. A Mekânı ise bu süreçte doğu paradosa inşa edilen cam işliğinin bir parçası olarak kullanılmıştır. Arkeolojik kazılarda tespit edilen cam parçaları, cam cürufları ve camlaşmış tuğla parçaları bu işliğe dair düzenlemelerin göstergeleridir²⁴.

24 Akkuş-Koçak 2021, 249, fig. 4.

Teşekkür

Bu çalışma, Türk Tarih Kurumu tarafından “TP4-273” proje numarasıyla desteklenen “Metropolis Tiyatrosu Analemma Duvarının Araştırılması” başlıklı proje kapsamında yürütülmüş ve Burak Arslan’ın “Metropolis Tiyatrosu” başlıklı doktora tezi kapsamında değerlendirilmiştir. Metropolis Kazısı’na sağladıkları katkılardan ötürü T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Türk Tarih Kurumuna teşekkür ederiz.

Yazar Katkıları/Writer Contributions

Çalışmanın Tasarlanması/Planning of the Study	Yazar/Author-1 (%25) - Yazar/Author-2 (%75)
Veri Toplanması/Collecting Data	Yazar/Author-1 (%25) - Yazar/Author-2 (%75)
Veri Analizi/Data Analysis	Yazar/Author-1 (%25) - Yazar/Author-2 (%75)
Makalenin Yazımı/Writing the Article	Yazar/Author-1 (%25) - Yazar/Author-2 (%75)
Makale Gönderimi ve Revizyonu/ Submission of the Article and Revisions	Yazar/Author-1 (%25) - Yazar/Author-2 (%75)

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir / The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest.

ETİK BEYAN/ETHICAL STATEMENT

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur./It is declared that scientific and ethical principles were complied with during the preparation of this study and all the works referred are mentioned in the bibliography.

KATALOG

Fig. 14-a. Amphora

Tİ 18-02. Y. 3,5 cm, Ç. 7,6 cm, **Kil Rengi:** 2,5 YR 6/6 light red, **Yüzey:** 7,5 YR 7/4 pink astar.

İçerik : Mika, kalsit.

Tarih : MÖ 2. yüzyıl (Kontekst), MÖ 270-220 (Analoji).

Analoji: Lawall 2004, fig. 4 Epheos H 2, Nikandros Grubu.

Fig. 14-b. Amphora

Tİ 18-02. Y. 4,4 cm, Ç. 4,4 cm, **Kil Rengi:** 2,5 YR 6/6 light red, **Yüzey:** 7,5 YR 7/4 pink astar.

İçerik : Kum, kalsit.

Tarih : MÖ 2. yüzyıl (Kontekst), MÖ 191 (Analoji).

Analoji: Doğer 2000, R 85, Rhodos Amphora.

Fig. 14-c. Tabak

Tİ 18-02. Y. 2 cm, Ç. 4,95 cm, **Kil Rengi:** 2,5 Y 4/1 dark gray, **Yüzey:** 2,5 Y 2,5/1 black astar.

İçerik : Mika, kalsit, kum.

Tarih : MÖ 2. yüzyıl (Kontekst, Analoji).

Analoji: Gassner 1997, Taf. 9, 139.

Fig. 14-d. Hydria

Tİ 18-02. Y. 13 cm, Ç. 19,2 cm, **Kil Rengi:** 2,5 YR 5/4 reddish brown, **Dış Yüzey:** 7,5 YR 7/6 reddish yellow astar, **Bezemeler:** 7,5 YR 3/1 very dark gray. Dış yüzey boyun, boya bezeme fırça kullanılarak yapılmıştır.

İçerik : Mika, kalsit.

Tarih : MÖ 2. yüzyıl (Kontekst, Bibliyografya).

Bibliyografya: Aybek vd. 2019b, 155, 164, Çiz. 2, Nr. 12.

Analoji: Vaag 2004, Context F, Pl. 15, F1.

Fig. 14-e. Skyphos

Tİ 18-02. Y. 5,2 cm, Ç. 4,6 cm, **Kil Rengi:** 2,5 YR 5/6 red, **Yüzey:** 2,5 YR 4/8 red astar, 2,5 YR 2,5/2 very dusky red astar kaideinin altı.

İçerik : Mika, kalsit.

Tarih : MÖ 2. yüzyıl (Kontekst, Analoji).

Analoji: Gassner 1997, 61-62, Taf. 10, 166.

Fig. 14-f. Tabak

Tİ 18-01. Y. 3,5 cm, Ç. 15,8 cm, **Kil Rengi:** Gley 2 4/1 dark bluish gray, **Yüzey:** Kil renginde astar.

İçerik : Mika, kalsit.

Tarih : MÖ 2. yüzyıl (Kontekst, Bibliyografya).

Bibliyografya: Aybek vd., 155, 164, Çiz. 2, Nr. 11.

Fig. 14-g. Kâse

Tİ 18-02. Y. 1,8 cm, Ç. 4,8 cm, **Kil Rengi:** 2,5 YR 6/6 light red, **Yüzey:** 2,5 YR 3/6 dark red.

İçerik : Mika, kalsit.

Tarih : MÖ 2. yüzyıl (Kontekst, Analoji).

Analoji: Rotroff-Oliver 1994, Pl. 91, 522.

Fig. 14-h. Kâse

Tİ 18-02. Y. 3 cm, Ç. 10,6 cm, **Kil Rengi:** 2,5 YR 7/4 light reddish brown, **Yüzey:** 5 YR 2,5/1 black.

İçerik : Kalsit, kum.

Tarih : MÖ 2. yüzyıl (Kontekst, Analoji).

Analoji: Gürler 1994, Çiz. 6, 17; Ladstätter 2010a, Taf. 144, K 504.

Fig. 14-i. Kâse

Tİ 18-02. Y. 2,8 cm, Ç. 11,4 cm, **Kil Rengi:** 10 R 7/4 pale red, **İç Yüzey:** 10 YR 4/1 dark gray, **Dış Yüzey:** 5 YR 2,5/1 black.

İçerik : Mika, kalsit.

Tarih : MÖ 2. yüzyıl (Kontekst, Analoji).

Analoji: Schäfer 1968, 35-36, 43, Taf. 3, C9.

Fig. 14-j. Aplike Gövde Parçası

Tİ 18-02. Y. 4,1 cm, G. 5,5 cm, **Kil Rengi:** 2,5 YR 6/6 red, **İç Yüzey:** metalik koyu gri renktedir, **Dış Yüzey:** Gley 1 3/N very dark gray astar.

İçerik : Mika, kalsit.

Tarih : MÖ 2. yüzyıl (Kontekst).

Fig. 14-k. Kâse

Tİ 18-03. Y. 3,3 cm, Ç. 10,2 cm, **Kil Rengi:** 5 YR 5/6 yellowish red, **Yüzey:** 2,5 YR 5/8 red astar.

İçerik : Mika.

Tarih : MS 1. yüzyıl (Kontekst), MS 75-125 (Analoji).

Analoji: Hayes 1985, Tav. XV,1; Meriç 2002, Taf. 26, 275; Ladstätter 2010b, Taf. 80, A-K 306; Aybek vd. 2021, Pl. 11, 88.

Fig. 14-l. Tabak

Tİ 18-03. Y. 4,9 cm, Ç. 18,2 cm, **Kil Rengi:** 5 YR 7/6 reddish yellow, **Yüzey:** 10 R 5/6 red astar.

İçerik: Mika.

Tarih : MS 1. yüzyıl (Kontekst, Analoji).

Analoji: Hayes 2008, Fig. 2, 28.

Fig. 15-a. Bronz Sikke

11533 - Tİ 18-05, 83 (D3) Plk., niş önünden, 69,95 m, Ç: 16 mm, A: 3,95 gr, Metropolis kent sikkesi.

ÖY: Sağa dönük, profilden miğferli Ares başı. **AY:** Zeus'un yıldırım demeti (aşınmış). **Lejant:** ...AN.

Tarih: MÖ 2-1. yüzyıl. Helenistik Dönem.

Fig. 15-b. Bronz Sikke

11534 - Tİ 18-06, 83 (D3) Plk., niş önünden, 69,77 m, Ç: 19 mm, A: 4,28 gr, Metropolis kent sikkesi.

ÖY: Sağa dönük, profilden sur bedeni taşlı Kybele/Tyche başı. **AY:** Ayakta, mızrak ve kalkan tutan Ares, Metropolis sikke monogramı. **Lejant:** ...EN.

Tarih: Geç Helenistik Dönem.

KAYNAKLAR

Akkuş Koçak 2021

Akkuş Koçak, E., “Glass Workshops and Glass Production in Metropolis (Ionia)”, *Annales du 21 Congrès de l’Association Internationale pour l’Histoire du Verre, 3-7 September, 2018*, ed. O. Sevindik, Efe Glass, İstanbul, 245-254.

Aybek 2009

Aybek, S., *Metropolis İonia I Heykel, Metropolis’de Hellenistik ve Roma Dönemi Heykeltıraşlığı*, Homer Kitabevi, İstanbul.

Aybek vd. 2009

Aybek, S.-Ekin Meriç, A.-Öz, A. K., *İonia’da Bir Ana Tanrıça Kenti Metropolis*, Homer Kitabevi, İstanbul.

Aybek 2016

Aybek, S., “Metropolis’te Bulunan Üç Roma Hamamı, Şehir Planlama, Mimari Özellikler ve Sosyal Kontekst Bakımından Kısa Bir Değerlendirme”, *Arkeoloji ve Sanat Yayınları*, 153, İstanbul, 109-124.

Aybek vd. 2017

Aybek, S.-Gülbay, O.-Kılıç, M.-Arslan, B.-Balım, Y.-Canseven, U., “2016 Yılı Metropolis Çevresi Yüzey Araştırması”, *35. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, C 2, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Bursa, 303-318.

Aybek vd. 2019a

Aybek, S.-Gülbay, O.-Canseven, U., “2017 Yılı Metropolis Çevresi Yüzey Araştırması”, *36. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, C 3, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 333-348.

Aybek vd. 2019b

Aybek, S.-Arslan, B.-Balım, Y.-Canseven, U., “Metropolis Arkeolojik Araştırmaları, 2018”, *41. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C 4, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 151-170.

Aybek-Arslan vd. 2021

Aybek, S.-Arslan, B.-Gülbay, O., *The Peristyle House of Metropolis*, Ege Yayınları, İstanbul.

Bingöl 2005

Bingöl, O., *Menderes Magnesiası Theatron Magnesia on the Meander*, çev. A. Çalık Ross-J. Ross, Arkeoloji, Kültür, Sanat Dizisi 3, Homer Kitabevi, İstanbul.

Doğer 2000

Doğer, E., *Antik Çağda Amphoralar*, Sergi Yayınevi, İzmir.

Head 1892

Head, B. V., *Catalogue of the Greek Coins of Ionia*, Printed by British Museum, London.

Keil-Premmerstein 1914

Keil, J.,-Premmerstein, A. von, *Bericht über eine dritte Reise in Lydien und den angrenzenden Gebieten Ioniens: ausgeführt 1911 im Auftrage der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Denkschriften der philosophisch-historischen Klasse*, Band 57, Abhandlung 1, Verlag der Alfred Hölder, Wien.

Ekin Meriç 2013

Ekin Meriç, A., *Metropolis İonia III; Ana Tanrıça Kutsal Mağaraları*, Homer Kitabevi, İstanbul.

Ferrero 1990

Ferrero, D. B., *Batı Anadolu'nun Eski Çağ Tiyatroları*, çev. E. Özbayoğlu, İtalyan Kültür Heyeti Arkeoloji Bölümü, Ankara.

Gassner 1997

Gassner, V., *Das Südtor der Tetragonos-Agora, Keramik und Kleinfunde*, Forschungen in Ephesos, XIII/1/1, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien.

Gilkes 2003

Gilkes, O. J., *The Theatre at Butrint, Luigi Maria Ugolini's Excavations at Butrint 1928-1932, Albania Antica 4*, BSA Suppl. 35, British School at Athens, London.

Gürler 1994

Gürler, B., *Metropolis'in Hellenistik Dönem Seramiği*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi, İzmir.

Hayes 1985

Hayes, J. W., "Sigillate orientali", *Atlante delle forme ceramiche II. Ceramica fine romana nel bacino mediterraneo (tardo ellenismo e primo impero)*, *Enciclopedia dell'arte antica classica e orientale*, ed. G. Pugliese Carratelli, Istituto della Enciclopedia Italiana, Roma, 1-96.

Hayes 2008

Hayes, J. W., *Roman Pottery Fine-Ware Imports*, The Athenian Agora, 32, American School of Classical Studies at Athens, Princeton, New Jersey.

Isler 2017

Isler, H. P., *Antike Theaterbauten. Ein Handbuch*, Textband, *Denkschriften der philosophisch-historischen Klasse*, 490, Archäologische Forschungen, 27, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Vienna.

Jörg 1968

Jörg, S., *Hellenistische Keramik aus Pergamon*, Deutsches Archäologisches Institut, Walter de Gruyter & Co., Berlin.

Kayış 2012

Kayış, Y., *Aydın Vilâyeti Salnâmelerinde Torbalı ve Sultan II. Abdülhamid'in Hayır Eserleri*, Torbalı Belediyesi Kültür Yayınları-1, İzmir.

Krauss 1973

Krauss, F., *Das Theater von Milet: Das hellenistische Theater, der römische Zuschauerbau, Milet: Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen seit dem Jahre 1899*, 4.1, Deutsches Archäologisches Institut, Walter de Gruyter & Co., Berlin.

Külzer 2011

Külzer, A., “Bizans Dönemi Ephesos’u: Tarihine bir genel bakış”, *Bizans Dönemi’nde Ephesos*, ed. D. Falko-S. Ladstätter, Ege Yayınları, İstanbul, 29-46.

Lawall 2004

Lawall, M. L., “Archaeological Context and Aegean Amphora Chronologies: A case study of Hellenistic Ephesos”, *Transport amphorae and trade in the eastern Mediterranean*, ed. J. Eiring-J. Lund, Monographs of the Danish Institute at Athens 5, Aarhus, 171-188.

Ladstätter 2010a

Ladstätter, S., “Süd- und Westportikus”, *Das Sog. Lukasgrab in Ephesos, Eine Fallstudie zur Adaption antiker Monumente in byzantinischer Zeit*, ed. A. Pülz, Forschungen in Ephesos, IV/4, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 250-344.

Ladstätter 2010b

Ladstätter, S., “Keramik”, *Hanghaus 2 in Ephesos, Die Wohneinheiten 1 und 2, Baubefund, Ausstattung, Funde*, ed. F. Krinzinger, Forschungen in Ephesos, XIII/8, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 172-279.

Meriç 1982

Meriç, R., *Metropolis Ionien: Ergebnisse einer Survey-Unternehmung in den Jahren 1972-1975*, Beiträge zur klassischen Philologie Heft 142, Verlag Anton Hain, Königstein/Ts.

Meriç 2002

Meriç, R., *Späthellenistisch-römische Keramik und Kleinfunde aus einem Schachtbrunnen am Staatsmarkt in Ephesos*, Forschungen in Ephesos, IX/3, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien.

Öhlinger 2017

Öhlinger, B., “Nordflügel des Theaters”, *Das Theater von Ephesos Archäologischer Befund, Funde und Chronologie*, ed. F. Krinzinger-P. Ruggendorfer, Ephesos 2.1, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Vienna, 76-88.

Rotroff-Andrew 2003

Rotroff, S. I.-Andrew, O.jr., *The Hellenistic Pottery From Sardis: The Finds Through 1994*, Archaeological Exploration of Sardis, Monograph 12, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London.

Schachner-Meriç 2000

Schachner, A.-Meriç, R., “Ein Stempelsiegel Des Späten 2. Jahrtausends v. Chr. aus Metropolis in Ionien”, *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici*, XLII/I, 85-102.

Sear 2006

Sear, F., *Roman Theatres, An Architectural Study*, ed. J. Bennet-J. Boardman-J. J. Coulton-D. Kurtz-R. R. R. Smith-M. Steinby, Oxford Monographs on Classical Archaeology, Oxford University Press, Oxford / New York.

Styhler-Aydın 2017

Styhler-Aydın, G., “Hellenistic *Koilon*.”, *Das Theater von Ephesos Archäologischer Befund, Funde und Chronologie*, trans. C. Leisser, eds. F. Krinzinger-P. Ruggendorfer, Ephesos 2.1, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Vienna, 480-483.

Vaag vd. 2004

Vaag, L. E.-Nørskov, V.-Lund, J., *The Pottery, Ceramic Material and Other Finds from Selected Context*, The Maussolleion at Halikarnassos, Reports of the Danish Archaeological Expedition to Bodrum, 7, Jutland Archaeological Society Publication.

Eski Çağ Kaynakları**Hierocles 1893**

Hierocles, *Synecdemus*, çev. Henrico Gelzer, Lipsiae.

Klaudios Ptolemaios 1845

Klaudios Ptolemaios, *Geographia*, ed. C. F. A. Nobbe, Lipsiae.

Strabo 1960

Strabo, *The Geography of Strabo*, Book VI, trans. H. L. Jones, The Loeb Classical Library, Cambridge.

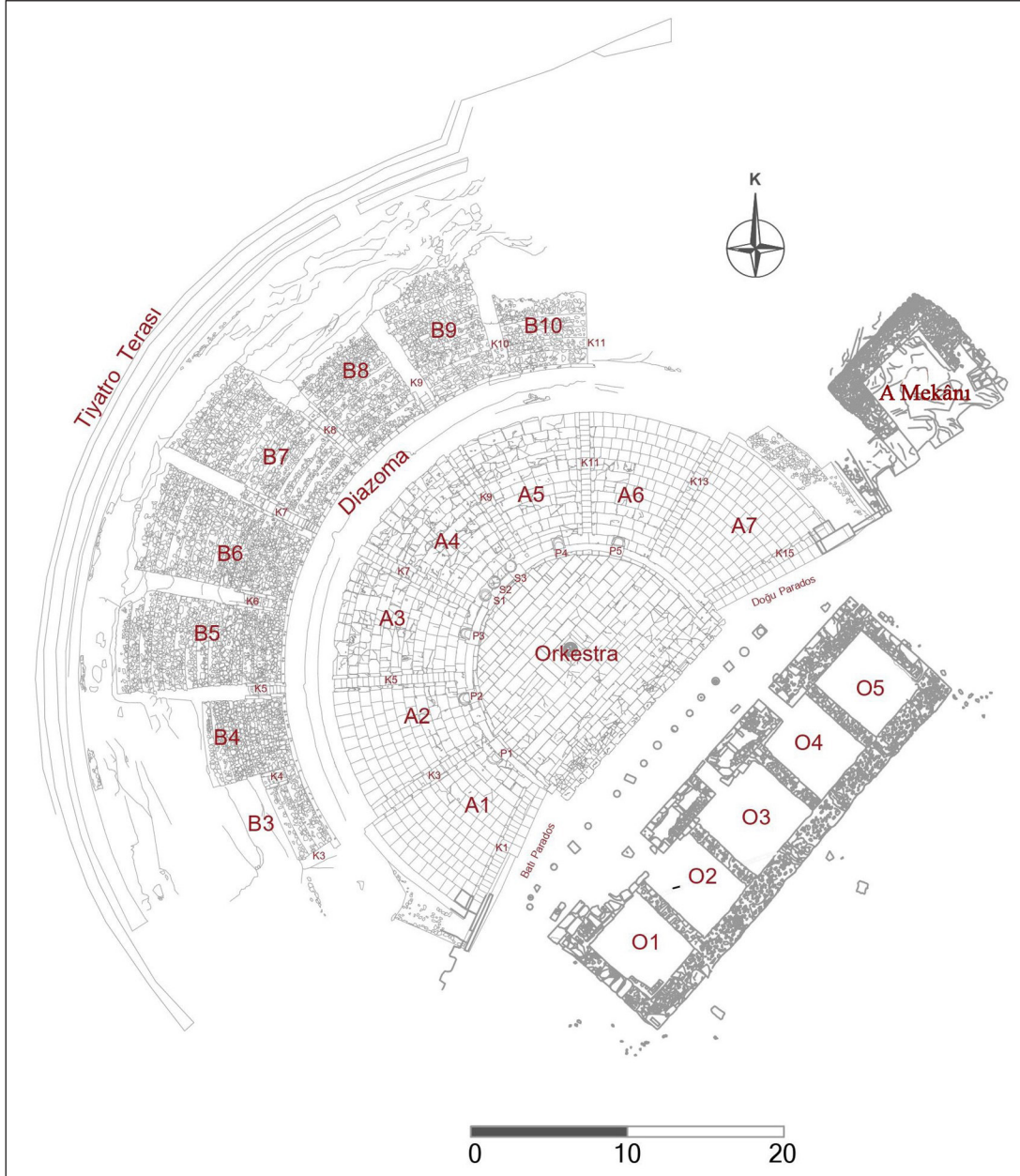

Fig. 3. Tiyatronun numaralı yerleşim düzeni

Fig. 4. Tiyatronun hava görüntüsü

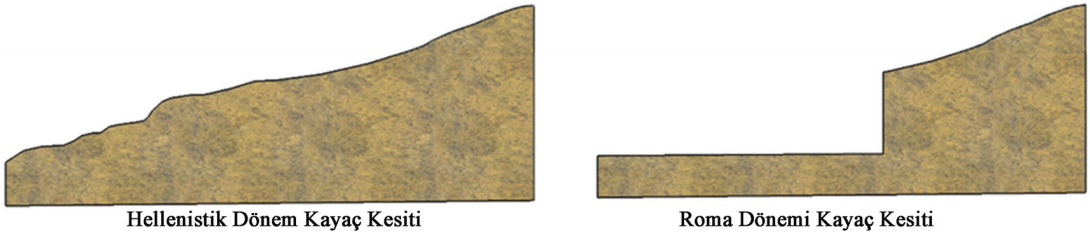

Fig. 5. A Mekânı'nın inşası için ana kayada yapılan düzenleme

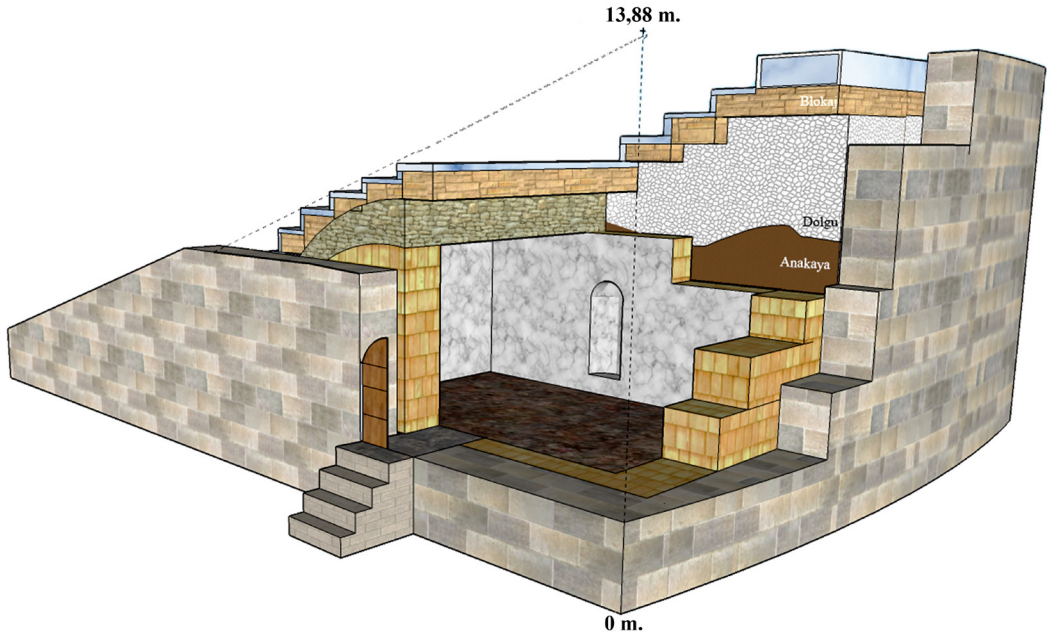

Fig. 6. Doğu analemma bölgesi ve üzerindeki oturma sıralarının illüstrasyonu

Fig. 7. A Mekânı hava görüntüsü

Fig. 8. A Mekânı güney görünüşü ve analemma duvarının ardındaki nişli ana kaya

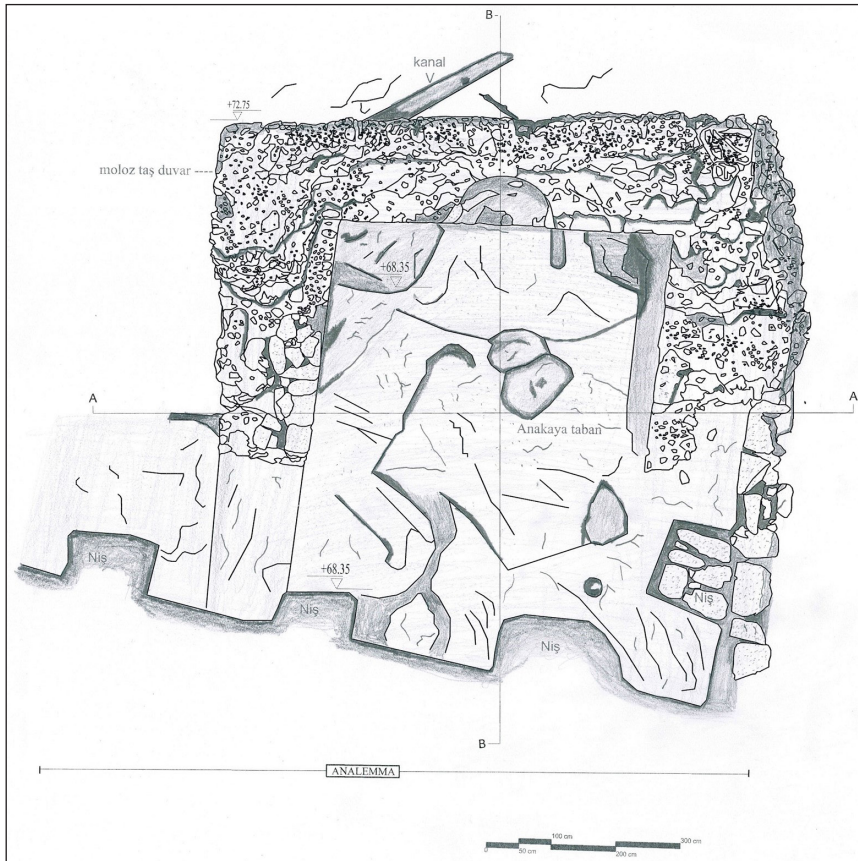

Fig. 9. A Mekânı planı

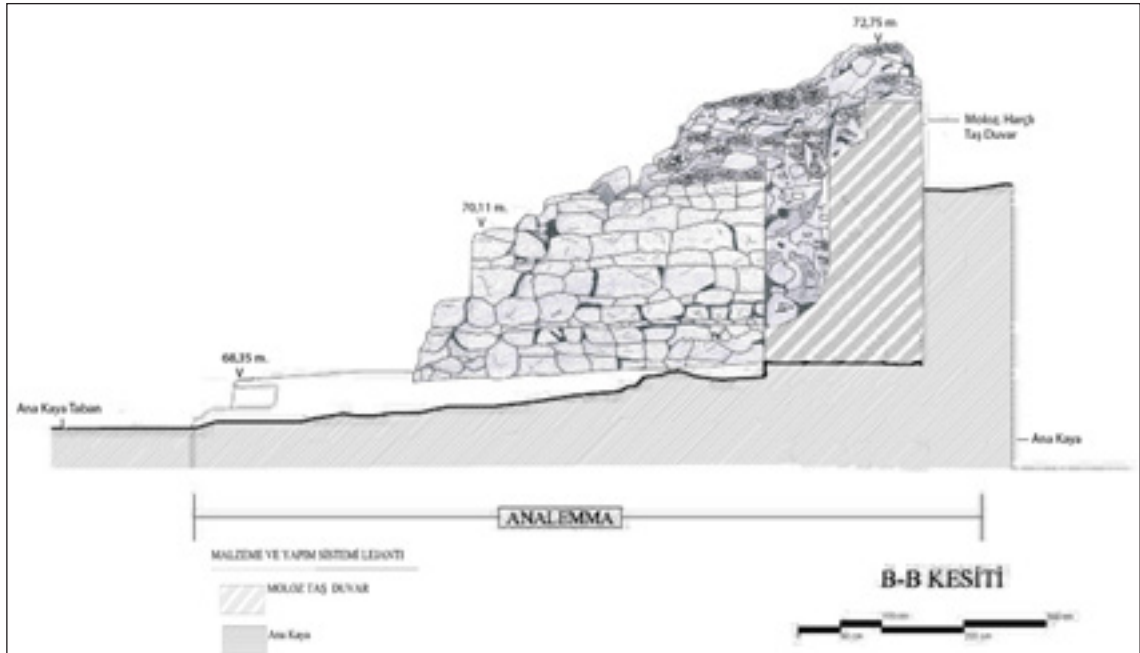
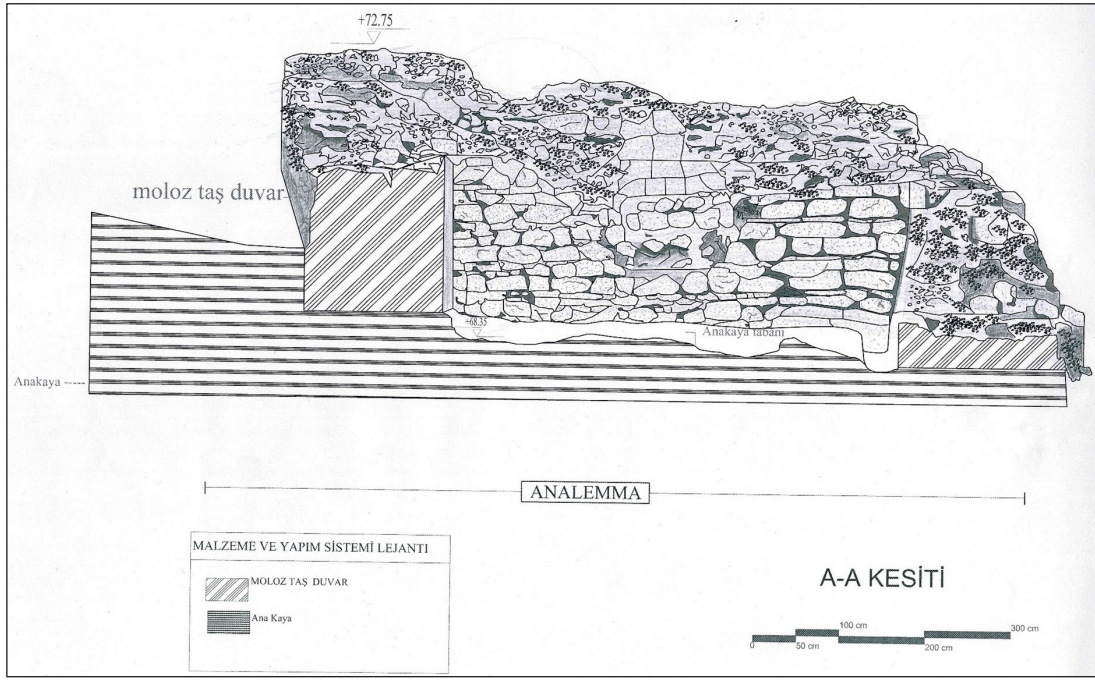

Fig. 12. A Mekânı inşası için yapılan düzenlemeler

Fig. 13. Koilon çevirme duvarının *in situ* temel blokları

Fig. 14 a-l. A Mekanı kontekst buluntusu seramik örnekleri

Fig. 15 a-b. A Mekâm kontekst buluntusu sikke örnekleri

Hadrianopolis Güney Nekropolü'nde Ele Geçen Sandalet (Caligae) Raptiyeleri

Ersin Çelikbaş* - Elif Nur Çakmak**

Öz

Ayakkabı, insanlık tarihiyle birlikte doğa koşullarından korunma ve örtünme ihtiyacının bir sonucu olarak giyimin önemli bir parçası hâline gelmiştir. İnsanoğlu giyimi keşfettiği andan itibaren ayaklarını dış etkenlerden koruma gereksinimi duymuş ve bu gereksinim zamanla ayakkabının ortaya çıkmasına öncülük etmiştir. Ayakkabı, sadece ayakları korumakla kalmayıp, zaman içinde toplumsal statü, milliyet, meslek ve rütbe gibi pek çok farklı konumu da simgeleyen önemli bir göstergeye dönüşmüştür. Roma İmparatorluğu'nda da ayakkabılar, işlevsel kullanımlarının yanı sıra bireylerin sosyal statüsünü ve ekonomik gücünü yansıtan önemli kültürel göstergelerden biri olmuştur. Bu çalışmanın odak noktasını oluşturan sandal raptiyeleri, Karabük ili, Eskipazar ilçesi sınırları içerisinde yer alan Hadrianopolis Antik Kenti'nin Güney Nekropol alanında gerçekleştirilen arkeolojik kazılar sırasında tespit edilmiştir. Söz konusu nekropol, Dört Nehir Kilisesi'nin güneyinde, Balkayası olarak adlandırılan kayalık bir topografyada konumlanmaktadır. 2018 yılında başlatılan sistematik kazı çalışmaları, hâlen devam etmektedir. Kalkerli bir dokuya sahip olan kayalık alanda, çeşitli tiplerde mezarlar tespit edilmiştir. Nekropol alanının en önemli özelliklerinden biri, Roma ve Bizans Dönemleri boyunca kesintisiz bir kullanım sergilemesidir. Yürütülen sistematik kazı çalışmaları sonucunda günümüze kadar toplam 286 adet kaya mezarı belgelenmiştir. Özellikle 2020-2021 yılları arasında gerçekleştirilen kazı sezonlarında, M-46, M-63, M-84 ve M-116 olarak numaralandırılan mezarların içerisinde, 149 adet sandalet raptiyesi ele geçmiştir. Antik kent kazılarında sıklıkla karşılaşılan bu raptiyelerin, Roma askerî ayakkabısı olarak bilinen caligae ile ilişkili olduğu düşünülmektedir. Raptiyeler, bulundukları mezarların arkeolojik konteksti ve stratigrafik verileri doğrultusunda tarihlendirilmiş; ayrıca Antik Dönem ölü gömme gelenekleri içerisindeki işlevsel ve sembolik rolleri bakımından değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sandalet, Caligae, Raptiye, Roma, Hadrianopolis.

Caligae Nails Discovered in the Southern Necropolis of Hadrianopolis

Abstract

Shoes have been an essential component of clothing throughout human history, emerging from the need to protect and cover the body against environmental conditions. Since humans discovered clothing,

* Doç. Dr., Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Karabük/TÜRKİYE
<https://ror.org/04wy7gp54> ersincelikbas@gmail.com <https://orcid.org/0000-0001-7630-4615>

** Uzm., Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Arkeoloji Bölümü, Karabük/TÜRKİYE
<https://ror.org/04wy7gp54> elif.cakmak.bolu@hotmail.com <https://orcid.org/0000-0002-6183-3108>

Bu makale Creative Commons Atf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. / This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

Atf/Citation: Çelikbaş, Ersin-Çakmak, Elifnur, "Hadrianopolis Güney Nekropolü'nde Ele Geçen Sandalet (Caligae) Raptiyeleri", *Höyük*, 15, 2025, s. 97-112.

they sought ways to shield their feet from external factors, ultimately leading to the invention. Shoes not only protect the feet of human beings from external conditions, but over time, it has been the main indicator of many positions such as social status, nationality, profession, and rank. Again, in the Roman Empire, footwear served not only utilitarian purposes but also acted as significant cultural markers reflecting individuals' social and economic standing. This study focuses on sandal nails discovered during archaeological excavations in the Southern Necropolis of Hadrianopolis, located within the borders of the Eskipazar district of Karabük province. The necropolis, situated on the rocky terrain of Balkayası to the south of the Four Rivers Church, has been the site of systematic excavations since 2018. Various types of tombs have been documented in this calcareous area, which was continuously used during the Roman and Byzantine periods. To date, 286 rock-cut tombs have been identified. Notably, during the 2020–2021 excavation seasons, a total of 149 sandal nails were unearthed from the tombs numbered M-46, M-63, M-84, and M-116. Frequently encountered in excavations of ancient settlements, these nails are considered to be associated with caligae, the Roman military sandal. The nails have been based on archaeological contexts and stratigraphic data of the graves in which they were found, and their functional and symbolic roles within ancient funerary traditions are evaluated.

Keywords: Sandal, Caligae, Nail, Roman, Hadrianopolis.

Giriş

“Paphlagonia Hadrianopolis”i olarak adlandırılan kent bugün Karabük ili, Eskipazar ilçe merkezinin 3,5 km batısında yer alan “Viranşehir” olarak adlandırılan mevki ve çevresinde, Budaklar köyü ve Hacamatlar Mahallesi arasındaki derin bir vadide yer almaktadır. Hadrianopolis’in, Paphlagonia, Bithynia ve Galatia bölgeleri sınırında yer alan bir Güney Paphlagonia kenti olduğu söylenebilir. Karabük ili ve çevresinin erken dönemlerden beri iskân gördüğü ve Roma’nın bölgede kurduğu en önemli yerleşim yerinin Hadrianopolis olduğu görülmektedir. Günümüze ulaşan kalıntılar, Budaklar, Büyükyaylalar, Çaylı ve Beytarla köyleri ile Hacamatlar Mahallesi’nde yoğunlaşmaktadır¹ (Fig.1).

Hadrianopolis’in tarihsel sürecine bakıldığında, özellikle Roma İmparatorluk (MÖ 1-MS 4. yüzyıl) ve Geç Roma-Erken Bizans Dönemi’nde (MS 330-565) hem idari hem de dinî açıdan en parlak dönemini yaşadığı söylenebilir². 2003 yılında bilimsel kazı çalışmalarının başladığı Hadrianopolis’te, dokuz adet yapının kazısı tamamlanmış olup çalışmalara Yazıboy Kaya Yerleşkesi ve Güney Nekropolü’nde devam edilmektedir. Çalışmamızın konusunu oluşturan toplam 149 adet sandalet raptiyesi, Güney Nekropolü’nde M-46, M-63, M-84 ve M-116 mezarlarında gün yüzüne çıkartılmıştır (Fig. 2). M-46 mezarı (Fig. 3), M-63 mezarı (Fig. 4) ve M-116 mezarı (Fig. 5) tipolojik açıdan “rampalı khamosorion” olarak adlandırılan gruptadır. Nekropol alanı içerisindeki rampalı khamosorion mezar grubu, mezar ayak ucuna oluşturulan ve yaklaşık %20 ila %30 eğimle yapılmış rampalardan adını almaktadır. Bu rampalar, mezar ölçülerine göre farklı boyutlara ve ölçülere sahiptir. 2021 yılı kazılarında ortaya çıkan veriler, mezarların üzerinin büyük kaya bloklarıyla kapatıldığı ve kapak taşı ile rampa arasında kalan aralığın yine bir blok taş yerleştirilerek kapatıldığını göstermektedir. Mezarlara oluşturulan rampa bölümlerinin işlevi hakkındaki düşünceler, dönemin ölü gömme gelenekleri ile alakalı oldukları yönündedir. Mezarların tarihlendiği Roma Dönemi’nde, ölen kişiler için mezar

¹ Çelikbaş-Verim 2021, 80.

² Çelikbaş-Verim 2021, 80.

başında belirli günlerde çeşitli sunuların ve ritüellerin gerçekleştirildiği bilinmektedir. Bu sunular sırasında büyük mezar kapak taşlarının açılmasının zor olması sebebi ile rampaların oluşturulduğu ve kapak taşı ile rampa arasında kalan açıklıktan sunuların gerçekleştirildiği düşünülmektedir. M-84 mezarı (Fig. 6) ise ön odalı khamosorion tipindedir. Bu tip mezarlar, basit khamosorion ve lahit formu khamosorion olmak üzere iki alt tipte görülmektedir. Khamosorion mezarları, kayaya oyulmuş dikdörtgen bir tekneden ve bir kapaktan meydana gelmektedir. Hadrianopolis örneği de klasik khamosorion mezarlar gibi ana kayaya oyularak yapılmıştır. Phryg geleneği olan tümülüs mezar odalarının, Hadrianopolis'te yerel düşüncelerle yorumlanarak ön odalı khamosorion şeklinde yeni bir tip olarak karşımıza çıkmış mevcut veriler ışığında olası bir ihtimal olarak değerlendirilebilir. Mezarlardan ele geçen sikkeler ve diğer buluntulardan, bu mezarların MS 2. yüzyıla ait oldukları anlaşılmaktadır³.

Sandalet (Caligae) Raptiyeleri

Sandalet raptiyeleri, Hadrianopolis Güney Nekropolü'nde tespit edilen dört farklı mezarda ele geçmiştir. M-46 numaralı mezarda toplam 48 adet sandalet raptiyesi bulunmuştur (Fig. 7). Bu raptiyelerin baş çapları 8 mm ile 11 mm arasında, ağırlıkları ise 0,34 g ile 1,06 g arasında değişmektedir. M-46 numaralı mezarda ayrıca iki adet sikke⁴, seramik parçaları, kandil parçası ile dört yetişkin ve bir bebeğe ait kemik⁵ kalıntıları da tespit edilmiştir.

M-63 numaralı mezardan ise 4 adet sandalet raptiyesi ele geçirilmiştir (Fig. 8). Bu örneklerin baş çapları 8 mm ile 11 mm arasında, ağırlıkları 0,69 g ile 1,07 g arasında değişmektedir. Aynı mezarda iki sikke⁶, seramik parçaları ve iki yetişkine ait iskelet kalıntıları da bulunmuştur.

M-84 numaralı mezardan yedi adet sandalet raptiyesi açığa çıkarılmıştır (Fig. 9). Bu raptiyelerin baş çapları yine 8 mm ile 11 mm arasında, ağırlıkları ise 0,79 g ile 1,02 g arasında değişmektedir. Mezarda ayrıca bir kandil, çeşitli metal objelere ait parçalar, cam ve seramik parçaları ile beş yetişkin ve üç bebeğe ait kemik kalıntılarına rastlanmıştır.

En fazla raptiye, 90 adetle M-116 numaralı mezarda tespit edilmiştir (Fig. 10). Bu raptiyelerin baş çapları 6 mm ile 10 mm arasında, ağırlıkları ise 0,34 g ile 1,06 g arasında değişmektedir. Aynı mezarda bir adet sikke, cam parçaları ve üç yetişkin bireye ait kemik kalıntıları bulunmuştur.

Güney Nekropolü'nde söz konusu dört mezarda ele geçen ve toplam sayısı 149'u bulan sandalet raptiyelerinin, baş kısımlarının altındaki desenler tipolojik açıdan değerlendirilmelidir. Brouquier-Redde ve Deyber'in sınıflandırmasına göre; A tipi raptiyelerde, baş altı süslemesi bulunmamaktadır. B tipi raptiyeler, gövde yüzlerinden veya kenarlarından başlayan çizgilerle tanımlanır. C tipi raptiyelerde belirli sayıda globül (çapı 1 mm'den küçükse mikro globül, 1-2,5 mm arasında ise hiper globül⁷) yer alır. D tipi raptiyelerde ise sap kenarlarından başlayan dört çizgi ve dört orta boy globül görülür.

³ Keleş-Çelikbaş 2019, 196.

⁴ Çelikbaş-Oyarçin 2022, Cat.2-3.

⁵ Hitit Üniversitesi Antropoloji Laboratuvarında inceleme yapılmıştır.

⁶ Çelikbaş-Oyarçin 2022, Cat.5-6.

⁷ Volken 2011, 325.

Brouquier-Redde ve Deyber tarafından geliştirilen temel tipoloji daha sonra Kielb-Zaaraoui tarafından genişletilmiş⁸ ve üç yeni tip eklenmiştir. Bu doğrultuda, E tipinde globül ile sonlanan çizgiler, F tipinde kürecikler arasındaki çeyrek alanlarda yer alan globüller, G tipinde ise gövdeden başlayan ancak sapla birleşmeyen çizgiler tanımlanmıştır. Hadrianopolis Güney Nekropolü'nde ele geçirilen toplam 149 adet sandalet raptiyesinden 68'i A tipi, 75'i ise D tipinin bir varyantı olarak tanımlanmıştır. Geriye kalan 6 raptiye'nin tipi ise ileri düzey korozyon nedeniyle belirlenememiştir (Fig. 11). Söz konusu varyant, klasik D tipinden yalnızca sapın kenarlarından başlayan dört çizginin arasında veya uç noktalarında herhangi bir bezeme unsurunun bulunmaması ile ayrılır. Varyantın, raptiyelerin baş altı süslemelerinde görülen bu çeşitlilik, büyük olasılıkla üretici ustaların kişisel tarzlarına veya farklı atölye uygulamalarına bağlıdır. Bu tür bezemelerin, aynı zamanda bir atölye imzası niteliği taşıdığı da değerlendirilebilir. Ancak teknik açıdan bakıldığında, raptiyelerin deriye temas eden yüzeylerinde yer alan globül benzeri bezemelerin, ayakkabının deri tabanına daha sağlam tutunmasını sağlamak ve kullanım sırasında oluşabilecek gevşemeyi önlemek amacıyla tasarlanmış olması daha güçlü bir ihtimal olarak öne çıkmaktadır. Raptiyelerin boyları ile ilgili standart bir ölçüden söz etmek mümkün değildir. Bu konuyla ilgili olarak Volken, raptiye uzunluklarının 12 mm civarında olması gerektiğini, daha uzun olanların yürüyüş konforunu bozacağını ifade etmiştir⁹. Hadrianopolis Güney Nekropolü'nde ele geçen raptiyelerin de ortalama Volken'in belirttiği uzunlukta olduğu görülmektedir (Fig. 12).

Güney Nekropolü'nde yapılan kazılar sırasında ele geçen sandalet raptiyeleri incelendiğinde, bunların askerî sınıfa ait bireylerin giydiği, tabanlarında demir raptiyelerin yer aldığı ve literatürde calige olarak adlandırılan sandaletlere ait raptiyeler olduğu anlaşılmaktadır. Caligae, Roma tarihi boyunca lejyonlar ve destek birliklerinin yanı sıra askerler, köylüler ve işçiler tarafından kullanılan; sağlam, güçlü ve ağır¹⁰ yapılı, tabanında raptiyelerin bulunduğu, üst bölümü şeritler halinde kesilmiş sandaletlerdir¹¹. Şeritler halinde kesilmiş olan bir deri, topuk ve ayağın etrafında bir ağ oluşturur, parmaklar açıkta bırakılır ve ayak bileğinin üzerine doğru sarılırdı¹². Caligae, genellikle öküz ya da diğer büyükbaş hayvanların derisinden üretilirdi¹³. Deri, çam, kızılgaç, nar gibi ağaçlar ile bazı bitkilerin yaprak suları ve deniz tuzu ile tabaklandıktan¹⁴ sonra çekiçlerle dövülerek sağlamlaştırılırdı. Caligae yapan zanaatkarlara baxarius denilmekteydi¹⁵. Caligaenin taban kısımları üst taban, iç taban ve dış taban olmak üzere üç katmandan oluşmaktaydı. Söz konusu üç tabaka demir raptiyelerle birbirine tutturulmaktaydı¹⁶. Caligae tabanları, ayakların altlarını koruması, bölgedeki hava koşulları ve iklim şartları göz önüne alındığında basılan zemin üzerinde kaymaması, üst bölümünde şeritler hâlinde kesilmiş olan derinin tabana sağlam bir şekilde tutturulması, deriyi aşınmaya karşı

8 Zaaraoui-Ronco-Gagnol vd. 2018, 45-72.

9 Volken 2011, 325.

10 Smith 1890, 233.

11 Blanck 1999, 128.

12 Ollitrault 2018-2019, 6.

13 Bishop-Coulston 2009, 111-112.

14 Ciugudean-Timofan 2012, 443.

15 Ciugudean-Timofan 2012, 443.

16 Bishop-Coulston 2009, 112.

korumayı ve yumuşak zeminde yapışmayı kolaylaştırmayı amaçlayan, tabanın tüm çevresine ve tabanın orta kısmında desen oluşturacak şekilde raptiyelerin kullanılması makul kılınmıştır¹⁷. Caligae tabanlarında raptiyelerin kullanılmasına bir başka neden olarak, bu sandaletleri kullanan askerlerin yürürken ses çıkararak düşmanı ürkütme amacı gösterilebilir¹⁸. Tabanlarda kullanılan raptiyelerin boyutu ile baş çapları değişkendir ve farklı raptiyelerin kullanılmış olması sandaletin bir onarım geçirdiğinin belirtisidir¹⁹. Zeminle temas eden taban, şeritler hâlinde kesilmiş olan hem tabanını hem de üstünü oluşturan deri ve ayağın dayandığı taban olarak Caligae, genellikle üç kat deriye sahiptir. Bu üç deri katmanı, ayakkabıcının ayakkabıyı demir bir örs üzerine yerleştirerek ittiği birkaç düzine raptiye ile birbirine sabitlenmiştir. Demir raptiyelerin kare sapı, demir bir örsle karşılaştıklarında üst tabanın içine doğru dönmüş ve böylece caligaeyi kullanan askerin ayağına zarar verilmesi engellenmiştir.

Caligae olarak adlandırılan Roma askerî sandaletleri, askerî bağlamda Galya'da (çoğunlukla Auxois Dağı, Gergovie civarında), İspanya'da (Las Albahacas), Almanya'da (Limes kampalarında), İspanya ve İsviçre'deki Roma yollarında ve son zamanlarda Kuzey İtalya'da bulunmuştur²⁰. Sandaletlerin tabanlarına raptiyelerin standart bir düzende çakıldıkları söylenemez. Hadrianopolis Güney Nekropolü'ndeki raptiyelerin mezar içerisinde çok dağınık bir şekilde ortaya çıkmaları nedeniyle bunların sandaletlere nasıl bir düzende çakıldığı anlaşılamamıştır. Volken, Romalı erişkin bir bireyin ayak ölçüsünün dört avuç içi kadar olduğunu ifade etmekte ve bir sandalette ortalama 20-30 arasında raptiye olması gerektiğini ileri sürmektedir²¹. Müsch ise bir çift sandalette toplam 90 civarında raptiye olması gerektiğini belirtmiş ve bu sandaletlerle 650 km gidilebildiğini ileri sürmüştür²². Her askerî birliğe, donanım-lojistik birliği eşlik ettiğinden, bozulan raptiyelerin molalar esnasında gözden geçirildiğini ve gerekli durumlarda tamirinin yapıldığını da varsaymamız gerekmektedir. Sandaletlere çakılan raptiyelerin sayısı her zaman aynı olmamaktadır. Bu sayı, çoğunlukla raptiyelerin baş çapına bağlı olarak değişkenlik göstermekte, dolayısıyla raptiye sayısı ile baş çapı arasında bir ilişki bulunmamaktadır. Bununla birlikte, sandaletteki raptiye sayısı onu işleyen zanaatkarın tasarım modeline de bağlı olmuştur²³. Tasarımda öne çıkan detaylar ise ayak köprüsünün geldiği noktalara az sayıda raptiye çakılması, ön orta kısım ve topuk üstüne gelen noktalara daire formunda raptiyelerin eklenmiş olmasıdır²⁴. Bazı araştırmacılar, sandaletlerin tabanına çakılan raptiyelerin aynaya yansıyan ters kelimeler oluşturduğunu ileri sürmektedir²⁵. Raptiyelerin sandaletlere çakıldıkları düzen çeşitleri hakkında, günümüze ulaşan bazı somut veriler söz konusu uygulama konusunda önemli bilgi sunmaktadır. Trajan sütununun kabartmalarında²⁶, Novae kazılarında ortaya

17 Sumner 1997, 90.

18 Berkol 2019, 94.

19 Ollitrault 2018-2019, 8.

20 Ollitrault 2018-2019, 5.

21 Volken 2011, 335.

22 Müsch 2014, 250.

23 Morales-Montoro-Sanchez vd. 2014, 157.

24 Morales-Montoro-Sanchez vd. 2014, 157.

25 Müsch 2014, 250.

26 Richmond 1982, Pl.2-8.

çıkan MS 2-3. yüzyıla tarihlendirilen kiremit ve tuğlalarda²⁷ yine Pantikapaion'da ortaya çıkan tuğlalar üzerinde²⁸, Villa Romana de la Ontavia'da ortaya çıkan Roma Dönemi'ne ait bir tuğla üzerinde²⁹ çeşitli taban dekorasyonları görülebilmektedir. Ayrıca Las Calzadas Romana'da ortaya çıkarılan Roma Dönemi'ne ait birçok sandalette de çok çeşitli taban dekorasyonları görmek mümkündür³⁰. Mainz'de ele geçen oldukça sağlam bir sandalette taban dekorasyonu net bir şekilde seçilebilmektedir³¹. Yine Biriciana'da yapılan kazılarda Roma Dönemi'ne ait sandalet de raptiye dekorasyonu konusunda bilgi vermektedir³². Tüm bu örneklerden yola çıkarak, Hadrianopolis Güney Nekropolü M-116 mezarından ele geçen raptiyelerle, kazı üyeleri tarafından bir tasarım yapılmaya çalışılmıştır (Fig. 13).

Sonuç

Hadrianopolis Güney Nekropolü'nde ortaya çıkarılan sandalet raptiyelerinin, mezarın sahibi bireye ait olduğu kesindir. Peki, bu sandaletler mezarlara neden bırakılmıştır? Raptiyelerin mezara konulması, ölümden sonra yaşama inandıkları ve kendilerine ait bir eşya ile gömülmelerinin onları ruhani olarak rahatlatabileceği düşüncesindendir³³. Parion'da ortaya çıkarılan MS 2. yüzyıla ait olan sandalet raptiyeleri³⁴ ve Batı Celile'deki Fenike mezarlarında ele geçen sandalet raptiyeleri³⁵, MS 2. yüzyıldan 4. yüzyıla kadar ölen kişilerin yanına sandalet konulduğunu destekler niteliktedir. Mezarlara, sandaletlerin ne amaçla konulduğunun anlaşılmasına yönelik önemli verilerden bir tanesine, Dealul yakınlarındaki Apulum Güney Nekropolü'nde M 17 mezarında rastlanılmıştır³⁶. Tuğla mezarda, bireyin ayaklarının sağına ve soluna birer tane sandalet bırakılmıştır³⁷. MS 3. yüzyıla tarihlendirilen bu mezarda sandaletlerin, ayaklarının yanlarına bırakılması, bu objelerin mezar sahibi tarafından yaşarken giyildiğine işaret etmektedir. Raptiyelerin baş kısımlarının aşınmış olması da bu durumu desteklemektedir³⁸. Hadrianopolis Güney Nekropolü alanında yürütülen bilimsel kazılar sırasında M-46, M-63, M-84 ve M-116 mezarlarında ele geçen sandaletlerin, sikke ve benzeri kontekst eserler ışığında MS 2. yüzyıla ait olduğu tespit edilmiştir. Mezarlarda ele geçen sikkelerin, Lucius Verus (MS 161-169) ve Marcus Aurelius'a (MS 161-180) ait oldukları anlaşılmıştır³⁹. Mezarların MS 2. yüzyıla ait olmaları önem arz etmektedir. Hadrianopolis'te 2021 yılında kare planlı yapıda kazılara başlanmış, kazılar esnasında Roma süvarisine ait demir bir maske ve zırha ait çeşitli parçalar ele geçmiştir. Ele geçen askerî objeler, kentte Roma

²⁷ Biernacki 2021, Fig. 1.

²⁸ Zhuravlev 2007, Fig.1.

²⁹ Enrich-Garcia-Montoro vd. 2012, Fig.14.

³⁰ Morales at al. 2012, Fig.7.

³¹ Müsch 2014, Abb.1.

³² MacDowall 2002, 13.

³³ Kaba-Yılmaz-Sulan 2019, 494.

³⁴ Kaba-Yılmaz-Sulan 2019, 494.

³⁵ Rosenthal-Heginbottom 2013, 271.

³⁶ Ciugudean-Timofan 2012, 446.

³⁷ Ciugudean-Timofan 2012, Fig.1-2.

³⁸ Ciugudean-Timofan 2012, 446.

³⁹ Çelikbaş-Oyarçin 2022, Cat.3-6.

askeri varlığını kanıtlar nitelikte eserlerdir. Nekropolde ortaya çıkan sandalet raptiyeleri de Hadrianopolis'te varlığı tespit edilen asker sınıfına ait mezarlar olduğunu işaret etmektedir. Kare planlı yapının, henüz netleşmemekle beraber askerî savunma amacıyla kullanılan bir yapı olduğu üzerinde durulmaktadır. Dolayısıyla Güney Nekropol'de ele geçen sandalet raptiyeleri, mezar sahiplerinin günlük hayatta giydikleri askerî giyime ait objeler olma ihtimaliyle öne çıkmaktadır. Bu objelerin ve mezar sahiplerinin mesleklerini vurgulamaya yönelik olarak, ölü gömme gelenekleri içerisinde mezara bırakılmış olabilecekleri düşünülmektedir. Her ne nedenle olursa olsun, ölü gömme gelenekleri kapsamında kaya mezarlarına yoğun sayılabilecek şekilde sandalet bırakılması, Paphlagonia ve Hadrianopolis ölü gömme geleneklerinin anlaşılmasına katkıda bulunacak önemli bir veridir.

Yazar Katkıları/Writer Contributions

Çalışmanın Tasarlanması/Planning of the Study	Yazar/Author-1 (%70) - Yazar/Author-2 (%30)
Veri Toplanması/Collecting Data	Yazar/Author-1 (%70) - Yazar/Author-2 (%30)
Veri Analizi/Data Analysis	Yazar/Author-1 (%70) - Yazar/Author-2 (%30)
Makalenin Yazımı/Writing the Article	Yazar/Author-1 (%70) - Yazar/Author-2 (%30)
Makale Gönderimi ve Revizyonu/ Submission of the Article and Revisions	Yazar/Author-1 (%70) - Yazar/Author-2 (%30)

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir / The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest.

ETİK BEYAN/ETHICAL STATEMENT

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur./It is declared that scientific and ethical principles were complied with during the preparation of this study and all the works referred are mentioned in the bibliography.

KAYNAKLAR

Berkol 2009

Berkol, C., “Hellen, Roma ve Bizans Ayakkabılarının Moda Tarihi Üzerindeki Etkileri”, *Lectio Socialis*, 3/2, 87-100.

Biernacki 2021

Biernacki, A. B., “Some remarks on traces left by humans on building ceramics from Novae in the light of new data”, *Nunc decet caput impedire myrto*, ed. K. Narloch-T. Pociennik-J. Zelazowski, Warsaw, 81-90.

Bishop-Coulston 2009

Bishop, M.C.-Coulston J. C. N., *Roman Military Equipment: From The Punic Wars to the Fall of Rome*, Oxford.

Blank 1999

Blank, H., *Eski Yunan ve Roma'da Yaşam*, çev. İ. Tanrıku, Arion Yayınları, İstanbul.

Brouquier-Reddé-Deyber 2009

Brouquier-Reddé, V.-Deyber, A., “Fourniment, harnachement, quincaillerie, objets divers”, *Alésia, fouilles et recherches franco-allemandes sur les travaux militaires romains autour du mont-Auxois (1991-1997) 2 – le matériel*, ed. M. Reddé-S. Von Schnurbein, 293- 368.

Ciugudean-Timofan 2012

Ciugudean, D.-Timofan, A., “Conservarea Unor Tinte de Caligae Din Fier Descoperite In Situ in Necropola Sudica (Dealul Furcilor-Podei) De La Apulum”, *Terra Sebus Acta Musei Sebesiensis*, 4, 443-454.

Çelikbaş-Verim 2021

Çelikbaş, E.-Verim, E., “Hadrianoupolis Kuzeybatı Nekropol Kilisesi'nin Bema ve Apsis Mozaikleri”, *JMR*, 14, 79-99.

Çelikbaş-Oyarçin 2022

Çelikbaş, E.-Oyarçin, K., “Roman Provincial Coins of Paphlagonian Hadrianopolis”, *The Numismatic Chronicle*, 182, 179-188.

Enrich vd. 2012

Enrich, L. B. L.-Garcia, H. J. A.- Montoro, J. L. F.- Trujillo, E. M.- Sierra, J. M.- Sanchez, J. S.- Morales, J. R., “Archaeological Research on Vicarello's Goblets Way A Gades Romam as it passes through Mariana and Mentesa (Puebla del Principe and Villanueva de la Fuente, Ciudad Real, Castilla-La Mancha, Spain)”, *Archivo Espanol de Arqueologia*, 85, 101-118.

Kaba vd. 2019

Kaba, H.-Yılmaz, A.-Sulan, S., “Parion, Toprak Kuleler Mevkindeki Roma Dönemi Oda Mezarlar”, *Aizanoi IV: Anadolu'da Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Ölü Gömme Adetleri*, ed. E. Özer, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 487-506.

Keleş-Çelikbaş 2019

Keleş, V.-Çelikbaş E., “Hadrianoupolis Nekropoller ve Mezar Tipleri”, *Aizanoi IV: Anadolu'da Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Ölü Gömme Adetleri*, ed. E. Özer, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 187-212.

Macdowall 2002

Macdowall, S., *Late Roman Cavalryman: AD 236-565*, Oxford, Osprey Publishing.

Morales vd. 2014

Morales, J. R.-Montoro, J. L. F.-Sanchez, J. S.-Enrich, L. B. D. L., “Los Clavi Caligarii o Tachuelas De Caliga. Elementos Identificadores De Las Calzadas Romanas”, *LVCENTVM*, XXXI, 147-164.

Müsch 2014

Müsch, E., “Römische Sandalennagel aus Barkhausen eine Rekonstruktion der Herstellungstechnik”, *Archäologie in Westfalen-Lippe*, 250-253.

Ollitrault 2019-2020

Ollitrault, M., *Les clous de caligae et “de char”, a decor*, Universite Rennes Master Thesis, Rennes 2019-2020.

Richmond 1982

Richmond, I. A., *Trajan's Army on Trajan's Column*, London.

Rosenthal-Heginbottom 2013

Rosenthal, R.-Heginbottom, R., “A Man Must not go out with a nail-studded sandal-footwear in Jewish sources and from archaeological remains”, *In Drawing the Threads Together: Textiles and Footwear of the 1st Millenium AD from Egypt*, ed. A. De Moor-C. Fluck-P. Linscheid, Tiels, 268-275.

Smith 1980.

Smith, William, *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, Little Brown and Company, Boston.

Sumner 1997

Sumner, G., *Roman Army Wars of the Empire*, London 1997.

Volken 2011

Volken, M., “Les clous de chaussures du site de Pfyngut: Les bases d'une typochronologie. In: Paccolat O., Pfyng/Finges, évolution d'un terroir de la plaine du Rhône. Le site archéologique de «Pfyngut» (Valais, Suisse)”, *Cahiers d'archéologie romande 121, Archaeologia Vallesiana 4, Lausanne, Annexe 2*, 315-387.

Zaaraoui vd. 2018

Zaaraoui, K. M.-Ronco, C.-Gagnol, M.-Feugère, M.-Buffat, L., “Les camps militaires tardo-républicains de Lautagne (Valence, Drôme)”, *Bibracte 28: Les armées romaines en Gaule à l’époque républicaine. Nouveaux témoignages archéologiques*, ed. M. Redde, 45-72.

Zhurlavlev 2007

Zhurlavlev, D., “A fragment of a roof tile with imprint of the Roman sandal from Pantikapaion”, *Bosporos Studies*, XVII, 112-120.

EKLER

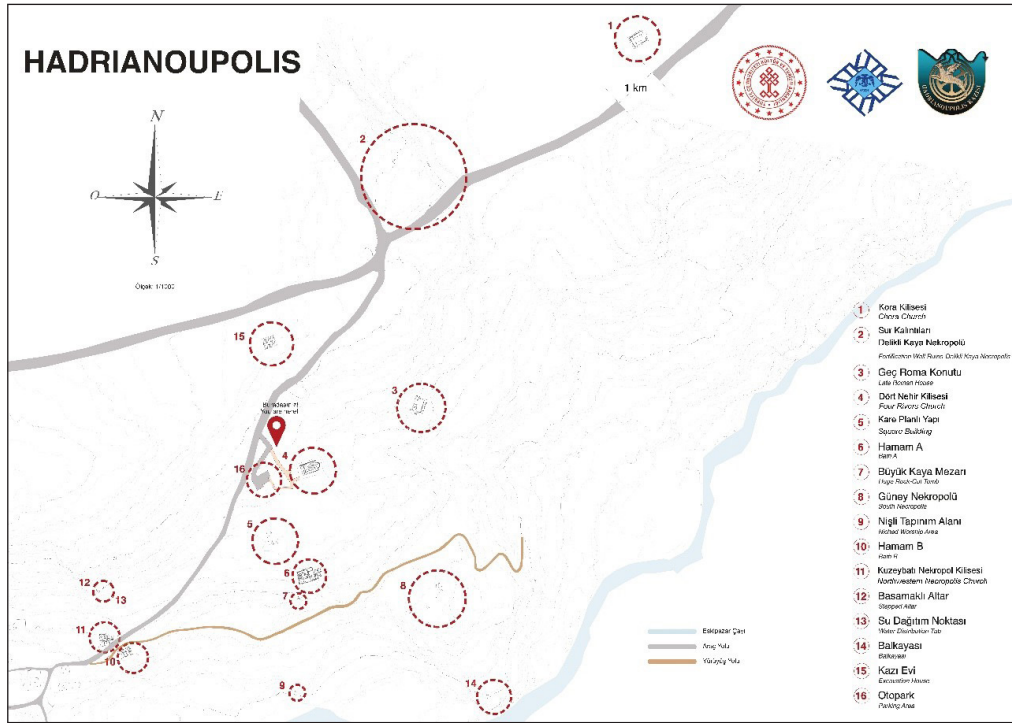

Fig. 1. Hadrianopolis kent planı (Çelikbaş-Verim 2021, 80)

Fig. 2. Güney Nekropolü (Hadrianopolis Kazı Arşivi)

Fig. 3. M-46 Mezarı (Hadrianopolis Kazı Arşivi)

Fig. 4. M-63 Mezarı (Hadrianopolis Kazı Arşivi)

Fig. 5. M-116 Mezarı (Hadrianopolis Kazı Arşivi)

Fig. 6. M-84 Mezarı (Hadrianopolis Kazı Arşivi)

Fig. 7. M-46 Mezarından ele geen sandalet raptiyeleri (Hadrianopolis Kazı Arşivi)

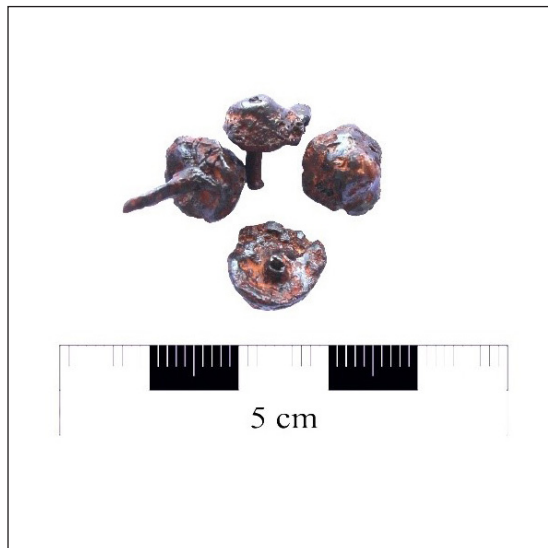

Fig. 8. M-63 Mezarından ele geen sandalet raptiyeleri (Hadrianopolis Kazı Arşivi)

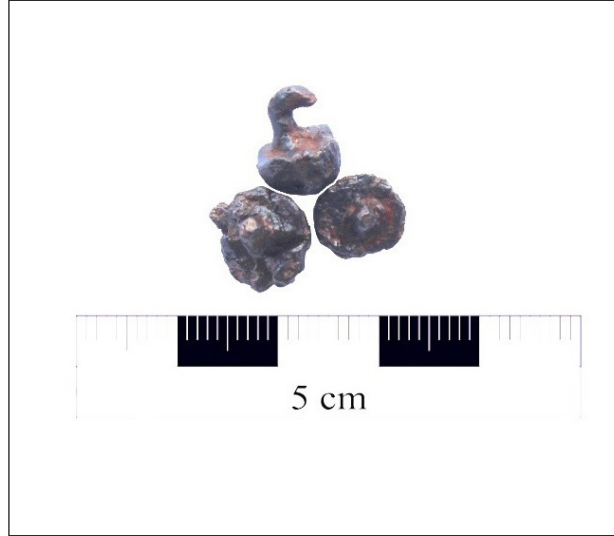

Fig. 9. M-84 Mezarından ele geçen sandalet raptiyeleri (Hadrianopolis Kazı Arşivi)

Fig. 10. M-116 Mezarından ele geçen sandalet raptiyeleri (Hadrianopolis Kazı Arşivi)

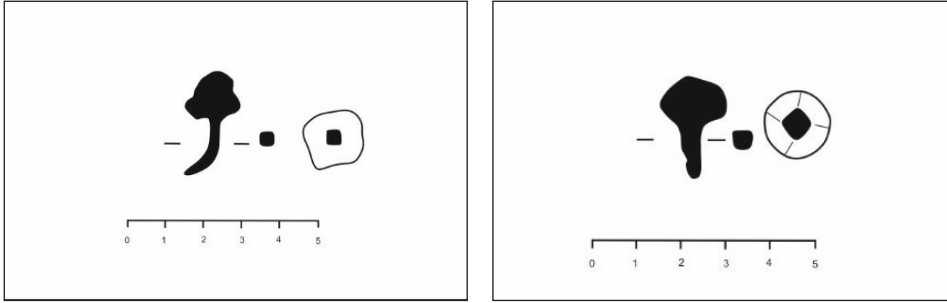

Fig. 11. Sol A tipi, Sağ D tipi raptiye

Fig. 12. Sağlam bir raptiye

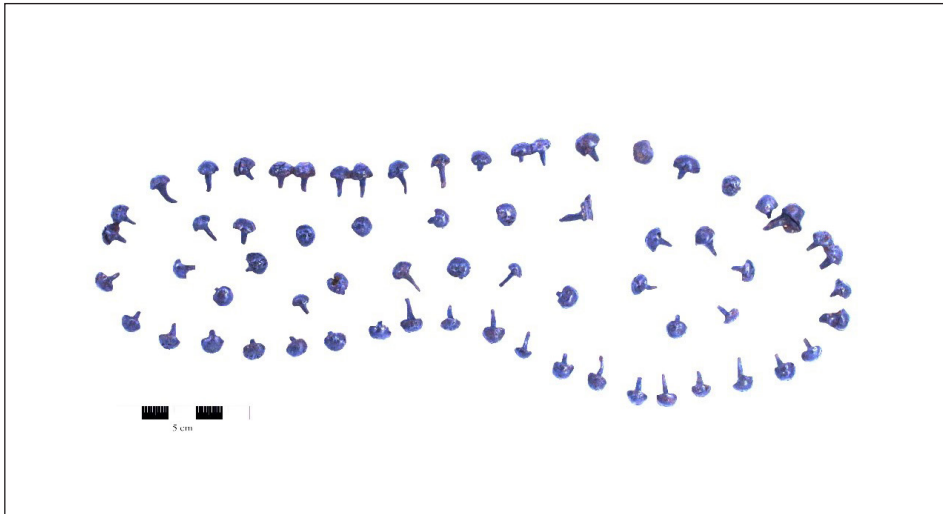

Fig. 13. M-116 mezarından ele geçen raptiyelerle yapılan bir tasarım denemesi

Some Observations on the Architecture of the Roman Theatre of Iznik (Nicaea)

Aygün Ekin Meriç* - Ali Kazım Öz**

Abstract

The ancient city of Nicaea, located in the Iznik district of Bursa, preserved its feature of being an important center from the Hellenistic Period to the Ottoman Period. In the city, where most of the remains from the Roman period have either been damaged or lie buried beneath the traditional residential area, the most monumental structure attesting to this period is the theatre. The first reliable information regarding the construction stages of the theatre has been obtained through the correspondence between historian and writer Plinius the Younger, who was appointed as the governor of Bithynia, and Emperor Trajan. All details mentioned in the letters, including the changes and additions made during the construction stages, have been confirmed through recent excavations. The Nicaea theatre is the only example within Türkiye's borders where seating rows (ima cavea) have been fully restored using vault and arch technology. The trapezoidal vaults supporting the lower cavea, the barrel vaults supporting the middle cavea, and the pillars supporting the upper cavea contribute to the structure of the building while also facilitating human circulation. Built with meticulous craftsmanship, the Nicaea theatre is a structure that reflects Roman characteristics while also embodying a uniquely Anatolian identity when compared to its contemporaries. As such, it possesses architectural heritage value that must be preserved. Especially; It stands out with its features such as having reliable historical information about the construction stages, hosting different cultural layers, designing in a hybrid plan, being elevated with a vaulted infrastructure, and having a basilica space, which is not common in Anatolian theatres. In 2024, The Recording, Restitution, and Restoration Project of the Roman Theatre at Nicaea have been applied to protect the multi-layered character, prevent physical destruction and transfer to the future generations in accordance with conservation principles.

Keywords: Architecture, Archaeology, Roman, Nicaea, Theatre.

İznik (Nicaea) Roma Tiyatrosu Mimarisine Dair Bazı Gözlemler

Öz

Bursa'nın Iznik ilçesinde yer alan Nicaea antik kenti, Helenistik Dönem'den Osmanlı Dönemi'ne kadar bölgenin önemli bir merkezi olma özelliğini korumuştur. Roma Dönemi kalıntılarının büyük çoğunluğu

* Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, İzmir/TÜRKİYE
<https://ror.org/00dbd8b73> aygun.ekin@deu.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-1343-847X>

** Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, İzmir/TÜRKİYE
<https://ror.org/00dbd8b73> ali.oz@deu.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-3005-323X>

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC). / Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır.

Citation/Atıf: Ekin Meriç, Aygün-Öz, Ali Kazım, "Some Observations on the Architecture of the Roman Theatre of Iznik (Nicaea)", *Höyük*, 15, 2025, p. 113-142.

zarar gören ya da geleneksel konut dokusunun altında kalan kentte, bu döneme tanıklık eden en anıtsal yapı tiyatrodur. Tiyatronun yapım aşamasına dair ilk gerçek bilgiler, Bithynia'ya vali olarak atanan tarihçi, yazar Genç Plinius ve İmparator Traianus arasında geçen mektuplar sayesinde edinilmiştir. Mektuplarda bahsedilen bütün ayrıntılar, yapım aşamasındaki değişiklikler ve eklemeler son yıllarda yapılan kazı çalışmalarıyla kanıtlanmıştır. İznik tiyatrosu, tonoz ve kemer teknolojisi ile tamamen ayağa kaldırılan oturma sıraları (ima cavea) ile Türkiye sınırları içerisindeki tek örnektir. Alt caveayı taşıyan trapezoidal tonozlar, orta caveayı taşıyan beşik tonozlar ve üst caveayı taşıyan paye ayakları inşaatın yükselmesinin yanında sirkülasyonu da rahatlatır. Özenli bir işçilikle yapılan Nicaea tiyatrosu, çağdaş tiyatrolar ile karşılaştırıldığında Roma karakterinde fakat Anadolu'ya özgü bir yapıdır ve bu açıdan mutlaka korunması gerekli mimari miras niteliğe sahiptir. Özellikle; yapım aşamalarıyla ilgili güvenilir tarihi bilgilerin olması, farklı kültür katmanlarını barındırması, hibrit planda tasarlanması, tonozlu altyapıyla yükseltilmesi ve Anadolu tiyatrolarında sık rastlanmayan Bazilika mekânına sahip olması gibi özellikleriyle öne çıkmaktadır. İznik Roma Tiyatrosu Rölöve, Restitüsyon ve Restorasyon Projesi, yapının çok katmanlı özelliğinin korunması, fiziksel tahribatın önlenmesi ve koruma ilkelerine uygun olarak gelecek nesillere aktarılması amacıyla 2024 yılında uygulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mimari, Arkeoloji, Roma Dönemi, İznik, Tiyatro.

Introduction

Nicaea was located beside a wide lake and fertile plain; therefore the importance of the city increased throughout all periods¹. The city, which is notable for its climate and geographical features, was a social, political, and economic center of the Bithynia Region (fig 1). It has always been one of the most important cities in Bithynia during the Hellenistic, Roman, Byzantine, Anatolian Seljuk, and Early Ottoman Periods. The most remarkable structure of the city, which hosts many buildings from the Roman Period to the Ottoman Period (fig. 2), is the Roman theatre (fig. 3).

The first examples of this type of Roman theatre can be found in Rome, such as the Pompeii² and Marcellus³ theatres, which were built in the 1st century BC. Ancient theatre structures in the entire Türkiye are dated to the Hellenistic and Roman Periods and divided into three groups according to their usage and periods⁴. The Roman theatres such as Nicaea, Side⁵, Aspendus,⁶ etc., and the Hellenistic theatres which lost their originality in the Roman Period

1 Strabon 12.4.7.

2 The building called as *theatrum Pompeianum*, *theatrum marmoreum*, *theatrum magnum* (Velleius 2.48; Tacitus 14.20; Cassius Dio 39.38, Plutarch 5.42.4; Platner 1929, 515); Hanson 1959, Illust. 19; Isler 2017, 658.

3 Tacitus 3.64; Cassius Dio 43.49.2; Plutarch 5.30.6; Sear 2006, 135; Montanari 2018, 41.3; Fiechter 1964, abb. 71; Parker 1997, 165, fig.4; Isler 2017, 662.

4 Öz 2000, 46.

5 Mansel 1962, 45-56; Alanyalı 2007, 84-91; Uçar 2001, 218, fig.1; Öztekin 2017, 23; Isler 2017, 705; Sear 2006, 377, plan. 401.

6 Niemann-Petersan-Lanckoronski 1890; Ferrero 1988, 65; Isler 2017, 114; Sear 2006, 366, plan.383; Boz 2006, 31, pic.41.

such as Ephesus⁷, Aphrodisias,⁸ etc., as well as theatres in the Hellenistic style such as Priene⁹ and Pergamum¹⁰.

The Iznik Theatre is located on the southwestern side of the city, close to the city walls and Lake Iznik (*Ascania Limme*). One of the imposing archeological structures of Anatolia, the theatre has been a frequent destination of travelers for many years. Lubenau¹¹ thought that this was a palace remnant, and D. Sestini¹² considered it a water depot. It was first discovered that the building belonged to a theatre by R. Pococke¹³, and C. Texier¹⁴ later demonstrated that it was part of the city. The first scientific studies were conducted by A.M. Schneider through drilling campaigns aimed at identifying the underground remains, and the sketches and photographs from these studies were published¹⁵.

The most important information about the history of the Nicaea Theatre is obtained from letters written by the historian Pliny the Younger¹⁶ (AD 62-113), the governor (*proconsul*) of Bithynia during the Roman Emperor Traian (AD 98-117)¹⁷. Pliny¹⁸ mentions that the building had not yet been completed due to financial and stability problems¹⁹. He also states that it was decided to build colonnaded galleries by the public council and philanthropic citizens²⁰. Although this is an important document, there is no definite information on whether the work was completed in its entirety. However, the excavations carried out in recent years suggest that the theatre was used. It remains unclear whether it was put into use while the construction was still in progress or after it was completed. The letters also fail to mention the state of the theatre after the large earthquake that occurred 12 years later²¹. In the examinations of architectural plastic elements found during excavations, differences in the architectural blocks of the same building suggest an ancient-period restoration after the earthquake.

According to Pliny's 39th and 40th letters, the theatre was still under construction in AD 111, despite 10 million sesterces having already been spent. In subsequent letters, Pliny continues

7 Heberdey-Niemann-Wilberg 1913; Scherrer 1995, 160; Styler-Aydın 2022, taf. 5; Krinzinger-Ruggendorfer 2017, taf.12.

8 Erim 1976, 25; Ferrero 1988, 51; Sear 2006, 328, plan 320; Isler 2017, 75.

9 Gerkan 1921; Bieber 1961, 108; Ferrero 1988, 34; Isler 2017, 637; Sear 2006, 349, plan 354.

10 Dörpfeld-Reisch 1907, 150; Sear 2006, 347, plan. 349; Isler 2017, 587.

11 Lubenau 1912, 221.

12 Sestini 1779, 172.

13 Pococke 1743, 121-123.

14 Texier 1962, 56.

15 Schneider 1943; Schneider-Karnapp 1938, 35.

16 According to archaeological and architectural data, theatre is dated to the beginning of the 2nd cent. AD. (Yalman 1981, 34; Yalman 1992, 377; Yalman 1996, 345).

17 Evans 2005, 171; Kardoruk 2020, 437.

18 Pliny X.39.

19 The ground survey and material analysis carried out in 2016 (Akyol 2016) were contrast with Pliny.

20 The construction elements of the portico and colonnaded galleries were uncovered on both sides of the stage building (Ekin Meriç et al. 2018, 288).

21 Şahin 2013, 5; Abbasoğlu-Delemen 2003, 192; Doğanç 2019, 543.

to complain about corruption in other development projects in the region²². At the end of the letters, he requests an architect from the capital to examine and evaluate the problems in the troubled structures within the Bithynia province. The Emperor rejects his request stating that “There must be plenty of architects to advise you, for there is no province which is without some men of experience and skill in that profession, and remember again that it does not save time to send one from Rome, when so many of our architects come to Rome from Greece”²³.

Architectural Form

The north-facing theatre has a unique vaulted substructure, which is rarely found in ancient times, as it was built on a flat area with very large dimensions²⁴. The Nicaea Theatre was constructed using the *opus caementicium* (Roman concrete) technique using rubble stone and mortar. According to recent research, the boundaries of the theatre have been determined as 102.32 x 79.04 m (fig. 5). The surfaces of the *scaenae* and *analemma* walls were covered with limestone blocks. There are various symbols of workshops or master builders who processed the stone *in situ* or in quarries such as Deliktaş, İnikli, Ömerli, and Sarıkaya²⁵. Many parts were removed from the theatre and used in various buildings as well as the city walls. Therefore, the stage building, orchestra floor, analemma walls, arches, and vaults were subsequently destroyed (fig. 4).

Cavea

In the Roman theatre, the rows are as follows: lower, middle, and upper (*ima*, *media*, and *summa*) *cavea*. The seating blocks of the theatre were not found *in situ* position and almost all of them were demolished, damaged, or reused in other buildings within the city. Due to recent archaeological excavations, it was understood that we need to revise the information about the theatre from the foundation to the upper gallery²⁶. The lower cavea was supported by large trapezoidal vaults, a feature commonly found in major Roman theatres²⁷, but previously undocumented in Türkiye. It has recently been discovered that the infrastructure consists of seven trapezoidal vaults, followed by ten elevated barrel vaults²⁸ and four *vomitoria*²⁹ (fig. 6). All vaults were connected to each other by means of a tunnel, and access to the orchestra was only possible through the central vault. This circulation network is believed to have been actively used during performances.

22 “the public money and imperial bounty should be ill applied” (Pliny 40.1).

23 “*Architecti tibi deesse non possunt. Nulla prouincia non et peritos et ingeniosos homines habet; modo ne existimes breuius esse ab urbe miti, cum ex Graecia etiam ad nos uenire soliti sint*” (Pliny 40.3).

24 Although the size of the theatre was mentioned as 84 x 63 m in previous publications, it was understood that it covers a wider area due to the artefacts discovered in recent excavations (Ekin Meriç et al. 2018, 286).

25 Yalman 1981, 34.

26 Ekin Meriç et al. 2018, 285-300; Ekin Meriç et al 2019, 293-310.

27 Sear 2006, 135; Bieber 1961, 200.

28 It was previously thought to be 12 vaults in the first excavations by Bedri Yalman (Yalman 1981, 31).

29 The vault structures forming the infrastructure and *vomitoria* appearing in the upper cavea could not be distinguished in previous publications. In recent research, it was understood that four of the 14 openings supporting the infrastructure were used for circulation purposes (Ekin Meriç et al. 2018, 295).

The infrastructure was formed by trapezoidal vaults and a double barrel vault system that supports the middle cavea (fig. 7). The outer vaults were added to the middle cavea along with the staircase chases that followed. Based on the archaeological evidence obtained from the excavations, it was understood that the theatre consisted of three parts. The subdivision (*ima cavea*) was reserved for the executives, priests, soldiers, and high-ranking Roman citizens who attended the performances³⁰. The lower cavea was separated from the orchestra floor by a deep *conistra*³¹ measuring 1.34 m in height. Based on a small number of preserved blocks, it was determined that the seating positions were 0.69 m in depth and 0.39 m in height. Additionally, some of the seating rows are backed in order to be used as *prohedria* (protocol or noble seats) or as a barrier for the *praecinctio* (diazoma). In contrast to the Greco-Roman architectural tradition³², the plan of the theatre is formed by eight *cunei* (wedge-shaped seating sections) with *scalae*³³ (stairs) between them and 18 rows of seating (figs. 8-9).

The *analemma* is the term attributed to the wide wall that encloses the lower and middle sections of the theatre. The *analemma* wall in Nicaea differs from those of all other Roman theatres. It begins in the orchestra area in a horseshoe shape and, after its halfway point, continues parallel to the stage building (fig. 8). For this reason, it can be said that it possesses features of both Greek and Roman theatre architecture³⁴ and has the Anatolian type *cavea* as indicated by Ferrero³⁵. The total length of each *analemma* wall is measured as 28.50 m. There are two large openings in the wall, one leading to the orchestra (*additus maximus*) and the other (*vomitorium*) providing direct access to the *precinctio* (fig. 10). Half of the first and eighth *cuneus*, adjacent to the *analemma* wall, were separated as *tribunalia*³⁶. The *tribunalia*, an architectural element unique to Roman theatres, is a special section for the director and the city's elders. It can be directly accessed from the stage building via special stairs to the *tribunalia*.

In ancient theatres, a corridor separates the lower and upper cavea (or more) and provides the circulation of the audience. *Precinctio* in the Nicaea theatre is about 1.90 m wide. The transition from the *precinctio* to the seating rows of the middle cavea was possible via five symmetrical steps. Traditionally, the *media cavea* was often reserved for non-governmental plebs, merchants, foreign guests, and retired soldiers³⁷. At the Nicaea Theatre, it is believed that the original seating rows of the middle cavea have not yet been found, but they would likely have had similar dimensions to those of the lower cavea. Accordingly, it is possible that there were 19 rows of seats extending up to the upper cavea. The most significant annex structure on

30 Sear 2006, 3.

31 This solution has been introduced to keep the dignitaries away from the violent demonstrations taking place in the orchestra.

32 There are mostly four or six *cunei* in the western part of the Roman Empire, whereas the number of *cunei* in the eastern part can be seven, nine, or even eleven (Sear 2006, 2).

33 Vitruvius 5. 6. 3.

34 Vitruvius, 5. 6. 3.

35 Ferrero 1988.

36 The *tribunalia* are special sections of the town's elders or show directors. In some cases, special groups such as Vestal Virgins were also accommodated in the lodge (Sear 2006, 7).

37 Sear 2006, 2.

the lower cavea is a church dated to the 13th century AD³⁸. Similarly, remains of Byzantine adornments belonging to small chapels have also been found in the theatres of Side³⁹, Kibyra⁴⁰, and Hierapolis⁴¹.

In Pliny's letters, it is mentioned that a portico was built over the cavea pit. Excavations carried out in recent years have emphasized that the portico built on the cavea may correspond to the *summa cavea*, which is the third floor of the theatre. This interpretation is based on the fact that architectural evidence of the portico mentioned in the letters was unearthed during the excavations. In Roman theatres, the *summa cavea* was designed for poor people, women, and slaves, and it was only permitted for standing⁴². Three great pillars in average size of 3.70 x 2.60 m and smaller Corinthian capitals, two fascia architraves, height of 0.70 m, with frieze section left undecorated, console geisons with 0.30 m height that could belong to the portico of the upper *cavea*⁴³ (fig. 11) were discovered. Finally, 28 pillars, averaging 4.90 m from the outer wall, are arranged in parallel to the theatre circle and would have supported the upper *cavea*⁴⁴. Thus, the most important characteristic of all Roman theatres has also been proven in Nicaea. But the question of whether or not the seating positions are in the *summa cavea* has not been ascertained⁴⁵. It is also possible to build only a gallery with columns (*portico/maenianum summum in ligneis*) so that the spectators can watch standing.

Orchestra

The *orchestra* of the Nicaea Theatre is distinct from its contemporary theatres because it has a horseshoe-shaped plan. This indicates that Anatolian culture retained its Hellenistic origins even during the Roman Imperial Period. Therefore, the *orchestra* was larger than the typical semicircular plan, and the *analemma* wall was not parallel to the stage. The *orchestra* has a diameter of 24.22 m and may have once featured rich marble finishes before its destruction. In accordance with the Roman architectural tradition, there is a 1.34 m elevation difference between the *orchestra* and the *cavea*. This formation called *conistra* or *kolymbethra* was designed for gymnastics and gladiatorial performances in the theatre⁴⁶. Access to the *orchestra* was provided from both sides through *additus maximus* for performers while gladiators and animals entered from the central vault beneath the *cavea*. During the Late Antique Period, a later wall was added to the North of the *orchestra* within the *cavea*. This wall contains numerous spolia blocks including Corinthian capitals from the *scaenae frons*. In the Byzantine Period, theatrical use of the structure ceased, but the orchestra continued to serve religious functions⁴⁷, as indicated by the remains of paintings and frescoes on the walls⁴⁸.

38 Peschlow 2003, 212; Kardoruk 2022b, 45-46.

39 İzmirilgil 2012, 91.

40 Özüdoğru 2018, 39, 16, fig.5

41 Ferrero 1988, 33; Sear 2006, 338, kat. plan 334; Isler 2017, 340.

42 Sear 2006, 2.

43 Karadoruk 2020, 441-442.

44 Öz 2019, 1-10.

45 Ferrero used the term *summa cavea* for the upper portico in the Nicaea theatre (Ferrero 1988, 16).

46 Sear 2006, 7.

47 Ekin Meriç 2019, 353.

48 Yalman 2007, 392.

Stage Building

At the end of the excavations, the entire *scaenae*, measuring 54.15 x 13.16 m, was uncovered (figs. 8, 12). Only the architectural features of the stage building, whose infrastructure plan is preserved, can be interpreted based on the remaining structures. According to this plan, there are three main entrances and four main rooms separated by an aisle. The stage rooms of the theatre, known as *choregia*, were used for storing decorations and costume changes⁴⁹. Additionally, there were eight smaller rooms for service purposes surrounding the main rooms. Among these rooms, those forming the outermost line of the stage building were likely used as *prascaena*. The excavations have not revealed any evidence of a *porticus post scaenum*, which is expected to be located behind the stage building. Because most of the area where the *porticus post scaenum* will be located lies outside the fenced excavation area. If the fenced area is expanded northward in the coming years, more definitive information about the porticus post scaenum may be obtained⁵⁰. It can be considered that the four rooms in the southern part of the stage building form a long and high corridor in connection with each other, because we know of similar examples from theatres such as Aspendos⁵¹. The excavations have not found any evidence of *porticus post scaenum*, which should be behind the stage building.

There are four niches in the *Scaenae Frons*. A podium 0.97 m high serves as a base for columns in niches and interconnections. Within these niches, high-quality marble slabs with low-relief depictions covered the clothing of gladiators and the weapons they used during performances. Monoblock marble plasters, which are also used as jambs, were placed on either side of the doors. Among the fragments, mythological figures such as Heracles, Perseus, Pegasus, and Eros appear alongside herbal motifs⁵². Some surfaces of the plasters feature ranke decorations as architectural plastic ornaments. Two Corinthian capitals, which belonged to the antae of *scaenae frons* are located inside the later wall in front of the stage. It is difficult to obtain detailed information from these blocks, but they can be dated to the beginning of the 2nd cent. AD⁵³. The geison of the *scaenae frons* is surrounded by a console frieze with Medusa heads. Apart from this, information on the decoration of the stage building is obtained from small architectural plastic pieces found in the excavations. Among the fragments are the Corinthian capitals, ranke, anthemion, braid, bay leaf, lesbos kymation, and so on⁵⁴. The diversity of decorative styles highlights the magnificence of the stage building (fig.13). Despite the lack of adequate architectural material, the stage of the Nicaea Theatre is thought to have been at least two stories high⁵⁵ and featured a large *pulpitum* (approx. 5.14 m). The *pulpitum*⁵⁶, where the theatre plays were exhibited between the stage and orchestra, was made of wooden materials

49 Sear 2006, 9.

50 Kardoruk 2022a, 653.

51 Sear 2006, 135, 366, plan. 383; Bieber 1961, 181, 200; Isler 2017, 114; Boz 2006, 31, pic.41.

52 Yalman 1993, 186.

53 It is similar to the examples of the Art School at Pergamum in the 2nd cent. AD, such as the Red Basilica, the Trajaneum and the Upper Gymnasium (Heilmeyer 1970, 88, 90, 101, taf. 26, 27, 36), especially due to the craftsmanship of acanthus leaves.

54 Kardoruk 2022b, 40.

55 Öz-Meriç 2021, 63.

56 Öz 2019, 7.

at the Nicaea Theatre⁵⁷. The hollows on the marble blocks for wooden beams are still visible. Access to the *pulpitum* was provided through the five doors of the stage building, as well as the two passages of the *versurae*. Due to later extensions with different functions built during the Byzantine Period, insufficient information is available regarding the *proscenium* and the *hyposcaenium* located beneath the *pulpitum*. Because of its horseshoe-shaped *cavea* and the presence of five doors on the stage, the Nicaea Theatre can be classified as an Anatolian (Asia Minor) type⁵⁸ theatre building⁵⁹.

Colonnaded Galleries

During the excavations carried out in 2015-2018, the porticos on both sides of the stage building, which were mentioned in Pliny's letters to Emperor Trajan, were unearthed. According to these letters, the theatre was still under construction in 111 AD, and it was on the agenda to accept the porticos next to the stage building by private sponsors. The colonnaded galleries⁶⁰ located independently in the east and west directions are a tradition in some important Roman theatres⁶¹. The galleries are the best-preserved building units when considering the other units of the theatre. Therefore, it was possible to create a realistic impression of both galleries. The square structure with an average size of 11.87 x 11.10 m is supported by 12 Corinthian columns. The column bases were placed in postaments with eight corners and 1.38 m high. Due to the architectural finds, the presence of the second floor in the eastern gallery has become certain⁶². Considering the remains, the second floor, 5.96 m in height, was built on the lower floor of approximately 9.65 m in height (fig. 14-15). The presence of *hermae* in the middle of the parapets between the columns is an unusual situation for theatres (fig. 16). It appears that architectural elements of the second floor were crafted from high-quality marble and exhibit more refined workmanship.

The wall remains unearthed around the galleries during the recent excavations are interesting. Remains of walls with a width of 1.32 m and a door opening of 2.45 m on the outermost line of the stage building were unearthed around the galleries on the east and west. Architectural blocks measuring 1.12 m in width, aligned with the gallery postaments, were placed on this wall at intervals of approximately 2.00 m. The merging of the wall remains with the stage building and being in line with the postaments creates a closed space perception associated with the galleries. The architectural remains in question are outside the archaeological site, which is surrounded by a fence around the eastern and western columned galleries. This place, whose function cannot be clarified, gives the impression of a *basilica*⁶³ when compared to its

57 Horatius (Horace 2.279) mentions that the pulpit was made of wood plates in the *Ars Poetica*; "*Aeschylus et modicis instruit pulpita tignis*".

58 Fiechter 1914, 108.

59 Isler 1994, 121.

60 Kardoruk 2022a, 139-639; Kardoruk 2022b, 36.

61 This section is called *versurae procurentes* (Vitruvius 5.6.8).

62 Ekin Meriç et al. 2018, 289.

63 Kardoruk 2022b, 36; Kardoruk 2022a, 640-667. These building units, which are located on both sides of the stage building and serve as an entrance hall, are named *Basilica*. For detailed information, see Sear 2006, 221.

contemporary theatres such as; Bostra⁶⁴, Leptis Magna⁶⁵, Beneventum⁶⁶ and Marcellus⁶⁷.

Discussion

The ancient city of Nicaea, which was bequeathed to Rome by testament of the Bithynian Kingdom, gained significance in the Roman period. During the *Pax Romana* (Roman Peace, 27 BC–AD 180), urban populations in Anatolia grew, and reconstruction and trade activities flourished. Nicaea became the capital of the Bithynian province in the empire and continued its development in terms of political, religious, cultural, social, artistic and architectural aspects. However, due to its location on the North Anatolian Fault Line, the city was frequently damaged by earthquakes⁶⁸. Its rivalry with Nicomedia, the neighboring city from the end of the Hellenistic period, continued in the Roman period as well. The primary reason for this rivalry was the prestige associated with leading ceremonial events, as this signified a city's prominence and respectability⁶⁹. In addition, the festivals in question were considered a demonstration of loyalty to the Roman rule⁷⁰. The construction of the Nicaea Theatre likely began after the great earthquake of AD 34⁷¹ within this competitive environment in the 1st century AD. At the beginning of the 2nd century AD, Pliny the Younger provided crucial information about the development activities of the Bithynian region⁷². The Emperor Hadrian (AD 117-138) visited Nicaea⁷³ and provided financial support for reconstruction of the city⁷⁴. During the first few centuries, Nicaea was destroyed because of earthquakes and enemy attacks, especially the Parthian threat and the Gothic invasion⁷⁵. During periods of instability in the eastern border of the empire, Nicaea became a logistical and strategic center rather than a station of the transition routes of the Roman army.

The Nicaea Theatre is a hybrid structure between Roman and Asia Minor (Anatolian) type theatres because of its architectural features such as vaulted substructure, *cavea* plan with a horseshoe shape, and the presence of five gates in the stage building⁷⁶. A raised substructure is a typical characteristic of Roman theatres. However, an entire *cavea* supported by large vaults rising from the ground is an uncommon feature. Some theatres such as those in Marcellus⁷⁷,

64 Segal 1987, 11, Abb. 20-21; Isler 2017, 171; Sear 2006, 308, pl. 288.

65 Small 1983, 57, III.3; Sear 2006, 283, plan 256; Bomgardner 2016, 69, fig.5; Isler 2017, 438.

66 Small 1983, 62, III.7; Iannace-Trematerra 2013, 2, fig. 2; Sear 2006, 143, pl. 36; Isler 2017, 167.

67 Fiechter 1914, Abb. 71; Montanari 2018, 41.3; Fiechter 1964, abb. 71; Parker 1997, 165, fig.4; Isler 2017, 662.

68 Doğanç 2001, 61-66; Doğanç 2015, 119-130; Doğanç 2019, 535-555.

69 Eyice 1988, 5.

70 Bosch 1948, 235.

71 Eusebius 2.148–149.

72 Eyice 1988, 9.

73 Weber 1907, 128.

74 An inscription on the Lefke Gate contains a writing dedicated to Hadrian's support (Şahin-Merkelbach 1987, 13)

75 Kaya 2000, 145; Şahin 1979, taf.17.

76 Isler 1994, 121.

77 Fiechter 1914, abb. 71; Montanari 2018, 41.3; Fiechter 1964, abb. 71; Parker 1997, 165, fig.4; Isler 2017, 662.

Minturnae⁷⁸, Beneventum⁷⁹ as well as the Theatre of Nicaea exhibit this characteristic. Thus, it is understood that the Theatre of Nicaea is the only structure with this feature in Asia Minor. The Side⁸⁰ theatre, which is the most similar to Nicaea, only has the *ima cavea* built against a slope, while other levels rest on a raised substructure.

The second architectural feature is the horseshoe-shaped plan of the *cavea*. Since many Greek theatres in Asia Minor were modernized during the Roman Period, this plan became a customary model. Although the Aizanoi⁸¹, Myra,⁸² and Perge⁸³ theatres were built during the Roman Imperial period, the *cavea* was a horseshoe form and the *scaenae frons* had five entrances⁸⁴. However, the theatres of Aizanoi⁸⁵ and Pessinus were combined with a circus and their *scaenae frons* was designed in Corinthian and Composite orders⁸⁶. During the Roman reconstruction period (1st century AD), *scaenae frons* of the theatres at Ephesus⁸⁷ and Hierapolis⁸⁸ were expanded and redesigned with five doorways⁸⁹.

The other unique architectural features of the theatre at Nicaea include the *scaenae frons* plan, its connection with Nemesis, and a shortcut to the *orchestra*. The *scaenae frons* at Nicaea has a straight wall, similar to Aspendus, in contrast to African theatres and many others⁹⁰. The *scaenae frons* of the theatre of Herodes Atticus at Athens featured four niches and three entrances to the stage building⁹¹. Similarly, the theatre at Lugdunum⁹² like many Roman theatres, had three entrances leading to the *scaenae*, accompanied by larger niches⁹³. The Hadrianic *scaenae frons* at Stobi⁹⁴ in Macedonia was connected with a shrine of Nemesis⁹⁵. A central vaulted entrance leading into the *orchestra* is a rare feature, observed only at Gabala⁹⁶ and Ostia⁹⁷ during the Severan Period⁹⁸.

78 Sear 2006, 125, pl.14; Isler 2017, 500.

79 Isler 2017, 162-163, 205, 500, 658; Small 1983, 62, III.7; Iannace-Trematerra 2013, 2, fig. 2; Sear 2006, 143, pl. 36.

80 Uçar 2001, 218, fig. 1; Öztekin 2017, 23; Isler 2017, 705; Sear 2006, 377, pl. 401.

81 Özer-Korkmaz 2014, 298, şek. 5; Sear 2006, 325, pl. 316.

82 Özdilek 2011, 382, kat. plan.18; Sear 2006, 370, pl. 389.

83 Sear 2006, 372, kat. pl. 392.

84 Sear 2006, 325, 370, 373 pl. 316, 389, 392.

85 Özer-Korkmaz 2014, 298, şek. 5; Sear 2006, 325, plan. 316.

86 Durm 1881, 215, 229; Bieber 1961, 220.

87 Styler-Aydın, 2022, taf. 5; Krinzinger-Ruggendorfer 2017, taf.12.

88 Sobra 2012, 187, fig. 5, 9, 10.

89 Sear 2006, 335, 338 pl. 329, 334.

90 Bieber 1961, 208; Isler 2017, 114.

91 Bieber 1961, 211; Isler 2017, 130.

92 Sear 2006, 202-203, pl.131; Isler 2017, 457.

93 Sear 2006, 236, pl.190; Isler 2017, 453.

94 Gebhard 2012, 331, fig.6; Sear 2006, 419, pl. 445; Isler 2017, 730.

95 Bieber 1961, 127.

96 Sear 2006, 320-321, pl. 308.

97 Isler 2017, 556; Sear 129, pl. 19.

98 Bieber 1961, 191; Isler 2017, 556.

Conclusions

Nicaea and its surroundings have been inhabited continuously from the Prehistoric Period to the end of the Ottoman Period. It has been chosen by people for thousands of years because of its fertile plain and livable climate due to its proximity to Lake Iznik. But the attractiveness of this region has brought many attacks, sieges, and warfare. On the other hand, the city also faced many earthquakes because the region is located on the North Anatolian Fault Line. The Roman Theatre of Nicaea has a different, unique position in Turkey and even among ancient theatres in the world due to two important features. First, the theatre is one of the rare structures to provide information about the date of construction and architectural features given by an ancient writer. Pliny the Younger, who served as governor in the Bithynia region in AD 111, wrote letters about Nicaea city and the theatre. The second important feature of building is an unusual infrastructure that was constructed entirely on flat land and completely built up with vaults (fig.17). The utilization of the inside of trapezoidal vaults in the lower *cavea* is unique among the ancient theatres of Turkey.

In light of the present data and findings, it is assumed that the theatre consisted of three *cavea*, with a maximum size of 102 x 79 m, a height of 24 m, and an estimated capacity of 10,000 spectators. The auditorium building was elevated by seven trapezoidal and 10 crescent vaults, which are rarely seen in the antiquity of Turkey. It is thought to be a portico instead of the seating rows in the upper *cavea*, which is peculiar to the Roman theatres. The *scaenae frons* is at least two floors above the *proscenium* and it is understood that this episode was designed in the Corinthian and Composite orders. The colonnaded galleries on each side constitute the most revealing part of the theatre, owing to the uncovered architectural materials and archaeological findings.

As a result of the theatre excavations, it is understood that the Roman theatre was built on a Hellenistic settlement⁹⁹. Despite the loss of function in the Late Roman Period (4th century AD), the theatre was used for different purposes in the Byzantine and Ottoman Periods. The building, which carries all the traces of important events or developments in the city of Nicaea, gives the impression of an open-air museum of the history of Iznik¹⁰⁰.

The everchanging reconstruction activities were planned for centuries in the city and blocks were reclaimed for the construction of new buildings. Therefore, irreparable destruction occurred on the buildings as well as other structures of the city. While the arches, vaults and stands of the structure were well preserved, a small number of in-situ blocks belonging to the *cavea* and the stage building were recovered. In the scope of the excavation and restoration studies, 1318 architectural blocks were numbered and studied. Among these blocks, 440 item of the architectural blocks are profiled and a few of them can be determined on the structure. However, the vast majority of these blocks belong to the colonnaded galleries, which are built independently and later from the theatre. Furthermore, 1016 architectural pieces that were cut off or shaved from these blocks were examined. The vast majority of these small fragments were found to belong to the *scaena frons*.

⁹⁹ Ekin Meriç 2018, 85-122.

¹⁰⁰ Kardoruk 2022b, 31-62.

Finally; The recording, Restitution (fig.17) and Restoration Project of the Roman Theatre at Nicaea was prepared in order to protect the multi-layered character, prevent physical destruction and transfer to the future generations in accordance with conservation principles.

Acknowledgement: We would like to thank the Ministry of Culture and Tourism, Turkish Historical Society, Dokuz Eylül University, Bursa Metropolitan Municipality and Iznik Municipality for their in-kind support in the excavation carried out between 2016-2024.

Grant Support: This study was supported by the projects of Dokuz Eylül University BAP Coordination Unit. Project Numbers: 2018.KB.SOS.012 and 2019.KB.SOS.006

Writer Contributions/Yazar Katkıları

Planning of the Study/Çalışmanın Tasarlanması	Author/Yazar-1 (%50) - Author/Yazar-2 (%50)
Collecting Data/Veri Toplanması	Author/Yazar-1 (%50) - Author/Yazar-2 (%50)
Data Analysis/Veri Analizi	Author/Yazar-1 (%50) - Author/Yazar-2 (%50)
Writing the Article/Makalenin Yazımı	Author/Yazar-1 (%50) - Author/Yazar-2 (%50)
Submission of the Article and Revisions/ Makale Gönderimi ve Revizyonu	Author/Yazar-1 (%50) - Author/Yazar-2 (%50)

The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest./Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

ETHICAL STATEMENT/ETİK BEYAN

It is declared that scientific and ethical principles were complied with during the preparation of this study and all the works referred are mentioned in the bibliography./Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

REFERENCES

Abbasoğlu-Delemen 2003

Abbasoğlu, H.-Delemen, İ., “Remains from Ancient Nicaea”, *İznik Throughout History*, eds. I. Akbaygil-İ. Delemen-O. Aslanapa, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 189-197.

Akyol 2016

Akyol, A. A., *İznik Tiyatrosu ve Çevre Yapıları Malzeme Analizi Raporu*, Ankara.

Alanyalı 2007

Alanyalı, H. S., “Side Tiyatrosunda Yeni Yapılan Araştırmalar Işığında Scaenae Frons Kaset Kabartmaları ve Dionysos Frizi”, *Side’ye Emek Verenler Sempozyumu, 20-22 Nisan 2007*, Antalya, 84-91.

Bieber 1961

Bieber, M., *The History of the Greek and Roman Theatre*, Princeton University Press, New Jersey.

Bomgardner 2016

Bomgardner, D. L., “The Theatre-Temple Complex at Leptis Magna: Multiple Dimensions of Functionality or There’s More Than One Way to Act on the Emperor”, *Theatrebauten als Teil Monumentaler Heiligtümer in den Northwestlichen Provinzen des Imperium Romanum: Architektur-Organisation-Nutzung*, Internationals Kolloquium in Augusta Raurica, 18-21 September 2013, *Forschungen in August 50*, Muttenz, 63-80.

Bosch 1948

Bosch, C., “Nikaia (İznik) Bayram Oyunları”, *Belleten*, XII/46, 325-349.

Boz 2006

Boz, B., *Structural Analysis of Historic Aspendos Theatre*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Middle East Technical University, Ankara.

Cassius Dio 1914

Cassius Dio, *Roman History*, trans. E. Cary-H. B. Foster, London.

Doğancı 2001

Doğancı, K., “Bursa ve Civarını Etkileyen Depremler (M.S. 4. Yüzyıla Kadar)”, *Bursa Yöresi’nin Depremselliği ve Deprem Tarihi*, ed. N. Abacı, Uludağ Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Bursa, 61-66.

Doğancı 2015

Doğancı, K., “Antik Kaynaklar Işığında Eskişehir’de Nikomedia (İzmit) ve Civarını Etkileyen Depremler”, *Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II, 4-6 Nisan 2015*, İzmit, 119-130.

Doğancı 2019

Doğancı, K., “Hellespontos ve Çevresini Etkileyen Depremler (MÖ 3000-MS 6. yy)”, *History Studies*, 11/2, 535-555.

Dörpfeld-Reisch 1907

Dörpfeld, W-Reisch, E., *Das Griechische Theatre*, Legare Street Press, Athens.

Ducerooy-Audin 1960

Ducerooy, A.-Audin, A., “Le rideau de scène du Théâtre de Lyon”, *Gallia*, 18, 57-82.

Durm 1881

Durm, J., *Die Baukunst der Griechen*, in *Handbuch der Architektur*. Zweiter Theile: Die Baustile, 1. Band, Darmstadt.

Ekin Meriç 2018

Ekin Meriç, A., “Hellenistic Pottery Found in the Roman Theatre of Nicaea”, *Jahreshefte Des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien*, 87, 85-122.

Ekin Meriç 2019

Ekin Meriç, A., “İznik Tarihini Simgeleyen Bir Anıt: Antik Roma Tiyatrosu”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21/2, 339-355.

Ekin Meriç vd. 2018

Ekin Meriç, A.-Öz, A. K.-Köşklük Kaya, N.-Kaya, F. H.-Kardoruk, N., “İznik Roma Tiyatrosu 2016 Yılı Kazı ve Restorasyon Çalışmaları”, *39. Kazı Sonuçları Toplantısı*, II, Bursa, 285-300.

Ekin Meriç vd. 2019

Ekin Meriç, A.-Öz, A. K.-Köşklük Kaya, N.-Kaya, F. H.-Kardoruk, N., “İznik Roma Tiyatrosu 2017 Yılı Kazı ve Restorasyon Çalışmaları”, *40. Kazı Sonuçları Toplantısı*, I, Ankara, 293-310.

Erim 1976

Erim, K. T., “Excavations at Aphrodisias in Caria 1974”, *Türk Arkeoloji Dergisi*, 23/1, 25-50.

Eusebius 2008

Eusebius, *Chronicle*, trans. R. Bedrosian, New Jersey.

Evans 2005

Evans, J. A., *Arth & Humanities Through the Eras, Ancient Greece and Rome 1200 B.C.E -476 C.E.*, Thomson Gale, Detroit.

Eyice 1988

Eyice, S., *Nicaea İznik Tarihçesi ve Eski Eserleri*, Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi Yayını, İstanbul.

Ferrero 1988

Ferrero, D. B., *Batı Anadolu'nun Eskiçağ Tiyatroları*, çev. E. Özbayoğlu, İtalyan Kültür Heyeti Arkeoloji Araştırmaları Bölümü Yayınları, Ankara.

Fiechter 1914

Fiechter, E. R., *Die Baugeschichtliche Entwicklung des Antiken Theatres*, München.

Gebhard 2012

Gebhard, E., “Discovery of the First Theatre at Stobi”, *Folia Archaeologica Balkanica II*, Skopje, 325-346.

Gerkan 1921

Gerkan, A., *Das Theatre von Priene*, München.

Hanson 1959

Hanson, J. A., *Roman Theatre-Temples*, Princeton University Press, New Jersey.

Heberdey vd. 1913

Heberdey, R.-Niemann, G.-Wilberg, W., *Das Theatre in Ephesos, II, Forschungen in Ephesos*, Österreichischen Archaeologischen Institute, Wien.

Heilmeyer 1970

Heilmeyer, W. D., *Korinthische Normal kapitelle, Studien zur Geschichte der Römischen Architektur Dekoration*, Kerle Verlag, Heidelberg.

Horace 1989

Horace, *Epistles Book II and Epistle to the Pisones (Ars Poetica)*, ed. N. Rudd, Cambridge.

Iannace-Trematerra 2013

Iannace, G.-Trematerra A., “The Rediscovery of Benevento Roman Theatre Acoustics”, *Journal of Cultural Heritage*, 1-6.

Isler 1994

Isler, H. P., “Ancient Architecture”, *Teatri Greci e Romani*, I, ed. P. C. Rossetto-G. P. Sartorio, Alle Origini Del Linguaggio Rappresentato, Roma, 86-124.

Isler 2017

Isler, H. P., *Antike Theatrebauten Ein Handbuch, Katalogband*, Band 27, Österreichische Akademie Der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse Denkschriften, 490 Band, Archäologische Forschungen, Verlag Der Österreichischen Akademie Der Wissenschaften Wien.

İzmirligil 2012

İzmirligil, Ü., “The Theatre at Side”, *Restoration and Management of Ancient Theatres in Turkey, Proceedings of Hierapolis International Symposium*, eds. F. Masino-P. Mighetto-G. Sobra, Galatina, 89-102.

Kardoruk 2020

Kardoruk, N., “İznik Roma Tiyatrosu Taş Eserleri Üzerine Bazı Gözlemler”, *Propontis ve Çevre Kültürleri*, ed. V. Keleş, Parion Studies III, Ege Yayınları, İstanbul, 435-450.

Kardoruk 2022a

Kardoruk, N., *İznik (Nicaea) Tiyatrosu Taş Eserleri: Sütunlu Galeriler ve Çevresi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

Kardoruk 2022b

Kardoruk, N., “Yeni Bulgularla Birlikte İznik (Nicaea) Roma Tiyatrosu Kullanım İşlevleri ve Mimarisi”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 12/24, 31-62.

Kaya 2000

Kaya, M. A., *Anadolu'daki Galatlar ve Galatya Tarihi*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir.

Krinzinger-Ruggendorfer 2017

Krinzinger, F.-Ruggendorfer P., *Das Theatre von Ephesos, Archäologischer Befund, Funde und Chronologie, Tafelband, Forschungen in Ephesos, Band II/1*, Österreichischen Archäologischen Institut, Verlag Der Österreichischen Akademie Der Wissenschaften, Wien.

Lubenau 1912

Lubenau, R., *Beschreibung Der Reisen Des Reinhold Lubenau*, II, trans. W. A. L. Sahm, Königsberg.

Mansel 1962

Mansel, A. M., “Side Tiyatrosu”, *Belleten*, 26, 45-56.

Montanari 2018

Montanari, V., “Restoration of the Theatre Marcellus, Almost One Hundred Years Later”, *Loggia*, 31, 40-53.

Niemann vd. 1890

Niemann, G.-Petersen, E.-Lanckoronski, K. G., *Städte Pamphyliens und Pisidiens I*, Wien.

Öz 2019

Öz, A. K., “Son Dönem Kazıları Bağlamında İznik Roma Tiyatrosu’nun Mimari Özellikleri”, *Arkeoloji ve Sanat*, 161, 1-10.

Öz 2000

Öz, A. K., *Batı Anadolu Hellenistik Dönem Tiyatroları Restitüsyon Önerileri ve Koruma Sorunları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

Öz-Ekin Meriç 2021

Öz, A. K.-Ekin Meriç, A., *İznik Roma Tiyatrosu*, Homer Kitabevi, İstanbul.

Özdilek 2011

Özdilek, B., *Rhodiapolis Tiyatrosu ve Lykia Tiyatroları*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Akdeniz Üniversitesi, Antalya.

Özer-Korkmaz 2014

Özer, E.-Korkmaz H., “Tarihsel Süreçte Aizanoi Kentindeki Dört Yapıda Tahrip ve Koruma”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18, 11-20.

Öztekin 2017

Öztekin, V., *Side Agora-Tiyatro Kompleksi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.

Özüdoğru 2016

Özüdoğru, Ş., “Geç Antik Çağda Kibyra”, *Cedrus*, VI, 13-64.

Parker 1997

Parker, H. N., “The Observed of All Observers: Spectacle, Applause and Cultural Poetics in the Roman Theatre Audience”, *The Art of Ancient Spectacle*, ed. B. Bergmann-C. Kondoleon, Studies in the History of Art, Center for Advanced Study in the Visual Arts, Sempodium Papers XXXIV, Yale University Press, Washington DC, 163-179.

Peschlow 2003

Peschlow, U., “The Churches of Nicaea/İznik”, *İznik Throughout History*, ed. I. Akbaygil-İ. Delemen-O. Aslanapa, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 201-218.

Platner 1929

Platner, S. B., *A Topographical Dictionary of Ancient Rome*, rev. T. Ashby, London.

Pliny 1969

Pliny, *Pliny the Younger, Letters II*, trans. B. Radice, Books 8-10, Loeb Classical Library, Cambridge.

Plutarch 1906

Plutarch, *Plutarch's Lives*, trans. J. Dryden, Boston.

Pococke 1743

Pococke, R. A., *Description of the East and Some Other Countries, II, Observations on the Island of the Archipelago, Asia Minor, Thrace, Greece and Some Other Parts of Europe*, London.

Scherrer 1995

Scherrer, P., *Ephesos Der Neue Führer*, Wien.

Schneider 1943

Schneider, A. M., *Die Römischen und Byzantinischen Denkmäler von İznik (Nicaea)*, İstanbuler Forschungen, 16, Berlin.

Schneider-Karnapp 1938

Schneider, A. M.-Karnapp, W., *Die Stadtmauer von Iznik (Nicaea)*, İstanbuler Forschungen 9, Berlin.

Sear 2006

Sear, F., *Roman Theatres an Architectural Study*, Oxford University Press, London.

Segal 1987

Segal, A., “Die Theaterbauten im Alten Palästina in Römisch-Byzantinischer Zeit: Eine historisch-archäologische Untersuchung”, *Antike Welt*, 18/1, 2-21.

Sestini 1779

Sestini, D., *Lettere odeporiche o sia viaggio per la penisola di Cizico, per Brussa e Nicea*. Livorno.

Small 1983

Small, D. B., “Studies in Roman Theatre Design”, *American Journal of Archaeology*, 87/1, 55-68.

Sobra 2012

Sobra, G., “The Analysis of the Fragments from the Scaenae Frons of the Theatre in Hierapolis”, *Restoration and Management of Ancient Theatres in Turkey: Methods, Research, Results*, ed. F. Masino-P. Mighetto-G. Sobra, Proceedings of the Hierapolis International Symposium, 7-8 September 2007, Universite Der Salento Scuola Di Specializzazione in Beni Archeologici, Dinu Adamesteanu, Archeologia Storia II, Salento, 183-204.

Styler Aydın 2022

Styler Aydın, G., *Der Zuschauerraum des Theatres von Ephesos*, Forschungen in Ephesos, ed. S. Ladstätter-M. Steskal, Verlag Der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Band II/2, Wien.

Strabon 1856

Strabon, *The Geography of Strabo*, trans. H. C. Hamilton, 2, London.

Şahin 1979

Şahin, S., *Katalog Der Antiken Inschriften des Museums von İznik (Nikaia), Stadt Gebiet und Die Nächste Umgebung der Stadt, Inschriften Griechischer Städte aus Kleinasien*, Band 9, Teil: I, R. Habelt Verlag, Bonn.

Şahin 2013

Şahin, S., “Antik Kaynaklar Işığında Tarihte Bithynia Depremleri”, *Eskiçağ Yazıları* 5, ed. E. Akyürek Şahin-B. Takmer-F. Onur, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1-16.

Şahin-Merkelbach 1987

Şahin, S.-Merkelbach, R., *Katalog Der Antiken Inschriften des Museums von Iznik (Nikaia). Inschriften Griechischer Städte aus Kleinasien*, Testimonia, 10.3, R. Habelt Verlag, Bonn.

Tacitus 1937

Tacitus, *The Annals*, trans. J. Jackson, 5, New York.

Texier 1962

Texier, C., *Asie Mineure Description Geographique Historique et Archeologique*, Farmin Didot, Paris.

Uçar 2001

Uçar, A., “A Study of the 2nd Diazoma of the Side Theatre”, *Historical Constructions*, ed. P. B. Lourenço-P. Roca, Guimarães, 217-226.

Velleius Paterculus 1924

Velleius Paterculus, *The Roman History*, Loeb Classical Library, London.

Vitruvius 1914

Vitruvius, *The Ten Books on Architecture*, trans. M. H. Morgan, Cambridge.

Weber 1907

Weber, W., *Untersuchungen zur Geschichte des Kaiser Hadrianus*, Leipzig.

Yalman 1981

Yalman, B., “İznik Tiyatro Kazısı 1980”, *3. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 31-34.

Yalman 1992

Yalman, B., “İznik Tiyatro Kazısı 1990”, *13. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 377-402.

Yalman 1993

Yalman, B., “İznik Tiyatro Kazısı 1991”, *14. Kazı Sonuçları Toplantısı*, II, Ankara, 181-204.

Yalman 1996

Yalman, B., “1994 İznik Roma Tiyatrosu Kazısı”, *17. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 337-360.

Yalman 2007

Yalman, B., “2005 Yılı Tiyatro Kazısı”, *28. Kazı Sonuçları Toplantısı*, II, Ankara, 387-404.

ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Map of the Bithynia Region (drawing A. K. Öz 2018)

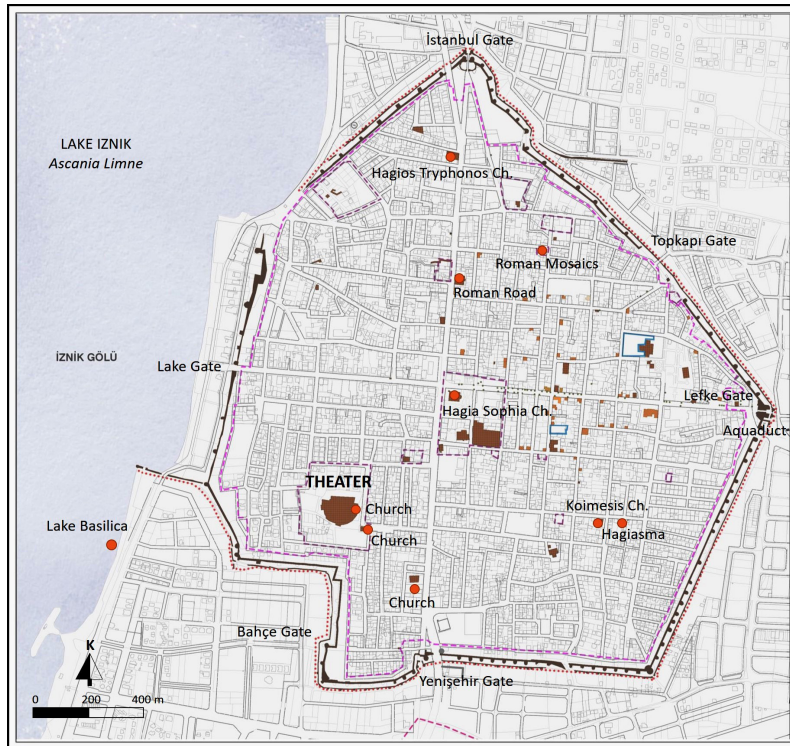

Fig. 2. Map of Nicaea (drawing A. K. Öz 2018)

Fig. 3. General view of theatre (courtesy of the Roman Theatre Excavation at Nicaea 2021)

Fig. 4. Remains of cavea and west analemma (courtesy of the Roman Theatre Excavation at Nicaea 2019)

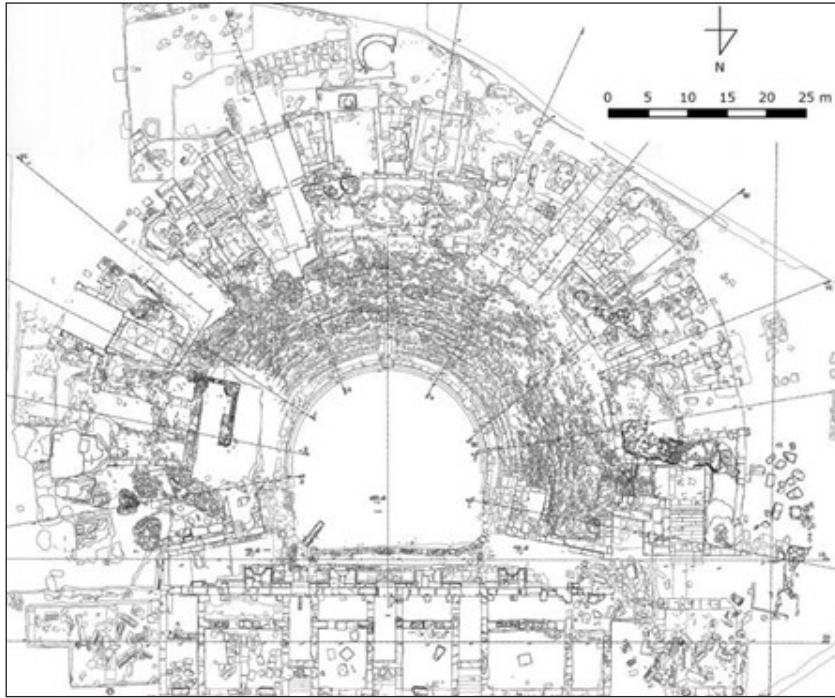

Fig. 5. General plan of theatre (courtesy of the Roman Theatre Excavation at Nicaea 2017)

Fig. 6. Infrastructural plan of theatre (drawing A. K. Öz 2018)

Fig. 7. Imposing vaulted infrastructure of cavea (courtesy of the Roman Theatre Excavation at Nicaea 2020)

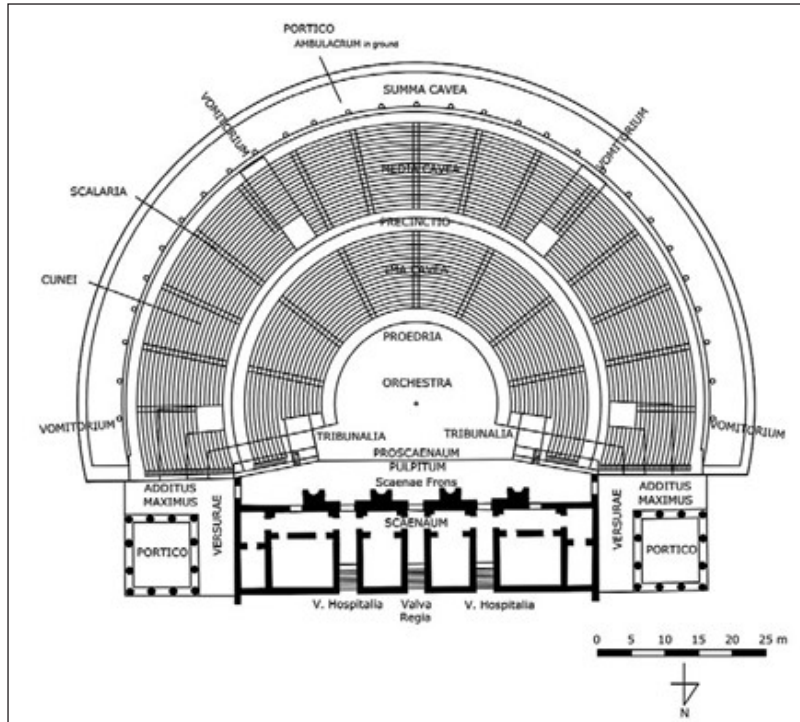

Fig. 8. Illustrated plan of theatre (drawing A.K. Öz, 2018)

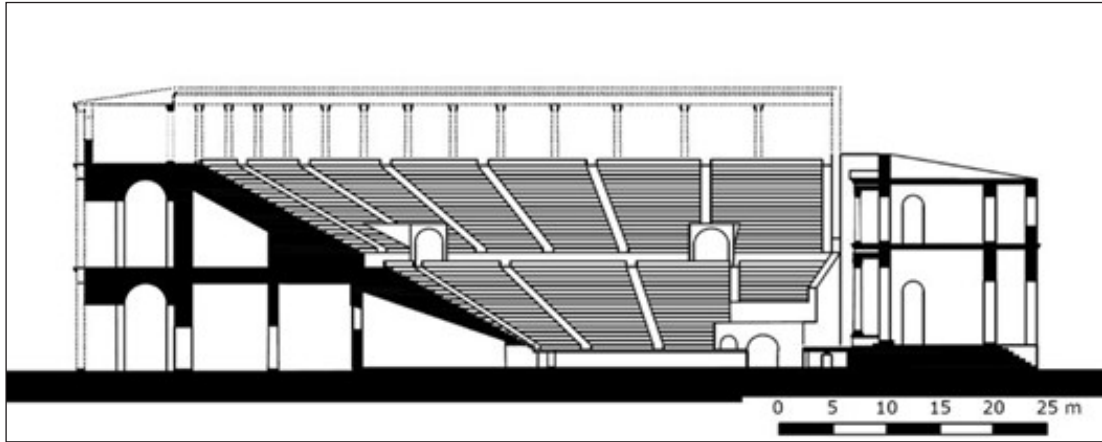

Fig. 9. Illustrated section of the theatre (drawing A.K. Öz, 2018)

Fig. 10. Blocks of the west portico and vomitorium (courtesy of the Roman Theatre Excavation at Nicaea 2020)

Fig. 11. Fallen blocks from the portico of upper cavea (courtesy of the Roman Theatre Excavation at Nicaea 2020)

Fig. 12. View from scaenae to cavea (courtesy of the Roman Theatre Excavation at Nicaea 2020)

Fig. 13. Architectural fragments of stage building (courtesy of the Roman Theatre Excavation at Nicaea 2020)

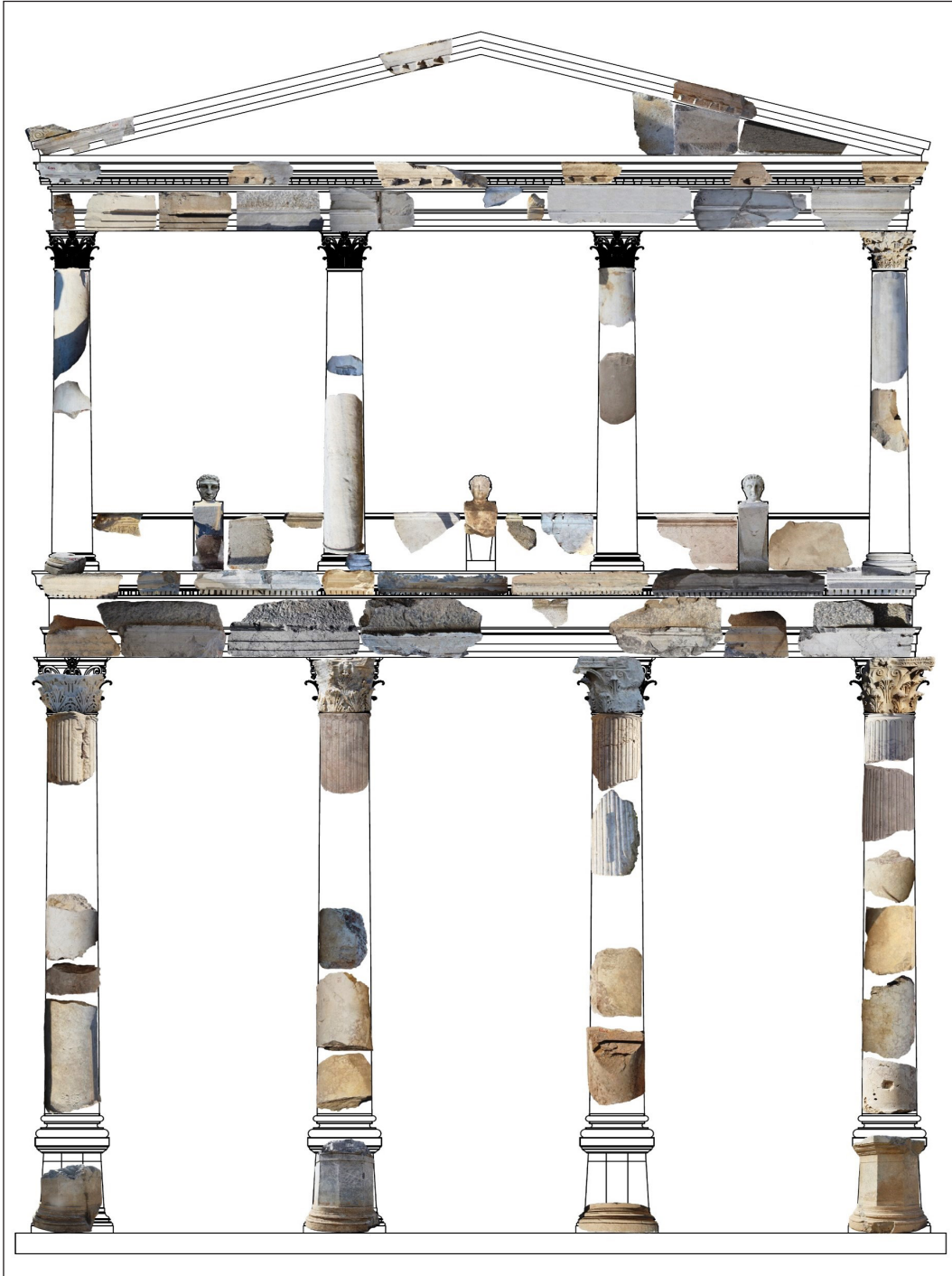

Fig. 14. Illustrated view of east portico (drawing A.K. Öz, 2018)

Fig. 15. Reconstruction of west portico (drawing F. H. Kaya; V. C. Caner, 2016)

Fig. 16. Hermae in east portico (courtesy of the Roman Theatre Excavation at Nicaea 2017)

Fig. 17. Possible reconstruction of theatre (courtesy of the Roman Theatre Excavation at Nicaea 2021)

Balatlar Kilisesi'ndeki Erken Bizans Dönemi Opus Sectileleri

Gülgün Köroğlu* - Durmuş Gür**

Öz

Balatlar Kilise olarak tanınan yapı kalıntısındaki arkeolojik kazı çalışmaları, ilk olarak 2010 yılında Gülgün Köroğlu'nun başkanlığında başlamıştır. 2010-2021 yılları arasında, Roma hamamının vestibül (giriş), frigidarium (soğukluk), tepidarium (ılıkılık), caldarium (sıcaklık) ve palaestra (oyun/spor alanı) bölümlerinde çalışmalar gerçekleştirilmiştir. 2019 yılı itibarıyla hamamın doğu kesiminde yer alan XVIII, XIX ve XX numaralı mekânlarda kazı çalışmaları başlatılmıştır. Öncelikle Roma hamamının caldariumu olan VIII numaralı mekân, 5 ya da 6. yüzyıl başlarında yeniden düzenlenip kiliseye çevrilmiştir. Latin Haçı planlı caldariumun (VIII numaralı mekân) doğu kesiminde, ortada bir kapı, iki yanda niş olan duvar düzenlemesi değiştirilip XVIII numaralı mekâna içte ve dışta yarım daire planlı bir apsis eklenmiştir. Kazı çalışmaları sırasında yapılan stratigrafik incelemeler, apsisin inşa evreleri, plan özellikleri ve tarihlendirilmesi hakkında önemli veriler sunmuştur. Bu kesimde gerçekleştirilen çalışmalarda, apsis ve bema zemininin opus sectile tarzında mermer plakalarla kaplı olduğu, mermer plakaların henüz belirlenemediğimiz bir tarihte söküldüğü fakat yatak harcının korunarak günümüze ulaştığı görülmüştür. Genelde geometrik kompozisyona sahip opus sectile döşemesi, farklı kompozisyonlardan ve panolardan oluşan bir mimari özelliğe sahiptir. Opus sectile panoların kompozisyon düzenlemeleri, 5-6. yüzyıllara tarihlenen örneklerle benzer özellikler taşımakta olup hamamın kiliseye dönüştürülmesi sırasında, apsisin inşasının ardından apsis zemin döşemesi olarak yapılmış olmalıdır. Bu çalışmada, opus sectile zemin döşemesinin kompozisyon anlayışının çözümlenmesi, tarihlendirilmesi ve çağdaş örneklerle karşılaştırılarak değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Balatlar Kilisesi, Erken Bizans Dönemi, Apsis, Bema, Opus Sectile.

Early Byzantine Opera Sectilia at Balatlar Church

Abstract

Archaeological excavations in the remains of the building known as the Balatlar Church first began in 2010 under the leadership of Gülgün Köroğlu. Between 2010 and 2021, work was carried out in the vestibule, frigidarium, tepidarium, caldarium and palaestra sections of the Roman Bath. Space

* Prof. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE, <https://ror.org/04e9czp26> gulgun.koroglu.27@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-6369-659X>

** Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, Safranbolu Şefik Yılmaz Dizdar Meslek Yüksekokulu, El Sanatları Bölümü, Karabük/TÜRKİYE, <https://ror.org/04wy7gp54> durmusgur@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-9945-8825>

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. / This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

Atıf/Citation: Köroğlu, Gülgün-Gür, Durmuş, "Balatlar Kilisesi'ndeki Erken Bizans Dönemi Opus Sectileleri", *Höyük*, 15, 2025, s. 143-164.

VIII, which served as the caldarium of the Roman bath, was repurposed and converted into a church in the early 5th or 6th century. A door in the center and niches on both sides in the eastern part of the Latin Cross-shaped caldarium (Space VIII) were modified, and a semicircular apse was added to Space XVIII, both internally and externally. Stratigraphic examinations provided important data about the construction phases, plan features and dating of the apse. During the studies carried out in this section, it was observed that the apse and bema were originally covered with marble slabs in opus sectile style. These marble slabs were dismantled at an undetermined date, but the bedding mortar was preserved and has survived to the present day. The Opus sectile with geometric compositions consists of various panels and arrangements. The compositional layout of the opus sectile panels share similarities with examples dated to the 5th and 6th centuries and were likely constructed as the apse floor covering during the Bath's conversion bath into a church, following the apse's construction. In this study, the composition of the opus sectile flooring will be analyzed and dated, and evaluated by comparison with contemporary examples.

Keywords: Balatlar Church, Early Byzantine Period, Apse, Bema, Opus Sectile.

Giriş

Sinop il merkezinde, Balatlar Kilisesi olarak tanınan yapı topluluğunda arkeolojik kazılar, 2010 yılında Prof. Dr. Gülgün Köroğlu başkanlığında başlamış olup 2021 yılı itibarıyla çalışmalar on ikinci yılını tamamlamıştır¹.

Resim 1. Balatlar Kilise kazı alanını genel olarak gösteren hava fotoğrafı

¹ T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izinleriyle başlayan Balatlar Kilise Kazısı çalışmaları Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Türk Tarih Kurumu ve Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Rektörlüğü'nn sağladıkları maddi desteklerle yürütülmektedir. Dr. Öğr. Üyesi Gülseren Kan Şahin ve ilgili kurumlara verdikleri desteklerden dolayı içtenlikle teşekkür ederiz.

Yapı kalıntılarının bulunduğu alan, kent surlarının dışında yer almaktadır. Roma ve Bizans Dönemlerinde Sinope kentinin sur dışına doğru genişlediğini hem Sinop Müze Müdürlüğü'nün gerçekleştirdiği kazılar hem de Balatlar kazı çalışmaları göstermektedir.

Kazılar öncesinde sadece yüksek duvarları görülebilen ve Balatlar Kilisesi olarak tanınan yapı kalıntısının tarihiyle ilgili olarak anlatılan efsanevi görüş, buranın Roma'nın büyük düşmanı olarak bilinen Geç Helenistik Dönem kralı "Mithridates'in Sarayı" olduğu şeklindedir. Kazılar öncesinde yapı hakkında en doğru tahmini bilgiler ve plan çizimlerini, Karadeniz'in Orta Çağ Dönemi eserleri ve topoğrafyasıyla ilgili geniş bir araştırma gerçekleştirmiş olan Bryer ve Winfield yayımlamıştır². Balatlar Kilisesi'nde gerçekleştirilen arkeolojik kazı çalışmaları ve buluntuların değerlendirilmesiyle bu yapı kompleksinin, 2. ya da 3. yüzyılda, Roma Dönemi'ne ait sıralı plan tipinde bir imparatorluk hamamı olduğu ve hamamın Geç Helenistik Dönem kalıntıları üzerine inşa edildiği sonucuna ulaşılmıştır³. Hamam kompleksinin çok geniş bir alana yayıldığı görülmektedir. Kazılar öncesinde yapının sadece üç mekânının duvarları görülebilirken toprak altında da yapının pek çok bölümünün olduğu kazılar sayesinde gün ışığına çıkarılmıştır. Hristiyanlığın resmî din olmasının ardından yapının hamam işlevini yitirdiği anlaşılmaktadır. Hamamın caldariumunun doğusuna, apsis eklenerek kiliseye çevrilmiş, tepidarium (ılıklik), frigidarium (soğukluk) ve palaestra (oyun/ spor alanı) bölümleri de Hristiyan dinî mimarisinin gerektirdiği işlevler için kullanılmıştır. Bu kilisenin, 6. yüzyıl ortalarında büyük ihtimalle bir deprem sonucu tonozunun çökmesinden sonra güney haç koluna küçük bir mezar şapeli yapılmıştır. Buluntular bu kilisenin, 6. yüzyılın ikinci yarısından 11. yüzyıl sonlarına kadar kullanıldığını göstermektedir. Bu şapelle birlikte hamam dönemindeki kullanım işlevi bilinmeyen ancak 6. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kilise ve gömü alanı olarak kullanılmış olan XV numaralı mekânın da dinî amaçla kullanıldığı anlaşılmaktadır. İlk evresi Roma Dönemi'ne tarihlenen ve işlevi tam olarak belirlenemeyen bir hamam yapısına ait olan I numaralı mekân, 13-20. yüzyıllar arasında buraya inşa edilen ve Meryem'in Ebedi Uykusu'na (Koimesis) adanmış olan manastırın kilisesi olarak kullanılmıştır. Bu çalışma kapsamında, özellikle yapının 5. yüzyıl başlarında Roma hamamından kiliseye dönüştürülmesi sırasında gerçekleştirilen değişiklikler ve apsis mekânı üzerinde durulacaktır.

Roma hamamının sıcaklık mekânı olan caldarium, Latin haçı planlıdır. Kazı çalışmalarında burası VIII numaralı mekân olarak numaralandırılmıştır. Yapının orta alanı çapraz tonozla, haç kolları ise beşik tonozla örtülmüştür. Bu mekânın büyük havuzu, güney haç kolunda bulunmaktadır. Diğer haç kollarının köşe bölümlerinde de küçük havuzlar yer almaktadır. Havuzların kenar bölümleri ve zemininin, mavimsi gri-beyaz Marmara Adası mermerleriyle kaplanmış olduğu, mevcut mermer parçalarından ve siva izlerinden anlaşılmaktadır.

² Bryer-Winfield 2020, 122-164.

³ Köroğlu 2010, 207-212; Köroğlu 2011, 65-76, 207-212; Köroğlu 2012a, 313-324; Köroğlu 2012b, 523-537; Köroğlu 2014, 531-534; Köroğlu 2015, 463-476; Köroğlu-Güngör Alper 2015, 29-47; Köroğlu 2016a, 191-204; Köroğlu 2016b, 463-476; Köroğlu 2018, 179-200; Köroğlu 2019, 227-240.

Resim 2. Güney Haç Kolundaki şapel ve havuzun mermer levhalarına ait plakaların izleri

Yapı, kiliseye dönüştürüldüğü dönemde hem caldariumun ha kollarındaki yedi havuz hem de tepidariumun karşılıklı iki havuzu doldurularak gm alanı olarak kullanılmıştır. Ayrıca kazılar sırasında, opus tessellatum tekniğinde tesseraların, *in situ* olarak değil de havuzların içinde taneler hâlinde bulunması duvarlarda mozaik kaplamaların olduğuna işaret etmektedir. Yapının doğu duvarında, üzeri kırmızı ve yeşil kıvrık dallı stilize bitkisel desenli duvar resimlerinin yer aldığı görülebilmektedir. Yine bu erken dönemde, ha kollarının birleştiği merkez mekânın (naos) zemini kesilerek bu alanda dikdörtgen biçimli bir hücre oluşturulmuştur. Kripta olarak kullanıldığı anlaşılan bu hücre, ısıtma ya da su sistemiyle ilişkili olarak duvarları Horasan harcıyla kaplanmış dar, yuvarlak kemerin kesilip doğu ve batısının doldurulmasıyla oluşturulmuştur. 2012 yılı kazıları sırasında ortaya çıkarılan bu alanın kuzey kesimi, bir seki şekline getirilmiştir. alışmalar sırasında dağınık hâlide insan kemikleriyle karşılaşılmıştır. Yapının kilise olarak kullanıldığı dönemde, kriptanın üzerinin ahşap bir kapakla örtülmüş olması gerekmektedir.

Resim 3. Kripta ukuru

Resim 4. Kriptanın doğusunda sonradan doldurulmuş kemer içi

Yapının güney haç kolunda, hamamın büyük havuzu yer aldığından güney duvarı sağır bir duvarla kapatılmıştır. Duvarın üst kısmında, mekânı aydınlatması için açılmış pencereler olmalıdır. Ancak bu kısımlar günümüze ulaşmadığından kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Güney haç kolunun doğu ve batı duvarları, üçerli gruplandırılmış iki sıra yuvarlak kemerli nişlerle hareketlendirilmiştir. Hamam kullanımı sırasında, bu nişlere heykel ve kabartmalar yerleştirilmiş olmalıdır. Haç planlı yapının diğer üç yönündeki (kuzey, doğu ve batı) duvarları ise ortada kemerli kapılar, iki yanında ise kemerli nişler şeklinde düzenlenmiştir.

Yapının doğu kesimine yarım daire planlı apsis ve bema eklenirken iki yandaki nişlerin ortasından geçecek bir yayla duvar, yarım daire şeklinde kesilip ortadaki kapı yok edilmiştir. Böylece apsisin, naosa açılan kemer açıklığı oluşturulmuştur. Bu kapının eşik taşı, *in situ* olarak hâlen durmaktadır. Kesilen duvarın iki yanına, tuğla seviyesinde ikişer mermer plaka yerleştirilmiştir. Hamamın doğu haç kolunun kapı vasıtasıyla açıldığı arkadaki dikdörtgen planlı mekânın (XVIII numaralı mekân) Roma Dönemi'ndeki işlevi henüz aydınlatılmış değildir. Apsis ve bema, bu alana 5. yüzyılda inşa edilmiştir. 1,60 m kalınlığında, 6,50 m dışa taşkın, içte ve dışta yarım daire planlı olan apsis duvarı, taş ve tuğla sıralarından oluşan almalı duvar tekniğiyle inşa edilmiştir ve bu işçilik, hamamın duvar işçiliğiyle uyumludur. Apsisin dışında, duvarın tam orta kesimine, taş üstüne inancın ve koruyuculuğun simgesi olarak bir haç kazınmıştır.

Balatlar'daki Roma hamamının haç planlı caldariumunun, kiliseye dönüştürülmesi aşamasında doğu duvarının kesilip şekillendirilmesi ve bu alanda apsis ile bema oluşturulması aşamasında büyük bir çaba sarf edildiği anlaşılmaktadır. İçte ve dışta yarım daire planlı apsis düzenlemesi, Karadeniz başta olmak üzere çoğunlukla Anadolu ve Anadolu dışında Erken Bizans Dönemi'nden itibaren inşa edilen ya da tapınaktan dönüştürülen dinî yapılarda karşımıza çıkmaktadır. Mimari farklılıkları göz önünde bulundurulduğunda, Sinop Çiftlik Köyü Kilisesi (5. yüzyıl)⁴, Sinop İş Geliştirme Merkezi civarındaki kilise (5-6. yüzyıl), Karadeniz Ereğlisi Orhan Gazi Camii (5-6. yüzyıl)⁵, Yunanistan Mastichari Bazilikası (5. yüzyıl)⁶, Yunanistan Arethousa, Paliambela Bazilikası (6. yüzyıl)⁷, Caričin Grad Güneybatı Kilisesi (6. yüzyıl)⁸, Sırbistan Balajnac yakınındaki Kulinima Bazilikası (6. yüzyıl)⁹, Sırbistan Svinjarica Kilisesi (6. yüzyıl)¹⁰, Arnavutluk/Albania Amantias Bazilikası (5-6. yüzyıl)¹¹, Girit Souda, Erken Bizans Bazilikası (4-7. yüzyıl), Girit İtanos Erken Bizans Bazilikası (5-7. yüzyıl), Girit Mallia Erken Bizans Bazilikası (5-7. yüzyıl)¹², Karabük Eskipazar Kilise B (5-6. yüzyıl)¹³, Karabük Eskipazar

4 Hill 1995, 219-231, 225, fig. 3.

5 Gür 2019, 79-80.

6 Krautheimer 1965, 82, fig. 28.

7 Karivieri 2010, 18.

8 Hoddinott 1963, 214, fig. 144.

9 Ilić 2010, 120, fig. 10.

10 Hoddinott 1963, 193, fig. 102.

11 Hobdari 2007, Tab. 2, fig. 3.

12 Baldini 2013, 32, 44, fig. 1(1, 2, 4).

13 Cumahoğlu 2011, 294, Plan 2.

Kilise A (6. yüzyılın ilk yarısı)¹⁴, Mesembria Kuzey Liman Bazilikası (5. yüzyıl)¹⁵ gibi birçok yapının doğusunda, içten ve dıştan yarım daire planlı merkezi apsis bulunmaktadır¹⁶. Balatlar yapı topluluğunun doğusundaki çalışmaların devam ettirilmesi sonucunda elde edilen veriler, bu alandaki apsis ve liturjik bağlam hakkında daha kapsamlı bilgi edinilmesini sağlayacaktır.

Apsis, içten 8,44x4,87 m, dıştan ise 10,55x6,50 m ölçülerindedir. Apsisin içinde 7,75x3,27 m ölçülerinde ve 0,49 m yüksekliğinde, iki basamaklı synthronon yer almaktadır. Synthrononun doğusu, kuzey ve güneyine oranla daha sağlamdır. Apsisin batısında 8,44x3 m ölçülerinde, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen biçimli bema yer almaktadır. Apsis ve bemanın, ortalama 2,25 m duvarları günümüze sağlam olarak ulaşmıştır¹⁷.

Resim 5. Balatlar, Caldariuma eklenen apsisin genel görünümü

¹⁴ Cumaloğlu 2011, 74-75, 293, Plan 1.

¹⁵ Viktoria 2016, 59, fig. 3.

¹⁶ Gür 2019, 79. Roma Dönemi (2-3. yüzyıl) hamam yapısının, caldariumun doğusunun, Erken Bizans Dönemi'nde kilisenin apsisi olarak kullanıldığı düşünüldüğünde 7,85 m genişliğindeki apsis iç yayı ile Paphlagonia'da günümüze ulaşan üç nefli Helenistik bazilika olan ve büyük bir tapınak yapısından dönüştürülerek kilise hâline getirilen Orhan Gazi Cami apsisinin; dıştan 8,43x4,34 m ölçülerinde, içten 7,27x4,34 m ölçülerinde, içten ve dıştan yarım daire düzenlemesinden daha geniş olduğu ifade edilebilir.

¹⁷ Makale kapsamında kullanılan fotoğraf ve çizimlerin tümü Sinop Balatlar Kazı Arşivi'ne aittir.

Resim 6. Apsisten batıya bakış, kript ve yapının batı duvarının görünümü

Apsis duvarın üst kısmının çok düzgün bir şekilde sonlandırıldığı görülmektedir. Bu kesimde, pencerelerin tabanlarına ait olabilecek düzenli izler belirlenmiştir. Apsisin iç kısmında ise synthronona ait iki basamak yer almaktadır. Basamakların dikey yüzlerinde, sıva üzerine yapılmış krem tonda bordürlerle birbirinden ayrılan ve siyah ince bir konturla sınırlandırılan mermer taklidi dikdörtgen pano şeklindeki duvar resimlerinde, kırmızı, krem ve siyah-gri tonlar hâkimdir¹⁸. Synthronon basamaklarının mermer ya da ahşapla kaplanmış olması mümkün olmakla birlikte günümüze bir şey ulaşmamıştır.

Apsisin Opus Sectile Zemin Döşemesi

Kazı çalışmaları sırasında yapılan stratigrafik incelemeler apsisin inşa evreleri, plan özellikleri ve tarihlendirilmesi hakkında önemli veriler sunmuştur. Bu kesimde gerçekleştirilen çalışmalar, apsis ve bema zemininin, opus sectile tarzında mermer plakalarla kaplı olduğunu göstermiştir. Roma Dönemi yapılarında uygulanan opus sectileleri çoğunlukla zemin döşemelerinde ve duvarlarda çeşitli kompozisyonlar oluşturularak uygulanmıştır. Erken Bizans Dönemi ve sonrasında da büyük boyutlu mermer parçalarından oluşturulan zengin geometrik ve bitkisel kompozisyonların, dinî yapılarla sosyal yapılarda ekonomik koşullar dâhilinde tercih edildiği bilinmektedir¹⁹.

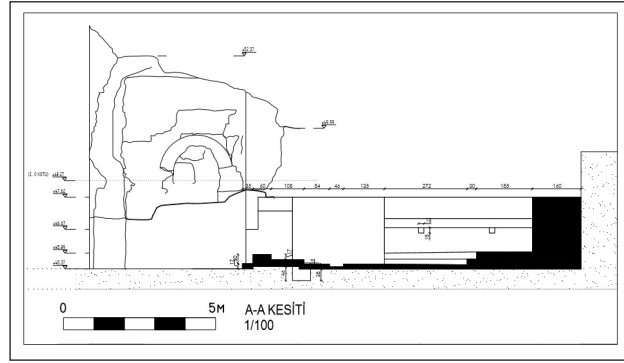
18 Synthronondaki mermer taklidi duvar resimlerinin benzeri için bakınız; Bulgaristan Parthicopolis, Agora'daki 4 no.'lu Erken Bizans Dönemi Bazilika Duvar Resimleri Petrova-Petkov 2015, 427, fig. 60. Karadeniz çevresindeki birçok yapıda, duvarların özellikle alt kesimlerinde sıkça uygulanan mermer taklidi duvar resimleri için bk. Restle 1967, 218, 220; Gür 2019, 663-666.

19 Opus Sectileler için bk. Kadioğlu 1997b.

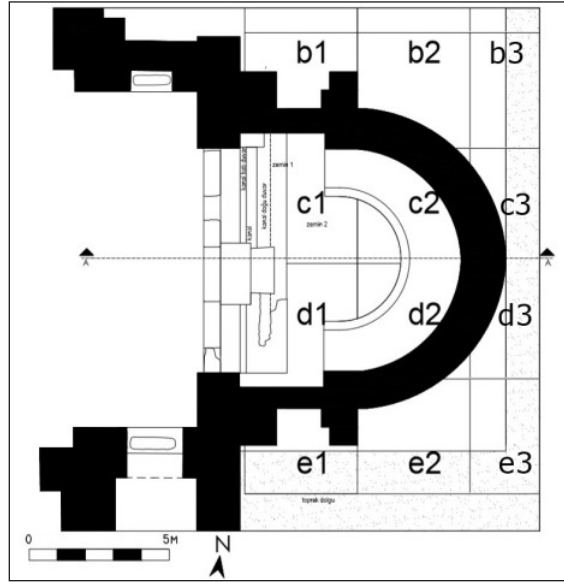

Resim 7. Balatlar, apsis ve bema zeminindeki opus sectilelerin ince harç izleri

Opus sectile kompozisyonlara ait olduğu belirlenen *in situ* ince kireç harcı (nucleus) zerindeki izler incelenerek opus sectile döşemenin mermer plakalarının, henüz belirlenemeyen bir tarihte tamamen söküldüğü fakat ince kireç harcının korunarak günümüze ulaştığı görülmektedir. Harç zerindeki izlerden pano ve plakaların ölçüleri alınmış, fotoğrafları çekilerek rölöveleri hazırlanmıştır. Geometrik kompozisyona sahip opus sectilenin tümü belirlendikten sonra panolara ait eksik kısımları tamamlanarak restitüsyon nerisi sunulmuştur. Opus sectilenin tarihlendirilmesi ve yorumlanmasında arkeolojik buluntular, stratigrafik incelemeler ve analogik veriler referans alınmış, panolar benzer örneklerle karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Geometrik opus sectile döşemesi, dikdörtgen üç farklı kompozisyon ve altı panodan oluşmaktadır. Üç farklı kompozisyona sahip opus sectilenin evre bordüründe kalın mermer levhalar, ortadaki dikdörtgen panoların aralarında ise daha ince mermer bordürlerin bulunduğu belirlenmiştir (izim 1-2). Motiflerde kare, altıgen, sekizgen ve üçgen küçük plakalar kullanılmıştır. 2019-2020 yıllarında gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalar sırasında tespit edilen opus sectile parçalarında siyah, fme, beyaz, kırmızı, yeşil, gri dışında fme/gri, kırmızı/gri ve beyaz/gri tonları hâkimdir. Opus sectile panolar, hamamın kiliseye dönüşüm evresinde, apsisin inşasından sonra apsis zemin döşemesi olarak yapılmış olmalıdır. 6. yüzyıl sonlarında yukarıda da belirttiğimiz üzere yapının deprem veya benzeri bir tahribat sonucunda, yapının kullanılamaz hâle gelmesinden sonraki bir dönemde panoların sklerek tahrip edildiği tespit edilmiştir.

Çizim 1. Balatlar, apsis, A-A kesit (B. S. Köroğlu ve D. Gür, SBK 2020)

Çizim 2. Balatlar, apsis, synthronon ve bema planı (B. S. Köroğlu ve D. Gür, SBK 2020)

Apsiste tespit edilen opus sectile zemin döşemesine ait *in situ* harç kalıntıları, kompozisyonun sadece merkezi pano dışında diğer panolarının geometrik formda olduğunu göstermiştir. Merkezi panonun ince harcı aşındığı için buradaki panonun kompozisyonu hakkında bilgi sahibi olunamamıştır. Özellikle tüm panoları çevreleyen kalın bordürlerin izleri ve günümüze ulaşan *in situ* parçalar, bordürün mermer malzemeden inşa edildiğini göstermektedir. Dış bordürü gri-beyaz dikdörtgen mermer plakalarla sınırlandırılan kompozisyonun içindeki panolardan doğdakiler 0,17 m kalınlığında, diğerleri ise ortalama 0,08-0,10 m kalınlığındaki mermer plakalarla birbirinden ayrılmaktadır.

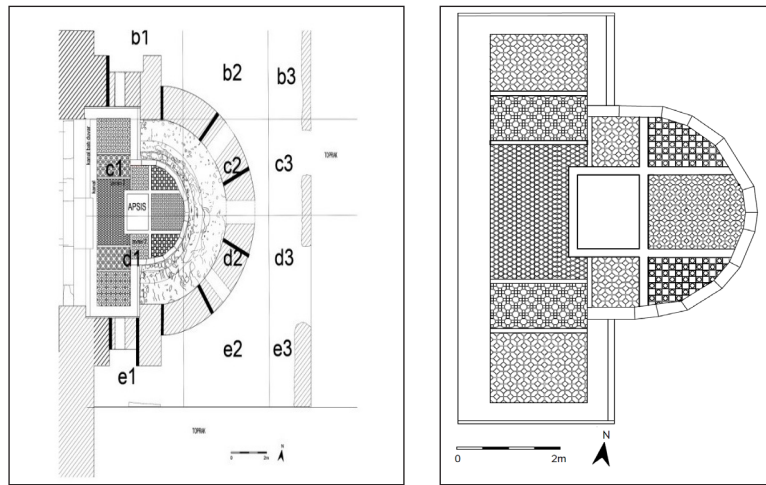
Apsis ve bemanın tamamını kapsayan opus sectileden günümüze sadece kenar bordürlerine ait birkaç *in situ* parça ile geometrik kompozisyonun yatak harcı ulaşabilmiştir. Çeşitli ölçülerdeki opus sectile zemin harcı, kompozisyonun 11 panodan oluştuğunu göstermektedir. Bu panolar, aynı kompozisyona sahip karşılıklı iki aynı pano ile bema merkezinde yer alan farklı bir kompozisyondan oluşmaktadır. Çeşitli boyutlarda geometrik süslemelerden oluşan 11 panolu opus sectilenin bema kompozisyonu, kuzeyden güneye beş dikdörtgen panodan ibarettir.

Panolardan dıştakiler ve itekiler birbiriyle aynı, merkezdeki ise farklıdır. En dıştaki panolarda, kare ve altıgenler kullanılarak oluşturulmuş geometrik bir kompozisyon (1-5. panolar 1,87x1,45 m), iteki panolarda (2-4. panolar 1,87x0,93 m) kare, altıgen ve sekizgenlerden oluşan geometrik formlar yer almaktadır. Bemanın merkezindeki dikdörtgen panoda (3. pano 1,87x2,80 m) ise altıgen ve üçgenlerle oluşturulmuş geometrik yıldızlar bulunmaktadır. Bemanın doğusunda, apsis yarım dairesinin içinde, yukarıdan aşağıya sıralanmış panolardan kuzey ve güneydeki panolar aynı kompozisyona sahiptir.

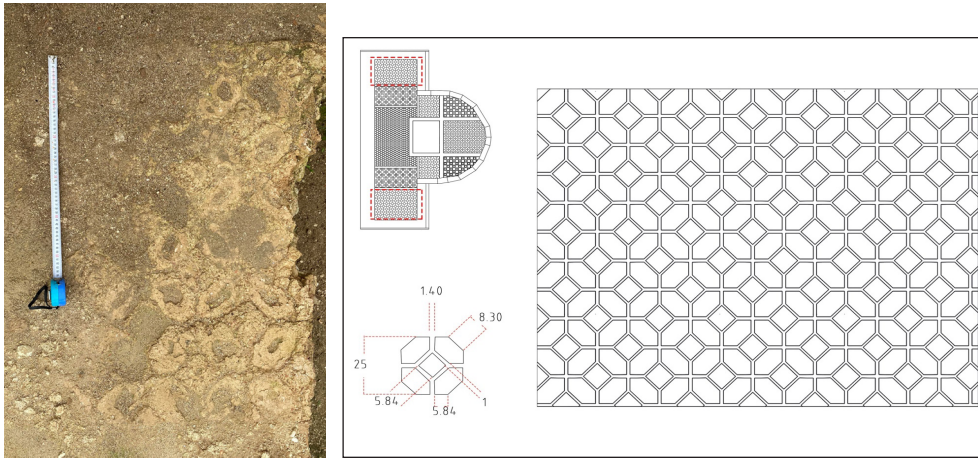
1. ve 5. panolarla aynı fakat daha küçük kompozisyona sahip panolar (6-8. pano 0,91x1,03 m), kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. 7. pano, apsis ile bemanın ortasında, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Panonun evresi, 0,17 m kalınlığında kalın bir bantla çevrilidir ve 1,19x1,52 m ölçülerindeki merkezi panonun kompozisyonuna ait harçlar aşındığı için tanımlanamamıştır. 9-11. panolar, apsis yayının içinde ve en doğuda yer almakta olup aynı kompozisyona sahiptirler. 1,54x1,03 m ölçülerindeki panolar, içte apsis yayını takip etmektedir. Kare, gen ve eşkenar dörtgenler kullanılarak oluşturulan kompozisyonlara sahip olan 9 ve 11. panoların merkezinde yer alan 10. pano, 1,87x1,54 m ölçülerinde, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır.

Büyük oranda tahrip edilmiş opus sectile döşemedeki panoların kenar bordrlerinden sadece bemanın güney ve güneydoğusunda küçük parçalar günümüze ulaşabilmemiştir. Diğer kesimlere ait parçalar yerinden sökülmüş, sadece izleri görülebilmektedir. Tahrip olan panolar ve bordrlerden günümüze ulaşan harç üzerindeki izler ve derzlere ait kalıntılar, bemanın güneyi ve apsis içinde belirgin bir şekilde görülmektedir.

Meknik temizlik sonunda, opus sectilenin kompozisyonu daha belirgin biçimde ortaya çıkarılmıştır. Kullanılan kompozisyonlar arasında; yayvan altıgen ve eşkenar dörtgenlerden oluşan sekizgenler, yayvan altıgen, kare ve eşkenar dörtgenlerle oluşturulmuş sekizgenler, üçgen ve altıgenlerle oluşturulmuş yıldızvari formlar, merkezi kare içinde eşkenar dörtgen ve köşelerdeki üçgenlerle oluşturulmuş geometrik kompozisyonlar yer almaktadır. Bu kompozisyonlar, opus sectile zemin döşemesinin zenginliğine işaret etmektedir (izim 3-11).

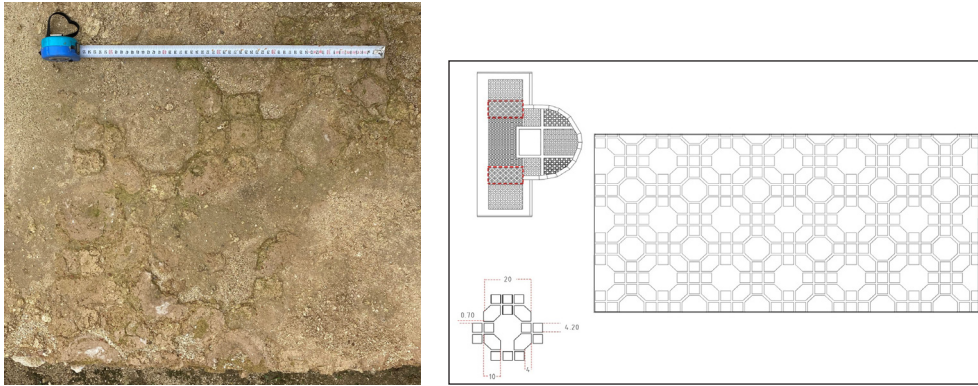

Çizim 3. Balatlar Erken Bizans Dönemi Kilisesi, apsis ve opus sectile, restitüsyon nerisi (B. S. Köroğlu ve D. Gr, SBK 2020)

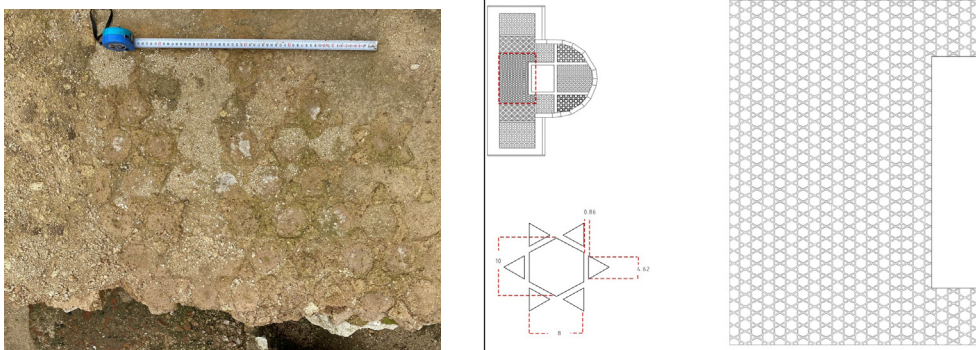
Resim 8. Balatlar, apsis, zemin döşemesinden ayrıntı, opus sectile, V numaralı pano

Çizim 4. Balatlar, apsis, opus sectile, I ve V numaralı panolar, restitüsyon önerisi

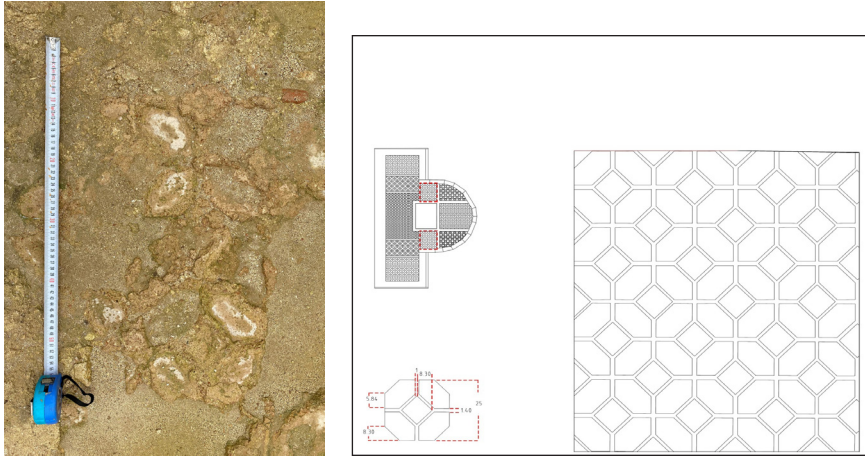
Resim 9. Balatlar, apsis, opus sectile, IV numaralı pano

Çizim 5. Balatlar, apsis, opus sectile, II ve IV numaralı panolar, restitüsyon önerisi

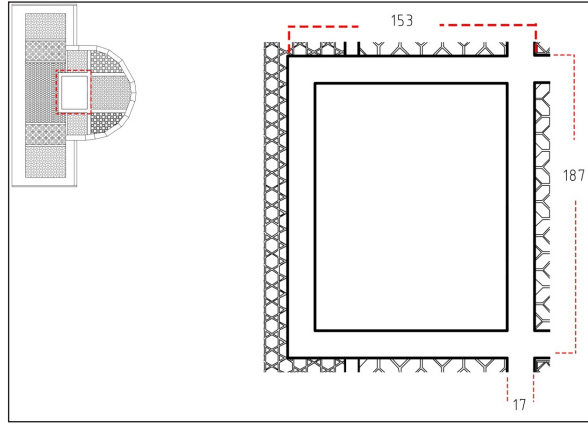
Resim 10. Balatlar, apsis, opus sectile, III numaralı pano

Çizim 6. Balatlar, apsis, opus sectile, III numaralı pano, restitüsyon önerisi

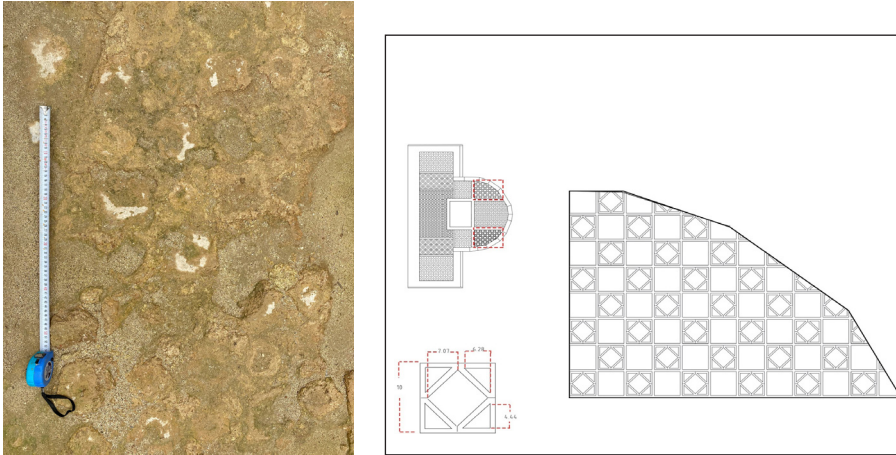

Resim 11. Balatlar, apsis, opus sectile, VI numaralı pano

Çizim 7. Balatlar, apsis, opus sectile, VI ve VIII numaralı panolar, restitüsyon önerisi

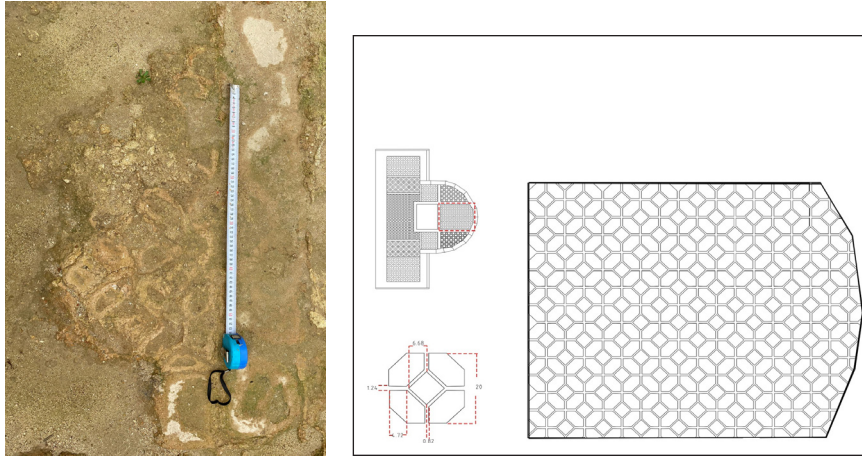

Çizim 8. Balatlar, apsis, opus sectile, VII numaralı pano, restitüsyon nerisi

Resim 12. Balatlar, apsis, opus sectile, IX numaralı pano

Çizim 9. Balatlar, apsis, opus sectile, IX ve XI numaralı panolar, restitüsyon nerisi

Resim 13. Balatlar, apsis, opus sectile, X numaralı pano

Çizim 10. Balatlar, apsis, opus sectile, X numaralı pano, restitüsyon önerisi

Değerlendirme ve Sonuç

Anadolu'da Erken Bizans Dönemi kiliselerinin apsis ve bema zeminlerinin süslemesinde opus sectile uygulaması yaygındır. Küçük renkli levhaların bir araya getirilmesiyle oluşturulan kompozisyonlar, figürlü ve geometrik olmak üzere iki şekilde gözlemlenmektedir²⁰. Balatlar'daki apsis ve bema kompozisyonlarında tamamen geometrik düzenlemeler tercih edilmiştir. Bu dönemde opus sectilelerdeki kompozisyonların desenlerinde artış görülmektedir²¹. Geometrik kompozisyonlarda, dörtgen motiflerin yanı sıra üçgen, eşkenar dörtgen, kare, altıgen ve sekizgenler kullanılmıştır²². Erken Bizans Dönemi'nde sadece zeminde değil duvar kaplamalarında da opus sectile uygulanmıştır. Bitkisel ve hayvan figürlü opus sectilelerin, duvar ve zemin kaplama örnekleri İstanbul Ayasofyası'nda zirveye ulaşmıştır.

Balatlar'daki Erken Bizans Dönemi kilisesinin apsis ve bemasında geometrik düzenlemeli kompozisyonlar, Anadolu örneklerinde de (Ankara Ulus (5-6. yüzyıl)²³ ve Tarsus Roma Hamamı (5. yüzyıl)²⁴, Elaiussa Sebaste Bazilikası²⁵, Magnesia Latrina (4-5. yüzyıl)²⁶, Olba Manastırı, Kuzey Kilise (5-6. yüzyıl)²⁷, Antalya Demre Aziz Nikolaos Kilisesi (6. yüzyıl)²⁸, Antakya Hamamı F Yapısı²⁹, Denizli Hierapolis Aziz Philippus Kilisesi³⁰, Denizli Laodikeia Merkezi Kilise (5-6.

²⁰ Kadioğlu 1997b, 352.

²¹ Adak-Adıbelli 2020, 58.

²² Kadioğlu 1997b, 354.

²³ Kadioğlu 1997b, 367.

²⁴ Adak-Adıbelli 2020, 51-71.

²⁵ Morselli 2010, 79.

²⁶ Kadioğlu 1997b, 354.

²⁷ Özyıldırım-Yeğin 2017, 62-6, Levha 4-9.

²⁸ Alas 2018, 269, Resim 4-6; Ötügen 1996, 84.

²⁹ Pamir 2008, 959, Res. 1.

³⁰ D'Andria 2018, 134, 138, Res. 6, 16.

yüzyıl)³¹ ve Mersin Kelenderis Agora Bazilikası (5-6. yüzyıl)³² gibi merkezlerde de sıklıkla tercih edilmiştir.

Balatlar'daki Roma hamamının palaestrası olan X numaralı mekânda, 2020 ve 2021 yılında gerçekleştirilen kazılarda Roma Dönemi yapısının duvar kaplamalarında kullanılan farklı renklerde mermerlerden kesilmiş geometrik desenlerin yanı sıra yaprak, dal ve iek gibi bitkisel desenlerle de karşılaşılmıştır.

Resim 14. X numaralı mekânda gün ışığına ıkarılan Roma Dönemi opus sectile parçaları

Balatlar'da, caldariumun doğu ha kolunun yeniden düzenlenmesiyle oluşturulan kilisenin apsis ve beması gibi kutsal kabul edilen bir alanda karşımıza çıkan opus sectilelerde görülen üçgen, kare, altıgen ve sekizgen geometrik şekiller ve bunlarla oluşturulan kompozisyonlar, 5.-6. yüzyıl örneklerinde görülen İstanbul³³, Balıkesir³⁴, Denizli³⁵, Aydın³⁶, Antalya³⁷, Mersin³⁸, Adana³⁹, Antakya⁴⁰, Ankara⁴¹, Konya⁴², KKTC Salamis⁴³ ve Trabzon⁴⁴ opus sectile kompozisyonlarıyla

31 şimşek-Bayram 2014, 289-290, Res. 6-10.

32 Noei 2013, 438, fig. 2.

33 Karasipahi 2019, 108, şek. 63.

34 Karasipahi 2019, 107, şek. 60.

35 şimşek-Bayram 2014, 289-290, Res. 6-10; Caggia 2018, 309-324.

36 Kadioğlu 2005, 320, Abb. 17.

37 Ötüken 1996, 84.

38 Morselli 2010, 79; zyıldırım-Yeğin 2017, 62-65, Lev. 4-9; Noei 2013, 438, fig. 2.

39 Adak-Adıbelli 2020, 61.

40 zgl 1996, Res. 154, 158, Res. 4.18, 4.24.

41 Kadioğlu 1997b, 369-371, iz. 1-3.

42 Karasipahi 2019, 111, 116, 132, 139, şek. 68, 79, Res. 7-8, 21.

43 Karasipahi 2019, 115, şek. 77.

44 zgmş-Yavuz 2020, 59.

benzerlik göstermektedir. Panolar şeklinde düzenlenen geometrik kompozisyonlar, ortada kalın mermer bantlarla birbirinden ayrılırken kenarlarda daha kalın kenar bordürüyle çevrelenmektedir. Erken Bizans Dönemi opus sectile uygulamalarında sıkça görülen kare ya da dikdörtgen panolar, bantlarla birbirinden ayrılmaktadır⁴⁵. Sinop örneğinde de benzer uygulama söz konusudur. Balatlar Kilisesi opus sectilelerinin yapısal olarak panolar hâlinde uygulanması 5-6. yüzyıla tarihlendirilen başka birçok dinî, sivil ve sosyal yapının zemin döşemeleri ile benzerlik göstermektedir. Desen ve kompozisyon açısından değerlendirildiklerinde; Ankara Ulus (5-6. yüzyıl)⁴⁶ ve Tarsus Roma Hamamı (5. yüzyıl)⁴⁷, Elaiussa Sebaste Bazilikası⁴⁸, Magnesia Latrina (4-5. yüzyıl)⁴⁹, Olba Manastırı, Kuzey Kilise (5-6. yüzyıl)⁵⁰, Antalya Demre Aziz Nikolaos Kilisesi (6. yüzyıl)⁵¹, Antakya Hamamı F Yapısı⁵², Denizli Hierapolis Aziz Philippus Kilisesi⁵³, Denizli Laodikeia Merkezi Kilise (5-6. yüzyıl)⁵⁴ ve Mersin Kelenderis Agora Bazilikası (5-6. yüzyıl)⁵⁵ gibi Erken Bizans Dönemi'ne tarihlendirilen yapıların opus sectileleri ile benzer özelliklere sahip oldukları tespit edilmektedir.

Tüm bu özellikler ve analogik değerlendirmeler kapsamında, ele alınan opus sectileyi 5-6. yüzyıllara tarihlendirmek mümkündür. Farklı bölgelerde yer almalarına rağmen, yukarıda bahsi geçen yapılardaki 5-6. yüzyıl opus sectile döşemeleri, çoğunlukla geniş bantlarla çevrelenmiş panolardan oluşmakta olup bu panolarda hem ortak kompozisyon şemalarının hem de zamanla ortak form repertuarının kullanıldığı görülmektedir. Bu dönem yapılarında uygulanan opus sectilelerin ortak özelliği, kompozisyonda altıgen, kare ve üçgen gibi şekillerin kullanılmasıdır. Bu durum 5-6. yüzyıl opus sectile uygulamaları için dönem özelliğidir.

Hristiyanlığın resmî din ilan edilmesi üzerine Paganlara ait tapınak, hamam ve daha pek çok sosyal yapı kiliseye dönüştürülerek kullanılmıştır⁵⁶. Özellikle 5. yüzyılla birlikte bu değişim ve dönüşüm hızla kendini göstermiştir⁵⁷. İmparator I. Theodosius, 392 yılında yayımladığı fermanla⁵⁸ Paganların ibadetlerini ve kutsal kabul ettikleri tören ile bayramları yasaklamış, tapınaklarını yıktırmış ya da kiliseye dönüştürülmesi buyruğunu vermiştir⁵⁹.

Sinop hamam yapısının mekânları, gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalarla tanımlanmış, hamam bu sayede tarihlendirilerek plan bakımından yorumlanabilmektedir. Frigidarium, mezarlık

45 Peschlow 1983, 435; Kadioğlu 1997b, 366.

46 Kadioğlu 1997b, 367.

47 Adak-Adıbelli 2020, 51-71.

48 Morselli 2010, 79.

49 Kadioğlu 1997b, 354.

50 Özyıldırım-Yeğin 2017, 62-6, Lev. 4-9.

51 Alas 2018, 269, Resim 4-6; Ötüken 1996, 84.

52 Pamir 2008, 959, Res. 1.

53 D'Andria 2018, 134, 138, Res. 6, 16.

54 Şimşek-Bayram 2014, 289-290, Res. 6-10.

55 Noei 2013, 438, fig. 2.

56 Koch 2007, 116.

57 Öztürk 2008, 93-94.

58 Koptev 2018, Cod. Theod. 16.10.1ç.

59 Lequenne 1991, 177.

ve atrium (avlu) olarak kullanılırken caldarium ise kilise olarak işlevlendirilmiştir. Bu dönemde, caldariumun doğusuna ilave edilen apsis üzerinde gerçekleştirilen incelemeler, günümüze ulaşan ince kireç harcı üzerinde tespit edilen *in situ* geometrik formlar, apsis ve bema zemininin opus sectile kompozisyonu hakkında önemli bilgiler sunmuştur.

Balatlar'daki Erken Bizans Dönemi kilisesinin aktif kullanıldığı 5. ve 6. yüzyıllar, aynı zamanda Sinop'un imar faaliyetleri açısından öne çıktığı bir dönemdir. Sinop, farklı hava koşullarında kullanılabilen iki limanı sayesinde Karadeniz'in en önemli ticaret merkezlerinden biri olmuştur. Karadeniz çevresindeki liman kentleri başta olmak üzere, başkent Konstantinopolis (İstanbul), Ege ve Akdeniz arasında etkin bir ticari ve ekonomik güce sahipti. Ayrıca eski kaynaklarda sık sık Sinoplu olduğu vurgulanan denizcilerin, balıkçıların ve bahçıvanların koruyucusu Aziz Phokas'a ait kült ve haç merkezi ve Sinop'ta bulunduğundan, kentin dini açıdan da önemli bir konuma sahip olduğu anlaşılmaktadır⁶⁰.

Sinop'un tarihine ışık tutan, Roma Dönemi'nden Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarına kadar farklı işlevlerle kullanılan ve Balatlar adıyla tanınan yapı kalıntısı, orijinalinde kamusal amaçla inşa edilmiş bir yapı kompleksi olmasına rağmen, Hristiyanlığın resmî din olduğu 5. yüzyıl başlarından 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar uzun süreçte dört ayrı kiliseye ev sahipliği yapmıştır.

Opus sectile döşeme ortaya çıkarılıp gerekli koruma ve onarım çalışmaları yapıldıktan sonra kompozisyon üzerinde yapılan incelemeler sonucunda opus sectilenin restitüsyon önerisi hazırlanmış, bunun sonucunda ise kompozisyonun simetri gözetilerek hazırlandığı belirlenmiştir. Özellikle tam karşı akslarda yer alan panoların, birbirleriyle aynı ölçü ve kompozisyonlara sahip oldukları görülmüştür. 5-6. yüzyıla tarihlendirilen opus sectileyi, bu restitüsyon sayesinde kompozisyon özellikleri açısından incelemek ve karşılaştırmak kolaylaşmıştır. Tamamen geometrik tipte, 11 panodan oluşan kompozisyonda panolar, bantlarla çerçevelenerek birbirinden ayrılmıştır. "Restitüsyon Çalışmaları" başlığı altında her bir pano, kompozisyon türü, kullanılan geometrik şekiller ve ölçüleri bakımından tek tek analiz edilmiştir. Bu analizler sonucunda, bir pano dışında kalan 10 panonun kompozisyonu tespiti edilerek restitüsyonları hazırlanmıştır. Dört farklı geometrik kompozisyonun uygulandığı opus sectilede 1, 5, 6, 8 ve 10 numaralı panolar birbirinin aynı, 1 ve 5 numaralı panolarda kullanılan plakaların diğerlerinden daha büyük boyutta olduğu tespit edilmiştir. 2 ve 4 numaralı panolar birbiriyle aynı, 9 ve 11 numaralı panolardaki geometrik şekiller birbirinin aynısıdır. Bu panolardan sadece 6 numaralı panonun ince kireç harcı çok aşındığı için kompozisyonu hakkında bilgi sahibi olunamamış, 3 numaralı panoda görülen geometrik kompozisyonun ise diğerlerinden tamamen farklı olduğu belirlenmiştir.

Motiflerin tasarımında uygulanan geometrik formların dışında buralarda kullanıldığı tahmin edilen mermerlerin renk tasarımı hakkında bilgi sahibi olunamamıştır. İncelemelerimiz sırasında kazı deposundaki opus sectile parçaları ile form düzeni ilişkisi göz önünde bulundurulduğunda, kompozisyonun çevresindeki kenar bordürü ile aralarındaki bantlarda gri-beyaz mermer kullanılmış olabileceğini ifade etmek mümkündür. Bema güney ve güneybatısındaki *in situ* parçalar bunun kanıtıdır. Ayrıca daha önceki yıllarda, arkeolojik incelemeler sırasında tespit edilen opus sectilenin kenar bordürüne ait kalıntılar, kompozisyonunun kalın çevre bordürüne ait olabileceğini düşündürmüştür. Ölçü ve açı hesaplamalarıyla plakalar üzerinde

60 Gür-Gür 2016, 1-37.

gerçekleştirdiğimiz incelemelerimiz, dış bordürü gri-beyaz dikdörtgen mermer plakalarla sınırlandırılan kompozisyonun içindeki panolardan doğdakiler 0,17 m kalınlığında, diğerleri ise ortalama 0,08-0,10 m kalınlığındaki mermer plakalarla çevrilidir.

Balatlar'daki Roma hamamının caldariumundan dönüştürülen kilisenin apsisinde tespit edilen 5-6. yüzyıl opus sectilelerin kompozisyon düzenlemeleri, çağdaşlarıyla benzer özelliklere sahiptir. *In situ* durumda tespit edilemeyen opus sectile döşemelerin ince kireç harcı, kompozisyonun kısmen çözülmesini sağlamıştır. 2017-2021 yılları arasında apsis, naos ve yapının diğer bölümlerinde gerçekleştirilen arkeolojik kazı çalışmalarında, 3 mm ile 3 cm arasında kalınlık ve çeşitli formlara sahip birçok opus sectile plakası gün ışığına çıkarılmış ve bazı parçaların, apsis kompozisyonuna ait olabileceği belirlenip eserlerin fotoğrafları çekilerek belgelenmiştir. Gelecek yıllarda bulunacak parçaların eski yerlerine yeniden yerleştirilmeleri mümkün olabilecektir. Balatlar'daki Erken Bizans Dönemi kilisesinin apsisindeki opus sectileler, yapının ölçüleri ve kompozisyon zenginliği açısından değerlendirildiğinde Karadeniz Bölgesi Erken Bizans Dönemi yapıları arasında öne çıkmaktadır.

Yazar Katkıları/Writer Contributions

Çalışmanın Tasarlanması/Planning of the Study	Yazar/Author-1 (%60) - Yazar/Author-2 (%40)
Veri Toplanması/Collecting Data	Yazar/Author-1 (%60) - Yazar/Author-2 (%40)
Veri Analizi/Data Analysis	Yazar/Author-1 (%60) - Yazar/Author-2 (%40)
Makalenin Yazımı/Writing the Article	Yazar/Author-1 (%60) - Yazar/Author-2 (%40)
Makale Gönderimi ve Revizyonu/ Submission of the Article and Revisions	Yazar/Author-1 (%60) - Yazar/Author-2 (%40)

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir / The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest.

ETİK BEYAN/ETHICAL STATEMENT

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur./It is declared that scientific and ethical principles were complied with during the preparation of this study and all the works referred are mentioned in the bibliography.

KAYNAKLAR

Adak Adıbelli 2020

Adak Adıbelli, I., “Tarsus Roma Hamamı Geç Antik Opus Sectile Döşemesi”, *Journal of Mosaic Research*, 13, 51-71.

Alas 2018

Alas, Ç., “Opus Sectile Zemin Panoları ve Duvar Kaplamaları”, *Aziz Nikolaos Kilisesi Kazıları 1989-2009*, haz. S. Doğan-E. F. Fındık, Homer Kitabevi, İstanbul, 265-299.

Baldini 2013

Baldini, I., “Early Byzantine Churches in Crete and Cyprus, Between Local Identity and Homologation”, *Cahiers du Centre d'Etudes Chypriotes*, 43, 31-49.

Bryer-Winfield 2020

Bryer, A.-Winfield, D., *Karadeniz'in Orta Çağ Dönemi Eserleri ve Topoğrafyası I*, çev. İ. Köse, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Caggia 2018

Caggia, M. P., “Mosaic and Opus Sectile Pavements in the Church of St. Philip in Hierapolis/Aziz Philip Kilisesi'nden Opus Sectile ve Mozaik Döşemeler”, *Geç Antik Çağ'da Lykos Vadisi ve Çevresi*, ed. C. Şimşek-T. Kaçar, Ege Yayınları, İstanbul, 309-324.

Cumaloğlu 2011

Cumaloğlu, A., *Hadrianoupolis ve Çevresi Geç Antik-Erken Bizans Mimari Plastik Örnekleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

D'Andria 2018

D'Andria, F., “Hierapolis Alma Philippum: Havari'nin Kutsal Alanı'ndaki Yeni Kazılar, Araştırmalar ve Restorasyonlar”, *Anadolu/Anatolia*, 44, 83-156.

Gür 2019

Gür, D., *Kuzeybatı Karadeniz'de Bizans Dönemi Dini Eserler*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Gür-Gür 2016

Gür, D.-Gür, F., “Hagios Phokas”, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14/3, 1-37.

Hill 1995

Hill, S. J., “The First Season of Rescue Excavations at Çiftlik (Sinop)”, *Anatolian Studies*, 45, 219-231.

Hobdari 2007

Hobdari, E., “Ambonët e Kishave të Shqipërisë/The Ambos of Albania”, *Iliria*, 33, 325-350.

Hoddinott 1963

Hoddinott, R. F., *Early Byzantine Churches in Macedonia and Southern Serbia A Study of the Origins and the Initial Development of East Christian Art*, St. Martin's Press Inc, New York.

Ilić 2010

Ilić, O., "Early Christian Ecclesiastical Monuments in Settlements and Forts in the Area of Niš", *Huu u Bizanmija*, 18, 111-125.

Kadioğlu 2005

Kadioğlu, M., "Die Opus Sectile-Wandverkleidung der Latrine in Magnesia am Mäander", *Istanbuler Mitteilungen*, 55, 305-332.

Kadioğlu 1997a

Kadioğlu, M., *Menderes Magnesiası, Latrina Opus Sectileleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara.

Kadioğlu 1997b

Kadioğlu, M., "Ankyra-Opus Sectileleri", *Türk Arkeoloji Dergisi*, 31, 351-382.

Karasipahi 2019

Karasipahi, M., *Konya Arkeoloji Müzesi'nde Yer Alan Opus Sectile Döşemeleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya.

Karivieri 2010

Karivieri, A., "Creating Contacts: Trade and Exchange along the Via Egnatia from the Roman to the Early Byzantine Period", *Bollettino di Archeologia I, Speciale C*, 11/3, 15-22.

Koch 2007

Koch, G., *Erken Hristiyan Sanatı*, çev. A. Aydın, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Koptev 2018

Koptev, A., *Imperatoris Theodosii Codex*, <https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Constitutiones/CTh16.html>, son erişim tarihi: 22.10.2018.

Köroğlu 2010

Köroğlu, G., "Sinop Balatlar Kilisesi'nde 2010 Yılı Kazı Çalışmaları", *Anadolu ve Çevresinde Ortaçağ* 4, *AKVAD*, Ankara, 207-212.

Köroğlu 2011

Köroğlu, G., "2010 Yılı Sinop Balatlar Kilisesi Kazısı", *33. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C III, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Malatya, 65-76.

Köroğlu 2012a

Köroğlu, G., “2011 Yılı Sinop Balatlar Kilisesi Kazısı”, *34. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C III, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 313-324.

Köroğlu 2012b

Köroğlu, G., “Sinop Balatlar Kilisesi 2010 ve 2011 Yılı Kazı alışmaları”, *Uluslararası Katılımlı XV. Ortağağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, C 2, Eskişehir, 523-537.

Köroğlu 2014

Köroğlu, G., “Sinop Balatlar Kilisesi Kazısı 2012 ve 2013 Yılı alışmaları”, *36. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C 1, Ankara, 511-534.

Köroğlu 2015

Köroğlu, G., “2014 Yılı Sinop Balatlar Kilisesi Kazıları”, *36. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 463-476.

Köroğlu-Güngör 2015

Köroğlu, G.-Güngör Alper, E., “Sinop’ta Balatlar Kilisesi Olarak Tanınan Roma Hamam-Palaestra Kompleksi”, *Sinoplu Filozof Diogenes, Anadolu’da Felsefeye Yolculuk 2*, haz. H. Tepe-B. otuksken, Sözcü Kitabevi, Ankara, 29-47.

Köroğlu 2016a

Köroğlu, G., “Sinop Balatlar Kazısı 2015 Yılı Kazı alışmaları”, *37. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C 1, Ankara, 191-204.

Köroğlu 2016b

Köroğlu, G., “2014 Yılı Sinop Balatlar Kilisesi Kazıları”, *37. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C 2, Ankara, 463-476.

Köroğlu 2018

Köroğlu, G., “Sinop Balatlar Kilise 2016 ve 2017 Yılı Kazı alışmaları”, *40. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C 2, Ankara, 179-200.

Köroğlu 2019

Köroğlu, G., “Balatlar Kilise Kazısı 2018 Yılı alışmaları”, *41. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C 2, Ankara, 227-240.

Krautheimer 1965

Krautheimer, R., *Early Christian and Byzantine Architecture*, Yale University Press, Harmondsworth and Baltimore.

Lequenne 1991

Lequenne, F., *Galat’lar*, ev. S. Albek, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Morselli 2010

Morselli, C., “Lo Scavo-La Distruzione Dell'Agora E L'Impianto Della Basilica Probizantina”, *Elaiussa Sebaste III L'Agora Romana 3*, ed. Eugenia Equini Schneider, Ege Yayınları, İstanbul, 54-89.

Noei 2013

Noei, S., “2006 Yılı Kelenderis Kazısı Koruma ve Onarım Çalışmaları Ön Rapor”, *Kamil Levent Zoroğlu'na Armağan*, ed. M. Tekocak, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, 433-439.

Ötügen 1996

Ötügen, Y., “Likya Ortaçağ Araştırmaları ve Demre Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısı”, *Adalya*, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yıllığı, Antalya, 73-85.

Özgümüş-Yavuz 2020

Özgümüş, F.-Yavuz, E., “Trabzon'daki Öteki Roma İmparatorluğu Sanatı Panagia Chrysokephalos Kilisesi (Ortahisar Camii) Restorasyon Çalışması”, *Vakıf Restorasyon Yıllığı* 21, 40-67.

Özyıldırım-Yeğin 2017

Özyıldırım, M.-Yeğin, Y., “Olba Manastırı Kuzey Kilisesi'nden (Diakonikon) Bizans Dönemi Opus Sectile Taban Döşemesi”, *Seleucia*, 7, 47-68.

Pamir 2008

Pamir, H., “Antakya (Antiocheia ad Orontes)'daki Bazı Hamam Yapılarının Yeniden Değerlendirilmesi F Hamamı, Narlıca Hamamı ve Çekmece Hamamı”, *Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu'na 65. Yaş Armağanı II*, haz. İ. Delemen-S. Çokay Kepçe-A. Özdzibay-Ö. Turak, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yayınları, Antalya, 945-962.

Peschlow 1983

Peschlow, U., “Zum Byzantinischen Opus Sectile-Boden”, *Beiträge zur Altertumskunde Kleinasien: Festschrift für Kurt Bittel*, ed. R. M. Boehmer-H. Hauptmann, von Zabern, Mainz, 435-447.

Petrova-Petkov 2015

Petrova, S.-Petkov, V., “Παροικοπολις-Παρθικοπολις (Paroicopolis-Parthicopolis): Ancient and Early Byzantine City”, *Thracian, Greek, Roman and Medieval Cities, Residences and Fortresses in Bulgaria*, ed. Rumen Ivanov, Ratiaria Semper Floreat, Sofia, 341-492.

Restle 1967

Restle, M., *Byzantine Wall Painting in Asia Minor I-III*, Irish University Press, Ireland.

Şimşek-Bayram 2014

Şimşek, C.-Bayram, F., “Merkezi Kilise ve Çevresindeki Yapı Kalıntıları”, *Laodikeia Çalışmaları 3, 10. Yılında Laodikeia (2003-2013 Yılları)*, ed. C. Şimşek, Ege Yayınları, İstanbul, 283-301.

Viktoria 2016

Viktoria, G., *Early Christian Church Architecture at the Tracian Coast of Bulgaria of the Black Sea Region*, (Phd Dissertation), International Hellenic University, Thessaloniki.

Amorium Kenti Kazılarında Bulunan Orta Bizans Dönemi (10-11. Yüzyıl) Pişmiş Toprak Kandilleri

Mehmet Kurt*

Öz

Bu çalışmanın konusunu, Amorium kenti kazılarında tespit edilen bir grup çark yapımı pişmiş toprak kandil buluntusu oluşturmaktadır. Çeşitli mekânların aydınlatılmasında kullanılan pişmiş toprak kandiller, genellikle el yapımı, kalıp yapımı ve çark yapımı olmak üzere üç farklı teknikle üretilmişlerdir. Orta Bizans Dönemi'nde, bu üç teknikten biri olan çark yapım tekniğinin yoğun şekilde kullanıldığı görülmektedir. Nitekim birçok merkezde, çark yapım tekniği ile açık formda üretilen kandillerin sırlı ve sırsız örneklerini tespit etmek mümkündür. Söz konusu merkezlerden biri olan Amorium, bu kandil tipinin yoğun olarak ele geçtiği kentlerden biri olma özelliği ile dikkat çekmektedir. Bu yoğunluk, kandil buluntularına ilişkin yapılan çalışmalara katkıda bulunması açısından önemli bir veridir. Amorium kandil buluntuları, kentin Aşağı Şehir bölümünde yer alan A Kilisesi, Büyük Mekân ve Büyük Bina-Doğu (BBD) ile Yukarı Şehir bölümünde yer alan İç Sur ve Bazilika B alanlarında ele geçmiştir. Toplamda 57 adet olan kandiller, form ve hamur yapıları göz önünde bulundurularak ayrıntılı şekilde tanımlanmıştır. Ayrıca ele geçtikleri alanlardaki tabakalar ve diğer merkezlerde tespit edilen benzer örnekler dikkate alınarak tarihlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Amorium, Bizans, Orta Çağ Arkeolojisi, Pişmiş Toprak Kandil, Aydınlatma Araçları.

Terracotta Lamps from the Middle Byzantine Period (10th-11th Centuries) Unearthed in the Amorium at Excavations

Abstract

The subject of this study is a group of wheel-thrown terracotta lamps unearthed during the excavations at the city of Amorium. Terracotta lamps used to illuminate various places are generally produced with three different techniques: hand-shaped, mold-made, and wheel-thrown. It is seen that the wheel-thrown

* Dr., Kültür ve Turizm Bakanlığı, Afyonkarahisar Müzesi, Müze Araştırmacısı, Afyonkarahisar/TÜRKİYE <https://ror.org/04zsc3j83> mehmetkurt2627@gmail.com <https://orcid.org/0000-0001-9639-1090>

Amorium Kazıları, 2013 yılından itibaren Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2014 yılından itibaren Anadolu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri komisyonunca kabul edilen “Genel Amaçlı (Proje No: 2204E037) ve Lisansüstü Tez Projeleri” kapsamında yürütülmekte olup aynı zamanda Türk Tarih Kurumu tarafından da desteklenmektedir. / The Amorium excavations have been carried out since 2013 under the auspices of the Ministry of Culture and Tourism, and since 2014 within the scope of the ‘General Purpose Project (Project No: 2204E037)’ and ‘Graduate Thesis Projects’ approved by the Scientific Research Projects Commission of Anadolu University. The project is also supported by the Turkish Historical Society.

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. / This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

Atıf/Citation: Kurt, Mehmet, “Amorium Kenti Kazılarında Bulunan Orta Bizans Dönemi (10-11. Yüzyıl) Pişmiş Toprak Kandilleri”, *Höyük*, 15, 2025, s. 165-196.

technique, which is one of these three techniques, was used intensively in the Middle Byzantine Period. Indeed, glazed and unglazed examples of wheel-thrown oil lamps with open forms can be identified in many centers. One of the centers where this type of lamp is particularly prevalent is Amorium, which stands out for being one of the cities where this lamp type was found in large quantities. This density is an important piece of data in terms of contributing to the studies on lamp findings. Amorium lamp findings were discovered in the Church A, Large Area, and Large Building-East (LBE) in the Lower City, as well as in the Inner Wall and Basilica B in the Upper City. A total of 57 lamps considering their form and fabric have been introduced in detail. They were also dated based on the layers in which they were found and by comparison with similar examples from other sites.

Keywords: Amorium, Byzantium, Medieval Archeology, Terracotta Lamp, Lighting Devices.

Giriş

Amorium kenti (Resim 1), MÖ 2000'lerden itibaren Hitit, Frig, Roma ve Bizans'ın yanı sıra Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde de yerleşim görmüş antik bir kenttir. Coğrafi konum olarak, günümüzde Afyonkarahisar iline bağlı Emirdağ ilçesinin 12 km doğusundaki Hisarköy'de yer almaktadır. Kent, Roma Dönemi'nde İmparator Caracalla'nın (MS 211-217) başa geçtiği yıllara kadar Phrygia'da kendi parasını basan ilk kentlerden biri olma özelliğine sahiptir. Kent kazılarında tespit edilen mimari plastik parçalar ile bir kamu yapısına ait olabileceği düşünülen yazıtlar, Roma Dönemi'nde kentte tapınak, forum, hamam gibi yapıların olabileceği yönünde önemli veriler sunmaktadır¹. Günümüzde izleri görülebilen kent surları, Bizanslı tarihçi Georgios Kedrenos'a göre İmparator Zeno (MS 474-491) tarafından inşa ettirilmiştir². MS 4. ve 6. yüzyıllar arasında ekonomik ve kültürel bağlamda gelişmeye devam eden kent, MS 7. yüzyıla gelindiğinde Anadolu'daki başlıca yol güzergâhları üzerindeki konumundan dolayı³ Anatolikon Theması'nın başkenti olmuş ve bu dönemde hem askerî hem de idari bir merkez olarak ön plana çıkmaya başlamıştır⁴. Öte yandan stratejik konumundan dolayı MS 7. yüzyıldan 9. yüzyıl ortalarına kadar önce Emeviler daha sonra da Abbasiler Dönemi'nde çok sayıda Arap akınına uğramıştır⁵. MS 9. yüzyılda Bizans Devleti idaresindeki "Amorium Hanedanı" nedeniyle kentin önemi artmış, MS 838 yılında, Abbasi Halifesi Mu'tasım'ın (MS 833-842) ordusu tarafından yeniden kuşatılmıştır⁶. Son olarak Tarsus Emiri'nin ordusu tarafından MS 931 yılında yeniden kuşatılan kent⁷, Bizans egemenliğindeki varlığını 11. yüzyıl ortalarına kadar devam ettirmiştir⁸.

Amorium'daki Bizans varlığının sonlarına doğru Selçuklu Sultanı Alparslan ile uyuşmazlık içinde olan Selçuklu komutanı Afşin Bey ile Ahmetşah, Anadolu içlerine doğru kaçarak burada

1 Lightfoot-Lightfoot 2007, 32-33.

2 Cedrenus 1838, 615.

3 Söz konusu güzergâhlardan biri, başkent Konstantinopolis'ten başlayarak Nikaea'nın (İznik) güneyinden Dorylaeum (Eskişehir-Şarhöyük) Amorium'dan geçerek Ikonium (Konya) üzerinden Kilikia'ya ulaşmaktaydı. Bk. Winfield 1977, 152.

4 Ivison 2007, 29.

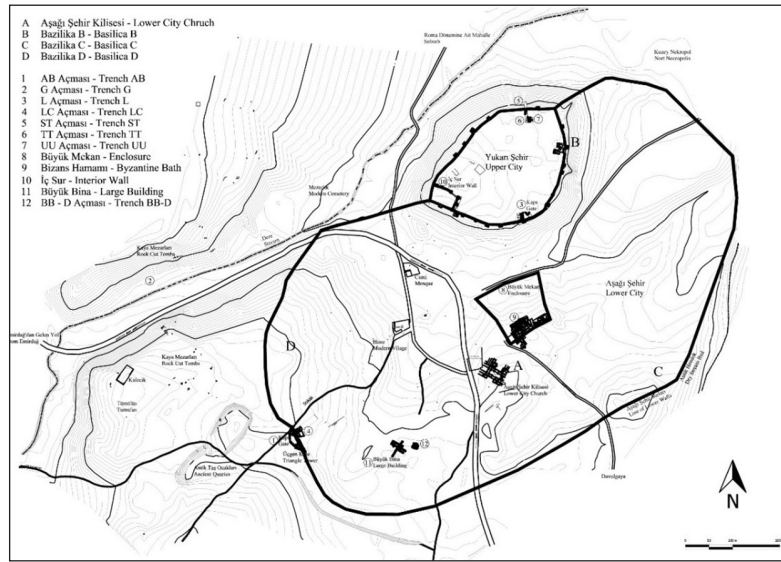
5 Belke-Restle 1984, 123; Ivison 2007, 25-59

6 Kuşatma ile ilgili detaylar için bk. Al-Tabari 1991, 108-109, 115-117; Vasiliev 1935, 326-337; Theophanes Continuatus 1938, 126.

7 Lightfoot-Lightfoot 2007, 59.

8 Yılmazyaşar-Demirel Gökalt 2021, 1021.

bir dizi akın gerçekleştirmiştir. Bu akınlardan birini de MS 1068 yılında Amorium üzerine düzenlemişlerdir⁹. Bu tarihten itibaren kentte Türk-İslam varlığı görülmeye başlamıştır. Kent kazılarında¹⁰ tespit edilen ve MS 1156-1257 yılları arasına tarihlenen sikke buluntuları da bu veriyi destekler niteliktedir¹¹. Yazılı kaynaklardan da kentteki Türk-İslam Dönemi yerleşiminin devam ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim coğrafyacı Ebü'l Fida, *Takvimü'l-Buldan* adlı eserinde, Amorium'da çoğunluğu Türkmen olan yerleşimcilerden bahsetmektedir¹². Yine kazı buluntuları arasında tespit edilen ve 14-15. yüzyıllara tarihlenen çok sayıda Beylikler ve Erken Osmanlı sırlı seramik buluntusu¹³ da bu yerleşimi destekler niteliktedir. Fakat Anadolu'da hakimiyet alanlarına yönelik çatışmaların yoğun olduğu MS 13-15. yüzyıllarda, Amorium'daki egemen gücü kesin bir dil ile ifade etmek zordur. Kent bu dönemde büyük olasılıkla Germiyan, Osmanlı ve Karamanoğulları Beyliği arasında dönem dönem el değiştiren bir bölge konumundadır. Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'nde ise Hisarcık adıyla Barçınlı kazasına bağlı bir köy olduğu bilinmektedir¹⁴.

Resim 1. Amorium kent planı (Amorium Kazı Arşivi)

- 9 Ayönü 2014, 36.
- 10 Yukarı Şehir ve Aşağı Şehir olmak üzere iki ayrı bölüme ayrılan kentteki ilk bilimsel çalışmalar, 1987 yılında Prof. R. Martin Harrison tarafından bir yüzey araştırması ile başlamış ve 1992 yılına kadar kazı çalışmalarıyla sürdürülmüştür. 1993-2009 yılları arasındaki çalışmalar ise Dr. Chris Lightfoot tarafından yürütülmüştür. 1987-2009 yılları arasında kazı çalışmaları Yukarı Şehir’de yer alan L, TT ve UU alanları ile Aşağı Şehir’de yer alan A Kilisesi, Büyük Mekân, Büyük Bina ve Üçgen Kule gibi alanlarda gerçekleştirilmiştir. 2013 yılında Afyonkarahisar Müzesi başkanlığında ve Anadolu Üniversitesi’nden Prof. Dr. Zeliha Demirel Gökalp’in bilimsel danışmanlığında yeniden başlayan kazı çalışmaları, 2014 yılından itibaren Prof. Dr. Zeliha Demirel Gökalp başkanlığında devam etmektedir. 2013 yılından bu yana devam eden çalışmalar ise Yukarı Şehir iç Sur alanı ve Bazilika B ile Aşağı Şehir’de yer alan Büyük Bina-Doğu (BBD) alanlarında sürdürülmektedir.
- 11 Katsari vd. 2012, 175-176.
- 12 Koçak 2018, 62.
- 13 Böhlendorf Arslan 2004, Taf. 104-110; Özkul Fındık 2003, 105-118; Doğer-Armağan 2018, 71-110; Kurt 2022, 2291-2306; Kurt 2023, 263-281.
- 14 Amorium Türk İslam Dönemi yerleşimi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Yılmazyaşar-Demirel Gökalp 2021, 1017-1050.

Amorium Pişmiş Toprak Kandil Buluntuları

Eski çağlardan bu yana çeşitli mekânların aydınlatılmasında kullanılan pişmiş toprak kandiller, genellikle el yapımı, kalıp yapımı ve çark yapımı olmak üzere üç farklı teknikle üretilmişlerdir¹⁵. Roma Dönemi'nde kalıp tekniği kullanılarak kapalı bir form ve bezeyici bir üslupla üretilen kandiller, 7. yüzyıldan sonra mumun yaygınlaşmasıyla birlikte azalır¹⁶. Bu tip kandiller, daha sonraki süreçte yerini Orta Bizans Dönemi çark yapımı kandillerine bırakır. Açık formda ve erken örneklerle oranla daha sade üretilen çark yapımı pişmiş toprak kandillerin köken olarak Suriye¹⁷, Kıbrıs¹⁸ ve Kuzey Afrika¹⁹ çıkışlı olduğu düşünülmektedir. Arap Kandilleri²⁰, Vandal Tip²¹ ya da Haçlı Dönemi Kandilleri²² olarak adlandırılan bu tipteki kandilleri, Anadolu ve Anadolu dışındaki birçok merkezde tespit etmek mümkündür. Söz konusu merkezlerden biri olan Amorium'da da çok sayıda çark yapımı kandil örneği ele geçmiştir. Daha önceki çalışmalarla yayımlanmış olan Amorium kandilleri, ele geçtikleri tabakalar ve benzer örneklerden yola çıkılarak 10-11. yüzyıllara tarihlendirilmiş ve ayrıntılı bir şekilde tanıtılmıştır²³. Anadolu'da, Amorium dışında Komana kazı örnekleri²⁴ ile Yumuktepe kazılarında hem sırsız hem de yeşil ya da yeşilimsi kahverengi sırlı örnekler MS 11-12. yüzyıllara tarihlendirilmiştir²⁵. Hasankeyf Sahil Sarayı'nda İslami Dönem'e ait benzer örnekler MS 12. yüzyıla²⁶, Tarsus Arkeoloji Müzesi benzer örnekler MS 8-9. yüzyıllara²⁷, Siirt Çattepe Höyüğü benzer örnekler ise MS 10. yüzyıla tarihlendirilmiştir²⁸. Anadolu dışında ise Korinth kazılarında Broneer tarafından Tip XXXV olarak tanıtılan benzer örnekler MS 11-12. yüzyıllara²⁹, Kıbrıs örnekleri MS 10-12. yüzyıllara³⁰, Fustat örnekleri MS 10-11. yüzyıllara³¹ ve Beyrut örnekleri MS 8-9. yüzyıllara tarihlendirilmiştir³².

Yayımlanmış örnekler ile benzer formda olan ve bu çalışmada ele alınan çark yapımı pişmiş toprak kandil buluntuları; çanak, hazne, burun ve kulp bölümünden oluşmaktadır (Resim 2). Gövdesi tam ya da tama yakın örnekler üzerinden çanak bölümünün dairesel formda olduğu

15 Çokay 2000, 13; İnanan 2007, 50.

16 Çokay 2000, 26; Lightfoot 2019, 132.

17 Oziol 1977, 288.

18 Hubinger 1969, 152-153.

19 Brants 1998, 67-68.

20 Menzel 1969, 102.

21 Harrison 1993, 250.

22 Oziol 1977, 288.

23 Gill 2003, 65-71; Lightfoot 2012, 217-232.

24 Vorderstrasse 2019, 131-153.

25 Güngör vd. 2010, 333-341.

26 Yılmaz 2016, 281.

27 Özcihan 2018, 184-188, Kat.no. 132-136.

28 Güngör Alper 2021, 88.

29 Broneer 1930, 124.

30 Oziol 1977, Pl. 48/885, 887-889.

31 Wladyslaw 1979, 9-10; Kawatoko 1987, 52, Fig. 10/3c-3d.

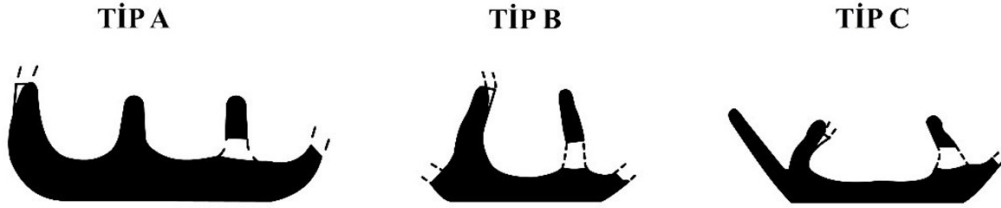
32 Masri 2019, 454-455, Kat. 343.

anlaşılmaktadır. Çanağın sivriltilmiş kısmını oluşturan burun bölümü, her iki yandan parmakla bastırılarak oluşturulmuştur. Çanağın ortasına oturtulan hazne ise dairesel formda olup gövdesinde bir çubuk yardımıyla açılan fitil deliği yer almaktadır. Fitil deliği burun bölümüne bakacak şekilde açılmıştır. Kandillerin taşınmasında pratik çözüm sağlayan kulp ise çanak bölümünün dış yüzeyinden başlayarak haznenin ağız kenarında sonlanmaktadır.

Resim 2. Çark yapımı ve açık formu pişmiş toprak kandil

Amorium kazılarının daha önceki çalışmalarla yayımlanmış benzer örnekler, hazne bölümleri göz önünde bulundurularak A, B ve C olmak üzere üç tipte ele alınmıştır³³. Bu çalışmada ele alınan kandil buluntuları da yine bu tipolojiye uygun olarak gruplandırılmıştır. Buna göre hazne bölümleri yukarıya doğru dik şekilde uzanarak yuvarlak bir ağızla sonlanan 31 adet kandil buluntusu (Kat.no.1-31), Tip A olarak değerlendirilmiştir. Hazne bölümünün yukarıya doğru hafif iç bükey ve bombeli bir şekilde uzanarak yuvarlak bir ağızla sonlandığı 17 kandil buluntusu (Kat.no.32-48), Tip B ve son olarak hazne bölümleri Tip B'ye oranla daha dar bir açıyla yukarıya doğru uzanan daha bombeli ve iç bükey formdaki 9 kandil buluntusu (Kat.no.49-57) ise Tip C olarak değerlendirilmiştir (Resim 3).

Resim 3. Çark yapımı pişmiş toprak kandil tipleri

Ölçüleri alınabilen buluntuların çanak ağız çapları 6,9-8 cm, çanak dip çapları 3,1-5,5 cm, hazne ağız çapları 2,1-3,5 cm ve yükseklikleri 2,3-3,4 cm aralığında değişmektedir. Öte yandan her bir kandil buluntusunun kendi içindeki çanak ve hazne yükseklik oranları da değişmektedir. Çanak ve hazne yükseklikleri birbirine yakın olan örneklerin yanı sıra, çanağın ya da haznenin daha yüksek tutulduğu örnekler de mevcuttur. Hazne gövdesinde yer alan ve yakın genişlikte olan fitil deliklerinin ise buluntuların bir kısmında çubukla delindikten sonra hiç işlem görmediği bir kısmında da delindikten sonra parmak ile şekillendirildiği anlaşılmaktadır (Resim 4).

³³ Gill 2003, 65-71; Lightfoot 2012, 217-232.

Resim 4. Kandil haznelerinde yer alan fıtıl deliği örnekleri

Tamamı sırsız olan buluntuların açık kırmızı renkteki hamuru (5YR 7/6–7/8), orta sertlikte bir yapıya sahip olup ince mika ve kireç katkılıdır. Örneklerden bir kısmının hamur yüzeyinde ise krem ve gri renk tonları görülür. Ancak buluntuların kırık yüzeylerinden açık kırmızı renk hamur görülebilmektedir. Yüzeyde görülen krem ve gri renk tonlarının, pişirim sırasındaki ısı değişkenliğinden ya da işlevine yönelik kullanımı sırasında maruz kaldığı ısıdan kaynaklandığı düşünülmektedir. Nitekim kandillerin işleve yönelik kullanımı sırasında oluşan yanık izleri (Resim 5) bazı örneklerde belirgin şekilde görülebilmektedir.

Resim 5. Kandil yüzeyinde işlevine yönelik kullanım izleri

Buluntu-Mekân İlişkisi

Amorium kazılarının daha önceki çalışmalarla yayımlanmış olan çark yapımı pişmiş toprak kandilleri ile bu çalışmada ele alınan örnekler, kentin farklı alanlarında tespit edilmiştir. 2003 yılında yayımlanan 56 örnek 1988-1992 yılları arasında Aşağı Şehir Büyük Bina, Üçgen Kule ve A Kilisesi ile Yukarı Şehir L alanlarında³⁴, 2012 yılında yayımlanan 76 örnek ise 1993-2005 yılları arasında Aşağı Şehir Büyük Mekân, A Kilisesi, Üçgen Kule ve Yukarı Şehir L alanlarında ele geçmiştir³⁵. Bu çalışmaya konu olan 57 adet kandil buluntusu ise 2006-2009 ve 2013-2022 yılları arasında, kentin Aşağı Şehir bölümünde yer alan A Kilisesi, Büyük Mekân

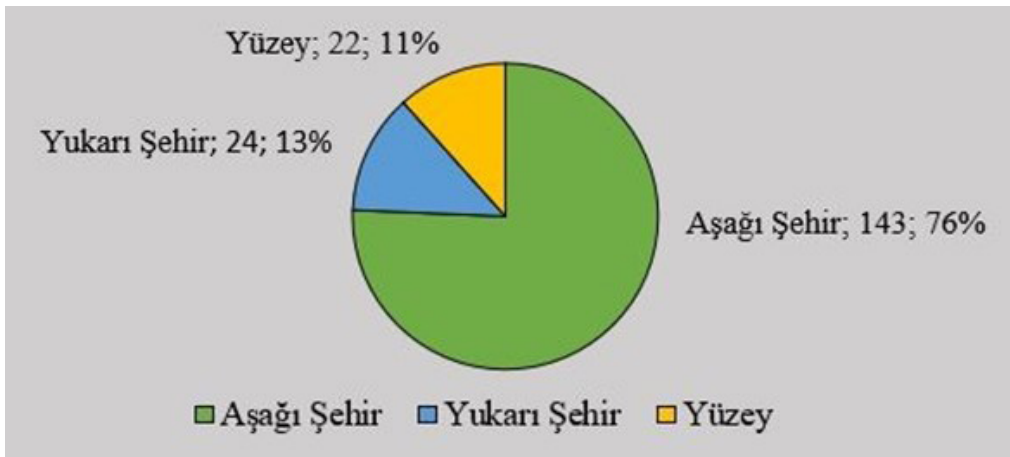
³⁴ Gill 2003, 65-71.

³⁵ Lightfoot 2012, 217-232.

ve Büyük Bina-Doğu ile Yukarı Şehir bölümünde yer alan İç Sur ve Bazilika B alanlarında tespit edilmiştir (Tablo 1). Yayınlanmış örneklerle birlikte toplam 189 adet olan kandillerden 143'ü kentin Aşağı Şehir bölümünde, 24'ü Yukarı Şehir'de ve 22'si ise yüzey buluntusu olarak ele geçirilmiştir (Tablo 2).

Buluntu Alanları ve Yılları	1988-1992	1993-2005	2006-2009 ve 2013-2022
Aşağı Şehir A Kilisesi	1	4	23
Aşağı Şehir Büyük Mekân	-	46	6
Aşağı Şehir Büyük Bina	32	-	-
Aşağı Şehir Üçgen Kule	13	12	-
Aşağı Şehir BBD	-	-	6
Yukarı Şehir L Alanı	6	5	-
Yukarı Şehir İç Sur	-	-	10
Yukarı Şehir Bazilika B	-	-	3
Yüzey	4	9	9

Tablo 1. Pişmiş toprak kandillerin tespit edildiği alanlar ve yıllara göre sayısal dağılımı

Tablo 2. Kandil buluntularının Aşağı Şehir, Yukarı Şehir ve yüzey buluntusu olarak sayısal dağılımı

Kandil buluntularının tespit edildiği alanlardaki tabakalar ve aynı tabakalarda ele geçen diğer buluntu türleri, kandillerin tarihlendirilmesi noktasında nitelikli veriler sunmaktadır. Nitekim kandil örneklerinden 23'ü (Kat.no.4, 5, 9, 11, 12, 14, 18, 24, 26, 30, 31, 33, 34, 36, 37, 39, 40, 41, 43, 46, 52, 53, 57) Aşağı Şehir A Kilisesi'nin (Resim 6) MS 9-10. yüzyıllardaki ikinci

inşa evresi³⁶ ile kentteki Bizans varlığının sona erdiği MS 11. yüzyıl sonlarını kapsayan Orta Bizans Dönemi tabakalarında tespit edilmiştir. Aynı tabakalarda bu kandillerin tarihlendirmesine yardımcı olacak MS 10-11. yüzyıllara ait çok sayıda mezar yapısı, altın küpe, bronz haç, cam yüzük ve bilezik, mozaik ve fresko parçaları³⁷, bakır sikkeler, cam kandiller³⁸ ve ok ucu³⁹ gibi buluntular da ele geçmiştir.

6 adet kandil örneği (Kat.no.7, 8, 20, 28, 44, 49), içerisinde hamam yapısı⁴⁰, şarap işliği ve farklı işlevlerde kullanılan çok sayıda mekânın tespit edildiği Aşağı Şehir Büyük Mekân (Resim 6) alanında ele geçirilmiştir. A Kilisesi'ndeki verilere uygun şekilde, burada da MS 838 yılı Arap kuşatmasına ilişkin yıkım tabakası açığa çıkarılmıştır⁴¹. Daha önceki çalışmalarla yayımlanan kandil örnekleri⁴² ile bu çalışmada ele alınan 6 örnek, 838 yılı kuşatmasından sonra Büyük Mekân içerisindeki yeni inşa faaliyetlerini gösteren ve 10-11. yüzyıllara tarihlenen yapı bakiyelerinin tespit edildiği tabakalarda ele geçmiştir. Aynı tabakalarda Nikephoros Phokas Dönemi'ne (963-969) tarihlenen sikke buluntuları, 11. yüzyıla tarihlenen Anonim Follis sikke buluntuları ile 10-11. yüzyıllara tarihlenen sırsız seramik kap parçaları ile cam buluntuları tespit edilmiştir⁴³.

Aşağı Şehir Büyük Bina-Doğu (BBD), 6 kandil örneğinin (Kat.no.17, 22, 24, 42, 47, 55) ele geçtiği bir diğer alandır (Resim 6). Burada Aşağı Şehir A Kilisesi ve Büyük Mekân'dakine benzer şekilde hem mimari veriler ve hem de diğer arkeolojik buluntularla desteklenen bir Orta Bizans Dönemi evresinden söz etmek mümkündür. Alan içerisinde, yanarak çöken ahşap örtü sistemi, bir bireye ait yanmış iskelet kalıntısı ve *in situ* hâlde bulunan pithoslardan oluşan tabaka, MS 838 yılındaki Arap kuşatmasıyla ilişkili yıkım tabakası olarak tanımlanmıştır⁴⁴. Fakat aynı çalışmalarla A Kilisesi ve Büyük Mekân'daki verilere paralel şekilde, söz konusu kuşatmadan sonra kentte devam eden Bizans yerleşimine ilişkin bulgulara da ulaşılmıştır. MS 11. yüzyıla kadar devam ettiği düşünülen bu yerleşim tabakasında, 6 kandil örneğinin yanı sıra tarihlemeye yardımcı olabilecek MS 9-11. yüzyıllara tarihlendirilen seramik ısıtma kap parçaları⁴⁵, cam buluntuları⁴⁶ ve bronz stylus⁴⁷ gibi madenî eserler tespit edilmiştir.

³⁶ Lightfoot-Lightfoot 2007, 89.

³⁷ Lightfoot vd. 2008, 446.

³⁸ Lightfoot vd. 2010, 135.

³⁹ Yavaş vd. 2018, 186.

⁴⁰ Koçyiğit 2006.

⁴¹ Ivison 2012, 60-65.

⁴² Gill 2003, 65-71; Lightfoot 2012, 217-232.

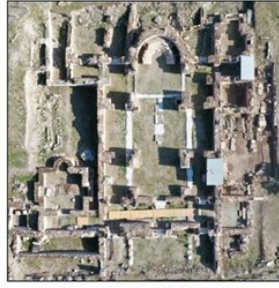
⁴³ Ivison 2012, 78-84.

⁴⁴ Demirel Gökarp vd. 2022, 509-511.

⁴⁵ Demirel Gökarp-Kurt 2023, 173-188.

⁴⁶ Demirel Gökarp vd. 2022, 509-511.

⁴⁷ Demirel Gökarp 2021, 109.

Aşağı Şehir A Kilisesi

Aşağı Şehir Büyük Bina-Doğu (BBD)

Aşağı Şehir Büyük Mekân

Resim 6. Aşağı Şehir A Kilisesi, Büyük Bina-Doğu (BBD) ve Büyük Mekân alanları

Yukarı Şehir bölümünde yer alan İç Sur (İS) ve Bazilika B (Resim 7), pişmiş toprak kandil buluntularının tespit edildiği diğer alanlardır. Söz konusu buluntuların 10'u (Kat.no.1, 2, 6, 15, 16, 25, 35, 38, 45, 56) İç Sur'da, 3'ü (Kat.no.19, 23, 29) ise Bazilika B alanında ele geçmiştir. Kentteki Bizans varlığının 11. yüzyılda son bulmasıyla başlayan Türk-İslam Dönemi yerleşiminin Yukarı Şehir'de yoğunlaşmış olduğu, bugüne kadar yapılan çalışmalarla büyük oranda ortaya konmuştur⁴⁸. Her iki alanda da stratigrafiyi takip etmeyi zorlaştıran karışık dolgular nedeniyle, Aşağı Şehir'deki A Kilisesi, Büyük Mekân ve Büyük Bina-Doğu alanlarında olduğu gibi bir evre ayrımı yapmak şimdilik mümkün görünmemektedir.

Yukarı Şehir İç Sur

Yukarı Şehir Bazilika B

Resim 7. Yukarı Şehir İç Sur ve Bazilika B alanları

⁴⁸ Demirel Gökarp vd. 2022, 508-509.

Sonuç

Bir Orta Çağ kenti olan Amorium'da, 1987 yılından itibaren başlayan ve günümüze dek devam eden arkeolojik kazı çalışmalarında çok sayıda pişmiş toprak kandil buluntusu tespit edilmiştir. Amorium pişmiş toprak kandilleri, kandil yapım tekniği ve formunun süreç içerisindeki dönüşümüne uygun olarak Roma ve Erken Bizans Dönemi'nin kalıpla şekillendirilen kapalı formlu kandilleri ile Orta Bizans Dönemi'nin çarkla şekillendirilen açık formlu kandillerinden oluşmaktadır⁴⁹. Bu çalışmada, 2006-2009 ve 2013-2022 yılları arasında ele geçen 57 adet çark yapımı ve açık formlu pişmiş toprak kandil buluntusu ele alınmıştır. Amorium'un yayımlanmış kandil buluntularıyla ilgili yapılan tipolojiye⁵⁰ uygun olarak, söz konusu 57 adet kandil örneği, hazne bölümleri göz önünde bulundurularak Tip A, Tip B ve Tip C olmak üzere üç grup halinde değerlendirilmiştir. Birçok merkezde bu tip kandillerin kahverengi ve yeşil sırlı örnekleri tespit edilmiş olsa da bu çalışmadaki 57 örneğin tamamı sırsızdır. Yine de Amorium kazılarına ait yayımlanmış örneklerin bir kısmında kahverengi renk sırn tercih edildiği görülmektedir⁵¹. Fakat kahverengi sırlı bu örnekler, Amorium'da tespit edilen tüm çark yapımı pişmiş toprak kandil buluntularının çok az bir kısmını teşkil etmektedir. Dolayısıyla Amorium kandil örneklerinde sır uygulamasının çok tercih edilmediğine yönelik bir değerlendirmede bulunmak mümkündür. Ancak Brooner, Korinth'teki benzer örnekleri tanıttığı çalışmasında, sırsız örneklerin bu tip kandillerin erken örnekleri olduğunu daha sonra, sırasıyla kahverengi ve yeşil sırlı kandillerin üretildiğini ileri sürmektedir⁵². Brooner'in Korinth'teki kandillerle ilgili ortaya koyduğu bu gelişim çizgisi Amorium kandillerine uyarlandığında, Amorium sırsız kandilleri, kahverengi sırlı kandil buluntularının erken örnekleri olarak değerlendirilebilir. Amorium'daki sırlı örneklerin azlığı ise kentteki Bizans yerleşiminin 11. yüzyılda son bulmasıyla ilişkilendirilebilir.

Amorium çark yapımı pişmiş toprak kandillerinin ebat olarak Amorium'un⁵³ yanı sıra Komana⁵⁴, Yumuktepe⁵⁵, Hasankeyf Sahil Sarayı⁵⁶, Tarsus Arkeoloji Müzesi⁵⁷, Siirt Çattepe Höyüğü⁵⁸, Korinth⁵⁹, Kıbrıs⁶⁰, Fustat⁶¹ ve Beyrut⁶² örnekleri ile yakın ölçülerde olduğu görülmektedir. Bu da bu tip kandillerde yaklaşık olarak belli bir boyutun tercih edildiğini göstermektedir. Köken

49 Gill-Şen 2003, 25-63; Schoolman 2012, 193-215; Gill 2003, 65-71; Lightfoot 2012, 217-232.

50 Lightfoot 2012, 217-232.

51 Gill 2003, 65-71; Lightfoot 2012, 217-232.

52 Broneer 1930, 124.

53 Gill 2003, 65-71; Lightfoot 2012, 217-232.

54 Vorderstrasse 2019, 131-153.

55 Güngör vd. 2010, 333-341.

56 Yılmaz 2016, 281.

57 Özcihan 2018, 184-188, Kat.no. 132-136.

58 Güngör Alper 2021, 88.

59 Broneer 1930, 124.

60 Oziol 1977, Pl. 48/885, 887-889.

61 Wladyslaw 1979, 9-10; Kawatoko 1987, 52, Fig. 10/3c-3d.

62 Masri 2019, 454-455, Kat. 343.

olarak Suriye⁶³, Kıbrıs⁶⁴ ya da Kuzey Afrika'ya⁶⁵ atfedilen bu tip kandillerin, coğrafi olarak geniş bir alana yayılan farklı merkezlerde tespit edilmiş olması, kültürler arası bir etkileşimin varlığını ortaya koymaktadır. Bu etkileşim yoluyla farklı merkezlerle dağılan çark yapımı kandillerin, taklit yoluyla benzer form ve boyutlarda üretilmiş olması mümkündür. Amorium'da yayımlanmış örneklerle⁶⁶ birlikte toplamda 189 adet olan kandil sayısı, Amorium'daki yerel bir üretimi işaret etmesi açısından önemli bir veri olabilir. Fakat yine de bu tip kandillerin kentteki üretimine ilişkin kesin bir değerlendirme yapmak şimdilik mümkün görünmemektedir. İlerleyen süreçte hem Amorium hem de diğer merkezlerde devam eden kazı çalışmaları, çark yapımı pişmiş toprak kandillerin üretim ve dolaşımına yönelik daha nitelikli değerlendirmelerde bulunmaya olanak sağlayabilir.

Buluntu-mekân ilişkisi bağlamında, Tablo 1 ve Tablo 2'den anlaşılacağı üzere, yayımlanmış örneklerle birlikte bu çalışmaya konu olan kandil buluntularının büyük bir çoğunluğu, kentin Aşağı Şehir bölümünde yer alan alanlarda ele geçmiştir. Yukarı Şehir bölümünde daha az sayıda örneğin tespit edilmiş olmasını buradaki Türk-İslam Dönemi yerleşimiyle açıklamak mümkündür. Türk-İslam Dönemi sakinlerinin barınmak için kentin Yukarı Şehir bölümünü tercih etmeleri, Aşağı Şehir'de Bizans'ın 11. yüzyıla kadar süren yerleşiminin daha net takip edilebildiği bir tabakalaşmaya olanak tanımıştır. Bu durum, çark yapımı pişmiş toprak kandillerin daha sağlıklı tarihlendirilebilmesi noktasında, Yukarı Şehir'e oranla daha nitelikli veriler sunmaktadır. Söz konusu veriler, bu tip kandillerin Amorium'da tam olarak ne zaman kullanıma girmiş olabileceğini kavrama noktasında henüz yetersiz olsa da genel bir tarihlendirme önerisine olanak tanımaktadır. Nitekim kandil buluntularının büyük çoğunluğu, Aşağı Şehir'de yer alan A Kilisesi, Büyük Mekân ve Büyük Bina-Doğu (BBD) alanlarında, 10-11. yüzyıl olarak tanımlanan tabakalarda tespit edilmiştir. Söz konusu alanlarda çeşitli mekânların gündelik aydınlatma ihtiyacını karşılamada kullanılan kandil buluntularını, ele geçtikleri tabakalar ve benzer örneklerden yola çıkarak 10-11. yüzyıllara tarihlemek mümkündür.

ETİK BEYAN/ETHICAL STATEMENT

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur./It is declared that scientific and ethical principles were complied with during the preparation of this study and all the works referred are mentioned in the bibliography.

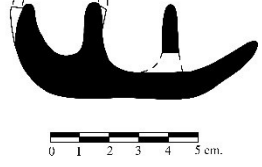
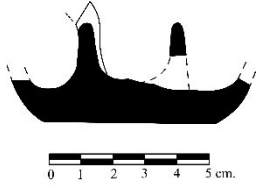
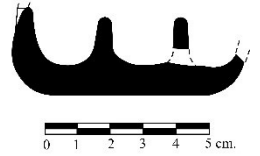
63 Oziol 1977, 288.

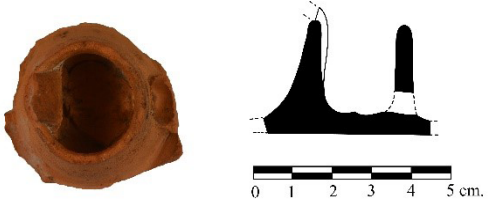
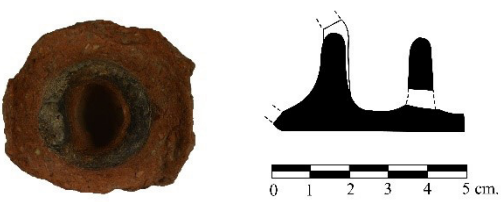
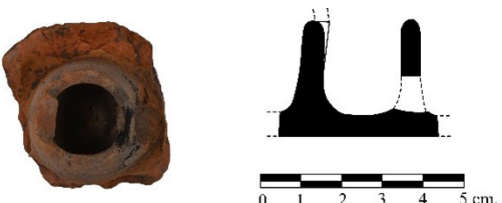
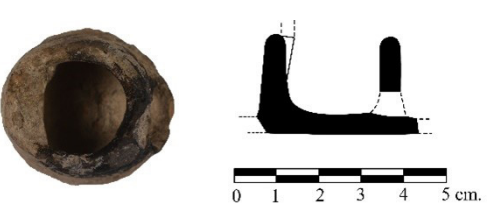
64 Hubinger 1969, 152-153.

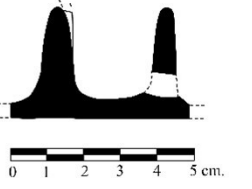
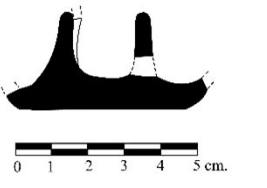
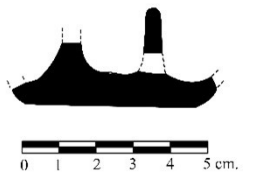
65 Brants 1998, 67-68.

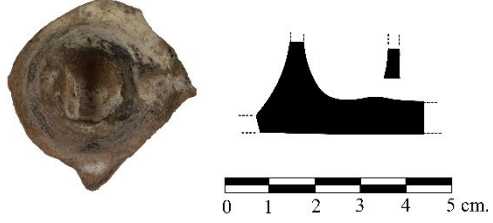
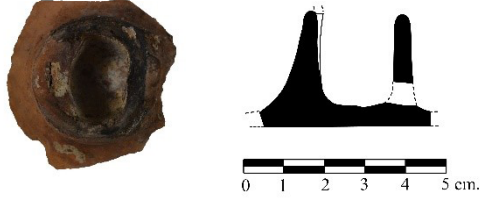
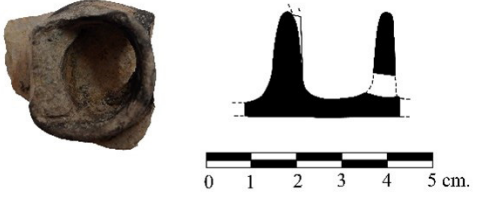
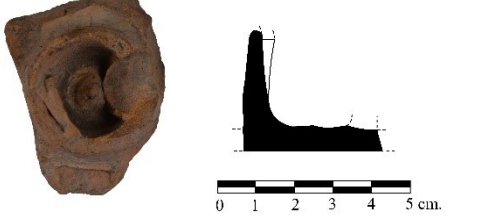
66 Gill 2003, 65-71; Lightfoot 2012, 217-232.

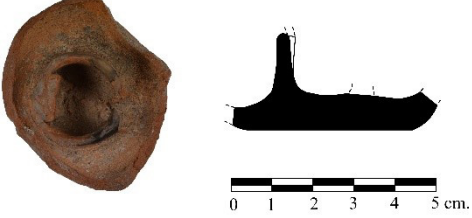
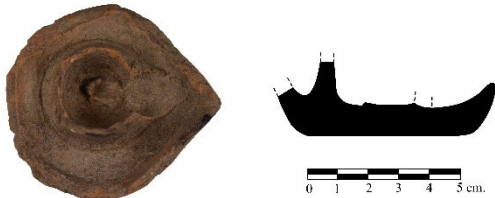
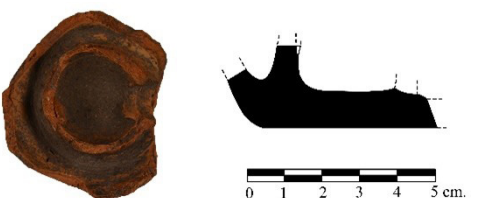
KATALOG

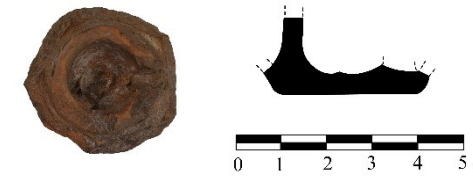
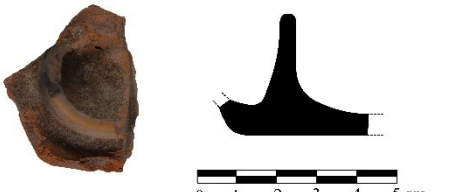
Kat.no. 1: Tip: A Buluntu No: AMR'21-234 Buluntu Yeri: Yukarı Şehir İS-32 Buluntu Yılı: 2021 Kontekst: 975.60-975.41 Ölçüleri: Yükseklik: 2,7 cm, Çanak Ağız Çapı: 7 cm, Hazne Ağız Çapı: 3 cm, Çanak Dip Çapı: 5,5 cm Hamur: Açık kırmızı renkteki hamur (5YR 7/6) orta sertlikte olup mika ve kireç katkılıdır.	
Kat.no. 2: Tip: A Buluntu No: AMR'18-56 Buluntu Yeri: Yukarı Şehir İS-5 Buluntu Yılı: 2018 Kontekst: 976.28 Ölçüleri: Yükseklik: 2,6 cm, Çanak Ağız Çapı: 6,9 cm Hazne Ağız Çapı: 3,3 cm, Çanak Dip Çapı: 5,7 cm Hamur: Açık kırmızı renkteki hamur (5YR 7/6) orta sertlikte olup mika ve kireç katkılıdır.	
Kat.no. 3: Tip: A Buluntu No: AMR'19-208 Buluntu Yeri: Yüzey Buluntusu Buluntu Yılı: 2019 Kontekst: - Ölçüleri: Yükseklik: 2,8 cm, Çanak Ağız Çapı: 7 cm, Hazne Ağız Çapı: 2,6 cm, Çanak Dip Çapı: 5 cm Hamur: Açık kırmızı renkteki hamur (5YR 7/8) orta sertlikte olup mika ve kireç katkılıdır.	
Kat.no. 4: Tip: A Buluntu No: AMR'08-8253 Buluntu Yeri: Aşağı Şehir A Kilisesi A13 Buluntu Yılı: 2008 Kontekst: 518 Ölçüleri: Yükseklik: 2,8 cm, Çanak Ağız Çapı: 7,3 cm, Hazne Ağız Çapı: 3,1 cm, Çanak Dip Çapı: 5,3 cm Hamur: Açık kırmızı renkteki hamur (5YR 7/6) orta sertlikte olup mika ve kireç katkılıdır.	

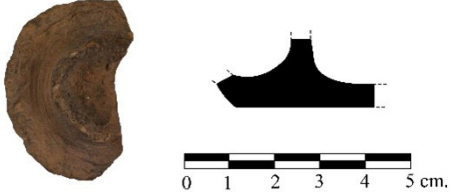
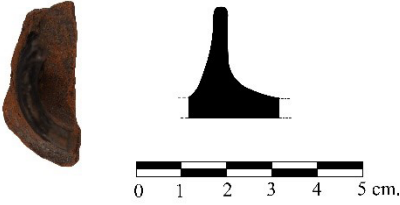
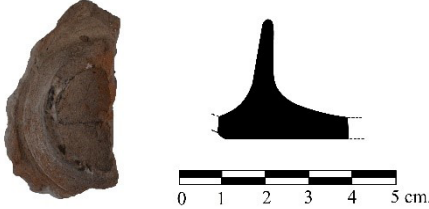
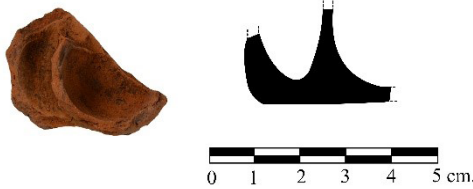
Kat.no. 5: Tip: A Buluntu No: AMR'08-8339 Buluntu Yeri: Aşağı Şehir A Kilisesi A32 Buluntu Yılı: 2008 Kontekst: 558 Ölçüleri: Yükseklik: 2,2 cm, Çanak Ağız Çapı: - Hazne Ağız Çapı: 3 cm, Çanak Dip Çapı: - Hamur: Açık kırmızı renkteki hamur (5YR 7/8) orta sertlikte olup mika ve kireç katkılıdır.	
Kat.no. 6: Tip: A Buluntu No: AMR'21-236 Buluntu Yeri: Yukarı Şehir İS-29 Buluntu Yılı: 2021 Kontekst: 975.52-973.44 Ölçüleri: Yükseklik: 2,3 cm, Çanak Ağız Çapı: - Hazne Ağız Çapı: 2,8 cm, Çanak Dip Çapı: 4,5 cm Hamur: Kırmızı renkteki hamur (5YR 6/8) orta sertlikte olup mika ve kireç katkılıdır.	
Kat.no. 7: Tip: A Buluntu No: AMR'06-7508 Buluntu Yeri: Aşağı Şehir Büyük Mekân XC Buluntu Yılı: 2006 Kontekst: 1024 Ölçüleri: Yükseklik: 3,1 cm, Çanak Ağız Çapı: - Hazne Ağız Çapı: 2,7 cm, Çanak Dip Çapı: 4,8 cm Hamur: Açık kırmızı renkteki hamur (5YR 7/8) orta sertlikte olup mika ve kireç katkılıdır.	
Kat.no. 8: Tip: A Buluntu No: AMR'06-8146 Buluntu Yeri: Aşağı Şehir Büyük Mekân XC Buluntu Yılı: 2006 Kontekst: 1009 Ölçüleri: Yükseklik: 2,4 cm, Çanak Ağız Çapı: - Hazne Ağız Çapı: 2,7 cm, Çanak Dip Çapı: - Hamur: Açık kırmızı renkteki hamur (5YR 7/8) orta sertlikte olup mika ve kireç katkılıdır.	

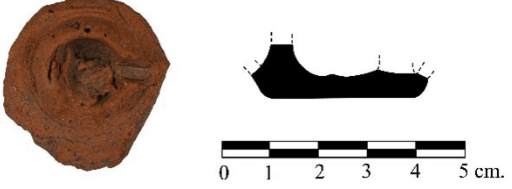
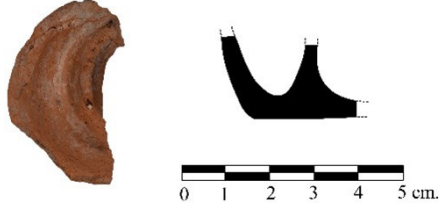
Kat.no. 9: Tip: A Buluntu No: AMR'08-8295 Buluntu Yeri: Aşağı Şehir A Kilisesi A19 Buluntu Yılı: 2008 Kontekst: 1001 Ölçüleri: Yükseklik: 2,3 cm, Çanak Ağız Çapı: - Hazne Ağız Çapı: 2,6 cm, Çanak Dip Çapı: 5 cm Hamur: Açık kırmızı renkteki hamur (5YR 7/6) orta sertlikte olup mika ve kireç katkılıdır.	
Kat.no. 10: Tip: A Buluntu No: AMR'21-238 Buluntu Yeri: Yüzey Buluntusu Buluntu Yılı: 2021 Kontekst: Yüzey Ölçüleri: Yükseklik: 2,4 cm, Çanak Ağız Çapı: - Hazne Ağız Çapı: 3,5 cm, Çanak Dip Çapı: - Hamur: Açık kırmızı renkteki hamur (5YR 7/8) orta sertlikte olup mika ve kireç katkılıdır.	
Kat.no. 11: Tip: A Buluntu No: AMR'06-7790 Buluntu Yeri: Aşağı Şehir A Kilisesi A20 Buluntu Yılı: 2006 Kontekst: 208 Ölçüleri: Yükseklik: 3,3 cm, Çanak Ağız Çapı: - Hazne Ağız Çapı: 3 cm, Çanak Dip Çapı: 5,2 cm Hamur: Açık kırmızı renkteki hamur (5YR 7/6) orta sertlikte olup mika ve kireç katkılıdır.	
Kat.no. 12: Tip: A Buluntu No: AMR'08-8296 Buluntu Yeri: Aşağı Şehir A Kilisesi A19 Buluntu Yılı: 2008 Kontekst: 1001 Ölçüleri: Yükseklik: 3,3 cm, Çanak Ağız Çapı: - Hazne Ağız Çapı: 2,7 cm, Çanak Dip Çapı: 4 cm Hamur: Açık kırmızı renkteki hamur (5YR 7/8) orta sertlikte olup mika ve kireç katkılıdır.	

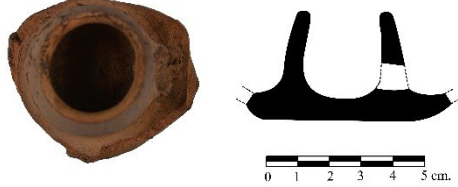
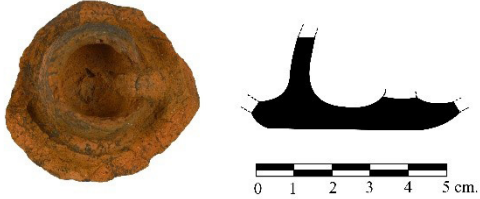
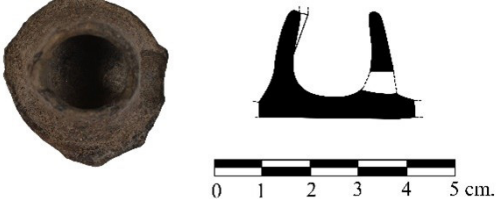
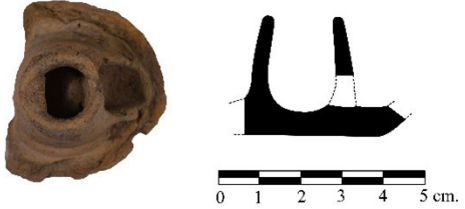
Kat.no. 13: Tip: A Buluntu No: AMR'17-232 Buluntu Yeri: Yüzey Buluntusu Buluntu Yılı: 2017 Kontekst: Yüzey Ölçüleri: Yükseklik: 2,4 cm, Çanak Ağız Çapı: - Hazne Ağız Çapı: 2,7 cm, Çanak Dip Çapı: - Hamur: Açık kırmızı renkteki hamur (5YR 7/8) orta sertlikte olup mika ve kireç katkılıdır.	
Kat.no. 14: Tip: A Buluntu No: AMR'09-8507 Buluntu Yeri: Aşağı Şehir A Kilisesi A29 Buluntu Yılı: 2009 Kontekst: 429 Ölçüleri: Yükseklik: 2,4 cm, Çanak Ağız Çapı: - Hazne Ağız Çapı: 2,8 cm, Çanak Dip Çapı: - Hamur: Açık kırmızı renkteki hamur (5YR 7/8) orta sertlikte olup mika ve kireç katkılıdır.	
Kat.no. 15: Tip: A Buluntu No: AMR'22-180 Buluntu Yeri: Yukarı Şehir İS-35 Buluntu Yılı: 2022 Kontekst: 977.17-976.57 Ölçüleri: Yükseklik: 2,5 cm, Çanak Ağız Çapı: - Hazne Ağız Çapı: 2,7 cm, Çanak Dip Çapı: - Hamur: Açık kırmızı renkteki hamur (5YR 7/8) orta sertlikte olup mika ve kireç katkılıdır.	
Kat.no. 16: Tip: A Buluntu No: AMR'20-116 Buluntu Yeri: Yukarı Şehir İS-5 Buluntu Yılı: 2020 Kontekst: 977.94 Ölçüleri: Yükseklik: 2,9 cm, Çanak Ağız Çapı: - Hazne Ağız Çapı: - Çanak Dip Çapı: - Hamur: Açık kırmızı renkteki hamur (5YR 7/6) orta sertlikte olup mika ve kireç katkılıdır.	

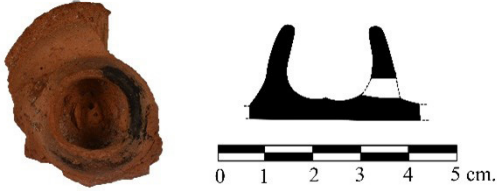
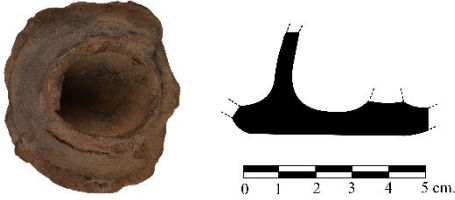
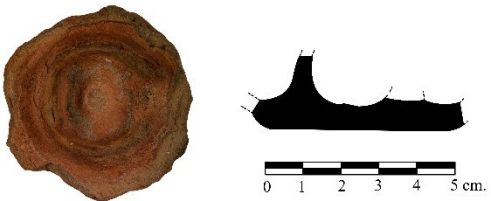
Kat.no. 17: Tip: A Buluntu No: AMR'17-228 Buluntu Yeri: Aşağı Şehir BBD Oda 15 Buluntu Yılı: 2017 Kontekst: 933.27-932.13 Ölçüleri: Yükseklik: 2,8 cm, Çanak Ağız Çapı: - Hazne Ağız Çapı: 2,8 cm, Çanak Dip Çapı: 4,2 cm Hamur: Açık kırmızı renkteki hamur (5YR 7/8) orta sertlikte olup mika ve kireç katkılıdır.	
Kat.no. 18: Tip: A Buluntu No: AMR'09-8443 Buluntu Yeri: Aşağı Şehir A Kilisesi A36 Buluntu Yılı: 2009 Kontekst: 1100 Ölçüleri: Yükseklik: - Çanak Ağız Çapı: - Hazne Ağız Çapı: - Çanak Dip Çapı: - Hamur: Açık kırmızı renkteki hamur (5YR 7/6) orta sertlikte olup mika ve kireç katkılıdır.	
Kat.no. 19: Tip: A Buluntu No: AMR'18-306 Buluntu Yeri: Yukarı Şehir Bazilika B Bo1 Buluntu Yılı: 2018 Kontekst: 975.381-974.801 Ölçüleri: Yükseklik: - Çanak Ağız Çapı: - Hazne Ağız Çapı: - Çanak Dip Çapı: 4,8 cm Hamur: Açık kırmızı renkteki hamur (5YR 7/6) orta sertlikte olup mika ve kireç katkılıdır.	
Kat.no. 20: Tip: A Buluntu No: AMR'03-8363 Buluntu Yeri: Aşağı Şehir Büyük Mekân XC Buluntu Yılı: 2003 Kontekst: 414 Ölçüleri: Yükseklik: - Çanak Ağız Çapı: - Hazne Ağız Çapı: - Çanak Dip Çapı: 5,4 cm Hamur: Açık kırmızı renkteki hamur (5YR 7/8) orta sertlikte olup mika ve kireç katkılıdır.	

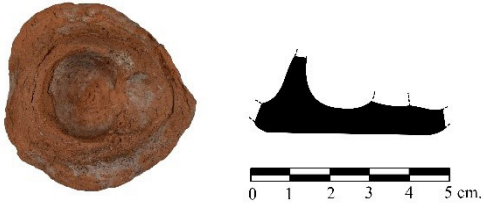
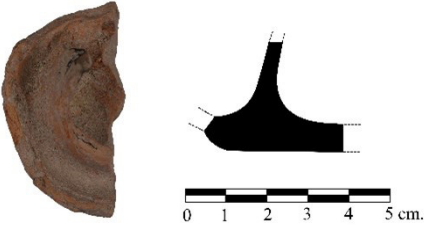
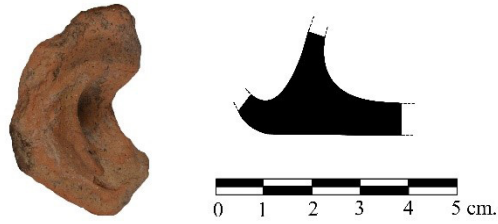
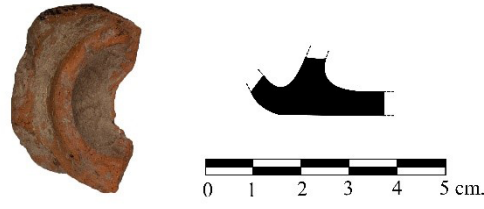
Kat.no. 21: Tip: A Buluntu No: AMR'08-8241 Buluntu Yeri: Yüzey Buluntusu Buluntu Yılı: 2008 Kontekst: Yüzey Ölçüleri: Yükseklik: - Çanak Ağız Çapı: - Hazne Ağız Çapı: - Çanak Dip Çapı: 5 cm Hamur: Açık kırmızı renkteki hamur (5YR 7/8) orta sertlikte olup mika ve kireç katkılıdır.	
Kat.no. 22: Tip: A Buluntu No: AMR'17-231 Buluntu Yeri: BBD Oda 15 Buluntu Yılı: 2017 Kontekst: 932.02-931.44 Ölçüleri: Yükseklik: - Çanak Ağız Çapı: - Hazne Ağız Çapı: - Çanak Dip Çapı: - Hamur: Açık kırmızı renkteki hamur (5YR 7/8) orta sertlikte olup mika ve kireç katkılıdır.	
Kat.no. 23: Tip: A Buluntu No: AMR'20-118 Buluntu Yeri: Yukarı Şehir Bazilika B Bo 1 Buluntu Yılı: 2020 Kontekst: 973.551 Ölçüleri: Yükseklik: - Çanak Ağız Çapı: - Hazne Ağız Çapı: - Çanak Dip Çapı: 3,2 cm Hamur: Açık kırmızı renkteki hamur (5YR 7/8) orta sertlikte olup mika ve kireç katkılıdır.	
Kat.no. 24: Tip: A Buluntu No: AMR'07-7858 Buluntu Yeri: Aşağı Şehir A Kilisesi A20 Buluntu Yılı: 2007 Kontekst: 207 Ölçüleri: Yükseklik: - Çanak Ağız Çapı: 3,2 cm, Hazne Ağız Çapı: - Çanak Dip Çapı: 5,3 cm Hamur: Açık kırmızı renkteki hamur (5YR 7/8) orta sertlikte olup mika ve kireç katkılıdır.	

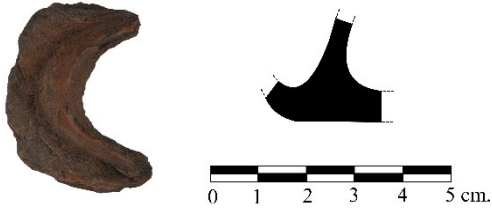
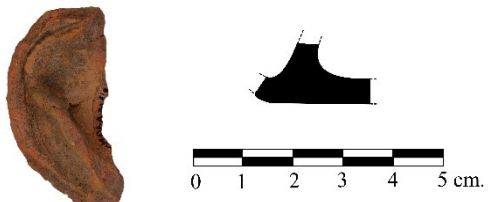
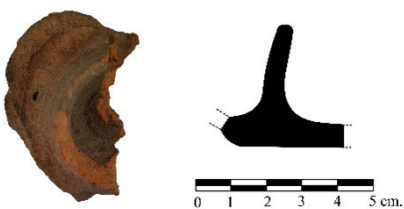
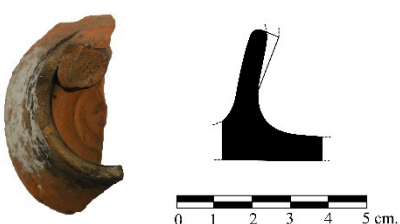
Kat.no. 25: Tip: A Buluntu No: AMR'18-57 Buluntu Yeri: Yukarı Şehir İS-5 Buluntu Yılı: 2018 Kontekst: 977.28 Ölçüleri: Yükseklik: - Çanak Ağız Çapı: - Hazne Ağız Çapı: - Çanak Dip Çapı: 5,3 cm Hamur: Açık kırmızı renkteki hamur (5YR 7/6) orta sertlikte olup mika ve kireç katkılıdır.	
Kat.no. 26: Tip: A Buluntu No: AMR'07-7847 Buluntu Yeri: Aşağı Şehir A Kilisesi A20 Buluntu Yılı: 2007 Kontekst: 204 Ölçüleri: Yükseklik: 2,5 cm, Çanak Ağız Çapı: - Hazne Ağız Çapı: 3 cm, Çanak Dip Çapı: - Hamur: Açık kırmızı renkteki hamur (5YR 7/8) orta sertlikte olup mika ve kireç katkılıdır.	
Kat.no. 27: Tip: A Buluntu No: AMR'17-227 Buluntu Yeri: BBD Oda 14 Buluntu Yılı: 2017 Kontekst: 931.36-931.07 Ölçüleri: Yükseklik: - Çanak Ağız Çapı: - Hazne Ağız Çapı: - Çanak Dip Çapı: - Hamur: Açık kırmızı renkteki hamur (5YR 7/8) orta sertlikte olup mika ve kireç katkılıdır.	
Kat.no. 28: Tip: A Buluntu No: AMR'06-7275 Buluntu Yeri: Aşağı Şehir Büyük Mekân XC Buluntu Yılı: 2006 Kontekst: 1010 Ölçüleri: Yükseklik: - Çanak Ağız Çapı: - Hazne Ağız Çapı: - Çanak Dip Çapı: - Hamur: Açık kırmızı renkteki hamur (5YR 7/8) orta sertlikte olup mika ve kireç katkılıdır.	

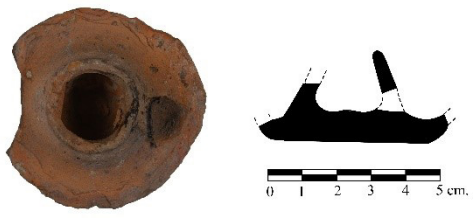
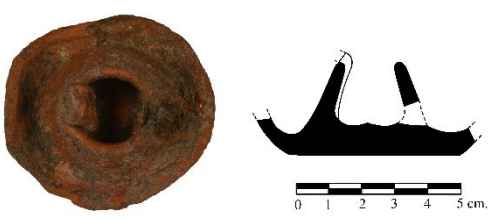
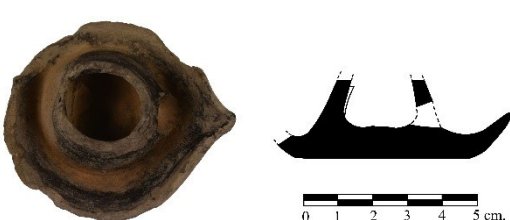
Kat.no. 29: Tip: A Buluntu No: AMR'14-136 Buluntu Yeri: Yukarı Şehir Bazilika B Bg5 Buluntu Yılı: 2014 Kontekst: 973.991-973.951 Ölçüleri: Yükseklik: - Çanak Ağız Çapı: - Hazne Ağız Çapı: - Çanak Dip Çapı: 5,2 cm Hamur: Açık kırmızı renkteki hamur (5YR 7/8) orta sertlikte olup mika ve kireç katkılıdır.	
Kat.no. 30: Tip: A Buluntu No: AMR'08-8355 Buluntu Yeri: Aşağı Şehir A Kilisesi A22, Buluntu Yılı: 2008 Kontekst: 300 Ölçüleri: Yükseklik: - Çanak Ağız Çapı: - Hazne Ağız Çapı: - Çanak Dip Çapı: 3,1 cm Hamur: Açık kırmızı renkteki hamur (5YR 7/8) orta sertlikte olup mika ve kireç katkılıdır.	
Kat.no. 31: Tip: A Buluntu No: AMR'07-7837 Buluntu Yeri: Aşağı Şehir A Kilisesi A22 Buluntu Yılı: 2007 Kontekst: 204 Ölçüleri: Yükseklik: - Çanak Ağız Çapı: - Hazne Ağız Çapı: - Çanak Dip Çapı: 5,5 cm Hamur: Açık kırmızı renkteki hamur (5YR 7/8) orta sertlikte olup mika ve kireç katkılıdır.	
Kat.no. 32: Tip: B Buluntu No: AMR'09-8497 Buluntu Yeri: Yüzey Buluntusu Buluntu Yılı: 2009 Kontekst: Yüzey Ölçüleri: Yükseklik: 3,3 cm, Çanak Ağız Çapı: - Hazne Ağız Çapı: 2,6 cm, Çanak Dip Çapı: 4 cm Hamur: Açık kırmızı renkteki hamur (5YR 7/6) orta sertlikte olup mika ve kireç katkılıdır.	

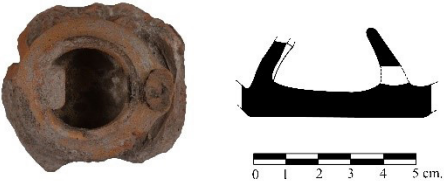
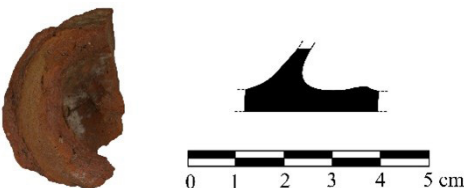
Kat.no. 33: Tip: B Buluntu No: AMR'09-8441 Buluntu Yeri: Aşağı Şehir A Kilisesi A19 Buluntu Yılı: 2009 Kontekst: 1005 Ölçüleri: Yükseklik: 3,5 cm, Çanak Ağız Çapı: - Hazne Ağız Çapı: 3,4 cm, Çanak Dip Çapı: 5,5 cm Hamur: Açık kırmızı renkteki hamur (5YR 7/6) orta sertlikte olup mika ve kireç katkılıdır.	
Kat.no. 34: Tip: B Buluntu No: AMR'06-7821 Buluntu Yeri: Aşağı Şehir A Kilisesi A20 Buluntu Yılı: 2006 Kontekst: 200 Ölçüleri: Yükseklik: - Çanak Ağız Çapı: - Hazne Ağız Çapı: - Çanak Dip Çapı: 4,5 cm Hamur: Açık kırmızı renkteki hamur (5YR 7/8) orta sertlikte olup mika ve kireç katkılıdır.	
Kat.no. 35: Tip: B Buluntu No: AMR'14-142 Buluntu Yeri: Yukarı Şehir İS GB-A1 Buluntu Yılı: 2014 Kontekst: 972.43-972.69 Ölçüleri: Yükseklik: 2,3 cm, Çanak Ağız Çapı: - Hazne Ağız Çapı: 2,5 cm, Çanak Dip Çapı: - Hamur: Açık kırmızı renkteki hamur (5YR 7/8) orta sertlikte olup mika ve kireç katkılıdır.	
Kat.no. 36: Tip: B Buluntu No: AMR'08-8263 Buluntu Yeri: Aşağı Şehir A Kilisesi A13 Buluntu Yılı: 2008 Kontekst: 527 Ölçüleri: Yükseklik: 3 cm, Çanak Ağız Çapı: - Hazne Ağız Çapı: 2,1 cm, Çanak Dip Çapı: 5,2 cm Hamur: Açık kırmızı renkteki hamur (5YR 7/8) orta sertlikte olup mika ve kireç katkılıdır.	

Kat.no. 37: Tip: B Buluntu No: AMR'09-8508 Buluntu Yeri: Aşağı Şehir A Kilisesi A29 Buluntu Yılı: 2009 Kontekst: 429 Ölçüleri: Yükseklik: 1,9 cm, Çanak Ağız Çapı: - Hazne Ağız Çapı: 2,7 cm, Çanak Dip Çapı: - Hamur: Açık kırmızı renkteki hamur (5YR 7/8) orta sertlikte olup mika ve kireç katkılıdır.	
Kat.no. 38: Tip: B Buluntu No: AMR'21-237 Buluntu Yeri: Yukarı Şehir İS-29 Buluntu Yılı: 2021 Kontekst: 976.65-975.82 Ölçüleri: Yükseklik: - Çanak Ağız Çapı: - Hazne Ağız Çapı: - Çanak Dip Çapı: 5,9 cm Hamur: Açık kırmızı renkteki hamur (5YR 7/6) orta sertlikte olup mika ve kireç katkılıdır.	
Kat.no. 39: Tip: B Buluntu No: AMR'06-7519 Buluntu Yeri: Aşağı Şehir A Kilisesi A21 Buluntu Yılı: 2006 Kontekst: 106 Ölçüleri: Yükseklik: - Çanak Ağız Çapı: - Hazne Ağız Çapı: - Çanak Dip Çapı: 5,3 cm Hamur: Açık kırmızı renkteki hamur (5YR 7/8) orta sertlikte olup mika ve kireç katkılıdır.	
Kat.no. 40: Tip: B Buluntu No: AMR'07-7948 Buluntu Yeri: Aşağı Şehir A Kilisesi A17 Buluntu Yılı: 2007 Kontekst: 304 Ölçüleri: Yükseklik: - Çanak Ağız Çapı: - Hazne Ağız Çapı: - Çanak Dip Çapı: 5 cm Hamur: Açık kırmızı renkteki hamur (5YR 7/8) orta sertlikte olup mika ve kireç katkılıdır.	

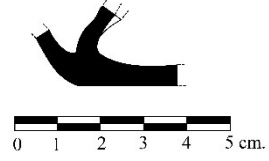
Kat.no. 41: Tip: B Buluntu No: AMR'08-8248 Buluntu Yeri: Aşağı Şehir A Kilisesi A13 Buluntu Yılı: 2008 Kontekst: 510 Ölçüleri: Yükseklik: - Çanak Ağız Çapı: - Hazne Ağız Çapı: - Çanak Dip Çapı: 4,6 cm, Hamur: Açık kırmızı renkteki hamur (5YR 7/8) orta sertlikte olup mika ve kireç katkılıdır.	
Kat.no. 42: Tip: B Buluntu No: AMR'17-230 Buluntu Yeri: BBD Oda 15 Buluntu Yılı: 2017 Kontekst: 932.21-931.40 Ölçüleri: Yükseklik: - Çanak Ağız Çapı: - Hazne Ağız Çapı: - Çanak Dip Çapı: 5 cm Hamur: Açık kırmızı renkteki hamur (5YR 7/8) orta sertlikte olup mika ve kireç katkılıdır.	
Kat.no. 43: Tip: B Buluntu No: AMR'08-8252 Buluntu Yeri: Aşağı Şehir A Kilisesi A13 Buluntu Yılı: 2008 Kontekst: 518 Ölçüleri: Yükseklik: - Çanak Ağız Çapı: - Hazne Ağız Çapı: - Çanak Dip Çapı: 5,2 cm Hamur: Açık kırmızı renkteki hamur (5YR 7/8) orta sertlikte olup mika ve kireç katkılıdır.	
Kat.no. 44: Tip: B Buluntu No: AMR'06-7509 Buluntu Yeri: Aşağı Şehir Büyük Mekân XC Buluntu Yılı: 2006 Kontekst: 7509 Ölçüleri: Yükseklik: - Çanak Ağız Çapı: - Hazne Ağız Çapı: - Çanak Dip Çapı: 4,2 cm Hamur: Açık kırmızı renkteki hamur (5YR 7/8) orta sertlikte olup mika ve kireç katkılıdır.	

Kat.no. 45: Tip: B Buluntu No: AMR'18-59 Buluntu Yeri: Yukarı Şehir İS-12 Buluntu Yılı: 2018 Kontekst: 977.70 Ölçüleri: Yükseklik: - Çanak Ağız Çapı: - Hazne Ağız Çapı: - Çanak Dip Çapı: - Hamur: Açık kırmızı renkteki hamur (5YR 7/8) orta sertlikte olup mika ve kireç katkılıdır.	
Kat.no. 46: Tip: B Buluntu No: AMR'06-7515 Buluntu Yeri: Aşağı Şehir A Kilisesi A21 Buluntu Yılı: 2006 Kontekst: 119 Ölçüleri: Yükseklik: - Çanak Ağız Çapı: - Hazne Ağız Çapı: - Çanak Dip Çapı: 4 cm Hamur: Açık kırmızı renkteki hamur (5YR 7/8) orta sertlikte olup mika ve kireç katkılıdır.	
Kat.no. 47: Tip: B Buluntu No: AMR'17-229 Buluntu Yeri: BBD Oda 17 Buluntu Yılı: 2017 Kontekst: 931.36-931.07 Ölçüleri: Yükseklik: 2,9 cm, Çanak Ağız Çapı: - Hazne Ağız Çapı: 3 cm, Çanak Dip Çapı: - Hamur: Açık kırmızı renkteki hamur (5YR 7/8) orta sertlikte olup mika ve kireç katkılıdır.	
Kat.no. 48: Tip: B Buluntu No: - Buluntu Yeri: Yüzey Buluntusu Buluntu Yılı: 2003 Kontekst: Yüzey Ölçüleri: Yükseklik: 3 cm, Çanak Ağız Çapı: - Hazne Ağız Çapı: 3 cm, Çanak Dip Çapı: - Hamur: Açık kırmızı renkteki hamur (5YR 7/8) orta sertlikte olup mika ve kireç katkılıdır.	

Kat.no. 49: Tip: C Buluntu No: AMR'06-7500 Buluntu Yeri: Aşağı Şehir Büyük Mekân XC Buluntu Yılı: 2006 Kontekst: 1009 Ölçüleri: Yükseklik: 2,4 cm, Çanak Ağız Çapı: 8 cm, Hazne Ağız Çapı: 3,3 cm, Çanak Dip Çapı: 4,5 cm Hamur: Açık kırmızı renkteki hamur (5YR 7/8) orta sertlikte olup mika ve kireç katkılıdır.	
Kat.no. 50: Tip: C Buluntu No: AMR'05-7788 Buluntu Yeri: Yüzey Buluntusu Buluntu Yılı: 2005 Kontekst: Yüzey Ölçüleri: Yükseklik: 2,5 cm, Çanak Ağız Çapı: - Hazne Ağız Çapı: 2,8 cm, Çanak Dip Çapı: 5,4 cm Hamur: Açık kırmızı renkteki hamur (5YR 7/6) orta sertlikte olup mika ve kireç katkılıdır.	
Kat.no. 51: Tip: C Buluntu No: AMR'08-8218 Buluntu Yeri: Yüzey Buluntusu Buluntu Yılı: 2008 Kontekst: Yüzey Ölçüleri: Yükseklik: 2,6 cm, Çanak Ağız Çapı: - Hazne Ağız Çapı: 2,9 cm, Çanak Dip Çapı: 6,2 cm Hamur: Açık kırmızı renkteki hamur (5YR 7/8) orta sertlikte olup mika ve kireç katkılıdır.	
Kat.no. 52: Tip: C Buluntu No: AMR'07-7993 Buluntu Yeri: Aşağı Şehir A Kilisesi A17 Buluntu Yılı: 2007 Kontekst: 306 Ölçüleri: Yükseklik: - Çanak Ağız Çapı: 7,1 cm, Hazne Ağız Çapı: - Çanak Dip Çapı: 4,8 cm Hamur: Açık kırmızı renkteki hamur (5YR 7/8) orta sertlikte olup mika ve kireç katkılıdır.	

Kat.no. 53: Tip: C Buluntu No: AMR'07-7838 Buluntu Yeri: Aşağı Şehir A Kilisesi A20 Buluntu Yılı: 2007 Kontekst: 207 Ölçüleri: Yükseklik: 2,9 cm, Çanak Ağız Çapı: - Hazne Ağız Çapı: 2,8 cm, Çanak Dip Çapı: 4,5 cm Hamur: Açık kırmızı renkteki hamur (5YR 7/8) orta sertlikte olup mika ve kireç katkılıdır.	
Kat.no. 54: Tip: C Buluntu No: AMR'21-235 Buluntu Yeri: Yüzey Buluntusu Buluntu Yılı: 2021 Kontekst: Yüzey Ölçüleri: Yükseklik: 2,8 cm, Çanak Ağız Çapı: - Hazne Ağız Çapı: 3,2 cm, Çanak Dip Çapı: 5,2 cm Hamur: Açık kırmızı renkteki hamur (5YR 7/8) orta sertlikte olup mika ve kireç katkılıdır.	
Kat.no. 55: Tip: C Buluntu No: AMR'17-224 Buluntu Yeri: Aşağı Şehir BBD Oda 14 Buluntu Yılı: 2017 Kontekst: 931.36-931.07 Ölçüleri: Yükseklik: - Çanak Ağız Çapı: - Hazne Ağız Çapı: - Çanak Dip Çapı: 5,3 cm Hamur: Açık kırmızı renkteki hamur (5YR 7/8) orta sertlikte olup mika ve kireç katkılıdır.	
Kat.no. 56: Tip: C Buluntu No: AMR'18-58 Buluntu Yeri: Yukarı Şehir İS-9 Buluntu Yılı: 2018 Kontekst: 978.57 Ölçüleri: Yükseklik: - Çanak Ağız Çapı: - Hazne Ağız Çapı: - Çanak Dip Çapı: - Hamur: Açık kırmızı renkteki hamur (5YR 7/8) orta sertlikte olup mika ve kireç katkılıdır.	

Kat.no. 57: Tip: C
Buluntu No: AMR'07-7994
Buluntu Yeri: Aşağı Şehir A Kilisesi A26
Buluntu Yılı: 2007
Kontekst: 609
Ölçüleri: Yükseklik: - Çanak Ağız Çapı: -
Hazne Ağız Çapı: - Çanak Dip Çapı: 4 cm
Hamur: Açık kırmızı renkteki hamur (5YR 7/8) orta sertlikte olup mika ve kireç katkılıdır.

KAYNAKLAR

al-Tabari 1991

al-Tabari, *The History of al-Ṭabarī, vol. 33, Storm and Stress along the Northern Borders of the Abbasid Caliphate*, trans. C. E. Bosworth, Albany: State University of New York Press.

Ayönü 2014

Ayönü, Y., *Selçuklular ve Bizans*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Belke-Restle 1984

Belke, K.-Restle, M., *Tabula Imperii Byzantini IV, Galatien und Lykaonien*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien.

Böhlendorf Arslan 2004

Böhlendorf Arslan, B., *Die Glasierte Byzantinische Keramik aus der Tukey*, Ege Yayınları, İstanbul.

Bronner 1930

Broneer, O., *Corinth, Vol. IV, Part II, Terracotta Lamps*, Published for the American School of Classical Studies at Athens by Harvard University Press, Cambridge, Mass.

Brants 1913

Brants, J., *Antieke terra-cotta lampen uit het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden*, Ministerie van Binnenlandse Zaken, Leiden.

Çokay 2000

Çokay, S., *Antikçağda Aydınlatma Araçları*, Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul.

Demirel Gökalp 2021

Demirel Gökalp, Z. “Amorium Kazılarında Bulunan Styluslar”, *TÜBA-KED* , 23, 99-117.

Demirel Gökalp vd. 2022

Demirel Gökalp, Z.-Erel, A. C.-Tsiviskis, N.-Yılmazyaşar, H.-Kurt, M., “2019 ve 2020 Yılı Amorium Kazıları” *2019 ve 2020 Yılı Kazı Çalışmaları*, C 4, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 567-518.

Demirel Gökalp-Kurt 2023

Demirel Gökalp, Z.-Kurt, M., “Amorium Kazılarında Bulunan Orta Bizans Dönemi Sırlı Isıtma Kapları”, *TÜBA-KED* , 27, 237-252.

Doğer-Armağan 2020

Doğer, L.-Armağan, M. E., “Amorium, Yukarı Şehir İç Sur Alanı Kazısından Geç Orta Çağ Sırlı Seramikleri Üzerine İlk Gözlemler”, *Art-Sanat*, 14, 71-110.

Gill 2003

Gill, M. A. V., “Middle Byzantine Terracotta Lamps”, *Amorium Reports, II: Research Papers and Technical Reports*, ed. C. S. Lightfoot, British Archaeological Reports, Bar Publishing, Oxford, 65-71.

Gill-Şen 2013

Gill, M. A. V.-Şen, N. T., “Roman and Early Byzantine Terracotta Lamps”, *Amorium Reports, II: Research Papers and Technical Reports*, ed. C. S. Lightfoot, British Archaeological Reports, Bar Publishing, Oxford, 25-63.

Güngör Alper 2021

Güngör Alper, E., “Çattepe Höyüğü’nde Bulunan Pişmiş Toprak Kandiller”, *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 52, 77-90.

Güngör vd. 2010

Güngör, E.-Koroğlu, G.-Lafı, E., “Yumuktepe Pişmiş Toprak Kandilleri”, *XIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri : 14-16 Ekim 2009*, ed. K. Pektaş vd., Pamukkale Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü, Denizli, 333-341.

Harrison 1993

Harrison, R. M., “Amorium 1991”, *XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C II, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 247-259.

Hubinger 1993

Hubinger, U., *Die Antiken Lampen des Akademischen Kunstmuseums der Universität Bonn*, Deutsches Archäologisches Institut, Berlin.

Iverson 2007

Iverson, E. A., “Amorium in the Byzantine Dark Ages (seventh to ninth centuries)”, *Post-Roman Towns, Trade and Settlement in Europe and Byzantium, Vol. 2, Byzantium, Pliska, and the Balkans*, ed. J. Henning, Walter de Gruyter, Berlin, 25-29.

Iverson 2012

Iverson, E. A., “Excavation at the Lower City Enclosure”, *1996-2008, Amorium Report 3: The Lower City Enclosure, Finds Reports and Technical Studies*, ed. C. S. Lightfoot-E. A. Iverson, Ege Yayınları, İstanbul, 5-151.

İnanan 2007

İnanan, F., “İzmir Arkeoloji Müzesi’nden Bir Grup Pişmiş Toprak Kandil”, *Sanat Tarihi Dergisi*, 16/1, 49-65.

Katsari vd. 2012

Katsari, C.-Lightfoot, C. S.-Özme, A., “The Amorium Mint and Coin Finds”, *Amorium Reports* 4, Berlin.

Kawatoko 1987

Kawatoko, M., “Oil Lamps from Al-Fustat”, *Orient*, 23, 25-53.

Cedrenus 1838

Cedrenus, G., *Georgii Cedreni Historiarum Compendium*, Tome I, ed. I. Bekker, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae 8, Verlag E. Webar, Bonn.

Koçyiğit 2006

Koçyiğit, O., *Amorium Hamam Yapısı Tarihsel Süreç İçerisindeki İşlevsel Değişim*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.

Koçak 2018

Koçak, T., *Arkeolojik Veriler ve Yazılı Kaynaklar Işığında Amorium Kenti'nin Tarihi (En Eski Çağlardan Bizans Yerleşiminin Sonuna Kadar)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya.

Kurt 2023

Kurt, M., “2022 Yılı Amorium İç Sur ve Bazilika B Kazıları Sırlı Seramik Buluntuları”, *ASOS JOURNAL*, 136, 263-281.

Kurt 2022

Kurt, M., “Amorium İç Sur Kazıları (2020-2021) Beylikler ve Erken Osmanlı Dönemi Sırlı Seramik Buluntuları”, *ODÜSOBİAD*, 12/3, 2291-2306.

Lightfoot vd. 2010

Lightfoot, C. S.-Iverson, E. A.-Koçyiğit, O.-Şen, M., “Amorium Kazıları, 2008”, *31. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C I, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 133-157.

Lightfoot vd. 2008

Lightfoot, C. S.-Koçyiğit, O.-Yaman, H., “Amorium Kazısı 2006”, *29. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C I, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 443-466.

Lightfoot-Lightfoot 2007

Lightfoot, C. S.-Lightfoot, M., *Anadolu'da Bir Bizans Kenti Amorium*, Homer Kitabevi, İstanbul.

Lightfoot 2012

Lightfoot, C. S., “Midlle Byzantine Terracotta Lamps 1993-2005”, *Amorium Report 3: The Lower City Enclosure, Finds Reports and Technical Studies*, ed. C. S. Lightfoot-E. A. Iverson, Ege Yayınları, İstanbul, 217-232.

Lightfoot 2019

Lightfoot, C. S., “Lighting Devices Found at Byzantine Amorium (Turkey)”, *Glass, Wax and Metal, Lighting Technologies in Late Antique, Byzantine and Medieval Times*, ed. I. Motsianos-K. S. Garnett, Archaeopress Publishing, Oxford, 132-138.

Masri 2019

Masri, M. E., “Terracotta Oil Lamps from the Excavation at the BEY 004 Site (Beirut, Lebanon)”, *Polish Archaeology in the Mediterranean*, 28/1, 423-459.

Menzel 1969

Menzel, H., *Antike Lampen, im Römisch-Germanischen Zentralmuseum zu Mainz*, Mainz.

Oziol 1977

Oziol, T., *Salamine de Chypre VII: Les lampes du musée de Chypre*, De Boccard, Paris.

Özkul Fındık 2003

Özkul Fındık, N., “Turkish Glazed Pottery”, *Amorium Reports, II: Research Papers and Technical Reports*, ed. C. S. Lightfoot, British Archaeological Reports, Bar Publishing, Oxford, 105-118.

Özcihan 2018

Özcihan, İ., *Tarsus Arkeoloji Müzesi’nden Bir Grup Pişmiş Toprak Kandil*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Schoolman 2012

Schoolman, E. M., “Roman and Early Byzantine Terracotta Lamps”, *Amorium Report 3: The Lower City Enclosure, Finds Reports and Technical Studies*, ed. C. S. Lightfoot-E. A. Ivison, Ege Yayınları, İstanbul, 193-215.

Theophanes Continuatus 1938

Theophanes Continuatus, *Theophanes Continuatus, Ioannes Cameniata, Symeon Magister, Georgius Monachus*, ed. I. Bekker, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae 45, Bonn.

Vasiliev 1935

Vasiliev, A. A. *Byzance et les Arabes. Tome I: La Dynastie d’Amorium (820-867)*. Éd. française préparée par Henri Grégoire et Marins Canard, Éditions de l’Institut de Philologie et d’Histoire Orientales, Corpus Bruxellense Historiae Byzantinae, Bruxelles, 1. Appendix: “Al-Mas‘udi”, 327-338.

Vorderstrasse 2019

Vorderstrasse, T., “Lamps from the Roman-Middle Islamic Periods”, *Komana Small Finds*, ed. D. B. Erciyas-M. Acara, Ege Yayınları, İstanbul, 131-153.

Yavaş vd. 2018

Yavaş, A.-Demirel Gökalp, Z.-Güder, Ü.-Kurt, M., “Amorium Kazılarında Bulunan Bir Grup Ok Ucu”, *TÜBA-AR*, 23, 179-2209.

Yılmaz 2016

Yılmaz, G., “Hasankeyf Kazılarında Bulunan Seramik Kandiller”, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 36, 275-288.

Yılmazyaşar-Demirel Gökalp 2021

Yılmazyaşar, H.-Demirel Gökalp, Z., “Amorium’da Yukarı Şehir İç Sur Kazıları (2014-2018)” *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21/4, 1017-1050.

Wladyslaw 1979

Wladyslaw, B. K., “Medieval Ceramic Oil Lamps Fustat”, *Ars Orientalis*, 8, 1-18.

Winfield 1977

Winfield, D., “The Northern Routes across Anatolia”, *Anatolian Studies*, 27, 151-166.

Kale-Yukarı Mezarlık Alanında Heykel, Balbal, Taş Baba Geleneğinin Yansımaları

Mustafa Beyazıt* - Başaran Doğu Göktürk** - Yusuf Baştürk***

Öz

Denizli-Muğla kara yolunun 70. kilometresindeki Eski Kale (Tabae Antik Kenti)'de yerleşim yerinin dar olması her dönemde defin için ciddi sıkıntılara sebep olmuştur. Bu yüzden Türk-İslam Dönemi'nde de kent halkı definlerini yapmak için Denizli-Muğla karayolu ile ikiye ayrılmış durumdaki Kavaklıpınar mevkinde bulunan Kale-i Tavas Mezarlığı'nı kullanmışlardır. 2015 yılından itibaren düzenli olarak çalışmaların yürütüldüğü Kale-i Tavas Yukarı (Doğu) Mezarlık'ta, kültürel miras niteliğinde dört binden fazla mezar taşı tespit edilmiştir. Bunların arasında, Türklerin İslamiyet öncesi dönemlerine ait gelenek ve kültürlerini yansıtan; geometrik bezemeli, damgalı ve insan silüetli/formlu özellikleriyle bizi Orta Asya'ya götüren mezar taşları ayrı bir grup olarak dikkat çekmektedir. Özellikle Orta Asya coğrafyasında Türklerin balbal, taş heykel (taş baba) geleneğinin temsilcisi olarak gördüğümüz on bir mezar taşı, bu çalışmanın ana konusunu oluşturmaktadır. Bahsi geçen mezar taşları, yüzeylerindeki bezeme, form ve gövde özelliklerine göre tasnif edilerek açıklamaları çizim ve fotoğraflarla desteklenmiştir. Taşlar, taşıdıkları nitelikler doğrultusunda kıyafet unsurları barındıranlar, takı tasvirleri içerenler, kazıma tekniğiyle oluşturulmuş insan silüetlerine sahip olanlar ve belirgin insan uzuvlarıyla şekillendirilmiş örnekler olmak üzere alt gruplar hâlinde incelenmiştir. Bu taşların öncülleri ve benzer örnekleri, Orta Asya'dan başlayarak Kafkaslar, Karadeniz havzası ve Türkiye sınırları içerisinde seçilmiş örneklerle karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. İslamiyet öncesi dönemlerden günümüze kadar sürdürülen bu geleneğin, farklı inanç sistemlerinden geçerek nasıl devam ettirildiği, çalışma kapsamında değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kale-i Tavas, Mezar Taşı, Orta Asya, Damga, Balbal, Heykel, Taş Baba.

Reflections of the Old Turkic Statue Tradition in the Upper Section of the Islamic Cemetery in the Kale District, Denizli

Abstract

The limited residential area in the ancient city of Tabae, located at the 70th kilometer of the Denizli-Muğla highway, created significant difficulties in identifying suitable burial grounds throughout history. During

* Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Denizli/TÜRKİYE <https://ror.org/01etz1309> hacivaz@gmail.com <https://orcid.org/0000-0003-0684-2383>

** Dr. Arş. Gör., Harran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Şanlıurfa/TÜRKİYE <https://ror.org/057qfs197> bdgokturk@harran.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-5069-1220>

*** Doktora Öğrencisi, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk-İslam Arkeolojisi Anabilim Dalı, İzmir/TÜRKİYE <https://ror.org/024nx4843> pausfbasturk@gmail.com <https://orcid.org/0000-0001-9098-7061>

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. / This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

Atıf/Citation: Beyazıt, Mustafa-Göktürk, Başaran Doğu-Baştürk, Yusuf, "Kale-Yukarı Mezarlık Alanında Heykel, Balbal, Taş Baba Geleneğinin Yansımaları", *Höyük*, 15, 2025, s. 197-214.

the Turkish-Islamic period, the Kale-i Tavas Cemetery in the Kavaklıpınar area, divided by the highway, served as the main burial site. Since 2015, systematic documentation efforts in the eastern section of this cemetery, known as the Upper Cemetery, have recorded over four thousand tombstones of cultural and historical value. Among these, a distinct group of tombstones stands out with their geometric decorations, tribal tamgas, and human-shaped or silhouetted forms, reflecting the traditions and cultural elements of the Turks from the pre-Islamic period and evoking strong associations with Central Asia. This study focuses on eleven tombstones belonging to a distinct group that can be regarded as representatives of the balbal tradition and the Old Turkic statuary culture originating from Central Asia. The tombstones in question are described based on their surface decorations, forms, and body characteristics, and these descriptions are supported with drawings and photographs. The stones are examined in subgroups according to their distinctive features: those bearing elements of clothing, depictions of jewelry, incised human silhouettes, and figurative examples shaped with clearly rendered human limbs. Predecessors and comparable examples of these stones are analyzed through a comparative approach, including selected cases from Central Asia, the Caucasus, the Black Sea basin, and within the borders of modern-day Türkiye. The study also explores how this tradition, rooted in the pre-Islamic period, has been sustained through time by adapting to different belief systems up to the present day.

Keywords: Kale-i Tavas, Tombstone, Central Asia, Tamga, Balbal, Statue, Stone Ancestor.

Giriş

Kale-i Tavas Mezarlığı, Denizli ili Kale ilçesinde, ilçe merkezine yakın Kavaklıpınar mevkinde Beyağaç yol ayrımında yer almaktadır. Denizli-Muğla kara yolunun ikiye ayırdığı mezarlık, tapunun 81. paftasında kayıtlı 2582 ve 2586 parselleri üzerine kurulmuştur. Yukarı (Doğu) Mezarlık 7160 m², Aşağı (Batı) Mezarlık ise 2280 m²'lik alanı kaplamaktadır (bk. Fotoğraf 1)¹. Mezarlık günümüzde de defin alanı olarak kullanılmaktadır. Kale-i Tavas ören yeri doğal bir kayalık üzerine kurulmuştur. Bu nedenle çevresindeki alanlardan daha yüksektedir ve yaptığımız sözlü tarih araştırmaları da göstermektedir ki insanlar hayatlarını sıkışık bir bölgede sürdürmüşlerdir. Ören yerinde Cevher Paşa Cami haziresi, caminin hemen yanındaki yamaçta bulunan küçük bir mezarlık ve sıra odalar önünde yer alan hazire dışında, şu an itibarıyla başka bir defin alanı bulunmamaktadır. Dolayısıyla, Eski Kale yerleşimindeki yaşam alanının kısıtlı olması, mezarlık olarak günümüzdeki mekinin seçilmesini zorunlu kılmıştır. 2015–2017 yılları arasında, Karayolları Genel Müdürlüğüne bağlı ekiplerin yürüttüğü yol genişletme çalışmaları sırasında, Yukarı (Doğu) Mezarlık alanındaki taşların kara yoluna yakın konumda bulunması nedeniyle kaybolma riski ortaya çıkmıştır. Bu risk doğrultusunda çalışmalar, kara yoluna bakan kuzeybatı istikametinden başlatılmıştır. Önceki yıllarda oluşturulan yürüyüş yolları esas alınarak mezarlık alanı paftalara ayrılmış ve sistematik bir envanter süreci izlenmiştir. Bu çerçevede, yol çalışmaları sırasında zarar görmesi muhtemel taşların bulunduğu alan “I. Pafta” olarak adlandırılmış ve bu alandan başlamak üzere mezarlık toplam altı farklı paftaya bölünmüştür (bk. Fotoğraf 1).

1 Kavaklıpınar Mevki Kale-i Tavas Yukarı Mezarlığı Çevre ve Şahide Düzenleme Çalışmaları, 2015 yılından bu yana sürdürülmektedir. Bu süreçte bizi destekleyen Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığına, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğüne, Pamukkale Üniversitesine, Denizli Müzesi çalışanlarına ve Denizli Büyükşehir Belediyesine teşekkür ederiz. Ayrıca bizleri, maddi-manevi her anlamda destekleyen ve yalnız bırakmayan Kale Belediyesine ve çalışanlarına ne kadar teşekkür etsek azdır. Bununla birlikte bizi projeleriyle destekleyen Türk Tarih Kurumuna minnettarız.

Yukarı Mezarlık'ta, Türk-İslam Dönemi'ne ait üç binden fazla mezar taşı belgelendirilerek kayıt altına alınmıştır. Bu mezar taşları, dönemsel farklılıkları ve yüzeylerinde barındırdıkları üslup özellikleri sebebiyle üç ana başlıkta incelenmektedir. İlk grubu tamamen Osmanlı Dönemi'ne ait mezar taşları oluştururken, ikinci grupta Cumhuriyetin ilanından sonra dikilmiş fakat Osmanlı geleneğini sürdüren mezar taşları yer almaktadır². Son grubu ise, Türklerin İslam öncesi dönemlere kadar giden Orta Asya gelenek ve kültürünün izlerini taşıyan şahideler oluşturmaktadır. Bu son grupta; gövde yüzeylerinde değişik geometrik şekiller, damgalar, bitki/ağaç tasvirleri, insan yüzü ve uzuvlarına sahip mezar taşları bulunmaktadır.

Kale-i Tavas Yukarı Mezarlığı'nda, yüzey formu ve bezeme özellikleri bakımından bu tür unsurlar taşıyan³ toplam 185⁴ mezar taşı tespit edilmiştir. Bu taşlar; I. Pafta'da 56, II. Pafta'da 36, III. Pafta'da 17, IV. Pafta'da 73, V. Pafta'da 1 ve VI. Pafta'da 2 adet olmak üzere dağılmıştır. Bunlar arasında, Türk taş heykel ve balbal geleneğini doğrudan yansıttığı değerlendirilen özel bir grup ayrılarak bu çalışmada incelenmiştir.

Türklerde Dikilitaş Geleneği ve Yukarı Mezarlık Alanındaki Örnekler

İslamiyet öncesi Türklerde ölü gömme gelenekleriyle bağlantılı olarak heykel, balbal, taş baba, dikilitaş, menhir ve stellerin; kurgan tipindeki mezarların üzerine, mezara giden yola sıra hâlinde yerleştirildiğini veya kutsal kabul edilen noktalarda görüldüğünü bilmekteyiz⁵. Balbalların ölü gömme törenlerinden sonra dikildiği bilgisi Köl Tigin, Bilge Kağan ve Ongin yazıtları gibi çeşitli Orhun metinlerinde açıkça geçmektedir⁶. Bu yazıtlarda “balbal” sözcüğü sıkça kullanılmakta, bu taşların ölen kişiyi onurlandırmak amacıyla dikildiğine dair açıklamalar yer almaktadır⁷. Ayrıca, İbn Fadlan *Seyahatnamesi*nde, mezardaki kişinin sağlığında öldürdüğü kişi sayısı kadar ahşaptan yontulmuş suretlerin kabrin üzerine dikildiğinden ve bu suretlerin mezar-daki kişiye öte dünyada hizmetkâr olacağından bahsetmektedir⁸. Balbalların işlevine dair kesin bir görüş birliği olmamakla birlikte, bazı yorumlara göre bunlar, ölen kağanların ruhuna eşlik eden, tek veya iki sıra hâlinde dizilmiş kendi askeri olan süvarilerdir⁹.

Stel, dikilitaş ve menhir gibi taş dikme uygulamaları, heykel geleneğinin öncüsü olarak değerlendirilmekte ve bu tür örneklerle özellikle Orta Asya coğrafyasında sıkça rastlanmaktadır¹⁰. Bu gelenek en erken Sibiryadaki Amur bölgesi petrogliflerinde kaya yüzeylerinin insan yüzü şeklinde düzenlenmesine kadar götürülebilmektedir¹¹. Bu gelenekle bağlantılı olarak, geyikli taşlar ve yüzeyinde yazıtlar bulunan Bengü taşlar da bu coğrafya içerisinde farklı dönemlerde tespit edilmektedir. Bu geyikli taşların yüzeylerinde de tıpkı heykellerde olduğu gibi kılıç, ok-yay,

2 Beyazıt-Çelemoğlu-Atıcı 2021.

3 Orta Asya geleneğiyle bağlantılı mezar taşlarının tanıtımı için bk. Beyazıt-Göktürk 2022, 829-871.

4 Saha araştırmalarımız tamamlanmadığı için bu sayı ilerleyen süreçte artabilir.

5 Çoruhlu 2001, 96; Yılmaz 2003, 40; Ögel 2014, 137, 139.

6 Yılmaz 2003, 23-37.

7 Orkun 1986, 37, 41, 69, 70, 128, 139 vd.

8 Şeşen 2010, 15.

9 Yılmaz 2003, 43, 44.

10 Nowgorodowa 1980, 136-148; Kivalo 1931, 27, 31.

11 Okladnikov 1981, res. 1, 5, 6, 9, 10, 25.

balta, kemer, küpe gibi aksesuarlarla birlikte savaş aletlerinin tasvirlerine de rastlanmaktadır¹². Geyikli taş olarak isimlendirilen bu taşların bazılarının yukarı kısmında insan yüzü şeklinde düzenlemeler bulunmaktadır¹³. Bu düzenlemeyle birlikte, taşın yüzeyindeki geyik ve çeşitli hayvan motiflerinin işlenmesi, özellikle II. Pazırık Kurganı'nda ortaya çıkarılan, vücudu dövmeli insan bedenini düşündürmektedir¹⁴. Türk heykel geleneğinin temsilcileri olan bu taşlarda, insan figürlerinin detaylı betimlemeleriyle birlikte, dönem kıyafetlerinin nasıl olduğuna yönelik bilgiler de elde edilmektedir¹⁵. Ayrıca kemer, kemere asılı kılıç, kemer tokası, kese, kolye, kadeh, küpe, taş gibi aksesuarlar da ayrıntılı biçimde taşların yüzeyine işlenmiştir¹⁶. Figürlerin yüz hatlarına bakıldığında saç, göz, burun, bıyık, sakal, kulak gibi belirgin özelliklerinin de tasvir edildiği anlaşılmaktadır. Bahsi geçen bu eserlerin heykel şeklinde tasarlanan örnekleri olduğu gibi¹⁷, sadece yüz betimlemeleri olanlarla da karşılaşmaktadır¹⁸. Görüldüğü üzere, ölümden sonraki yaşam inancına sahip Türk topluluklarında dikilitaş geleneğinin, yazılı kaynaklarla birlikte arkeolojik verilerle de desteklenmelidir. Çok uzun yıllar sürdürülen bu geleneğin, İslamiyet'te yasaklı olmasına rağmen -tıpkı türbe ve kümbet yapımında olduğu gibi- devam ettirildiği anlaşılmaktadır.

Bu geleneğin bir sonucu olarak, sözünü ettiğimiz taşların Türklerin yayılım gösterdiği coğrafyalarda da benzerlerine rastlanmaktadır. Karadeniz havzasına yayılmış olan taş heykeller sıalanırken¹⁹, özellikle Kuzey Kafkasya, Ukrayna, Güney Rusya bölgelerindeki kurgan kazılarında açığa çıkarılan taş heykeller dikkat çekmektedir, söz konusu eserler bugün birçok müzede sergilenmektedir²⁰. İslamiyet'in kabulü sonrasında, bu gelenek mezar taşı dikme uygulaması ile devam etmiş; söz konusu taşlarda, İslam öncesi Orta Asya kültürel mirasına ait öğeler korunmuştur. Kale-i Tavas Yukarı Mezarlığı'nda da bu mirasın yansımaları dikkat çekmektedir. Buradaki mezar taşlarının çoğu, yüzeylerinde simetrik ya da asimetrik geometrik işaretler barındırmaktadır. Genellikle kireç taşından yapılan bu örneklerde, desenler bazen yalnızca ön, bazen ise hem ön hem de yan yüzeylerde yer almaktadır. Bunları da kendi içlerinde şekillerin mahiyetlerine bakarak alt gruplara ayırmak mümkündür. Ancak bu çalışmada, yalnızca Türk taş heykel ve balbal geleneğinin devamı niteliğindeki on bir örnek tanıtılmaktadır. Bu taşlar, taşıdıkları biçimsel ve üslupsal niteliklere göre alt başlıklar altında değerlendirilmiştir.

Yukarı Mezarlıkta Tespit Edilen Örneklerin Değerlendirmeleri

Kale-i Tavas Yukarı Mezarlık'taki Türk taş heykel ve balbal geleneğinin temsilcisi sayılabilecek ilk grup, mezar taşlarının yüzeylerinde kıyafet şeklinde formları barındıranlardır. Merkezi Asya'da heykel ve balballarda görülen kıyafet uygulamalarının benzerlerini, Osmanlı Dönemi başlıklarına sahip mezar taşlarının form ve yüzeylerinde tespit etmekteyiz. Bunlar arasında yelek, gömlek benzeri

12 Novgorodova 1980, 131.

13 Novgorodova 1980, 141, 147.

14 Rudenko 1970, 109, 111.

15 Kubarev 2002, 4-193; Salman 2006, 13; Çoruhlu 2013, 212; Salman 2006, 13.

16 Kubarev-Kubarev 2013; Erdoğan 2022, 25.

17 Çoruhlu 2001, 118; Yılmaz 2003, çiz. 170a, b, c; Kubarev-Kubarev 2013, 44.

18 Çoruhlu 2001, 115; Kubarev-Kubarev 2013, 70.

19 Ögel 2014, 279; Doğan 2019a, 48-62, 178; Doğan 2019b, 25-30, 44, 46, 50, 52, 73, 74, 78, 80.

20 Hayashi 2012, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34.

kıyafet tasvirleri, I. pafta 94 ve 220 numaralı mezar taşlarında bulunmaktadır. 94 numaralı örnekte, mezar taşının boyun kısmından aşağı doğru uzanan V biçimli form, kıyafetin yaka kısmını, gövde ön yüzünde yer alan yarım daire şekiller ise yelek olduğunu düşündüğümüz kıyafetin kollarının geçirildiği kısımları temsil etmektedir. Benzer şekilde 220 numaralı örnekte, ön yüzde omuzlarda yer alan çeyrek daire biçimli motifler kıyafet ayrıntısı olarak yorumlanabilir. Gövdeyi yatay biçimde bölen bir şerit ise yelek ya da benzeri bir giysinin alt sınırını tanımlamaktadır. Bu tarz örnekler²¹ Kazakistan²², Kırgızistan²³ Moğolistan²⁴, Tuva²⁵, Ukrayna²⁶ da ve Göktürk Çağı'na ait taş heykellerde rastlanmaktadır²⁷. Kuman Dönemi'ne ait heykellerde de giysili betimlemeler yaygındır²⁸.

Türk heykel/balbal geleneğinin devamı olan bir diğer grup ise taşın yüzeyinde görülen kemer ve kemer tokası, kuşak, boyun kısmına takılı aksesuar ve kıyafetlerden oluşan mezar taşlarıdır (Fotoğraf 3). Özellikle I. pafta 248 numaralı mezar taşında, kemer benzeri bir uygulama, toka kısımlarıyla birlikte işlenmiştir. Yine I. pafta 577 ve II. pafta 191, 194 numaralı mezar taşlarında, taşın boyun kısmından aşağı doğru sarkan bir aksesuar net biçimde görülebilmektedir. Bu biçimdeki aksesuarlar, geyikli taşların yüzeyine kazınmış²⁹ olup Türk heykel geleneğinin temsilcileri içerisinde Göktürk Devrine ait örneklerde³⁰ tespit edilmektedir. Anadolu'daki benzer örnekler; Adıyaman Besni³¹, Ardahan Çıldır³² ve Posof³³, Beşkaza yöresi³⁴, Erzincan Çayırılı³⁵, Eskişehir Gökçeğüney Köyü, İstanbul Eyüp Sultan³⁶ ve Tunceli³⁷ çevresinde tespit edilmiştir. Bu tür takıların, kurganlarda ölen kişiyle birlikte gömüldüğü bilinmektedir³⁸. Özellikle ölümden sonraki hayata verilen önemin bir yansıması olan bu uygulamanın, mezar taşlarının yüzeyine işlenilerek kullanılması İslamiyet öncesi geleneklerin sürdürülmesinden ileri gelmektedir.

Üçüncü grup, taş yüzeyine kazıma tekniğiyle uygulanmış stilize insan silüetleri içeren örneklerden oluşmaktadır. I. Pafta'daki 5 numaralı mezar taşı, bu grup açısından özel bir örnektir. Taşın sathına, başındaki saçları veya örtüsü şeklinde tahayyül edilebilecek bir form işlenmiştir. Baş kısmı

21 Yılmaz 2003, çiz. 4, 5, 7, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 19, 21, 24, 25, 26, 349 vd.; Kubarev 2005, 34-39; Güneri 2006, res. 8, 27, 31, 36; Kubarev 2007, 137, 138; Güneri 2018, 581.

22 Çoruhlu 2013, 484.

23 Belli 2003, 71, 72, 83, 85, 86, 88, vd.; Vinnik 2011, 142-147.

24 Nowgorodowa 1980, 138, 140, 141, 146.

25 İnan 1998, 375.

26 Çoruhlu 2016, 573.

27 Ögel 2000, 88-92.

28 Çoruhlu 2013, 387, çiz. 97.

29 Nowgorodowa 1980, 138, 140, 141, 146.

30 Çoruhlu 2001, 118.

31 Demirel 2008, çiz. 15, 27, 28.

32 Aktemur 2012, 143, fot. 11, 17, çiz. 5.

33 Aktemur 2017, 264.

34 Eroğlu 2017, 267, fot. 105.

35 Berkli 2012, 37, fot. 18.

36 Barışta 2002, 1309-1313, res. 5.

37 Kulaz-İgit 2018, 59, fot. 10a, çiz. 5a.

38 Oktay Çerezci 2013, 181-216.

göğüs hizasına doğru daralırken, yüzü olarak düşündüğümüz bölümde burun ve ağız kazınarak belirtilmiştir. Belirgin şekilde çizilen omuzları, vücut formu ve kolunun duruşuyla kucığında bebek taşıyan stilize edilmiş bir kadın figürünü andırmaktadır. Ayrıca II. paftada 101 envanter numaralı mezar taşının yüzeyine de stilize edilmiş, hemen hemen aynı forma sahip, kadın olduğunu düşündüğümüz başka bir figür daha işlenmiştir (Fotoğraf 4). Kadın yüzüne sahip veya kadın özellikleri gösteren örnekler, Kazakistan ve Kırgızistan³⁹ coğrafyasında görülebilmektedir. Bunun dışında, Kimek-Kıpçak ve Kumanlara ait heykelerde kadın figürleri sıklıkla kullanılmıştır⁴⁰. Anadolu'ya baktığımızda genellikle saç örgülerine sahip mezar taşı örneklerinin kadın olarak değerlendirildiği görülmektedir. Bu tip örnekler Antalya Güzeloba⁴¹, Beşkaza yöresi Karaçulha, Çaltılar, Ören, İnlice, Atlıdere Köyleri⁴², Elazığ Baskil⁴³, Konya Hadim⁴⁴, Konya Taşkent⁴⁵ gibi son yıllarda kırsalda yapılan mezar taşı çalışmaları sayesinde ortaya konulmaktadır. Buradan hareketle, taş yüzeyindeki kazıma tasvirlerinin, İslam öncesi geleneklerde yer alan, çocuk ve kadınların özellikle doğum yapan kadınların koruyucusu Umay ana tasvirlerini hatırlattığını söyleyebiliriz⁴⁶.

Dördüncü grup ise yine kazıma tekniğiyle yapılmış ancak bu kez dua eder vaziyette betimlenmiş insan figürleri içeren örneklerden oluşmaktadır. I. Pafta 211 envanter numaralı taş, başında sarıklı-fes başlık taşıyan bir formdadır. Burada taşın ön yüzüne, başı daire şeklinde verilen figürün kollarını yukarıya açarak dua ettiği izlenimi verilen stilize edilmiş insan tasviri yerleştirilmiştir. Ellerinin olması gereken yerde, iki kolu kazıma bir çizgiyle birbirine kavuşturulmuştur. Bu çizginin asa olma ihtimali de göz önünde bulundurulmalıdır (bk. Fotoğraf 5). Bu şekilde ellerini yukarıya kaldırmış ya da yukarda elleri arasında asa tutan insan figürlerinin benzerleri, Biçiktu-Boom ve Kırgızistan Saymalıtay kaya resim alanlarında din adamları olarak yorumlanan figürlerde de karşımıza çıkmaktadır⁴⁷. Benzerleri, heykelerde ve balballarda elinde asa ya da kılıç tutar hâliyle de Orta Asya'da tespit edilmektedir⁴⁸.

Son grup ise taşın ön yüzünün veya tüm formunun doğrudan insan biçiminde şekillendirildiği örneklerden oluşmaktadır. I. pafta 231 envanter numaralı mezar taşının ön yüzünün insan yüzü biçiminde şekillendirildiği anlaşılmaktadır. Geniş alın, burun ve ağız kısmı daha belirgin bir şekilde işlenmiş olan insan yüzü, alın ve yanaklarındaki yüzeysel kazımalarla, yaşça ileri-güngörmüş bir kişinin yüz hat çizgilerini andırmaktadır (bk. Fotoğraf 6). Stilize edilmiş mask formundaki bu taşın benzerleri erken devirlerden itibaren Göktürk Dönemi'ne kadar, Türklerin yaşadığı birçok alanda görülmektedir⁴⁹.

39 Oktay Çerezci 2022, 185, 186, 187.

40 Kubarev 2017, 97; Çoruhlu 2016, 572, 573.

41 Çoruhlu 2018, 15.

42 Eroğlu 2017, 263, 264.

43 Karamağaralı 1992, res. 106.

44 Bülbül 2020, 20, 24, 31 vd.

45 Bülbül 2022, 47.

46 Çoruhlu 2007, 180, 186, 187; Alyılmaz 2014, 7; Çoruhlu 2007, 195, çiz. 54, 201, çiz. 48, 59; Alyılmaz-Alyılmaz, 2014, 8, 10, 12-17; Kubarev 2017, 95, 96, 97, 98; Çoruhlu 2018, 19.

47 Yılmaz-Daşman 2010, 157, res. 7; Somuncuoğlu 2011, 238, 239, 242, 244, 245, 273, 274, 276, 277; Martinov 2013, res. 515, 614.

48 Kubarev 2007, 137, 138, çiz. 1-4.

49 Appelgren-Kivalo 1931, 22, 23, 31, 33, 36; Güneri 2006, res. 24-36; Kubarev-Kubarev 2013, 7, 8, 19-73;

Türk taş heykel ve balbal geleneğinin bir diğer temsilcisi olduğunu düşündüğümüz mezar taşı, Yukarı Mezarlık alanı IV. pafta 401 envanter numaralı örnekle kendini göstermektedir. Burada, yatayda yedi dilimli bir sarık başlık, yandan görünümü inceyken önden görünümde oldukça kalın bir boyun kısmı, taşın iki yan yüzüne uygulanan beş parmağı eşit sayılabilecek boyda parmaklarıyla sonlanan kolları, ön yüzdeki kıyafetine ait geometrik şekillerle birlikte mezarlıktaki en dikkat çekici örneklerdir. İnsan hüviyetinden eksiği sadece yüzü olan mezar taşının ön yüzünde, dikey düzlemde üçe ayrılmış dikdörtgene yakın alanlar bulunmaktadır. Bu alanlardan sağdakinin iç kısmı münavebeli olarak üçgenlere sahipken, sol tarafta yer alan dikey hattın içi ise üçgenlere bölünmüş karelerden oluşmaktadır. Ortada bulunan alan ise yandan bakıldığında, ön yüzeyden dışarıya doğru çıkıntı yapmaktadır. Yine bu bölümde de yukarıdan aşağıya doğru birbirini takip eden üçgenler bulunmaktadır. Buna benzer taşlar, Anadolu'da Adıyaman Besni⁵⁰, Ardahan Çıldır Akçıl Köyü⁵¹, Beşkaza Yöresi⁵², Bitlis Güroymak Aşağı Mork Köyü⁵³, Denizli bölgesi⁵⁴, Elazığ Baskil⁵⁵, Erzincan Çayırılı⁵⁶, Kayseri Develi Karapınar Köyü⁵⁷, Kırşehir⁵⁸, Malatya⁵⁹, Milet Müzesi⁶⁰, Mardin Kızıltepe Girbelli⁶¹, Tunceli Pertek⁶², Tunceli Ovacık Geyik Suyu⁶³, Uşak Ulubey Çamlıbel⁶⁴ ve Sülümenli Mezarlıkları⁶⁵ gibi birçok alanda karşımıza çıkmaktadır. Bu örneklerin sayısının kırsal kesimlerde sürdürülen yüzey araştırmaları ve kazılar sonucunda artacağını düşünmekteyiz.

Tarihlendirme Önerisi

Anadolu'da örneklerine rastlanan, Türk taş heykel ve balbal geleneğini yansıtan mezar taşları, genellikle 18. yüzyıldan başlayarak 1970'li yıllara kadar farklı tarihlere ait örneklerle temsil edilmektedir. Ancak bazı taşlar, Türklerin Orta Asya kökenli kültürel unsurlarının Anadolu'daki yansımaları bağlamında daha erken dönemlere kadar geri götürülebilmektedir. Bu bağlamda, MÖ 2. binyılın sonları ile MÖ 1. binyılın başlarına tarihlenebilecek kimi örnekler, özellikle Hakkâri bölgesinde gerçekleştirilen arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılmıştır. Söz konusu taşların, Proto-Türklerin Anadolu'ya olası erken dönem göçleriyle ilişkilendirilebileceği

Çoruhlu 2003, 251-252; Kubarev-Tsevdorj 2001, 217-218.

50 Arslan-Uysal 2011, 20.

51 Aktemur 2012, 147.

52 Eroğlu 2017, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, fot. 73, 74, 76, 77, 78, 90, 91, 92, 93, 94, 95.

53 Karamağaralı 1992, res. 131.

54 Bayrakal 2017, 14.

55 Karamağaralı 1992, res. 106.

56 Berkli 2012, 37, fot. 17-18.

57 Arslan Sağıroğlu 2017, 1934, 1935.

58 Bayrakal 2017, 14.

59 Aktemur 2012, 147.

60 Bayrakal 2017, 14.

61 Aksoy 2011, 47.

62 Aksoy 2011, 47.

63 Aksoy 2012, 17.

64 Bayrakal 2017, 14.

65 Bayrakal 2017, 14.

yönünde yeni yorumlar da literatürde yer almaktadır⁶⁶. Kale Yukarı Mezarlık'taki kireç taşı malzemeli, Orta Asya gelenekleriyle bağlantılı mezar taşlarının sadece birkaçının yüzeyine tarih düşülmüştür. Bu tarihlerden en eskisi H. 1124-M. 1712-3 ve en yenisi H. 1237-M. 1821-22 arasındadır. Okunan bu tarihler, eski geleneklerin 18. ve 19. yüzyılda da sürdürüldüğünü göstermesi bakımından önemlidir. Ancak incelediğimiz örneklerin, Kale bölgesine Türk boylarının yerleşimini düşünerek XIII. yüzyıldan itibaren olduğunu düşündüğümüzde, Orta Asya bağlantılı mezar taşlarının yüzeylerindeki eskimeye ve üslupsal özelliklerine dayanarak -şimdilik elimizde daha fazla kanıt olmasa da- bu yüzyıldan itibaren başlatmayı önerebiliriz. Çünkü Kale-i Tavas, Beylikler ve Osmanlı Dönemi'nde önemli bir merkez konumundadır. Bu nedenle bölgede yaşayan nüfusun geride yalnızca üç bin mezar taşı bırakmış olması olağan dışı görünmektedir. Mezarlık alanında önceki yıllarda ve devamında yapılan çalışmalarda, mezar taşlarının inşa malzemesi olarak kullanıldığı, mezarlık alanında yapılan yeni definlerin aynı yerlere denk geldiği ve bazı mezar taşlarının ikinci kez kullanıldığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla, erken dönem örneklerinin günümüze ulaşmaması ve mezar taşlarının beklenenden az sayıda olması büyük olasılıkla bu tür yeniden kullanım ve tahribatlarla ilişkilidir.

Sonuç

2015 yılından bu yana Denizli ili Kale ilçesi Kavaklıpınar mevkindeki Kale-i Tavas Yukarı Mezarlığı'nda yürütülen çalışmalarda, Türk taş heykel ve balbal geleneğinin izlerini taşıyan, Osmanlı Dönemi kitabeli mezar taşlarıyla bu geleneğin birleştiği on bir örnek mezar taşı incelenmiştir. Bu taşlar, barındırdıkları biçimsel ve ikonografik nitelikler bakımından dört ana gruba ayrılarak değerlendirilmiştir. İlk grubu, yüzeylerinde giysi detayları bulunan taşlar; ikinci grubu, kemer, kemer tokası ve takı benzeri aksesuarlar taşıyanlar; üçüncü grubu, kazıma tekniğiyle işlenmiş insan silüetleri ya da dua eder şekilde stilize edilmiş figürler içeren örnekler; son grubu ise doğrudan insan yüzü ya da uzuvlarına sahip mezar taşları oluşturmaktadır.

Bu mezar taşları, İslamiyet öncesi Türk kültürüne ait taş heykel, geyikli taş, balbal ve bengü taş gibi örneklerin, İslami inançlarla harmanlanarak Anadolu'da somutlaşmış kültürel miras niteliğindedir. Mezarlık alanında yapılan tespitler, definlerin İslami kurallara uygun şekilde gerçekleştirildiğini ancak mezar taşlarının biçim ve süsleme geleneği açısından Türk göçer kültürünün etkilerini koruduğunu göstermektedir. Örneklerini Türklerin göçlerle yayıldığı coğrafyalarda bulduğumuz mezar taşlarının, İslamiyet öncesi kurgan, mezar kültürü, kült alanı bileşenleriyle de bağları kurulmuştur. Özellikle taşların yüzeyinde bulunan kıyafet, takı ve aksesuarlar erken devir Türk sanatında kullanılan kemere asılı nesnelerle büyük paralellik göstermektedir. Yanı sıra taşların yüzeyine kazınarak verilen insan silüetlerinin de milattan önceki devirlerden bu yana dikilitaşlarda kullanıldığı ve geleneğin devam ettirildiği açıklanmıştır. Heykel biçimli ve insan hüviyeti açıkça görülen mezar taşı örneklerinin de İslamiyet öncesi Türk gelenekleriyle bağlantılı olarak şekillendirildikleri anlaşılmaktadır. Bu aşamada göz, burun, ağız, kol, el, el parmakları gibi detayların belirgin biçimde verilmesi, defnedilen kişinin özelliklerine bir göndermenin yapıldığını düşündürmektedir. Ayrıca heykel ve balballarda görülen börk veya taş biçimindeki başlık tiplerinin yerini, İslamiyet ile birlikte sarık, fes, sarıklı-fes gibi başlıklara bıraktığını, incelediğimiz örnekler çerçevesinde görülebilmektedir. Aynı şekilde kıyafetlerde de kaftanlar kullanılan heykel ve balballar, dönemin giyim kuşam tarzını yansıtmaktadır. İslamiyet'e geçişle birlikte bu durum, incelediğimiz mezar taşlarında yelek/ceket gibi uygulamalara

66 Sevin-Özfirat 2001, 510-513.

dönüşerek Beylikler ve Osmanlı Devri insanının -özellikle kırsal kesimde- nasıl giyindiğine ışık tutmaktadır. Bununla birlikte, İslamiyet öncesi dönemde Türklere ait olan mezarlarda ölülerin kıyafet, takı, kemer gibi eşyalarla gömüldüğü bilinirken, İslamiyet'te mezara sadece kefenle girilmesi sebebiyle mezara koyamadıkları eşyaları, mezar taşlarına yerleştirerek bir soyutlama/canlandırma ile bunu somutlaştırdıkları da düşünülmektedir.

Devam ettirilen bu taş dikme geleneğinin bir farklı yönü de makalemizin giriş kısmında çeşitli yayınlarla açıkladığımız balbalların yapım geleneğinden farklı olarak, mezar taşlarının heykel geleneğindeki yapılaşma amacıyla bağlantısının daha kuvvetli olduğunun anlaşılmasıdır. Müslümanlığı kabul etmiş ancak eski geleneklerinden kopmamış Türk topluluklarının, Kale ve çevresine 13. yüzyıl içerisinde geldikleri bilinmektedir. Dikilitaşların ve heykellerin yapılarındaki estetik kaygılara, konu edindiğimiz mezar taşlarında da azami ölçüde dikkat edildiğini söylemek biraz güçtür. Bu bize, Yukarı Mezarlık alanındaki balbal geleneğinin temsilcisi olan bu taşların tamamen yerel imkânlarla ve aynı topluluk içerisinde yer alan ustalar tarafından şekillendirildiğini düşündürmektedir. Çünkü aynı döneme ait hükümdar veya toplumun ileri gelen kişilerine ait mezar taşları/sandukalardaki yüksek estetik işçilik ve taş cinsinin seçiminin, bu mezar taşlarında görülmemesi şimdilik bu fikrimizin doğruluğuna ön ayak olmaktadır.

Yazar Katkıları/Writer Contributions

Çalışmanın Tasarlanması/ Planning of the Study	Yazar/Author-1 (%34) - Yazar/Author-2 (%33) Yazar/Author-3 (%33)
Veri Toplanması/Collecting Data	Yazar/Author-1 (%34) - Yazar/Author-2 (%33) Yazar/Author-3 (%33)
Veri Analizi/Data Analysis	Yazar/Author-1 (%34) - Yazar/Author-2 (%33) Yazar/Author-3 (%33)
Makalenin Yazımı/Writing the Article	Yazar/Author-1 (%34) - Yazar/Author-2 (%33) Yazar/Author-3 (%33)
Makale Gönderimi ve Revizyonu/ Submission of the Article and Revisions	Yazar/Author-1 (%34) - Yazar/Author-2 (%33) Yazar/Author-3 (%33)

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir / The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest.

ETİK BEYAN/ETHICAL STATEMENT

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur./It is declared that scientific and ethical principles were complied with during the preparation of this study and all the works referred are mentioned in the bibliography.

KAYNAKLAR

Aksoy 2011

Aksoy, M., “Milattan Önce Anadolu’da Türk İzleri”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, 292, 43-48.

Aksoy 2012

Aksoy, M., “Tunceli’de Koç-Koyun Heykelleri ve Balballar”, *2023 Dergisi*, 129, 16-20.

Aktemur 2012

Aktemur, A. M., “Çıldır Çevresinden Soyut İnsan Heykeli Biçimli Mezar Taşları”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16/3, Erzurum, 135-150.

Aktemur 2017

Aktemur, A. M., “Posof Çevresindeki Mezarlıklar ve Mezar Taşları”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 64, 237-268.

Appelgren-Kivalo 1931

Appelgren-Kivalo, H., *Alt-Altheische KunstDenkmale, Finnisch Altertums-gesellschaft*, Helsingfors.

Arslan-Uysal 2011

Arslan, M.-Uysal, N., “Adıyaman Besni İlçesi İncearaplar Köyü’ndeki Mezar Taşları”, *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 25, 15-49.

Arslan Sağıroğlu 2017

Arslan Sağıroğlu, A., “Taşlar Konuşur: Türk Mezar Taşlarının Biçim Dili”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 6/3, 1923-1937.

Alyılmaz-Alyılmaz 2014

Alyılmaz, S.-Alyılmaz, C., “Eski Türk Kadın Heykellerinin Düşündürdükleri” *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 4, 1-33.

Barışta 2002

Barışta, H. Ö., “Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Bazı Takı Tasvirleri”, *III. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler 04-08 Ekim 1999*, III/II, İstanbul, 1309-1313.

Bayrakal 2017

Bayrakal, S., “Ulubey’deki (Uşak) İki Mezar Taşının Türk Mezar Taşı Dünyasındaki Yeri ve Önemi”, *Türk Dünyası Araştırmalar*, 227, 1-14.

Beyazıt-Çelemoğlu-Atıcı 2021

Beyazıt, M.-Çelemoğlu, Ş.-Atıcı, A., *Denizli-Kale Yukarı Mezarlık’ta Osmanlı Geleneğini Devam Ettiren Cumhuriyet Dönemi Mezar Taşları*, ed. Y. Beyazıt, Nobel Yayınları, Denizli.

Beyazıt-Göktürk 2022

Beyazıt, M.-Göktürk, B. D., “Kale-i Tavas Mezarlığı’nda Orta Asya Geleneği ile Bağlantılı Mezar Taşları-I”, *XVIII. Türk Tarih Kongresi 1-5 Ekim 2018 Bildiriler Kitabı*, C 1, Ankara, 829-872.

Belli 2003

Belli, O., *Kırgızistan’da Taş Balbal ve İnsan Biçimli Heykeller Stone Balbals and Statues in Human Form in Kirghizistan*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Berkli 2012

Berkli, Y., “Azerbaycan-Bakü’de Bulunan İnsan Heykel Biçimli Mezar Taşları ve Orta Asya-Azerbaycan-Anadolu İlişkisi”, *Türk Kültürü ve Hacıbektaş Velî Araştırma Dergisi*, 61, Ankara, 27-42.

Bülbül 2020

Bülbül, D., “Konya-Hâdim’de Bulunan Saç Süslemeli Kadın Mezar Taşları”, *2. Uluslararası Geleneksel Türk Mezar Taşları Sempozyumu Bildirileri*, 5-47.

Bülbül 2022

Bülbül, D., “Konya’nın Taşkent İlçesindeki Tarihi Mezar Taşları”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Palmet Dergisi*, 1, 24-56.

Çerezci 2013

Çerezci, J. Ö. O., *Orta ve İç Asya’da VI-IX. Yüzyıllar Arasında Maden Sanatı: Göktürk Devri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul.

Çerezci 2022

Çerezci, J. Ö. O., “The Importance of Women According to the Art Works in Gokturk Period”, *Perspectives in Gender Studies Space, History, Art*, 169-192.

Çoruhlu 2001

Çoruhlu, Y., “Göktürk Sanatında Dini Nitelikli Heykeller ve Tasvirler” *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 48, 2000, 95-146.

Çoruhlu 2003

Çoruhlu, Y., “Türk Sanatında Görülen Devlet Simgeleri”, *Kutadgu Bilig Felsefe-Bilim Araştırmaları*, 4, İstanbul, 229-258.

Çoruhlu 2007

Çoruhlu, Y., *Erken Devir Türk Sanatı İç Asya’da Türk Sanatının Doğuşu ve Gelişimi*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

Çoruhlu 2016

Çoruhlu, Y., *Eski Türklerin Kutsal Mezarları Kurganlar Orta ve İç Asya’nın Erken Devir Türk Mezar Mimarisi Üzerine Bir Deneme*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Çoruhlu 2018

Çoruhlu, Y., “Antalya Güzeloba Mezarlığı Nakışlı, Şekilli, Simgeli Mezar Taşları”, 2. *Uluslararası Avrasya Türk Sanatları Kongresi Bildiriler 2-5 Aralık 2015*, ed. J. Ö. Oktay Çerezci-H. Kâtipoğlu, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Türk Sanatı Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2018, 9-38.

Doğan 2019a

Doğan, İ., *Doğu Avrupa'daki Göktürk (Runik) İşaretli Yazıtlar*, Türk Dil Kurumu, Ankara.

Doğan 2019b

Doğan, İ., *Kafkasya'daki Göktürk (Runik) İşaretli Yazıtlar*, Türk Dil Kurumu, Ankara.

Erdoğan 2022

Erdoğan, A., *Göktürk Dönemi Eserlerinde Giyim Aksesuarları* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi, Sakarya.

Eroğlu 2017

Eroğlu, E. F., “Beşkaza Yöresi Yörük-Türkmen Mezar Taşlarının tarihsel Kökenlerine Genel Bir Bakış”, 2. *Ulusal Yörük Türkmen Çalıştayı Bildiriler Kitabı 24-26 Şubat 2017-Antalya*, ed. F. Uslu, Antalya, 220-282.

Demirel 2008

Demirel, F., *Besni Mezar Taşları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya.

Güneri 2006

Güneri, S., “OTAK (Orta Asya'da Türk Kültürünün Arkeolojik Kaynakları) Projesinin Avrasya Türk Araştırmalarına Katkıları”, *XV. Türk Tarih Kongresi 11-15 Eylül 2006*, Türk Tarih Kurumu, C 2, Ankara, 511-552.

Güneri 2018

Güneri, S., *Türk-Altay Kuramı Arkeolojik Belgeler Işığında Kuzey Asya'da Türklerin Erken Kültür Tarihi*, Kaynak Yayınları, Ankara.

Hayashi 2012

Hayashi, T., “Türk Taş Heykelleri ve Moğol Taş Heykelleri”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 60/1, 15-38.

İnan 1998

İnan, A., “A. D. Graç, Drevnetürkskiye İzvayaniya Tuvi (Tuvada Eski Türk Heykelleri) Moskova 1961”, *Makaleler İncelemeler*, C II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 373-378.

Karamağaralı 1992

Karamağaralı, B., *Ahlat Mezar Taşları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Kubarev-Tsevendori 2001

Kubarev, V. D.-Tsevendori, D., “Batı Moğolistan’daki Taşbabalar”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, çev. O. Sarıdiken, 17, Erzurum, 213-224.

Kubarev 2002

Kubarev, G. V., “Sanat Malzemelerine Göre Orta Asyalı Türklerin Giyimleri”, *Türkler*, ed. S. Koca vd., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, 4-193.

Kubarev 2005

Kubarev, G. V., *The Culture of The Ancient Turks of The Altai (On The Basis Of Burials)*, ed. E. I. Derevjanko, Russian Academy Of Sciences Siberian Division Institute of Archaeology and Ethnography, Novosibirsk.

Kubarev 2007

Kubarev, G. V., “Ancient Turkic Statues: Epic Hero Or Warrior Ancestor?”, *Archaeology, Ethnology & Anthropology of Eurasia*, 1/29, Novosibirsk, 136-144.

Kubarev 2017

Kubarev, G. V., “Old Turkic Statues from Apshiyakta, Central Altai: On Female Representations in Turkic Monumental Art”, *Archaeology, Ethnology & Anthropology of Eurasia*, 45-1, Novosibirsk, 93-103.

Kubarev-Kubarev 2013

Kubarev, V. D.,-Kubarev, G. V., *Каменные Изваяния Древних Тюрков Южной Сибири*, Издательство Института археологии и этнографии, СО РАН. Новосибирск [Kamenniye Izvayaniya Drevnikh Turok Yujnoy Sibiri, (Stone Statues of Ancient Turks of South Siberia), Izdatel'stvo Instituta arkheologii i etnografii, SO RAN. Novosibirsk]

Kulaz-İğit 2018

Kulaz, M.-İğit, İ., *Tunceli'deki Mezarlıklar ve Mezar Taşları*, Hiperlink Yayınları, İstanbul.

Martinov 2013

Martinov, A. I., *Altay Kaya Resimleri Biçiktu-Boom*, çev. Z. Bağlan Özer, e-kitap, Ankara. http://www.akmb.gov.tr/userfiles/files/altay_kaya_resimleri_ekitap.pdf, son erişim tarihi: 21.03.2021

Nowgorodowa 1980

Nowgorodowa, E., *Alte Kunst Der Mongolei*, E. A. Seemann Verlag, Leipzig.

Okladnikov 1981

Okladnikov, A., *Art of The Amur: Ancient Art of The Russian Far East*, Harry N. Abrams Inc, New York.

Orkun 1986

Orkun, H. N., *Eski Türk Yazıtları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Ögel 2000

Ögel, B., *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C VI, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Ögel 2014

Ögel, B., *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Rudenko 1970

Rudenko, S. I., *Frozen Tombs of Siberia: The Pazyryk Burials of Iron Age Horsemen*, Berkeley/Los Angeles.

Salman 2006

Salman, F., “Göktürk Dönemi Kıyafetleri”, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, 9, Erzurum, 12-34.

Sevin-Özfırat 2001

Sevin V.-Özfırat A., “Hakkari Stelleri: Doğu Anadolu’da Savaşçı Çobanlar İlk Not”, *Belleken*, 65/243, 501-518.

Somuncuoğlu 2011

Somuncuoğlu, S., *Saymalıtış Gökyüzü Atları/Saimaluu-Tash Sky-Horses*, Atok Yayınları, İstanbul.

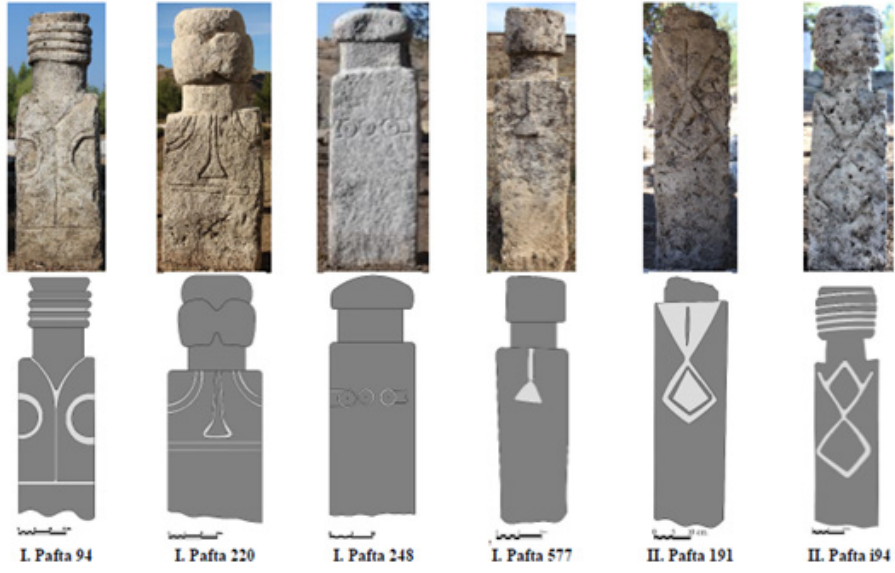
Vinnik 2011

Vinnik, D. F., “Yayın Kritik, O. Belli, Kırgızistan’da Taş Balbal ve İnsan Biçimli Heykeller/Stone Balbals And Statues in Human form in Kirghizistan”, *Arkeoloji, Anadolu & Avrasya*, 1-2, İzmir, 142-147.

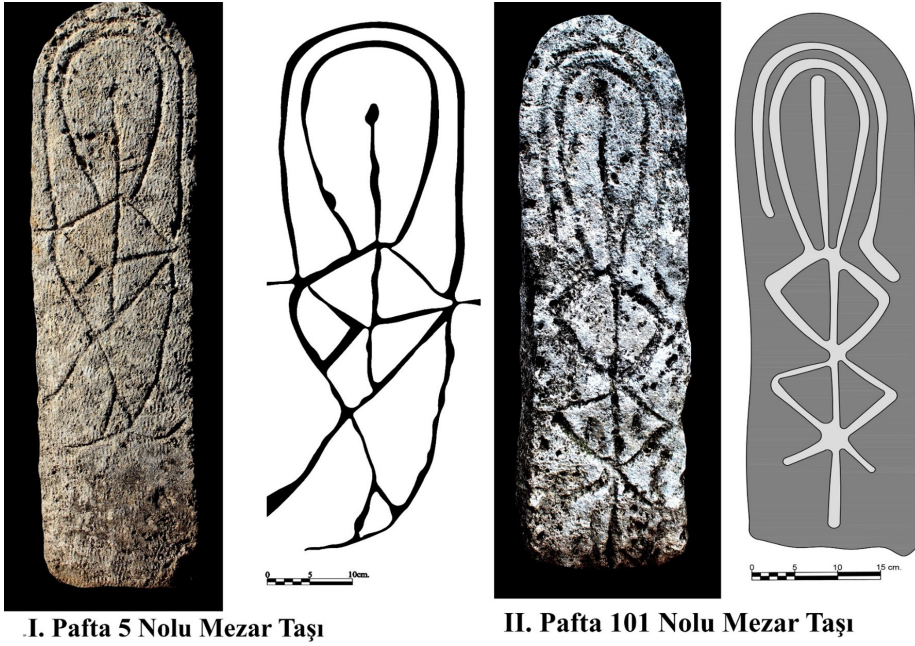
Yılmaz-Daşman 2010

Yılmaz, A.-Daşman, A., “Saymalıtış’ın Bronz Dönemi Petroglifleri”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5, Kars, 143-159.

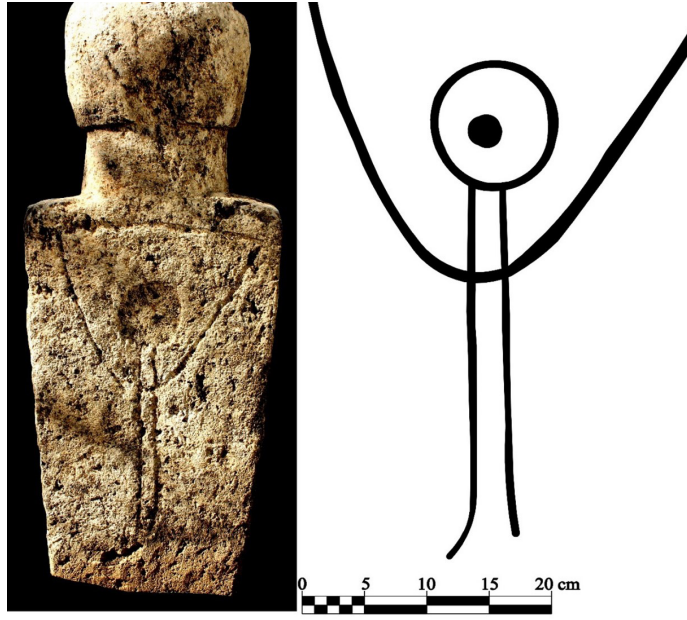
EKLER**Fotoğraf 1.** Kale-i Tavas Yukarı Mezarlığı ve Plânı**Fotoğraf 2.** Yukarı Mezarlık Alanı çalışmalar öncesi genel görünümü

Fotoğraf 3. Yukarı Mezarlık I. ve II. paftalardan kıyafet tasvirlerinden örnekler

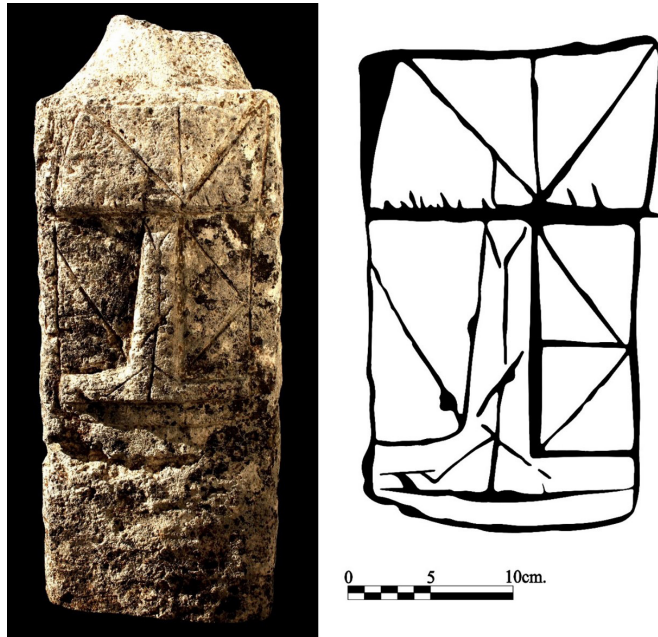

Fotoğraf 4. I. Pafta 5 envanter numaralı ve II. Pafta 101 envanter numaralı mezar taşlarında stilize insan tasvirleri

I. Pafta 211 Nolu Mezar Taşı

Fotoğraf 5. I. Pafta 211 envanter numaralı sarıklı fes başlığa sahip mezar taşı

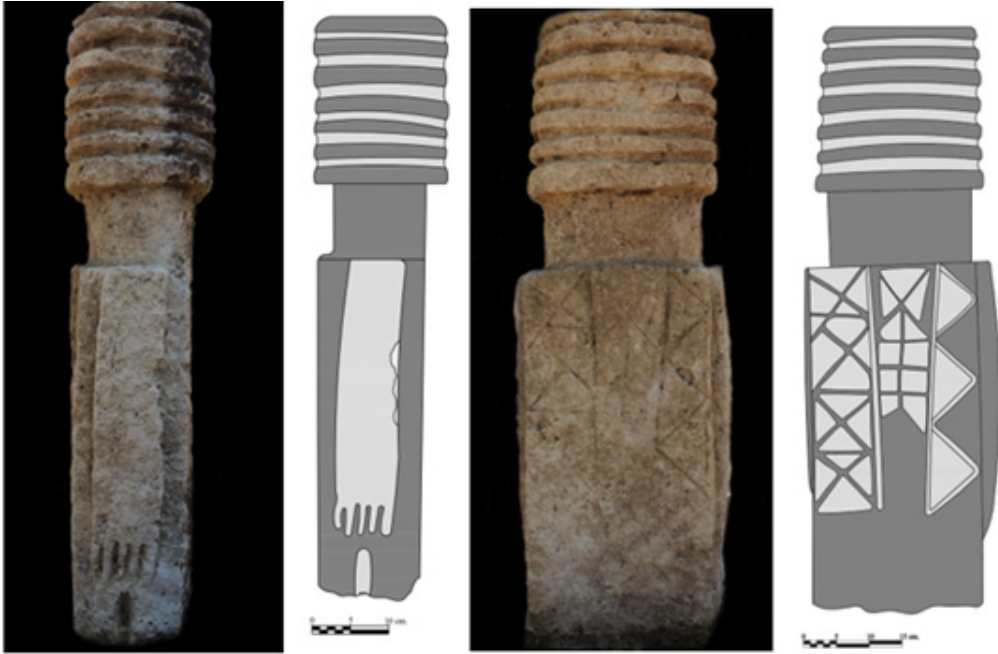

I. Pafta 231 Nolu Mezar Taşı

Fotoğraf 6. I. Pafta 231 envanter numaralı mezar taşı

Fotoğraf 7. IV. Pafta 401 envanter numaralı mezar taşı

IV. Pafta 401 Nolu Mezar Taşı

Fotoğraf 8. IV. Pafta 401 envanter numaralı mezar taşı